

ประวัติวัฒนธรรม

อินเดีย

โดย

พระมหาสีลา วีรเสฏโฐ

ว่าด้วยประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศาสนา ศิลปกรรม

ของอินเดีย ตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ จนหลังพุทธกาล 700 ปี

ANCIENT INDIA

พระมหาสีลา วีรเสฏฺโฐ
เกิดที่จังหวัดมหาสารคาม (ครอบครัวย้ายไปอยู่อุดรธานี เมื่อ พ.ศ.๒๔๙๗) บวชเป็นสามเณรแล้วย้ายไปวัดกัลยาณมิตร ธนบุรี เมื่อ พ.ศ.๒๔๙๓, เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๗ เดินทางไปศึกษาต่อที่อินเดีย, ๒๕๑๐ กลับมาอยู่วัดกัลยาณมิตรอีก, ๒๕๑๑ ย้ายไปอยู่วัดมหาธาตุ พระนคร

วิทยฐานะ

- ๒๔๙๖ สอบได้ ป.ธ. ๓
- ๒๕๐๐ สอบได้ ป.ธ. ๖, น.ธ.เอก, ม. ๘
- ๒๕๐๔ สอบได้ปริญญาตรีพุทธศาสตร์บัณฑิต (พธ.บ.) และประโยคครูพิเศษมัธยม (พ.ม.)
- ๒๕๐๙ สอบได้ปริญญาโท (M.A.)

หน้าที่การงาน

- ๒๔๙๙ เป็นครูปริยัติสำนักเรียนวัดกัลยาณมิตร
- ๒๕๐๐ รักษาการเจ้าคณะ ๘ วัดกัลยาณมิตร
- ๒๕๐๑ เป็นคณะกรรมการตรวจข้อสอบธรรมและบาลีสนามหลวง
- ๒๕๐๔ เป็นอาจารย์ใน ร.ร.พุทธศาสนาวันอาทิตย์ ร.ร.บาลีอบรมศึกษา มจร. และช่วยสอนพิเศษ ร.ร.เตรียมอุดม พญาไท
- ๒๕๐๕ เป็นกรรมการวิจัยปัญหาเด็กและเยาวชน ร่วมกับกรมการศาสนา เป็นหัวหน้าหน่วยประชาสัมพันธ์ ร.ร.พุทธศาสนาวันอาทิตย์ มจร.
- ๒๕๑๐ เป็นอาจารย์ในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และรักษาการคณบดี คณะมานุษย-สงเคราะห์ศาสตร์ และเป็นวิทยากรอบรมจริยศึกษาใน ร.ร. และวิทยาลัยต่าง ๆ ร่วมกับกรมการศาสนา
- ๒๕๑๒ เป็นครูบาลีแผนใหม่ มหาธาตุวิทยาลัย
- ฯลฯ

ประวัติวัฒนธรรมอินเดีย

โดย

พระมหาสีลา วีรเสฏฺโฐ

(ป.ธ. ๖, พ.ม., พธ.บ., M.A.)

ว่าด้วยประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศาสนา ศิลปกรรม
ของอินเดีย ตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ จนหลังพุทธกาล 700 ปี

คำนำ

เมื่อว่าถึงเรื่องอินเดียแล้ว คนไทยเกือบทุกคนมักจะมีความรู้อยู่แล้ว มากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป ทั้งนี้ก็เพราะว่าได้มีผู้รู้เป็นจำนวนมาก ได้เขียนเรื่องศาสตร์ต่าง ๆ เกี่ยวกับอินเดียไว้มากมาย ท่านที่สนใจจะหาอ่านได้โดยไม่ยากลำบากเลย เป็นที่รู้กันดีว่าประเทศไทยและประเทศต่าง ๆ ทางตะวันออก ล้วนเป็นประเทศที่รับอารยธรรมวัฒนธรรมสืบต่อมาจากอินเดียเป็นส่วนใหญ่ เริ่มตั้งแต่ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ วรรณคดี ศิลปกรรม เป็นต้น ดังนั้นจึงเป็นทั้งความจำเป็นและความเหมาะสม ที่พวกเราจะได้เรียนรู้อารยธรรม และวัฒนธรรมนั้น ๆ ซึ่งได้อุบัติขึ้นในอินเดีย ก่อนจะเดินทางไปศึกษาต่อที่อินเดีย ข้าพเจ้าเคยอ่านเรื่องของอินเดียมากพอสมควร จากตำราบ้าง จากบทความของนักท่องเที่ยวที่ผ่านไป ๒-๓ วันแล้วเขียนไว้บ้าง และได้ฟังปาฐกถาของบางท่านบ้าง ทำให้เกิดความรู้แบบจินตนาการมากมาย จนนึกว่าตนเองรู้เรื่องของอินเดียพอสมควรทีเดียว ต่อมาเมื่อมีโอกาสไปศึกษาข้าพเจ้าได้เลือกเรียนวิชาที่ค่อนข้างจะโบราณ ๆ อยู่สักหน่อย นั่นคือวิชา “ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดีของอินเดียโบราณ” (Ancient Indian History Culture and Archeology) ซึ่งเป็นวิชาที่ข้าพเจ้าสนใจอยากรู้อยู่ก่อนแล้ว ในขณะที่ศึกษาอยู่ถ้ามีเวลาว่างข้าพเจ้าก็มักจะท่องเที่ยวไปตามที่ต่าง ๆ ศึกษาหาความรู้พิเศษเสมอ และเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วก็ได้ออกเดินทางไปทางเหนือบ้าง ใต้บ้าง เพื่อทัศนศึกษา เมื่อได้พบเห็นและมีความรู้เรื่องของอินเดียเพิ่มขึ้นนี้เอง ทำให้เกิดความรู้สึกในใจว่า ถ้าจะหาโอกาสเขียนเรื่องเหล่านี้ไว้บ้างก็คงจะดี จะได้เป็นประโยชน์แก่นักศึกษาผู้ต้องการจะค้นคว้า หรือแม้แต่ผู้ที่ประสงค์จะไปเรียนต่อที่อินเดียด้วย ต่อมาเมื่อกลับมาถึงเมืองไทย ข้าพเจ้าได้ทราบว่าวิชาประวัติศาสตร์โบราณของอินเดียได้มีสอนอยู่แล้ว ในชั้นมหาวิทยาลัยหลายแห่ง ทั้งยังมีผู้มาขอยืมตำราและขอคำแนะนำจากข้าพเจ้าเพื่อไปสอนในมหาวิทยาลัยนั้น ๆ ด้วย ดังนั้นข้าพเจ้าจึงได้ตัดสินใจเขียนเรื่องนี้ทันที

เดิมทีจะให้ชื่อหนังสือเล่มนี้ว่า วัฒนธรรมอินเดีย แต่เมื่อลงมือเขียนไปแล้ว เนื้อเรื่องมันไปพัวพันกับประวัติศาสตร์ด้วย จะแยกกันมิได้ จึงต้องให้ชื่อใหม่ว่า “ประวัติวัฒนธรรมอินเดีย” ดังที่ปรากฏอยู่นี้ และในการเขียน ข้าพเจ้าก็มุ่งหมายพูดสั้น ๆ ตรงไปตรงมาตามเนื้อหาของวิชานั้น ๆ ไม่มีลีลาหรือสำนวนอย่างนักประพันธ์ทั้งหลาย เพราะตนเองไม่ใช่นักประพันธ์อยู่แล้ว ดังนั้นข้อความบางตอนจึงรู้สึกว่าห้วน ๆ ไปด้วยซ้ำ ทั้งนี้ก็เพื่อให้เหมาะแก่ครู อาจารย์ และนักศึกษาที่ต้องการความย่อ รวบรัด ไม่พิสดาร และเพื่อความสะดวกแก่การค้น ข้าพเจ้าก็ได้ทำดรรชนีไว้ให้ด้วย

ในการทำหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้รับความช่วยเหลือเป็นอย่างดีจากหลายท่าน เช่น อาจารย์จิตร บัวบุศย์, คุณสมศักดิ์ กำเนิดทอง, คุณประไพ อมรศรีสกุล, คุณเบญจวรรณ

ศรีสินธารา, คุณนิตยา ภู่อร่าม เป็นต้น นอกจากนี้ก็มี คุณเตียงศิริ ทรงนิจสัย ได้ช่วยเหลือให้ทุนพิมพ์ ๑,๐๐๐ บาท ข้าพเจ้าขออนุโมทนาขอบคุณต่อท่านที่กล่าวนามมาแล้วนี้ และที่ไม่กล่าวไว้อีกหลายท่านที่ได้มีส่วนช่วยให้หนังสือเล่มนี้สำเร็จขึ้นมา และขอขอบคุณต่อครูบาอาจารย์ที่ได้พร่ำสอน ตลอดจนถึงเจ้าของตำราและหลักฐานต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้าได้อาศัยค้นคว้าด้วย

อนึ่ง คุณความดีที่บังเกิดจากหนังสือเล่มนี้ ขออุทิศแด่บุรพชนทุกท่าน ผู้มีส่วนในการสถาปนา เสริมสร้างและอุดหนุน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย) ซึ่งเป็นสถาบันที่ข้าพเจ้าได้อาศัยศึกษาเล่าเรียนจนได้ปริญญา และได้มีโอกาสไปศึกษาต่อต่างประเทศด้วย ข้าพเจ้าหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ท่านที่เป็นเจ้าของหนังสือเล่มนี้คงพอใจ และได้รับความรู้ตามสมควร และหวังได้รับอภัยที่หนังสือนี้มีข้อบกพร่องอยู่บ้าง เพราะเกิดอุปสรรคในการพิมพ์หลายประการจนถึงกับต้องย้ายโรงพิมพ์

พระมหาสีลา วีรเสฏฺโฐ
รักษาการแทนคณบดี คณะมานุษยสงเคราะห์ศาสตร์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๑๕ ธันวาคม ๒๕๑๒

สารบาญ

บทที่ ๑

จากป่ามาสู่บ้าน

ชีวิตคือการพัฒนา เป็นคำพูดที่ได้ยินกันจนชินหู แต่ก็มีน้อยคนที่จะรู้ความหมายได้อย่างแจ่มแจ้ง ในทางประวัติศาสตร์ ความหมายเรื่องนี้เห็นได้ง่าย ถ้าท่านเป็นนักอ่านประวัติศาสตร์สักเล็กน้อย ท่านก็จะเข้าใจความหมายได้อย่างง่ายดาย และมองเห็นเป็นจริงตามคำกล่าวนั้นด้วย เพราะเมื่อเราพูดถึงเป็นอยู่ของมนุษย์ปัจจุบัน ก็คือเรากำลังพูดถึงวิวัฒนาการของมนุษย์ยุคก่อน ๆ นั้นเอง ถ้าหากเราจะเอาภาพของคนยุคโน้นมาเปรียบกับคนยุคนี้ เราจะเห็นความแตกต่างกันมากขึ้น และเข้าใจเรื่องวิวัฒนาการมากขึ้น เพราะคนยุคนั้นมีสภาพคล้ายกับสัตว์ป่ามาก ต่อมาค่อย ๆ วิวัฒนาการมาตามลำดับจนถึงยุคเรานี้ นักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี และนักมานุษยวิทยา มีความเห็นสอดคล้องกันว่า มนุษย์เราในยุคนั้นต่างจากยุคนี้มากมายทีเดียว แต่ระยะเวลาจากสมัยดังกล่าวจนถึงเวลาที่มนุษย์รู้จักการเพาะปลูกและสะสมอาหารไว้กินนี้ จะเนิ่นนานสักเท่าไรยังตอบไม่ได้แน่นอน บางท่านคาดว่าอย่างน้อยก็สามแสนปี

สภาพของคนสมัยนั้นเป็นอย่างไร คนสมัยโบราณเป็นพวกท่องเที่ยวเร่ไปหาอาหารและที่อยู่ ส่วนมากไปกันเป็นกลุ่มเป็นคณะเพื่อความปลอดภัยจากสัตว์ร้าย แต่ละกลุ่มมีผู้ชาย ผู้หญิงและเด็กรวมกันไป อาหารก็ได้แก่ผลไม้และเนื้อสัตว์ เรียกได้ว่าคนและสัตว์ต่างก็จ้องมองเพื่อจะกินซึ่งกันและกัน ใครเผลอก็เสียท่า ความประมาทเป็นทางแห่งความตายแม้แต่สมัยนั้นแล้ว อนึ่ง เขายังไม่รู้จักการเพาะปลูก จึงแสวงหาอาหารไปเรื่อยจากแห่งหนึ่งสู่อีกแห่งหนึ่ง ส่วนที่อยู่นั้นไม่แน่นอน เป็นถ้ำ โพรงไม้ หรือทำที่อยู่ในพุ่มไม้ที่มีใบดกเป็นต้น ที่เห็นว่าปลอดภัยจากอากาศและสัตว์ร้าย สัตว์ร้ายก็มากกว่าคนเป็นหลายเท่าเพราะธรรมชาติเต็มไปด้วยป่าเกือบจะหาที่โล่งไม่ได้ อาวุธก็ไม่มี อย่างดีก็ก้อนหินและท่อนไม้ป้องกันภัย และเมื่อทุกคนคลานเข้าถ้ำในเวลาเย็นเพื่อหลับนอน ก็จะก่อไฟไว้ปากถ้ำ และไฟยังช่วยให้อบอุ่นในหน้าหนาวอีกด้วย ไฟอาจจะได้มาจากไฟป่าหรือก้อนหินกระทบกันโดยแรงจึงเกิดประกายไฟแล้วติดใบไม้แห้งต่อไป คนเลยรู้จักการใช้ไฟ เหตุการณ์เรื่องค้นพบไฟโดยบังเอิญนี้เป็นการค้นพบที่สำคัญยิ่งในประวัติของคนโบราณ ต่อมาไฟมีความสำคัญต่อชีวิตมากมายจนเกิดมีลัทธิบูชาไฟ ลัทธิถือไฟเป็นพระเจ้า เป็นต้น

เครื่องมือและอาวุธ หินฟลินท์ เป็นหินชนิดหนึ่ง ซึ่งนอกจากใช้เพื่อให้เกิดไฟแล้วยังใช้เป็นอุปกรณ์อื่น ๆ อีกมาก ร่วมกับหินชนิดอื่น ๆ หินชนิดดังกล่าวพบที่ลุ่มน้ำ โสหัน (Sohan) ในปัญจาบ บางแห่งเช่นที่แคสเมียร์ เป็นต้น เขาใช้กระดูกสัตว์ด้วย วัตถุเหล่านี้ถูกทำเป็น

เครื่องมือนานาชนิด เช่น ค้อน มีด หัวขวาน เป็นต้น หัวขวานเดิมทีนั้นไม่มีด้ามคือใช้หินทั้งหมด เป็นเครื่องมือตัดไม้และป้องกันตัว เป็นต้น ต่อมาใช้ไม้ทำด้ามเพื่อให้จับง่ายใช้สะดวก การรู้จักใช้เครื่องมือนี้เองทำให้คนยุคนี้เริ่มก้าวเข้าสู่ยุคเจริญ เพราะอุปกรณ์เหล่านี้ช่วยได้หลายอย่าง เริ่มแต่ขุดดิน ตัดไม้ ล่าสัตว์ และฟันหินเพื่อทำที่อยู่ เป็นต้น ต่อมาทำเป็นหัวลูกศรใช้ยิงสัตว์และต่อสู้ศัตรูได้ มีหลักฐานว่าคนสมัยนั้นชอบอยู่กันตามริมน้ำหรือใกล้บ่อเพื่ออาศัยน้ำ

เครื่องนุ่งห่ม

คนสมัยโบราณ มีความลำบากมากเกี่ยวแก่การแต่งตัวด้วยเสื้อผ้า เพราะไม่รู้วิธีผลิต ถึงหน้าหนาวต้องใช้หนังสัตว์ เปลือกไม้และใบไม้ เป็นต้น แทนเสื้อผ้า

การตั้งรกราก

ต่อมาเมื่อมนุษย์ค่อยเจริญขึ้น ก็รู้จักจัดหาที่อยู่ที่พักและตั้งรกรากขึ้น ทั้งนี้โดยเกิดความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เช่น ร้อน หนาว ฝน เป็นต้น จึงอยากจะหาที่เป็นหลักแหล่งเพื่อป้องกัน นอกจากนี้ยังพบหลักฐานด้วยว่า คนเริ่มรู้จักการเพาะปลูกแล้ว นี้เป็นจุดเริ่มแรกแห่งการเกษตร และคนยุคนั้นก็เริ่มตั้งรกรากเป็นที่เป็นทาง ไม่ท่องเที่ยวหาอาหารต่อไปอีก ชีวิตแบบเร่ร่อนกลายเป็นชีวิตรักถิ่น ชอบปลูกและสะสมอาหารไว้เพื่อเดือนต่อ ๆ ไป ยุคนี้กะประมาณ ๔ ถึง ๕ หมื่นปีก่อน ค.ศ.

การเลี้ยงสัตว์

มีหลักฐานแสดงว่ายุคนี้คนเริ่มรู้จักวิธีเลี้ยงสัตว์ ฝึกมันให้เชื่อง ต่อมาฝึกใช้งานด้วย เช่น แพะ ถ้าไม่เชื่องก็ฆ่ากินเนื้อ ถ้าเชื่องก็เลี้ยงเอานมและเพื่อเอาลูกไว้เลี้ยงต่อไปอีก สัตว์เลี้ยงที่พบหลักฐานก็คือ สุนัข แพะ นอกจากนั้นไม่ทราบว่าเลี้ยงแล้วหรือยัง

การค้นพบโลหะ

เมื่อมีการเพาะปลูก คนก็ใช้อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ทำจากหินและกระดูกสัตว์ช่วยในการทำงาน ครั้นต่อมาเห็นว่าอุปกรณ์ชนิดนี้ไม่ทันสมัยเสียแล้ว เกิดการค้นพบโลหะชนิดหนึ่งคือทองเหลือง ต่อมาทองเหลืองก็ถูกนำไปผสมกับโลหะชนิดอื่นอีก เช่น ผสมกับดีบุก สังกะสี และตะกั่ว เป็นต้น กลายเป็นโลหะผสม เรียกว่าทองบรอนซ์ แต่วิธีการที่เผาและผสมกันนั้นยังไม่พบหลักฐานว่าเขาทำอย่างไร ความสำเร็จในการใช้โลหะนี้เองเริ่มเข้าสู่ยุคพัฒนา ซึ่งจะได้กล่าวพิสดารในบทต่อไป

การรวมกลุ่มเป็นหมู่บ้าน

สันนิษฐานกันว่ายุคแรก ๆ โน้นมนุษย์ยังไม่รู้จักชีวิตทางครอบครัว คือเดิมทีการเลี้ยงลูกเป็นหน้าที่ของแม่ เด็กเกิดมาไม่เห็นพ่อ อยู่กับแม่ต่อไปจนเติบโต แล้วแยกออกหากินต่างหาก ไม่มีคำว่ารู้จักคุณพ่อคุณแม่ ต่อมาพ่อแม่อาจจะอยู่กันใกล้ชิดมากขึ้นอีก พ่ออาจจะช่วยเป็นผู้คุ้มครองรักษาแม่ในคราวเลี้ยงลูกอ่อน แต่เมื่อเด็กโตขึ้นก็ปล่อยไป นานเข้าก็เกิดมี

การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มย่อม ๆ ที่เรียกว่าครอบครัว และเมื่อมีความรู้เกี่ยวกับครอบครัวแล้ว คนก็จะเกิดความรักกันระหว่างพ่อแม่และลูก การเร่ร่อนโยกย้ายก็ไปเป็นกลุ่ม ๆ จนตอนหลัง ๆ เกิดมีการตั้งรกรากเป็นที่เป็นทาง และจากกลุ่มน้อยก็กลายเป็นกลุ่มใหญ่ จนเป็นหมู่บ้าน หมู่บ้านยุคนั้นกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในอินเดีย ส่วนมากอยู่ในที่อุดมสมบูรณ์ เช่น ริมน้ำ เป็นต้น นักโบราณคดีเชื่อว่าหมู่บ้านนั้นก็ไม่ใหญ่นัก กระท่อมแต่ละหลังก็ติดกันหมด เพื่อสะดวกในการรักษาความปลอดภัยหรือในคราวมีศัตรู กระท่อมอาจจะฉาบด้วยดินและล้อมด้วยหนาม ส่วนที่ทำการเพาะปลูกก็อยู่รอบบ้าน ยุคนี้อาจจะเรียกได้ว่ายุคที่คนออกจากป่าเข้าสู่บ้าน และจะวิวัฒนาการไปสู่ยุคเมืองต่อไป

อาหาร

ยุคนี้คนรู้จักปรุงอาหารด้วยไฟแล้ว รู้จักย่างเนื้อ บดข้าวด้วยหินสองแผ่นแล้วทำอาหารตามที่ต้องการต่อไป ข้าวเปลือกเหลือก็เก็บไว้เพื่อวันต่อไป การปรุงอาหารก็ต้องมีภาชนะใช้ ฉะนั้นจึงเกิดมีภาชนะทนน้ำได้เช่นหม้อดิน ซึ่งครั้งแรกก็ตากแห้งด้วยแดด ต่อมาจึงเผาไฟ และต่อมาก็เกิดมีการปั้นหม้อบนลูกล้อหมุน ทำให้หม้อสวยและเร็วกว่าการผลิตแบบเดิม และบางทีก็ทำลวดลายสวย ๆ ด้วยการทาสีเหมือนเครื่องลายครามในปัจจุบันนี้ด้วย

เครื่องนุ่งห่มและเครื่องประดับ

คนยุคนี้มีการประดับแล้ว ชีวิตเป็นอยู่ด้วยการต่อสู้กับสัตว์ร้าย และอากาศร้อนหนาว ดังนั้น เขาจึงหาความร่าเริงในเมื่อปลอดภัยจากศัตรู ด้วยการประดับทั้งชายหญิง พวกผู้หญิงสวมเครื่องประดับที่ทำจากเปลือกหอยและกระดูก และรู้จักหวีผมด้วย ต่อมาหนังสัตว์ เปลือกไม้ ใบไม้ ที่ทำเป็นเครื่องนุ่งห่มก็เลิกใช้ หันมาใช้ผ้าที่ทอขึ้นจากใยพืชต่าง ๆ เช่นฝ้ายเป็นต้น

สังคมคนยุคนั้น

เมื่อทิ้งชีวิตที่เร่ร่อนมาเป็นชีวิตอยู่ประจำที่มีบ้านเรือนและครอบครัวเช่นนั้น กาลต่อมาก็เกิดมีความจำเป็น ที่จะควบคุมความประพฤติของกลุ่มชนขึ้น ไม่ปล่อยให้ใครทำอะไรตามใจชอบ ฉะนั้นจึงเกิดมีกฎหรือระเบียบของสังคมย่อย ๆ ขึ้น ประการแรกเห็นจะได้แก่การกำหนดหน้าที่การงานว่า ใครควรทำอะไร ผู้ชายซึ่งแข็งแรงกว่าผู้หญิงก็ออกทำงานนอกบ้าน เช่น ทำนา เลี้ยงสัตว์ และตัดไม้มาปลูกกระท่อม เป็นต้น ตลอดทั้งการหาอาหารในป่า เพราะมีความว่องไวที่จะหลบหลีกอันตรายจากสัตว์ ส่วนผู้หญิงก็ปั่นฝ้ายทอผ้าและปั้นหม้อ ถ้วยชาม ทำครัวและเลี้ยงเด็กอยู่กับบ้าน และผู้ที่แข็งแรงกว่าก็จะเป็นหัวหน้าของกลุ่ม ส่วนมากเป็นคนสูงอายุและฉลาดกว่าคนอื่น

ศาสนา

คนดึกดำบรรพ์ ไม่ว่าในส่วนไหนของโลก มักจะมีความกลัวธรรมชาติ และความแปลกใจต่อเหตุการณ์ประจำวันเหมือน ๆ กัน ความกลัวและความแปลกใจนี้เองที่จะเป็นต้นเหตุ

แห่งศาสนาของเขา เขาสงสัยว่า “ทำไมดวงอาทิตย์จึงขึ้นทุกเช้าแล้วตกไปทุกเย็น ทำไมจึงหลับและฝัน ทำไมจึงเกิดแก่เจ็บตาย ตายแล้วจะไปไหน? ความตายเป็นสิ่งที่น่ากลัวอย่างยิ่ง นอกจากนี้ก็กลัวฟ้าร้อง ฟ้าผ่า กลัวเหตุการณ์ธรรมชาติ เมื่อไม่รู้ต้นเหตุก็ปัดเรื่องทั้งหมดไปให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็น คือเทพเจ้าบนฟ้า (Sky-god) ว่าเป็นผู้มีอำนาจทำให้ดวงอาทิตย์ ดวงดาวหมุนไป ทำให้ฟ้าฝนตก เจ้าแม่ธรณี (Earthen goddess) ก็จะช่วยผลิตพืชผล เปรียบเสมือนแม่ ดังนั้น จึงต้องมีการเคารพเทพเจ้าและแม่เจ้าขึ้นด้วยการสังเวยและสวดอ้อนวอน เทพเจ้าพ่อคือฟ้า เทพเจ้าแม่คือดิน (จะด้วยเหตุนี้กระมัง พ่อจึงมีอำนาจเหนือแม่ตลอดมา) และเพื่อจะให้มีตัวตนขึ้นจึงมีการปั้นรูปเจ้าแม่ขึ้นด้วยดินเหนียว ซึ่งมีแพร่หลายทั่วไป คนที่ฉลาดกว่าเพื่อนก็ตั้งตนเป็นผู้วิเศษ รักษาโรคและทำพิธีบวงสรวงให้มีฝน มีลม เป็นต้น ต่อมาเกิดมีพระทำหน้าที่ประกอบพิธีอ้อนวอนพระเจ้า รู้ใจพระเจ้า เป็นต้น จนกลายมาถึงยุคพราหมณ์ในสมัยฤคเวท

การศพ

คนตายถือว่าไปสู่ที่ใหม่ ดังนั้นเขาจึงไม่เผา มีแต่ฝัง และมีการมอบของใช้และอุปกรณ์ต่าง ๆ ให้ผู้ตายเพื่อจะนำไปใช้ในโลกหน้าด้วย ส่วนมากที่หลุมฝังศพก็จะมีแผ่นหินวางเรียงราย จากการจัดการศพแบบนี้เองทำให้คนรุ่นหลังได้ทราบความเป็นมาของเขา นักโบราณคดีถือว่า ซากศพและเครื่องใช้เหล่านี้ เป็นหลักฐานในการสร้างประวัติศาสตร์อย่างดียิ่ง เพราะถ้าปราศจากของเหล่านี้แล้ว นักประวัติศาสตร์ก็ไม่รู้ว่าจะเอาอะไรมาเป็นหลักฐานในการเขียนประวัติศาสตร์ ให้ถูกต้องและสมบูรณ์ได้.

บทที่ ๒

การจัดยุคของคนก่อนประวัติศาสตร์

ในบทที่หนึ่ง เราได้ทราบความเป็นมาของคนยุคแรก ๆ จนมาถึงยุคที่คนรวมกันเป็นกลุ่มก้อน และมีอารยธรรมขึ้นมากแล้ว แต่ยังไม่ได้จัดยุคให้ละเอียดออกไปอีก หนังสือประวัติศาสตร์โบราณเล่มไหนก็ตาม ถ้าไม่พูดถึงยุคของมนุษย์ให้ละเอียดแล้ว ก็ดูเหมือนจะเป็นหนังสือที่ไม่สมบูรณ์ ฉะนั้น ในบทที่สองนี้จะได้แยกแต่ละยุคออกให้ละเอียด เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้เห็นความเปลี่ยนแปลงของแต่ละยุคนั้นด้วย

อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าต้องยอมรับแต่เนิ่น ๆ นี้ว่า อินเดียก็เหมือนกับประเทศโบราณทั้งหลายที่ยังขาดแคลนหลักฐานในการที่จะพูดหรือเขียนอย่างมั่นใจว่า คนยุคนั้นเป็นอยู่กันอย่างไรแน่ แต่เราก็พอหาได้บ้างมิใช่ว่าจะขาดแคลนเสียจริง ๆ เวลานี้เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในวงนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีว่า มนุษย์ดึกดำบรรพ์ที่ก่อกำเนิดขึ้นในอินเดียนั้น ได้ตั้งรกรากที่ปัญจาบในระหว่างแม่น้ำสินธุ กับแม่น้ำเฌลุม (Jhelum) ประมาณ ๕๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว เรื่องนี้พิสูจน์ได้จากการค้นพบอุปกรณ์ของคนยุคนั้นที่เชิงเขา สิวาลิก (Siwalik) และที่ราบปัญจาบด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ตลอดมาถึงที่ ชัมมู (Jummu) ในยุคต่อมาพบเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยกรวดและหินปะการัง เป็นต้น จากปัญจาบ หลักฐานแสดงว่ามีการตั้งรกรากเพิ่มขึ้นในที่ต่าง ๆ เช่น ราชปุตตานะ กุชราต ลุ่มแม่น้ำนัมมทานทีตอนบน เบงกอล มคธ โอริสา และเดกกัน เป็นต้น แต่ยังมีบางท่านได้ให้ความเห็นว่า คนโบราณของอินเดียมิได้กำเนิดขึ้นที่ปัญจาบ เกิดที่ตอนใต้แล้วแพร่ไปสู่เหนือจนถึง ปัญจาบ อย่างไรก็ตาม ปัญหานี้ยากที่จะตัดสินได้ จากประวัติศาสตร์ของชาติอื่น ๆ แล้วทำให้เราเชื่อว่าคนเผ่าต่าง ๆ มักจะเกิดและเจริญตามลุ่มแม่น้ำที่สำคัญ แล้วค่อย ๆ ขยายหรืออพยพตามน้ำลงไปเรื่อย ๆ เช่น เผ่าไทยเราก็อพยพตามลำน้ำโขงลงมา เผ่าพม่าและมอญก็เจริญลงมาตามลำน้ำสาลวิน ส่วนพวกจีนก็เจริญไปตามลำน้ำฮวงโห แขกก็น่าจะเจริญลงตามลำน้ำสินธุ แล้วขยายลงไปใต้ตามลำดับ นี้เป็นความเห็นส่วนตัวของข้าพเจ้า ซึ่งอาศัยการสังเกตเท่านั้น มิใช่หลักฐานทางประวัติศาสตร์

เมื่อรับว่าคนดึกดำบรรพ์ ได้เกิดขึ้นในดินแดนส่วนนี้แล้ว ต่อไปก็น่าจะได้แบ่งยุคแบ่งสมัยออกเพื่อให้เข้าใจง่าย ดังต่อไปนี้

๑. ยุคหินเก่า (Paleolithic Age) เครื่องมือที่ทำด้วยหินหยาบ ๆ ซึ่งส่วนมากเป็นหินประเภทมีแร่คล้ายกับแก้วปน (Quartzite) เป็นเครื่องมือที่คนยุคนั้นใช้กันแพร่หลาย และมีหลายชนิดแตกต่างกันออกไปเหมือน ๆ กับยุคหินเก่าในยุโรป คนยุคนี้อารยธรรมยังด้อยและ

เก่าแก่มาก ยังไม่รู้จักโลหะ ไม่รู้จักการเพาะปลูก ไม่รู้จักไฟ เลี้ยงชีพด้วยผลไม้ เนื้อสัตว์ อยู่ตามถ้ำและโพรงไม้ ยังไม่รู้จักสร้างบ้านเรือน

๒. ยุคหินกลาง (Mesolithic Age) คนยุคนี้หันไปใช้โมราและหินแกร่งชนิดอื่นที่คล้ายโมรา (Jasper) หินเขียวที่มีจุดแดง (Blood-stone) เป็นต้น เครื่องมือเหล่านี้เล็ก ๆ บางทีก็เรียกว่า Microlithic (หินเล็ก) คนยุคนี้ยังเป็นอยู่ด้วยการล่าสัตว์ และกินผลไม้เหมือนกัน แต่ว่ารู้จักเล่นกีฬา และปลูกพืชบางชนิด เชื่อกันว่าตอนปลายยุคนี้อาจรู้จักวิธีปั้นหม้อและภาชนะง่าย ๆ แล้ว

๓. ยุคหินใหม่ (Neolithic Age) ยุคนี้นับว่าเด่นกว่ายุคทั้งหลาย เพราะมีเครื่องมือหลาย ๆ ชนิดที่ทำด้วยหิน เช่น ผึ่งถากไม้ ขวานด้ามยาว เลื่อย สิ่ว ตะบอง สาก หัวลูกศร เป็นต้น ชนิดของหินที่ทำเครื่องใช้ยุคนี้ได้แก่ หินไฟที่มีสีเขียวคล้ำมีลายสวย ๆ บางชิ้นทำด้วยหินดำเนื้อละเอียด (Basalt) หินชนวน (Slate) หินชั้น (Schist) และได้พบบ้างที่ทำจากหินลายหยาบ (Gneiss) หินทราย (Sandstone) หินแร่ (Quartzite) เป็นต้น เครื่องมือยุคนี้ดีกว่ายุคก่อน เพราะขัดให้เป็นมัน ทั้งยังมีการเจียระไนด้วย นอกจากนี้ก็ทำเป็นร่องและขัดเงาให้สวยงาม การใช้ก็มีแปลก ๆ หลายด้าน คนยุคนี้เจริญขึ้นมาก รู้จักสร้างบ้าน เลี้ยงสัตว์ เพาะปลูก ใช้ไฟ ปั้นหม้อ สร้างสุสาน เป็นต้น บางท่านเชื่อว่าคนยุคนี้รู้จักศิลปะในการเขียนภาพด้วย

๔. ยุคทองเหลืองและสำริด (Copper and Bronze Age) ที่อินเดียก็เหมือนกับส่วนอื่น ๆ ของโลก คือเมื่อก้าวจากยุคหินใหม่ก็เข้าสู่ยุคโลหะ และโลหะที่รู้จักกันก่อนชนิดอื่นก็คือทองเหลืองและสำริด มีหลักฐานจากการขุดค้นว่า ในกรุต่าง ๆ ได้พบขวาน หอก แหลน ฉมวก แหวน เป็นต้น ซึ่งทำด้วยโลหะชนิดนี้ อารยธรรมยุคนี้เจริญทางอินเดียเหนือ ส่วนทางใต้พบหลักฐานเพียงเล็กน้อย

๕. ยุคเหล็ก (Iron Age) ยุคนี้นับเป็นยุคสุดท้ายของคนโบราณ คนรู้จักนำเหล็กมาทำเครื่องมือ การก่อสร้างก็มีขึ้น นับว่าใกล้ยุคใหม่เข้ามาแล้ว หลักฐานของคนยุคนี้มีหลายอย่าง เช่น อนุสาวรีย์ทำด้วยหินก้อนโต ๆ ซุ้มประตู เสาหิน กองหินที่เป็นเครื่องหมายของคนโบราณ เป็นต้น วัตถุเหล่านี้พบในทุกส่วนของอินเดีย บางแห่งมีของผสมผะเสกันหลายชนิด เช่น หินขัด ลูกปัดทำด้วยโมรา หม้อน้ำกลม วัตถุทำด้วยทองเหลือง สำริด และเหล็ก เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงจากยุคหนึ่งไปสู่ยุคหนึ่งนั้น เป็นไปอย่างช้า ๆ หลายร้อยปี เพราะคนยังติดในประเพณีเดิมของเขา ไม่อยากคิดอะไรให้ใหม่ขึ้น หรืออาจจะยังคิดไม่ออกก็ได้ ยุคที่นับเป็นประวัติศาสตร์ได้นั้น นับจากยุคเหล็กเป็นต้นมา เพราะจากยุคนี้มามีหลักฐานพอจะประมวลได้บริบูรณ์กว่ายุคอื่น ๆ จึงสามารถนำมาเป็นโครงสร้างทางประวัติศาสตร์ได้.

บทที่ ๓

ชนเผ่าต่าง ๆ ในอินเดีย

ตั้งแต่โบราณกาลมาจนเวลานี้ นักปราชญ์ยังตอบแน่นอนไม่ได้ว่า ชนเผ่าแรกที่ครองอินเดียนั้นคือใคร จากหลักฐานทางโบราณคดีและภาษาพบว่ามีร่องรอยของคนหลายเผ่าจากทิศต่าง ๆ มารวมกันอยู่ในผืนแผ่นดินส่วนนี้ นักปราชญ์หลายท่านทั้งอินเดียและยุโรป ได้พิสูจน์ให้เห็นชัดแล้วว่าชนเผ่าใหญ่ ๆ ในอินเดียสมัยโบราณทีเดียวนั้นมีอยู่ ๖ เผ่า คือ

๑. เผ่านีกรีโต (Negrito) ชนเผ่านี้อพยพมาจากอาฟริกาเข้าสู่อินเดีย เวลานี้สูญพันธุ์ไปแล้ว แต่ยังมีร่องรอยอยู่บ้าง เช่น พวกที่อยู่ในเกาะอันดามันส์ (Andamans) และทางใต้สุดของอินเดีย เช่น พวก กาดาร์ (Kadars) และ ปาลยัน (Palayans) แห่ง โคชิน (Cochin) เป็นต้น พวกนี้รูปร่างเล็ก ผมหยิก ผิวดำ เป็นพวกที่ประดิษฐ์ธนูเป็นครั้งแรกในอินเดีย บางท่านเชื่อว่าพวกนาคาในอัสสัม ก็สืบมาจากเผ่านีกริโตนี้

๒. เผ่าโปรโต-ออสเตรลอยด์ (Proto-Australoid) รองจากพวกนีกริโต ต่อมาก็เป็นพวกโปรโต-ออสเตรลอยด์ ซึ่งเป็นพวกศีรษะยาว จมูกแบน ผิวดำ พบทั่ว ๆ ไปในอินเดีย เผ่านี้อพยพมาจากปาเลสไตน์ (มีบางท่านว่ามาจากออสเตรเลีย) เชื่อว่าพวกนี้แหละเป็นเจ้าของอินเดียเดิม คือเผ่านี้มีอำนาจมาก และเมื่อผสมกับเผ่านีกริโตที่มาก่อน และพวกมองโกลอยด์ผู้มาทีหลัง แล้วก็ก่อให้เกิดเผ่าผสมซึ่งเรียกว่า โกล (Kol) หรือมุณฑะ (Munda) เชื่อว่าชนเผ่านี้เป็นเจ้าของอารยธรรมยุคหินใหม่ และเป็นผู้ประดิษฐ์หม้อดินขึ้นในอินเดีย และภาษาของชนเผ่านี้ก็ยังมีอายุยืนและสำคัญมากจนกระทั่งในยุคหลัง ๆ นี้ เขาพูดภาษาที่เรียกว่า ออสโตร-เอเชีย (Austro-Asiatic Language) ซึ่งใช้พูดทั่วไปในย่านเอเชีย จากตอนเหนือของอินเดียถึงนิวซีแลนด์ และจากมาดากัสการ์ถึงไอแลนด์ตะวันออก แต่ที่พูดกันในอินเดียมีชื่อว่า "ภาษามุณฑะ" ซึ่งถือว่าเป็นภาษาแรกที่พูดกันในอินเดีย ภาษานี้แสดงให้เห็นว่าพวกโปรโตออสเตรลอยด์กระจายอยู่ทั่ว ๆ อินเดีย เวลานี้ภาษาพูดมุณฑะยังมีเหลืออยู่ในเขตหิมาลัย ระหว่างลาดักและสิกกิม (Ladakh and Sikkim) และในด้านตะวันตกของรัฐมัธยมประเทศ และในตอนใต้ระหว่างเขาคันชาม กับ วิสาคปัตตัม (Ganjam and Vizagapatam) มุณฑะ ไม่เพียงแต่แสดงว่าเป็นภาษาพี่น้องกันกับภาษาของเอเชียใต้เท่านั้น แต่แสดงว่าเป็นญาติกันกับภาษาสุเมเรียนด้วย ดังนั้นจึงน่าเชื่อได้ว่าภาษาออสโตร-เอเชียติคนี้มีสาขามากมาย และเป็นต้นกำเนิดของภาษาอื่น ๆ อีกหลายภาษา

ดร. ฮัดดัน (Dr. Haddon) ให้ทัศนะว่า กลุ่มชนที่พูดภาษามุณฑะนี้ เป็นเผ่าเกรตอินโดเนเซี่ยน (Great Indonesian) จากแหล่งเดิมแถบลุ่มแม่น้ำคงคา และเบงกอล

ตะวันตก เอกภาพทางวัฒนธรรมของมุณฑะพบได้ในแบบต่าง ๆ เช่น เรือใบของชนเผ่านี้พบที่ฝั่งตะวันตกของอินเดียและซีลอน หรือต้นมะพร้าวซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเขา อนึ่ง ที่สำคัญมากก็คือคนพื้นเมือง เดิมที่ใช้เครื่องมือลาด ๆ เหมือนไหล่คน (เช่น ขวาน ที่ทำจากหิน เป็นต้น) ในส่วนต่าง ๆ ของหมู่เกาะอินเดีย ในอินโดจีน ในพม่าและอินเดีย เป็นต้น และพบผึ่งถากไม้ ทำด้วยหินลาด ๆ เป็นรูปสี่เหลี่ยมที่ลุ่มแม่น้ำอิรวดี ซึ่งไม่เหมือนกับที่พบในตอนใต้และตอนกลางของอินเดีย

๓. เผ่ามองโกลอยด์ (Mongoloid) ชนเผ่านี้อพยพมาจากเอเชียกลางลงสู่เอเชียใต้ในยุคดึกดำบรรพ์ เวลานี้กระจายอยู่ทั่วไป ซึ่งจะสืบค้นดูได้ ในกลุ่มชนที่พูดภาษามอญ-เขมรที่อาศัยอยู่ในเขตเขาขาสสิ (Khassi) แห่งอัสสัม แถบเขาตอนเหนือของพม่าและตอนใต้ของพม่า ต่อลงไปแหลมมลายู ถึงเกาะนิโกบาร์ (Nicobar) พวกมองโกเลียในอินเดียนั้นเข้าทางด้านตะวันออก (อัสสัม) รูปร่างลักษณะของคนเผ่านี้พบที่รูปปั้นดินเผา (เป็นรูปเทวะต่าง ๆ) และกะโหลกศีรษะที่โมเหนโจดาโร (Mohenjo-daro) ดร.มาชุมดาร์ (Majumdar) ได้แบ่งพวกมองโกลในอินเดียอออกเป็น ๒ พวกคือ

ก. มองโกลอยด์เก่า (Paleo-Mongoloid) ได้แก่พวกที่อาศัยอยู่ในอัสสัม แถบภูเขาจิตตะกอง (ใกล้เมืองจิตตะกอง ปากีสถานตะวันออก) และที่พรมแดนพม่าติดต่อกับอินเดีย

ข. มองโกลอยด์ผสมทิเบต (Tibeto-Mongoloid) ได้แก่พวกผสมทิเบต และเจริญกว่าคนพื้นเมือง ได้อพยพลงมาสู่แถบสิกกิมและภูฏานในหิมาลัย ภาษาของเขาเรียกว่าภาษาสกุลทิเบต-จีน (Tibeto-Chinese family) มี ๒ สาขาใหญ่ ๆ คือทิเบตผสมพม่า (Tibeto-Burma) และสยามผสมจีน (Siamese-Chinese) สาขาหลังนี้ยังมีเหลือพูดอยู่ในรัฐฉานทางเหนือพม่า พวกมองโกลอยด์ในสิกกิมและภูฏานเวลานี้หน้าตาคล้ายจีน ผิวขาว จมูกแบน ๆ เหมือนคนไทย หนวดเคราก็ไม่ค่อยดก อัธยาศัยดี ส่วนมากนับถือพุทธ สุภาพ เอื้อเฟื้อซื่อตรงต่อแขกที่ไปเยี่ยม ข้าพเจ้าไปพบเมื่อเดือนพฤษภาคม ๒๕๐๘ รู้สึกชอบนิสัยของคนเผ่านี้มาก

๔. เผ่าเมดิเตอเรเนียน (Mediterranean) หลังจากพวกโปรโต-ออสเตรลอยด์แล้ว เผ่านี้ก็เข้าสู่อินเดีย พื้นฐานเดิมของเขาคือแถบทะเลเมดิเตอเรเนียน สาขาแรกพูดภาษาคำโดด อพยพเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำคงคา แล้วผสมกับพวกโปรโต-ออสเตรลอยด์ (Proto-Australoid) และมีอิทธิพลทำให้ภาษาของพวกโปรโต-ออสเตรลอยด์นี้มีการแปรเปลี่ยนไปตามด้วย ชนที่เข้ามาใหม่นี้ก่อให้เกิดมีการเดินเรือ การเพาะปลูก และการทำอุปกรณ์ด้วยหินหยาบด้วย ต่อมาหมู่ชนเผ่านี้ที่อพยพมาจากเมดิเตอเรเนียน ได้นำเอาวัฒนธรรมที่เจริญในเมโสโปเตเมีย (Mesopotamia) ที่เกี่ยวข้องกันกับพวกอาร์เมนอยด์ (Armenoid) มาสู่อินเดียด้วย พวกเมดิเตอเรเนียนเป็นพวกศีรษะยาว และกะโหลกศีรษะก็กว้าง แต่พวกอาร์เมนอยด์เป็นพวกศีรษะสั้น

อนึ่ง บรรพบุรุษของอาร์เมเนีย (Armenia) และอนาโตเลีย (Anatolia) ได้แผ่ไปเหนือเอเชียกลางและเมโสโปเตเมีย แล้วผสมกันกับพวกเมดิเตอเรเนียนแล้ว ก่อให้เกิดรากฐานอันสำคัญเกี่ยวกับประชาชนพลเมืองของสุเมร์ (Sumer) ดังนั้นเผ่าสุเมเรียนจึงเป็นเผ่าผสมจากพวกเมดิเตอเรเนียนศีรษะยาว และพวกอาร์เมนอยด์ศีรษะสั้น

ดังนั้น ประชาชนเหล่านี้จึงเป็นเผ่าที่สำคัญของประชาชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ของโลก ในฐานะเป็นผู้สร้างอารยธรรม ซึ่งเชื่อว่าน่าจะเริ่มขึ้นในย่านเหนือของเมโสโปเตเมียและเผ่าจากซีเรีย (Syria) สู่อ่าวเปอร์เซีย อารยธรรมเหล่านี้ได้เริ่มขึ้นและเจริญเต็มที่เมื่อประมาณสี่พันปีก่อน ค.ศ. เขามีความเจริญในด้านต่าง ๆ เช่น ความสุขสบายของประชาชน ศิลปะ และการสุขาภิบาลในเมือง เป็นต้น ภาษาของเขาเป็นภาษาดราวิเดียน และใช้อักษรภาพ (Pictographic script) อย่างที่เคยใช้ในยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้นเอง

การผสมกันระหว่างอาร์เมนอยด์และเมดิเตอเรเนียน ก็พบในอินเดียเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระหว่างพวกทมิฬ น่าจะเป็นได้ว่าครั้งโน้นได้มีการติดต่อทางทะเลระหว่างอินเดียกับเมโสโปเตเมียแล้ว ส่วนการติดต่อทางบกนั้นมีแน่ เพราะในยุคอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ (ดูบทที่ ๔) นั้น เราพบอุปกรณ์มากมายของชนในย่านนั้น และปรากฏอย่างชัดแจ้งว่าที่บาลูจิสถาน (Baluchistan) ทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียเวลานี้ มีพวกบราหุย (Brahui) อยู่ ชนกลุ่มนี้พูดภาษาดราวิเดียน เช่นเดียวกันกับประชาชนยุคโบราณของโมเหนโจดาโร (ดูเรื่องดราวิเดียน หน้า .....)

๕. เผ่าอัลไปน์ (Alpine) เผ่านี้ค่อนข้างจะสับสน ดร.มาชุมดาร์ เห็นว่าพวกนี้ได้ผสมกับพวกดินาริค และอาร์เมนอยด์ (Dinaric and Armenoid) ดังกล่าวแล้ว คนสามเผ่ามารวมกันเป็นเผ่าผสม และเชื่อว่าทั้งสามเผ่านี้มาจากเอเชียกลาง แต่ ดร.มุกขจี (Mookerji) เห็นว่าพวกนี้เป็นพวกจมูกเล็ก ศีรษะยาวพอปานกลางที่พบในเบงกอลตะวันออกและอินเดียซีกตะวันตก ดร.มุกขจี กล่าวว่าชนเผ่านี้มาจากปาเมียรส์ (Pamirs) เข้าสู่ลุ่มน้ำสินธุ แล้วทำให้อารยธรรมที่โมเหนโจดาโรแปรรูปไป จากนี้ก็แผ่ลงทางฝั่งตะวันตกของอินเดีย กลายเป็นบรรพชนของพวกประภู (Prabhu) มารธะ (Maratha) เป็นต้น และลงไปทางใต้ ไปยังแหลมสุดของอินเดีย ชนกลุ่มนี้พูดภาษาอินเดีย-ยุโรป (Indo-European) ต่อมาถูกพวกอารยันรุกไล่ จึงอพยพไปทางตะวันออกสู่เบงกอล

๖. เผ่านอร์ดิค (Nordic group) ชนเผ่านี้เป็นเผ่าเล็ก ๆ พูดภาษาอารยัน ซึ่งมีหลักฐานให้เห็นได้ในคัมภีร์พระเวท เวลานี้หาตัวอย่างของเผ่านี้ยากเหลือเกิน พึงทราบว่าเผ่าต่าง ๆ เหล่านี้ ได้ผสมกันจนแยกไม่ออกว่าใครเป็นเผ่าไหน คือมีอยู่ แต่ก็ไม่บริสุทธิ์ทีเดียว กลายเป็นคนผสมเสียหมด และทุกคนก็ถือว่าตนเองเป็นคนอินเดีย สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษของอินเดีย และชนเหล่านี้ส่วนมากได้รับเอาภาษาใหญ่ ๆ รวม ๔ ภาษา และพูดในต่างถิ่นออกไป แต่ละกลุ่มก็พูดคนละภาษา (บางกลุ่มก็พูดได้หลายภาษา) ภาษาทั้ง ๔ นั้นคือ

๑. ออสตริก (Austric)

๒. ทิเบต-จีน (Tibeto-Chinese)

๓. ดราวิเดียน (Dravidian)

๔. อารยัน (Aryan)

เวลานี้บางเผ่าก็หาร่องรอยแห่งภาษาของตนไม่ได้ คือพูดภาษาของเผ่าอื่นไปหมด ความจริงข้อนี้ทำให้เห็นหลักอนิจจังได้ชัดว่า คนเผ่าเดียวกันแท้ ๆ เมื่อแยกจากกันไปอยู่ในที่ต่างกันนาน ๆ ภาษาก็กร่อนหายไป หันไปใช้ภาษาของชนกลุ่มอื่น และคนหลายเผ่ามารวมกันนาน ๆ เข้าก็กลับเป็นพวกเดียวกัน พูดภาษาเดียวกัน เป็นต้น ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า การที่ชนหลายกลุ่มมารวมกันนั้น ย่อมทำให้ภาษาเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมเปลี่ยนไป

ดร.มาชุมดาร์ สันนิษฐานว่าพวก นีกริโต อาจเป็นพวกยุคหินเก่า ส่วนพวกโปรโต-ออสเตรลอยด์ นั้นเป็นพวกยุคหินใหม่ จากการศึกษาถึงวัฒนธรรมทางภาษาของชน ๒ เผ่านี้ เชื่อว่าเขาได้มีส่วนช่วยให้วัฒนธรรมด้านวัตถุเจริญมากมายในอินเดีย ตัวอย่างที่พอจะหาได้ก็คือ

ก. การเพาะปลูกข้าวและพืชนานาชนิด

ข. การผลิตน้ำตาลจากต้นอ้อย

ค. การใช้หมาก พลู ขมิ้น และสีชาดในชีวิตประจำวันและในงานพิธีต่าง ๆ

ยิ่งกว่านั้นชน ๒ เผ่านี้ยังเป็นพวกแรกที่รู้จักฝึกช้างให้เชื่อง มีความคิดเรื่องโลกหน้า เรื่องตายแล้วเกิด เรื่องลึกลับ และนิยายทางศาสนา เป็นต้น แต่ว่าทั้งหมดนี้เป็นเพียงทัศนะของท่านเท่านั้น ยังไม่มีข้อพิสูจน์ที่แน่นอนจริงจัง

ดราวิเดียน ได้กล่าวมาแล้วว่าเผ่าต่าง ๆ นั้นได้สูญหายไปบ้าง ผสมกันบ้าง จนเกือบจะแยกไม่ออก แต่ยังมีชนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งยังคงรักษาชื่อและภาษาของตนเอาไว้ได้ นั่นคือพวกดราวิเดียน ซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่และมีอะไรน่าสนใจมาก สมควรจะกล่าวให้ละเอียด จึงขอยกไว้จะเล่าให้ละเอียดตอนที่ว่าด้วยเผ่าอารยันและดราวิเดียน เพราะเป็นเรื่องยาว (ดูบทที่ ๘)

บทที่ ๔

อารยธรรมลุ่มน้ำสินธุ

คำว่า "สินธุ" เป็นชื่อของแม่น้ำสายสำคัญทางตอนเหนือของอินเดีย ชาวอินเดียเผ่าหนึ่ง ปาร์ซี (Parsis) อ่านคำว่า สินธุ (Sindhu) เป็นฮินดู (Hindu) และพวกกรีกซึ่งมามีอำนาจเหนืออินเดียทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือคือแม่น้ำสินธุนั้นเอง อ่านสินธุ เป็นสินดุ (Sindu) คำนี้ต่อมาสมัยหลังกลายเป็นฮินดู เป็นชื่อเรียกคนอินเดีย และหมายถึงวัฒนธรรมของเขาด้วย วัฒนธรรมย่านนี้นักปราชญ์ตะวันตกเรียกว่า Indus Civilization และเพราะคำนี้เองประเทศนี้จึงมีชื่อว่า อินเดีย ย่านนี้ในครั้งโบราณเชื่อว่าเป็นย่านอุดมสมบูรณ์มาก มีฝนตกต้องตามฤดูกาล น้ำท่าสะดวก แม่น้ำสินธุมีแควที่สำคัญถึง ๕ แคว คือ[๑]

---

๑. แม่น้ำเหล่านี้เรียกชื่อต่าง ๆ กันตามยุคตามสมัย ดูแผนที่

---

๑. สินธุ (Sindhu or Indus)
๒. เฌลุม (Jhelum or Hydaspes)
๓. เชนาบ (Chenab or Akesines)
๔. ราวี (Ravi or Hydraotes)
๕. ชุตเลช (Sutlej or Zarabrus)

ทางด้านตะวันออกของแม่น้ำสินธุ ก็มีแม่น้ำสรัสวดี ซึ่งเกิดจากภูเขาตอนเหนือแล้วไหลขนานกับแม่น้ำสินธุ ลงสู่ทะเลอาเรเบียน แต่เวลานี้แม่น้ำสายนี้ตื้นเขินจนไม่เหลือเป็นแม่น้ำเสียแล้ว ในบาลีเราพบคำว่า ม้าสินธพ ซึ่งแปลกันว่า ม้าที่เกิดในลุ่มน้ำสินธุ ถือว่าเป็นม้าที่สำคัญ และมีชื่อด้วย แสดงว่าย่านนี้เป็นย่านที่เจริญมานาน ต่อมาดินแดนย่านนี้ถูกเรียกว่า "ปัญจาบ" ทั้งนี้เพราะถือเอาสัญลักษณ์ว่าแคว ๕ สาย ไหลมารวมเป็นแม่น้ำสินธุนั้นเอง (ปัญจ=๕+อาป=น้ำ) และก็อุดมสมบูรณ์ตลอดมา และย่านนี้เองที่ให้กำเนิดแก่ศาสนาใหม่ของอินเดียอีกศาสนาหนึ่ง นั่นคือศาสนาซิกข์ (Sikkha) เช่นเดียวกับย่านมคธ ซึ่งสมัยนั้นอุดมสมบูรณ์และเป็นรัฐที่เรืองอำนาจ มีคณาจารย์ต่าง ๆ มากมาย ศาสนาที่สำคัญ ๒ ศาสนาคือพุทธและเชน ก็ได้อุบัติขึ้นในมคธนี้ ดังนั้นจึงพอจะถือเป็นหลักโดยทั่วไปได้ว่า อารยธรรมของโลกไม่ว่าตะวันออกหรือตะวันตก มักจะเริ่มขึ้น ณ ดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ก่อน

แล้วจึงแพร่ไปสู่ที่อื่น ครั้นนานมาดินแดนแห่งนั้นอาจจะแปรเปลี่ยนไปเป็นที่แห้งแล้ง หรือร้างไป เพราะภัยธรรมชาติหรือเหตุอื่นก็ได้

จุดต่าง ๆ ที่ค้นพบวัตถุโบราณ เมื่อก่อนนักประวัติศาสตร์ทั้งของอินเดียและยุโรป เชื่อว่าประวัติศาสตร์ของอินเดีย นับจากยุคอารยันเข้าสู่อินเดียเป็นต้นมา ก่อนนั้นยังไม่มีอะไรที่จะยืนยันว่า มีชนชาติไหน เผ่าใดได้ครอบครอง หรือสร้างอารยธรรมให้แก่ย่านนี้มาก่อน ครั้นต่อมาใน พ.ศ.๒๔๖๕ นักโบราณคดีของอินเดียชื่อ เบนเนอจี (Benerji) ได้ค้นพบวัตถุต่าง ๆ ที่สถูปเก่า ณ บริเวณโมเหนโจดาโร Mohenjodaro) การค้นพบนี้ก่อให้เกิดความสนใจแก่นักปราชญ์อื่น ๆ อีกมาก จึงทำการขุดค้นกันขนานใหญ่ หลังจากนี้เป็นต้นมาประวัติศาสตร์ของอินเดียก็แปรรูป คือวัตถุต่าง ๆ ที่ค้นพบนี้เอง ได้เป็นพยานที่แน่ชัดที่จะยืนยันว่าอินเดียได้เคยรุ่งเรืองมานานก่อนยุคอารยันแล้ว ข่าวการค้นพบนี้ได้ดังไปทั่วโลก ทำให้นักปราชญ์ทั้งของอินเดียและชาติอื่น ๆ สนใจกันมาก ได้มีการสืบเสาะค้นคว้ากันอย่างจริงจังและกว้างขวาง นักปราชญ์จากตะวันตกเช่นอังกฤษ เยอรมัน รัสเซีย เป็นต้น ได้มีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการสำรวจขุดค้น แต่ละท่านก็ได้ทำหลักฐานการสำรวจของตนเอาไว้อย่างมากมาย แต่ว่าที่สมบูรณ์แบบและจัดพิมพ์เป็นเล่มได้มาตรฐาน ก็เห็นจะได้แก่ของนักปราชญ์อังกฤษชื่อ วีเลอร์ (S.M. Wheeler) ท่านผู้นี้เคยเป็นเจ้ากรมโบราณคดีของอินเดียมาครั้งหนึ่ง และได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับเรื่องโบราณคดีอินเดียไว้หลายเล่ม แต่เล่มที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ให้ชื่อว่า “The Indus Civilization” หนังสือเล่มนี้พิมพ์ที่โรงพิมพ์ของมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๖ เป็นครั้งแรก จากการสำรวจนี้เองทำให้เราทราบว่า ณ บริเวณอันกว้างใหญ่ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียปัจจุบันนี้ ได้เคยรุ่งเรืองมานานแล้ว อาณาเขตบริเวณที่พบวัตถุเหล่านี้ ก็มิใช่เฉพาะที่ลุ่มน้ำสินธุเท่านั้น ทางเหนือนับจากเชิงเขาซิมล่า (Simla) คือตอนเหนือของอินเดียและแถบเมืองลาฮอร์ (Lahore) ในปากีสถานตะวันตก ซึ่งเป็นต้นน้ำสินธุ ลงใต้ไปจนถึงชายฝั่งทะเลอาเรเบียน เป็นระยะทางพันกว่าไมล์ และจากชายฝั่งทะเลคือที่เมืองการาจีนของปากีสถานไปทางตะวันตกถึง ๓๐๐ ไมล์ ก็ได้พบเช่นกัน ฉะนั้น จึงลงความเห็นได้ว่าอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุยุคนั้นได้ครอบคลุมเนื้อที่หลายพันตารางไมล์ทีเดียว และได้พบแหล่งของวัตถุโบราณแล้วประมาณ ๖ แห่ง ซึ่งทั้งหมดนี้มีลักษณะเป็นพี่เป็นน้องกันกับที่ หะรัปปะและโมเหนโจดาโร เมื่อเทียบกับย่านอารยธรรมของประเทศอื่น ๆ ในยุคเดียวกันแล้วจะเห็นว่าที่นี่กว้างขวางกว่ามาก คือ แหล่งอารยธรรมของประเทศอื่น ๆ เช่น อียิปต์ (Egypt) เมโสโปเตเมีย (Mesopotemia) บาบิโลเนีย (Babylonia) และกรีก (Greek) เป็นต้น ที่รุ่งเรืองในสมัยเดียวกันนั้นแต่ละประเทศมีเนื้อที่กว้างไม่เกิน ๖๐๐ ไมล์ อนึ่ง นักปราชญ์ยังเชื่อต่อไปอีกว่า แม้ว่าอาณาเขตแห่งอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุจะกว้างขวางถึงเพียงนั้น การปกครองและระบบเศรษฐกิจก็มิได้แตกแยกหรือแตกต่างกันมากนัก คือถึงจะใหญ่ก็สามารถรวมกันเป็นเอกภาพได้อย่างน่าอัศจรรย์

หะรัปปะ และโมเหนโจดาโร
(Harappa and Hohenjo-daro)

จุดต่าง ๆ ที่ค้นพบมาแล้วนั้น ล้วนแต่เป็นจุดที่น่าสนใจน่าศึกษาทั้งนั้น แต่มีความจำเป็นน้อยที่จะนำมากล่าวให้ละเอียดถี่ถ้วนในหนังสือเล่มนี้ เพราะจะต้องกินเวลาและหน้ากระดาษมาก ขอยกไว้ให้เป็นหน้าที่ของนักโบราณคดีทั้งหลายได้ศึกษาก็แล้วกัน หรือหากมีความจำเป็นขึ้นเมื่อใด ข้าพเจ้าก็อาจจะต้องเขียนขึ้นใหม่อีกสักครั้ง ในที่นี้ขอเล่าเฉพาะจุดที่สำคัญที่สุดสัก ๒ จุด คือที่หะรัปปะ และโมเหนโจดาโร หะรัปปะอยู่ทางเหนือ โมเหนโจ-ดาโรอยู่ทางใต้ โดยทั่วไปเชื่อกันว่าอารยธรรมอาจเริ่มจากเหนือก่อน แล้วขยายลงทางใต้ ฉะนั้นจึงน่าจะพูดถึงหะรัปปะก่อน

หะรัปปะ (Hapappa)

หะรัปปะ ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งอารยธรรมแห่งแรกนั้น เวลานี้เป็นหมู่บ้านในตำบลมันตโคมรี (Montgomery) ในรัฐปัญจาบ ด้านใต้ของประเทศปากีสถาน[๑] บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำระวี (Ravi) และใต้เมืองลาฮอร์ (Lahore) ลงไปเล็กน้อย บริเวณนี้ซึ่งมีกองอิฐกองดินอยู่กระจัดกระจายโดยรอบไม่ต่ำกว่า ๓ ไมล์ เชื่อว่าเป็นเมืองในสมัยโน้น กองอิฐกองดินเหล่านี้ถูกขุดถูกรื้อและขนไปทำทางรถไฟในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ก็มาก นอกจากทางราชการแล้ว ชาวบ้านก็ขนไปสร้างบ้านสร้างตึก โดยไม่มีใครหวงห้าม ดังนั้น จึงเกิดมีการค้นพบของโบราณกันขึ้น ซากที่เหลืออยู่นี้พอจะคาดได้อย่างถูกต้องว่าเป็นอารยธรรมรุ่นพี่ของโมเหนโจดาโร จากการสำรวจขุดค้นที่นี้ ได้พบวัตถุโบราณมากมาย และเห็นได้ชัดว่าบ้านเมืองสร้างกันเป็นระเบียบ มีตรอก มีท่อระบายน้ำ มีถนนได้สัดส่วน นับว่าเป็นเมืองที่ได้สร้างขึ้นด้วยแปลนแผนผังที่ถูกต้อง และถูกอนามัยทีเดียว รายละเอียดจะกล่าวรวมพร้อมกับรายละเอียดของโมเหนโจดาโร

---

๑. คือเมื่อก่อนรวมกันเป็นอินเดีย ต่อมาเมื่ออังกฤษมอบอำนาจการปกครองให้แก่อินเดียนั้น อินเดียถูกแบ่งออกเป็น ๒ ประเทศ คืออินเดียและปากีสถาน หะรัปปะตกไปอยู่ในเขตของปากีสถาน

โมเหนโจดาโร (Mohenjo-daro)

ตั้งอยู่บนเนินสูงประมาณ ๒๐ ฟุต บางแห่งก็เกือบ ๔๐ ฟุต ซึ่งมีเจดีย์ โบสถ์และวิหาร (ศิลปะแบบพุทธศาสนาในคริสต์ศตวรรษที่ ๒) ตั้งอยู่โดยรอบและทั่ว ๆ ไปในตำบลลาร์กนา (Larkana) แห่งย่านสินธุ เนินนี้ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสินธุตอนกลาง คือตรงกลางระหว่างปากน้ำทางใต้กับที่รวมกันของแควทั้ง ๕ คิดระยะทางจากปากน้ำขึ้นไปประมาณ ๓๐๐ ไมล์ จากโมเหนโจดาโรขึ้นไปถึงหะรัปปะประมาณ ๕๐๐ ไมล์ เวลานี้อยู่ในเขตปากีสถานตะวันตก บริเวณดังกล่าวมีลักษณะคล้าย ๆ กันกับที่หะรัปปะ เวลานี้ถูกน้ำกัดเซาะไปมาก แต่กองอิฐกองดินยังมีเหลือพอให้ค้นคว้าหาความจริงได้ การขุดครั้งใหญ่ในปี ค.ศ.๑๙๕๐ นั้นได้เปิดเผยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และอารยธรรมของสมัยนั้นอย่างแจ่มแจ้ง ผลการขุดค้นพบอะไรบ้างนั้น จะขอกล่าวโดยสรุปรวมกันทั้งหะรัปปะและโมเหนโจดาโร ดังต่อไปนี้

โครงร่างการก่อสร้าง (Buildings)

กล่าวได้อย่างแน่ใจเลยว่า อารยธรรมลุ่มน้ำสินธุเป็นแบบชาวเมือง (Urban) มิใช่แบบบ้านนอก (Rural) แผนผังของเมืองได้วางไว้อย่างถูกต้อง ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของคนโบราณ ที่มีการก่อสร้างแบบมีแปลนแผนผังอย่างมีระเบียบ เรื่องนี้ทำให้นักโบราณคดีงงงวยมิใช่น้อย

ถนนสายสำคัญ ๆ ในเมือง สร้างไว้อย่างกว้างขวาง บางแห่งกว้าง ๙ ฟุต บางแห่งกว้าง ๓๔ ฟุต และแต่ละสายก็ยาวประมาณครึ่งไมล์ ตัดกันเป็นสี่แยกหลายแห่ง บ้านเมืองจึงเป็นแบบ ๔ เหลี่ยมหรือสี่แยก และในตรอกเล็กซอยน้อยแบ่งตึกออกเป็นตอน ให้สวยงาม บ้านเป็นตึก ๒ ชั้นตั้งเรียงรายตามถนน สร้างด้วยอิฐที่เผาไฟก็มี ที่ตากด้วยแสงแดดก็มี แต่ว่าอิฐที่แห้งด้วยแดดนั้นส่วนมากใช้เป็นฐานหรือปูพื้น หรือใช้ทำทางเดินเท้า ส่วนอิฐเผาไฟใช้ก่อตึกใช้อิฐวางทับลงที่ดินเหนียวบ้าง มีปูนขาวผสมด้วยแร่อ่อน ๆ บางชนิดบ้าง เพื่อทำให้พื้นแข็งแรงก่อนที่จะสร้างตึก บ้านส่วนมากก็มีห้องน้ำ ห้องอาบน้ำ บันไดและบ่อน้ำในบ้านด้วย ที่หะรัปปะพบว่ามีห้องคนใช้ มีสนาม ซึ่งถือว่าเป็นแบบฉบับของบ้านที่มีแผนผัง แต่สนามที่พบมิใช่สนามหญ้า เป็นสนามที่ปูลาดด้วยอิฐ และรอบ ๆ สนามก็มีห้องเล็กห้องใหญ่ ซึ่งหันหน้าเข้าหาสนาม ที่สำคัญที่สุดก็คือว่า แปลนของเมืองมีลักษณะเป็นการคุ้มครองอันตรายในตัว บ้านทุกบ้านจะมีท่อระบายสิ่งโสโครก บางท่อก็ตั้งตรงลงไปกับตัวตึก บางท่อก็ราบไปกับพื้น เช่นอย่างท่อของเทศบาลทุกวันนี้ และทุก ๆ ท่อก็จะไปรวมกันที่ท่อใหญ่ริมถนน ซึ่งเป็นท่อที่ไหลลงสู่แม่น้ำ บางที่ก็มีบ่อสาธารณะในระหว่างบ้านสองหลัง และมีหลุมให้น้ำที่สกปรกไหลลง มีถังรองฝุ่น และมีรางใส่ขยะมูลฝอย บ้านแต่ละหลังสร้างเป็นแถวเป็นแนว ไม่รุกล้ำเขตถนนสาธารณะเข้าไป ที่หะรัปปะมีตึกใหญ่ ซึ่งมีลักษณะคล้าย ๆ ฉางใหญ่ยาว ๑๖๙ ฟุต

กว้าง ๑๓๕ ฟุต ที่โมเหนโจดาโรมีห้องโถงใหญ่ มีเสา (มิใช่ติดกับพื้น) ห้องกว้าง ๘๐ ตารางฟุต ประกอบด้วยเฉลียงทางเดิน ดูคล้ายกับเป็นสภาประชาชน

แต่ที่สำคัญที่สุดที่โมเหนโจดาโรก็คือ มีสถานที่บริการน้ำที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าสระอาบน้ำใหญ่ (Great Bath) เนื้อที่ของสระนี้ยาว ๓๙ ฟุต กว้าง ๒๓ ฟุต ลึก ๘ ฟุต มีอาคารรอบ ๆ สระ และมีบันไดลงสู่สระ ก้นสระก็เป็นอิฐซึ่งปูบนหินปูนขาวที่ปนด้วยแร่อ่อนชนิดหนึ่ง รอบสระมีอ่างน้ำ (Tank) และรางน้ำชนิดแบบท้องเรือ สูง ๖ ฟุต ๖ นิ้ว เพื่อระบายน้ำให้ไหลออกไปจากขอบสระ มีสิ่งที่น่าประหลาดอยู่อย่างหนึ่งคือ มีท่อซึ่งนักปราชญ์อินเดียชื่ออุปัธยายะ (Upadhyaya) เชื่อว่าเป็นท่อไอร้อน ซึ่งติดกับสระอาบน้ำนั้น เรื่องนี้ถ้าเป็นจริงก็แสดงว่าประชาชนสมัยนั้นรู้จักการใช้ไออุ่นไอร้อนกันมากแล้ว แต่ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าจะเป็นเช่นนั้น เพราะว่าบริการชนิดนี้ ถ้าใช้ฟืนก็คงสิ้นเปลืองและยุ่งยาก คงไม่มีความจำเป็นที่จะใช้ท่อไอร้อน เพียงแต่ก่อไฟเพื่อผิงกันก็นับว่าพอแล้ว

อนึ่ง ด้านรอบนอกของสระ มีห้องอาบน้ำเป็นสองแถว คือมีทางเดินตรงกลาง แต่ละห้องก็มีบันไดลงที่ทางเดินนั้นด้วย ดร.แมกเกย์ (Dr. Maekay) ให้ทรรศนะว่า ห้องอาบน้ำเหล่านี้สร้างไว้สำหรับพระ ส่วนชาวบ้านนั้นให้อาบที่สระเลย แต่ทรรศนะนี้น่าสงสัยอยู่ เพราะไม่พบว่ามีวัด พระสมัยนั้นจะมีแล้วหรือยัง ถ้ามีจะเป็นพระประเภทไหน จากตัวอย่างของบ้านเมืองที่มีแปลน การบริการน้ำท่า มีการระบายน้ำและของโสโครกด้วยท่อเป็นต้น แสดงถึงความเจริญของประชาชนเป็นอย่างดี การมีเสาไฟในที่บางแห่งนั้น อาจจะมีการใช้ไฟตามถนนเพื่อความปลอดภัยในเวลาค่ำคืน จากการพบเศษวัตถุเช่นเศษหม้อดินเผาและอุปกรณ์บางอย่างเป็นต้น ซึ่งกองรวมกันอยู่ภายนอกเมืองนั้น ทำให้เชื่อว่ามีการสุขาภิบาลอย่างดีแล้ว บางท่านเชื่อว่ามีเทศบัญญัติออกใช้ และมีเจ้าหน้าที่คอยดูแลรักษาความสงบตามถนนต่าง ๆ ในเมืองด้วย เรื่องนี้อาจจะจริงหรือไม่จริงก็ได้ เพราะหลักฐานยังไม่สมบูรณ์ และบางแห่งได้พบว่ามีตัวอาคารไม่เป็นระเบียบ และสร้างรุกล้ำออกไปตามตรอกก็มี และยิ่งกว่านั้นยังมีร่องรอยว่าช่างหม้อก็ตั้งโรงงานปั้นหม้ออยู่ในตรอกซอกนั้น ๆ ด้วย

ชีวิตทางสังคมและเศรษฐกิจ

ซากของสิ่งต่าง ๆ ที่เหลืออยู่ทำให้นักโบราณคดีคาดคะเนถึงความเป็นอยู่ของคนยุคโน้นได้อย่างดีว่า สมัยนั้นประชาชนประกอบด้วยคน ๔ เผ่าคือ

๑. โปรโต-ออสเตรลอยด์

๒. เมดิเตอเรเนียน

๓. อัลไปน์

๔. มองโกเลียน (ดูบทที่ ๓ ด้วย)

ทั้ง ๔ เผ่านี้ผสมกันรวมเป็นมนุษย์ในสมัยอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุ เขามีอาชีพเพาะปลูกและการค้า มีหลักฐานที่เชื่อได้ว่ายุคนั้นฟ้าฝนอุดมสมบูรณ์ ผืนดินก็สมบูรณ์ ช่วยในการเพาะปลูกอย่างดียิ่ง จากซากเมืองอันกว้างใหญ่ทำให้เราคาดคะเนได้ว่า การจัดหาหรือ

แจกจ่ายอาหารแก่ชาวเมืองนั้นเป็นไปอย่างกว้างขวาง และเพียงพอแก่จำนวนผู้คน อนึ่ง การตั้งบ้านเมืองอยู่ตามริมฝั่งน้ำ แสดงว่ามีการเพาะปลูกพืชผัก และทำนาข้าวกันมากแล้ว จากตัวอย่างที่มีแม่น้ำและน้ำฝนสมบูรณ์ บางท่านจึงเชื่อว่ามีการชลประทานเล็ก ๆ น้อย ๆ เหมือนกัน แต่ยังไม่ก้าวหน้าทีเดียว มีตัวอย่างว่ามีการปลูกข้าวสาลีและข้าวบาเลย์ พร้อมกับธัญพืชชนิดอื่น ๆ หลายอย่าง

อาหาร (Food)

เกี่ยวกับอาหารการบริโภคของคนยุคนั้น พอจะสืบรู้ได้จากซากของวัตถุต่าง ๆ ว่าเขาบริโภคทั้งอาหารพืชและเนื้อ แม้จะมีอย่างอื่น เช่น ผลไม้และผักต่าง ๆ ก็ตาม ธัญพืชก็เป็นอาหารหลัก ได้พบเมล็ดผลไม้บางชนิดซึ่งแสดงว่าคงมีการปลูก หรือไม่ก็คงได้มาจากผลไม้ที่เก็บมาจากที่ต่าง ๆ และพร้อมกันนั้นก็ได้พบกระดูกสัตว์นานาชนิดกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป และได้พบกระดูกสัตว์ที่เผาเป็นเครื่องสังเวย หรือพลีกรรมแก่คนตายเป็นต้น นอกจากนี้ก็พบเปลือกหอย กระดองเต่า และอื่น ๆ ฉะนั้น อาหารประเภทเนื้อสัตว์จึงน่าจะได้แก่ หมู วัว แกะ เป็น ไก่ ปลา เต่า และสัตว์น้ำบางชนิด

อนึ่ง ซากของสัตว์ที่เหลืออยู่นั้นเป็นพยานอย่างดีว่า ได้มีการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย แพะ แกะ ช้าง อูฐ หมู เป็ด ไก่ และม้า ส่วนหมานั้นไม่แน่ แต่อาจจะมีการเลี้ยงแล้ว เพราะพบรูปหมาในแผ่นดินเผาเล็ก ๆ (Terra-cotta) ซึ่งถือเป็นเครื่องรางและเป็นวัตถุที่เคารพกันในยุคนั้น นอกจากสัตว์ที่เลี้ยงให้เชื่องแล้ว ยังพบสัตว์เปลี่ยวหลายชนิด เช่น พังพอน สัตว์คล้ายหนู (Shrew) หนูดำ กวาง วัวป่า แรด เสือ ลิง หมี และกระต่ายป่า

เครื่องแต่งตัว (Dress)

จากการค้นพบล้อ เครื่องปั้นฝ้าย ทำให้เชื่อว่ามีการปั่นฝ้ายและทอผ้ากันแล้ว ผ้าฝ้ายเป็นเครื่องนุ่งห่มชนิดบาง ๆ ใช้หน้าร้อน ผ้าขนสัตว์เป็นเครื่องนุ่งห่มที่หนาให้ความอบอุ่น ใช้ในหน้าหนาว ที่พบว่ามีการเลี้ยงแกะเป็นจำนวนมากนั้น แสดงว่ามีการใช้ขนสัตว์กันดาษดื่น การที่มีประชาชนอยู่รวมกันหลาย ๆ เผ่านั้น ทำให้มีการแต่งตัวกันหลายแบบ รูปปั้นรูปหนึ่งแสดงว่าเป็นภาพของผู้ชายซึ่งใช้ผ้าคลุมยาวแบบผ้าสไบเฉียงของไทย พาดบ่าซ้ายเปิดบ่าขวาเช่นอย่างคนแก่พาดเวลาฟังธรรม หรือเหมือนกับผ้าพาดของนาคก่อนจะเข้าบวช รูปปั้นส่วนมากเปลือย (ซึ่งอาจจะมีทั้งนุ่งและเปลือย) แต่มีหลายรูปที่แสดงการนุ่งผ้าเตี่ยว หรือผ้าโธตี อย่างที่แขกยามนุ่งนั้นแหละ จากความเจริญด้านอื่น ๆ เป็นพยานว่าคนยุคนั้นคงไม่เปลือยส่วนล่าง แต่ส่วนบนอาจจะเปลือยเป็นบางคราว จากภาพของผู้ชายแสดงว่ามีการไว้หนวดเคราสั้น ๆ ผมปล่อยยาวไว้แล้วม้วนเป็นขอดไว้ด้านหลัง บางครั้งกลับม้วนไว้บนหัว และรูปหุ่นทำด้วยทองบรอนซ์ ๓ รูป เป็นภาพหญิงสาวเต้นรำ มีผมมัดเป็นพวงใหญ่ให้ห้อยลงบนบ่าขวาแต่เพียงข้างเดียว (จากภาพนี้ชี้ให้เห็นว่า หญิงสาวสมัยนั้นก็รู้จักศิลปะการเต้นรำแล้ว และใช้มวยผมของตนเป็นเครื่องประกอบยั่วให้ชายหลงใหลได้เหมือน ๆ กับสมัยนี้ จะต่างกันก็ตรงที่ว่าสมัยนั้นไม่มีการดัดด้วยน้ำยาฝรั่งเศสเหมือนกับสมัยนี้)

เครื่องประดับ (Ornament)

เครื่องประดับของคนร่ำรวย เป็นของมีราคาแพงและหายากหน่อย เช่น เครื่องปั้นที่มีสีสวยเหมือนแก้ว (Faience) ทองคำ งา โมรา (Jasper) เงิน หิน บางชนิดคล้าย ๆ โมรา และโมราชั้นดีที่เรืองแสงสีแดง เป็นต้น ส่วนของคนจนได้แก่ ทองเหลือง กระดูก เปลือกหอย และดินเผา เป็นต้น

หินและโลหะ (Stone and Metals)

ที่ว่าอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุ เป็นอารยธรรมยุคหินใหม่นั้น มีหลักฐานแสดงอย่างชัดแจ้งว่าอาวุธและอุปกรณ์ต่าง ๆ เป็นหิน ปน ๆ กันไปกับทองเหลือง หรือทองบรอนซ์ หินที่พบไม่มากนัก แต่ก็มิใช่จะหายาก ส่วนโลหะนั้นได้แก่จำพวก ทองคำ เงิน ทองเหลือง ดีบุก ตะกั่ว ทองบรอนซ์ แต่ว่าโลหะผสม (Alloy) นั้นเชื่อว่าเขารู้จักใช้แล้ว เพราะพบตัวอย่างที่เหลืออยู่ ตัวอย่างนี้แสดงถึงความรู้ในการหลอมและผสมโลหะแล้ว (ทองเหลือง ๙ ส่วน + ดีบุก ๑ ส่วน) เหล็กยังไม่พบหลักฐาน พึ่งจะพบต่อเมื่อหลังจากนั้นมาแล้วหลายปี

อาวุธ (Weapons)

อาวุธและอุปกรณ์ที่ทำจากหินนั้น ใช้เคียงคู่กันไปกับที่ทำจากโลหะนานาชนิด แต่ต่อมาเมื่อโลกค่อย ๆ เจริญขึ้น โลหะมีใช้มากขึ้น หินก็ค่อย ๆ เสื่อมความนิยมไป อาวุธที่ใช้ในการสงครามหรือใช้เพื่อรุกไล่ ส่วนใหญ่ทำด้วยทองเหลืองและบรอนซ์ อาวุธที่ใช้ในการสงครามเท่าที่พบมี คทา ขวาน หอกซัด ดาบสองคม หรือกริช ธนู ศร และตะบอง คทาทำด้วยหินชนิดหนึ่งที่แกะเป็นแจกันหรือโป๊ะไฟได้ และทำด้วยหินปูนก็มี เรื่องนี้ทำให้สงสัยเหมือนกันว่า หินปูนของลุ่มน้ำสินธุ จะแข็งแกร่งกว่าที่อื่น ๆ หรือไฉน และที่ใช้ดาษดื่นก็มีรูปยาวรีเหมือนลูกแพร์ (Pear) ส่วนอาวุธที่ป้องกันตัวเช่น โล่ หมวกเหล็ก เกราะ เป็นต้น ไม่พบหลักฐาน แต่ได้พบชิ้นโลหะชนิดหนึ่งมีขนาดรูปร่างเหมือนเกราะป้องกันตัว เจาะรูไว้ ๒ รูเล็ก ๆ อาจจะเป็นเครื่องป้องกันตัวสักอย่างหนึ่งก็เป็นได้ จากหลักฐานเหล่านี้สันนิษฐานว่าเขามีการเตรียมรบและฝึกซ้อมการป้องกันตัวและบ้านเมืองไว้เหมือนกัน แต่ก็มิใช่เป็นผู้รุกรานเป็นฝ่ายป้องกันมากกว่า

เครื่องชั่งและเครื่องวัด (Weight and Measures)

เครื่องชั่งเขามีหลายชนิด เริ่มจากชั่งของหนัก ๆ ซึ่งจะต้องใช้เชือกผูกยก จนของเบาที่สุดเช่นจำพวกเพชรพลอย เป็นต้น ส่วนมากเครื่องชั่งมีเป็นคิวบิค (Cubic) เชื่อกันว่าการชั่งของเขานั้นถูกต้องแม่นยำดีกว่าเครื่องชั่งของชาวอีลาม (Elam) และของชาวเมโสโปเตเมีย (Mesopotemia) ดร.แมกเกย์ (Mackay) พบเปลือกหอยชิ้นหนึ่งซึ่งท่านถือว่าเป็นเครื่องวัดเครื่องตวงของเขา ในอียิปต์เครื่องวัดชนิดนี้มีใช้แล้ว แต่เป็นชนิดทศนิยมคือจำนวน ๑๐ เปลือกหอยที่ว่านี้จึงน่าจะเป็นเครื่องตวงชนิดหนึ่ง แต่นักปราชญ์ทั่วไปก็ยังไม่ลงความเห็นว่ามาตราชนิดนี้จะมีใช้ในยุคลุ่มน้ำสินธุ ส่วนตาชั่งที่มีลูกตุ้ม อย่างที่เราคุ้นเคยกันดีในสมัยนี้

หรือที่รู้กันว่าชั่งจีน (Steelyard) นั้น ครั้งนั้นยังไม่มี พบแต่เพียงการใช้มาตราแบบฟุตและคิวบิค

อุปกรณ์ประจำบ้าน (Household Articles)

ของใช้ต่าง ๆ ที่ใช้ในบ้าน ตามที่พบหลักฐานมีมาก ทำด้วยวัตถุนานาชนิด เช่น ดินเหนียว หิน เปลือกหอย เครื่องดินเผาที่มีสีสวย (Faience) งาช้างและโลหะ สำหรับทองเหลืองและบรอนซ์นั้นมีมาก และเป็นที่นิยมกันทั่วไป เพราะเป็นยุคที่หันมาใช้โลหะแทนหิน เครื่องปั้นดินเผา (Earthenware) มีใช้มาก แก้วน้ำที่มีพวยที่ปาก แก้วมีเท้า ขันหรือโอ จาน อ่างเหล็ก กระทะ จานรอง ตุ่ม แจกัน เหล่านี้ล้วนทำด้วยดินเหนียวทั้งนั้น นอกจากนี้ก็พบเข็มเย็บผ้า เลื่อย เคียว มีด สิ่ว เป็นต้น ที่ทำด้วยทองเหลืองหรือบรอนซ์ บางอันทำด้วยงาช้างก็มี ได้พบภาชนะรองรับเศษสิ่งของและเครื่องสำอางด้วย เฉพาะที่หะรัปปะพบมากกว่าที่อื่น คือ มีเครื่องเจาะ พลั่ว และคีมเหล็ก (Tweezers)

ที่น่าพิศวงมากก็คือ มีการเสริมสวย โดยวิธีต่าง ๆ เช่น การล้างตา แต้มหน้า ด้วยเครื่องมือที่ทำด้วยโลหะ เปลือกหอยหรืองาช้าง มีกระจกส่อง มีหวี และมีดโกน[๒] ซึ่งถ้าเป็นจริงอย่างที่นักปราชญ์เชื่อแล้ว คนสมัยนั้นก็คงสวยงามไม่น้อย และคนที่ประดิษฐ์เครื่องมือประดิษฐ์น้ำยาก็คงร่ำรวยไปแล้ว ของอื่น ๆ เช่น ตะเกียงทองเหลืองก็พบเช่นกัน

---

๒. The Ancient World by B.S. Upadhyaya.

การกีฬาและอุปกรณ์กีฬา (Games and Toys)

ลูกหินอ่อน ลูกบอลล์ จาน เป็นต้น พบเป็นจำนวนมาก ซึ่งแสดงว่าเขาชอบการกีฬาของเล่นนานาชนิด ส่วนใหญ่ทำด้วยดินเหนียว เกวียนทำด้วยดินเหนียวก็พบโดยทั่วไป ต่อมาเครื่องเล่นเช่นว่านี้กลายมาเป็นการละเล่นที่มีชื่อมาก เรียกว่า มริจฉกติกะ ที่พวกศูทรชอบเล่นกัน แกะเทียมแอกมีล้อก็พบเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ก็พบเครื่องดินเผาภาพคน สัตว์และของเล่นอื่น ๆ แสดงถึงความก้าวหน้าในด้านกีฬาของคนยุคนั้น (แต่ทำไมเกวียนจึงไม่วิวัฒนาการมาเป็นรถรบ?)

สัตว์ต่าง ๆ (Animal)

สัตว์ต่าง ๆ เป็นจำนวนมากทั้งสัตว์เลี้ยงและสัตว์ป่า ก็พบหลักฐานคือพบกระดูกของสัตว์เหล่านั้น และมีในยุคไหน ก่อนหลังก็รู้ได้โดยการทับถมอยู่ลึกหรือตื้น ที่พบกระดูกแล้วก็มี วัว แกะ หมู ควาย อูฐ และช้าง ซากของม้าและสุนัขมีภายหลัง เพราะกระดูกอยู่ในระดับตื้น นอกจากนี้ก็พบสัตว์อีกหลายประเภท ที่ปรากฏบนตราประทับ (Seals) เช่น แรด วัวป่า จระเข้ ลิง เสือ หมี กวาง กระต่าย เป็นต้น ส่วนสัตว์ที่เป็นอาหารได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น

ศิลปะ (Art)

อารยธรรมของลุ่มน้ำสินธุ แสดงถึงพลังความสามารถในความคิดช่างประดิษฐ์และการแกะสลัก การหล่อรูปเป็นต้น รูปสลัก (Statues) ที่แกะด้วยหิน และรูปสลักขนาดเล็ก (Statuettes) ที่ทำด้วยแร่ชนิดหนึ่งจำพวกแป้ง (Steatite) นั้นมีจำนวนน้อย ภาพคนรำสลักบนหิน พบมากที่หะรัปปะ ซึ่งแสดงถึงแบบอย่างการแกะที่ชำนาญมาก รูปหล่อด้วยทองบรอนซ์เป็นรูปหญิงสาวที่แข็งแรง พบที่โมเหนโจดาโรก็มีบ้าง ซึ่งตัวอย่างเช่นนั้นในยุคเดียวกัน ไม่พบจากที่ไหนจากส่วนอื่นของโลก

แต่ที่เป็นจุดเด่นมากกว่านี้ก็คือ พบกรุตราประทับ (Seals) และสิ่งที่ถูกประทับเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นความก้าวหน้าในด้านเครื่องปั้นดินเผาแล้ว ภาพสัตว์ต่าง ๆ เช่น วัว จระเข้ เสือ เป็นต้น เฉพาะรูปวัวนั้นดูจะไม่เหมือนวัวจริง ๆ ในสมัยนี้ ซึ่งอาจจะเดาเอาก็ได้ว่าวัวครั้งนั้นไม่เหมือนวัวครั้งนี้ทีเดียว นอกจากรูปสัตว์ มีรูปเทพเจ้าเล็ก เป็นรูปเจ้าแม่ ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับความเคารพบูชาจากคนโบราณมาก นอกจากนี้พบรูปโยคีนั่งสมาธิ และพบตราประทับ มีเทพเจ้ามีเขา มีสัตว์ต่าง ๆ แวดล้อม ซึ่งจะได้กล่าวละเอียดตอนว่าด้วยศาสนาของเขา

ตัวอักษรลุ่มน้ำสินธุ (The Indus Script)

อักษรของลุ่มน้ำสินธุนั้นเป็นอักษรภาพ คือครึ่งภาพครึ่งอักษร เช่นเป็นภาพนก ปลา และรูปแบบต่าง ๆ ของคน นอกนั้นก็เป็นอักษรประดิษฐ์ขึ้น และอักษรภาพเหล่านี้เองกลายมาเป็นอักษรจริง แต่ก็มิได้เป็นแบบไปเสียทั้งหมด และเมื่อเปรียบเทียบกับอักษรรูปลิ่มของบาบิโลเนีย และเมโสโปเตเมียแล้ว ของลุ่มน้ำสินธุยังบกพร่องมาก คือยังไม่เป็นอักษรที่สมบูรณ์ ในสมัยของโมเหนโจดาโรสิ้นเวลาหลายร้อยปี แต่ตัวอักษรก็ไม่มี การเปลี่ยนแปลงมาเป็นรูปอักษรธรรม (Letters) เลยยังคงเป็นรูปเดิมอยู่ตลอด ดังนั้น นักปราชญ์จึงไม่สามารถจะสืบสาวดูได้ว่า มันเป็นต้นกำเนิดของอักษรปัจจุบันนี้หรือเปล่า

ลักษณะที่เด่น ๆ ของมันก็คือ อักษรชัดเป็นเส้นตรง ๆ และที่แสดงถึงความฉลาดช่างคิดของคนยุคนั้น ก็คือตัวอักษรมีเครื่องหมายขีด เพื่อสะดวกแก่การออกเสียง (Accent) และมีเครื่องหมายเชื่อมอักษรตัวหนึ่งเข้ากับอีกตัวหนึ่ง อักษรทั้งหมดที่พบมี ๓๙๖ ตัว จากตัวอักษรที่เหลืออยู่และเหตุผลอื่น ๆ ประกอบกันสรุปได้ว่า การเขียนเริ่มจากขวาไปซ้าย แต่บางที่พบในจารึก (Inscription) เขียนจากซ้ายไปขวา และถ้าข้อความมาก ๆ หลายบรรทัดแล้วเขียนจากซ้ายไปขวาแล้วจากขวาไปซ้ายวนไปเลย ไม่ต้องกลับมาขึ้นบรรทัดใหม่

อักษรเหล่านี้มีลักษณะคล้าย ๆ กับอักษรของสุเมเรีย อียิปต์ ฮิตไตท์ และจีน เป็นต้น ยุคเดียวกัน ซึ่งทำให้บางท่านเชื่อว่าอักษรเหล่านี้มีส่วนสัมพันธ์กันอยู่ด้วย

จนบัดนี้ นักปราชญ์ยังไม่ลงความเห็นว่าอักษรดังกล่าวนี้ใช้เขียนภาษาอะไร บางท่านว่าเขียนภาษาสันสกฤต บางท่านว่าเขียนภาษาดราวิเดียน

ศาสนา (Religion)

การศึกษาถึงศาสนาของคนยุคนี้ ต้องอาศัยสิ่งต่าง ๆ ที่ค้นพบเช่นกัน วัตถุโบราณที่เป็นหลักฐานทางศาสนา ที่ปะหรัปปะและโมเหนโจดาโรนั้นมีไม่มาก แต่ก็พอจะใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาทางนี้ได้

ส่วนมากของภาพผู้หญิงที่เครื่องดินเผา (Terra-cotta) มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่ค้นพบในบาลูชิสถาน (Baluchistan) แต่ที่บาลูชิสถานนั้นเป็นรูปไม่ยาว รูปปั้นผู้หญิงที่ลุ่มน้ำสินธุและบาลูชิสถานนี้ ยังไม่เหมือนกับที่ค้นพบที่ประเทศต่าง ๆ ทางเอเชียตะวันตก และรอบ ๆ ฝั่งอีเยียน (Aegean) ในอีลาม เมโสโปเตเมีย เอเชียน้อย ซีเรีย ปาเลสไตน์ ไซปรัส กรีก กลุ่มบอลข่าน และอียิปต์ นักปราชญ์ยอมรับว่าภาพเหล่านี้คือตัวแทน มหามาตา (Great Mother) หรือเทพธิดาผู้รักษาธรรมชาติ (Nature Goddess) และสืบมาเป็นประเพณีของคนอินเดียจนทุกวันนี้ในเรื่องเทพเจ้าผู้หญิง เช่นตัวอย่าง อาทยา ศักติ หรือ ประกฤติ ปฤถวี หรือ อทิติ ผู้เป็นแม่ของอาทิตยเทพ ในสมัยฤคเวท มายุคนี้เป็นเทวดาประจำบ้าน แม่เจ้าแห่งหมู่บ้าน (Village Goddess) ซึ่งเป็นเทพเจ้าประจำชาติของอินเดีย ทั้งพวกอารยันและมิใช่อารยัน ตราประทับที่เด่นชัดชิ้นหนึ่งพบที่หะรัปปะ บ่งถึงแม่ธรณีหรือเทพมารดา (Mother Goddess) ซึ่งมีต้นไม้งอกขึ้นที่ท้อง และมีชายคนหนึ่งถือมีด มีหญิงอีกคนยกแขนทั้งสองข้าง ทำให้สันนิษฐานไปว่าหญิงคนนี้กำลังจะถูกบูชายัญแก่เทพมารดา

เทวดาผู้ชาย เป็นต้นกำเนิดของพระศิวะ ก็พบที่ตราประทับบางชิ้น มี ๓ หน้าและ ๓ ตา นั่งบนบัลลังก์เตี้ย ๆ ในท่าพระโยคี มีสัตว์ล้อมรอบคือช้างและเสือทางด้านขวา แรดและควายอยู่ทางด้านซ้าย กวางมีเขา ๒ ตัวยืนอยู่ใต้บัลลังก์ ซึ่งบ่งอย่างชัดว่าเป็นแบบเริ่มแรกของรุทระ ในสมัยพระเวท และศิวะในฐานเป็น ปศุปติ คือหัวหน้าของสัตว์ทั้งหลาย (Lord of Animals)

มีลักษณะอันสุดท้ายอีกประการหนึ่ง ของพระศิวะในภาพดังกล่าว คือมีเขาคู่บนหัวเทพเจ้าเหล่านั้น ซึ่งแสดงว่าเป็นเทพบุตร และเป็นต้นกำเนิดของตรีศูล หรือหอกแฉกของพระศิวะ นอกจากนี้มีตราประทับอื่น ๆ ที่มีรูปเทพเจ้าอื่นอีก

อนึ่ง อักษรภาพของลุ่มน้ำสินธุบางตัว (No. 383) เป็นรูปยืนมี ๔ แขน นายเอ็น. พี. ฉันทะ (N.P. Chanda) อธิบายว่าเป็นสัญลักษณ์ของเทวดา และชี้ให้เห็นด้วยว่าเทวดาทั้งหลายที่มี ๔ แขนนั้นมีในศาสนาของลุ่มน้ำสินธุ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของเทวดา ๔ แขนในยุคต่อมา เช่น พระพรหม พระวิษณุ หรือพระศิวะ เป็นต้น นายฉันทะยังชี้ต่อไปอีกว่า ภาพเทวดายืนที่พบในตราประทับถึง ๖ ตรา ซึ่งเป็นลักษณะของเทวดาในท่าโยคี ที่เรียกกันว่า กาโยตสรคะ (คือท่ายืนแบบแปลกจากการยืนธรรมดา) นั้นเป็นต้นกำเนิดของพวกโยคีในศาสนาเชน (มหาวีระ) อย่างที่พบตัวอย่างในรูปปั้นแห่ง ชินะฤศภวะ ในคริสต์ศตวรรษที่ ๒ คำว่า ฤศภวะ แปลว่า วัว ตรงกับบาลีว่า อุสภะ นายฉันทะบอกว่า วัวก็เป็นเครื่องหมายของเชนด้วย (เรื่องนี้ก็ยังน่าฉงนอยู่ เพราะวัวเป็นพาหนะของพระศิวะ ส่วนเชนเขาไม่ถือวัว แล้วจะไป

ผนวกเอาเชนมาเข้ากับวัวได้อย่างไร? แน่นอนมีตราประทับหลายชิ้นที่มีรูปเทวดายืนเคียงข้างวัว และต่อมาพวกฮินดูอาจจะถือเอาลักษณะนี้มาเป็นการเคารพนับถือวัว แต่จะว่าวัวเป็นต้นกำเนิดแห่งการนับถือสัตว์ของพวกเชน นั้นฟังไม่ขึ้น เพราะศาสนาพุทธและเชนปฏิเสธพระเจ้า ไม่นับถือพระเจ้า เหตุใดจึงจะต้องไปเคารพวัว ซึ่งพวกฮินดูถือว่าเป็นพาหนะของพระเจ้า เรื่องนี้น่าคิด และปกติพวกฮินดูนั้นต้องการรวบเอาพุทธและเชนเข้าไปอยู่ในฮินดูให้หมด แม้แต่พุทธเจ้าของเราก็ยังถูกดึงไปเป็นอวตารปางที่ ๙ ของพระนารายณ์ หรือวิษณุ ทั้ง ๆ ที่คำสอนของพุทธคัดค้านความเชื่อถือแบบคร่ำครึของพวกพราหมณ์ยุคนั้น ตลอดสมัยของพระองค์ จนกลายเป็นไม้เบื่อไม้เมากันเรื่อยมา พระองค์ตรัสย้ำเสมอว่า

“สมณะภายนอกพุทธศาสนานี้ ไม่มี, หรือสมณะผู้จะตั้งอยู่ในมรรคผลนิพพาน นอกพุทธศาสนานี้ ไม่มี”

แม้กระนั้นพวกฮินดูก็ยังพยายามจะกลืนพุทธให้ได้ ทั้งนี้ทำให้พวกฮินดูเด่นขึ้น เรื่องนี้เริ่มเมื่อร้อยกว่าปีมานี้เอง เวลานี้คนอินเดียทั้งประเทศเชื่ออย่างงมงายว่าพุทธเจ้าคือปางหนึ่งของพระนารายณ์ พวกเราชาวพุทธก็เป็นบริวารของพระนารายณ์ด้วย)

เรื่องความเชื่อถือของคนยุคนี้ยังมีอีกมาก นอกจากจะพบรูปเทวดาดังกล่าว ยังพบลึงค์และโยนีอีกด้วย พบภาพเหล่านี้ทั้งในลุ่มน้ำสินธุและที่บาลูชิสถาน และพบวงแหวนทำด้วยหินเป็นจำนวนมาก บางทีก็พบรูปวงแหวนเป็นเครื่องหมายโยนีเล็ก ๆ ให้ผูกติดตัวหรือถือไปมาเป็นเครื่องรางอีกด้วย น่าจะเป็นได้ว่าพวกนับถือเครื่องรางชนิดนี้ในเมืองไทยคงจะสืบมาจากครั้งนั้น

นอกจากภาพดังกล่าว ยังพบว่ามีการนับถือต้นไม้และผีที่สิงอยู่ในต้นไม้นั้นด้วย ที่โมเหนโจดาโร มีรูปเทวดายืนเปลือยในระหว่างกิ่งไม้ ๒ กิ่ง (ตรงนี้ก็อีกนั่นแหละ ดร.อาร์. เค. มุกขจี ที่เคยกล่าวนามมาแล้ว เชื่อว่านี้เป็นต้นตอของต้นโพธิ์ ซึ่งบางทีเขาเรียกว่าต้นปิปัล (Pipal) อันเป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือจะดึงเอาพุทธเป็นบริวารให้ได้) และมีภาพเทพธิดาเรียงกัน ๗ ภาพ มีผมยาวลงเบื้องหลัง แสดงว่าเป็นบริวารของเทพเจ้าแม่ บางภาพก็มีผมยาวประบ่า นั่งครึ่งคุกเข่าครึ่ง แสดงท่าอ้อนวอน เบื้องหลังภาพนั้นก็มีสัตว์ประหลาด คือบางส่วนเป็นวัว แต่อีกส่วนเป็นแพะ ใบหน้าเป็นคน เชื่อว่าคงจะเป็นพาหนะของเทพเจ้าแม่นั้นเอง ตราประทับบางอันมีต้นไม้งอกขึ้นที่หัวสัตว์ประหลาด อีกชนิดหนึ่งคือม้ามีเขาเดียว (Unicorn)

รายละเอียดเกี่ยวกับการนับถือสัตว์ยังพบอีกเยอะที่ตราประทับ ที่รูปปั้นดินเผา ที่หิน และที่อื่น ๆ อีก เมื่อสรุปเป็นประเภทแล้วจะได้ดังนี้

๑. มีพวกสัตว์ลึกลับและสัตว์ผสม คือมีหน้าเป็นคน มีตัวเป็นแพะดังกล่าวมาแล้ว หรือบางรูปก็เป็นแกะส่วนหนึ่งแพะส่วนหนึ่ง บางรูปก็เป็นวัวส่วนหนึ่งช้างส่วนหนึ่ง บางรูปก็คล้ายวัวครึ่งคล้ายคนครึ่ง เป็นต้น

๒. มีพวกสัตว์ซึ่งไม่ลึกลับทีเดียว เช่นอย่างม้ามีเขาเดียว และสัตว์ร้ายมี ๒ เขา พร้อมกับมีที่เผาของหอมเช่นธูป (หรืออย่างที่คนเขาบูชาเจ้าเผากระดาษ) หรือสัตว์ผู้เป็นตัวแทนของปิศาจชนิดหนึ่ง ซึ่งคนโบราณเชื่อว่าเป็นเจ้าพนักงานในพิธีบูชายัญ อาจจะเทียบได้กับตำแหน่งยมบาลในนรก

๓. มีสัตว์จริง ๆ ตามธรรมดา เช่น ควาย วัวป่า วัวบ้าน ที่มีหนอก แรด เสือ และช้าง สัตว์เหล่านี้บางชนิด เช่น เสือ แรด และวัวป่า แสดงท่ากินอาหารอยู่ในราง อาจจะชี้ให้เห็นการให้อาหารแก่สัตว์ที่ไม่สามารถจะเลี้ยงให้เชื่องได้ และที่เขานับถือเป็นตัวแทนของพระเจ้า

๔. ประเภทสัตว์เครื่องราง รูปภาพและรอยแกะสลักที่แผ่นหินเป็นรูปนก หมู หมา ลิง กระต่ายป่า กระรอก หมี นกแก้ว และนกชนิดอื่น ซึ่งบางครั้งของพวกนี้ก็ใช้เป็นของเล่น แต่บางครั้งใช้เป็นของบูชา ส่วนแกะและแพะนั้นใช้เป็นเครื่องราง (Amulet) เลยทีเดียว ปัจจุบันนี้สัตว์เหล่านี้นำมาเป็นพาหนะของพระเจ้าของฮินดูหมด เช่น วัวเป็นพาหนะของพระศิวะ สิงโตเป็นของเจ้าแม่ทุรคา ควายเป็นของพระยม แกะเป็นของพระพรหม ช้างเป็นของพระอินทร์ ลิงนับถือเป็นหนุมาน เป็นต้น

ทั้งหมดที่ว่ามานี้ เป็นรายละเอียดที่ได้จากหลักฐานต่าง ๆ ที่เมืองหะรัปปะและโมเหน-โจดาโร ที่นักปราชญ์ทางโบราณคดีเชื่อว่าเป็นเรื่องความเชื่อถือของคนยุคนั้น ฉะนั้น เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้จับความง่ายเกี่ยวกับเรื่องศาสนาของเขา ข้าพเจ้าขอสรุปให้ง่าย ๆ เข้าดังนี้

ศาสนาของคนลุ่มน้ำสินธุประกอบด้วย

๑. การนับถือเทพเจ้าแม่หรือศักติ
๒. การนับถือเทพเจ้าผู้ชาย ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของพระศิวะ
๓. การนับถือสัตว์ ธรรมชาติ สัตว์ครึ่งคน
๔. การนับถือต้นไม้และผีที่สิงอยู่ในต้นไม้นั้น
๕. การนับถือหินหรือวัตถุอื่น ๆ ที่ทำเป็นเครื่องหมายลึงค์และโยนี
๖. การนับถือเทพเจ้าด้วยการบูชา เช่น เผาของหอม เป็นต้น
๗. มีความเชื่อในเครื่องรางของขลัง
๘. ฝึกโยคะ

จากข้อสรุปข้างบนนี้ เราเดาได้เลยว่าศาสนาฮินดูทุกวันนี้ รับเอาวัฒนธรรมด้านศาสนามาจากคนลุ่มน้ำสินธุทั้งนั้น ทั้ง ๆ ที่คนอินเดียส่วนมากเห็นว่าศาสนาฮินดูเป็นของคนอารยัน ซึ่งเข้าสู่อินเดียภายหลังยุคนี้หลายร้อยปี และภูมิใจว่าศาสนาฮินดูเป็นของคนอารยันโดยไม่ได้ต้นตอมาจากไหน ทั้งนี้ก็โดยที่ต้องการจะเชิดชูว่าอารยันเป็นเผ่าที่เจริญ มีวัฒนธรรมพร้อมทุกด้าน ทั้งภาษา ศาสนา ขนบประเพณี แต่เมื่อศึกษาให้ละเอียดจะเห็นว่าวัฒนธรรมที่พวกเจ้าของถิ่นคือดราวิเดียนได้สร้างไว้นั้น ถูกพวกอารยันรวบเอามาไว้มากมาย

ซึ่งข้าพเจ้าจะกล่าวให้ละเอียดกว่าเรื่องอื่น เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้ทราบความเป็นไปของศาสนาในยุคเก่าแก่ที่สุดของอินเดียเท่าที่มีหลักฐาน แล้วจะได้นำมาเปรียบเทียบกับศาสนาต่าง ๆ ที่มีในปัจจุบัน และก็เป็นความประสงค์ของข้าพเจ้าด้วยว่า เรื่องประวัติศาสตร์อินเดีย ถ้าไร้เรื่องศาสนาเสียก็คงไม่น่าอ่าน ดังนั้น จึงได้เล่าไว้มากกว่าข้ออื่น ๆ

การจัดการศพ (Disposal of the Dead)

เขาจัดการศพด้วยวิธีเผา เรื่องนี้พบที่เก็บกระดูกหลายชิ้น ซึ่งเราเรียกว่า โกษ (Urn) นอกจากโกษก็พบภาชนะอื่น ๆ อีก ซึ่งบรรจุกระดูกและขี้เถ้าของศพที่เผาแล้ว พบของอื่น ๆ อีก เช่น ภาชนะของสิ่งที่เผาแล้ว ภาชนะของเครื่องสังเวยหรือของที่มอบให้ศพ รวมทั้งของใช้อื่น ๆ เพื่อให้ผู้ตายนำไปใช้ในโลกหน้า และได้มีโกษอื่นอีกซึ่งบรรจุภาชนะเพื่อสังเวย ภาชนะอย่างอื่นเพื่อคนตาย แต่ว่าไม่ได้พบกระดูกคนเลย อาจจะเป็นไปได้ว่ากระดูกที่เผาแล้วนั้นถูกบดให้ละเอียดแล้วก็เททิ้ง อย่างที่ทำกันในรัฐปัญจาบทุกวันนี้ (เรื่องนี้เพียงแต่สันนิษฐานเท่านั้น ยังไม่พบหลักฐาน)

ท่านเอาเรล สไตน์ (Aurel Stein) ได้พบโกษบรรจุอัฐิและอนุสาวรีย์อื่น ๆ ในที่ต่าง ๆ ในบาลูชิสถาน การฝังบางส่วน หมายความว่าเอาศพให้สัตว์แทะเนื้อจนหมด เหลือแต่กระดูกแล้วเอามารวมกันฝัง ส่วนตัวอย่างการฝังทั้งตัวนั้นพบร่างกระดูก ๒๑ คน ที่โมเหนโจดาโร พบ ๗ คนที่ถนนสาธารณะ และมีบ้างที่พบในห้อง จากร่างกระดูกเหล่านี้ทำให้ทราบว่าคนย่านนี้ประกอบด้วยคนสามเผ่า คือ Proto-Australoid, Mediterranean และ Alpine จากการพิสูจน์ระดับดินในชั้นต่าง ๆ แล้วลงความเห็นว่าการฝังศพนั้น กระทำเมื่อคราวโมเหนโจ-ดาโรเสื่อม ตัวอย่างอีกสักเล็กน้อยเกี่ยวกับการฝังทั้งตัวนั้น พบที่หะรัปปะและบาลูชิสถานเหมือนกัน แต่คงจะใหม่กว่า ฉะนั้น สรุปได้ว่าการศพของเขาถูกต้องอนามัยดีคือการเผา และที่ไม่ถูกอนามัยก็มี เช่น เอาศพให้สัตว์กินเนื้อจึงฝังกระดูก เป็นต้น การฝังทั้งตัว ถ้าโรคติดต่อก็ยิ่งจะระบาดใหญ่ จากที่เล่ามาแล้วหลาย ๆ หัวข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า เขาเป็นพวกที่รักษาอนามัยดีไม่น้อยเลย

เนื้อที่บริเวณ (Extent)

วัตถุโบราณที่ขุดขึ้นมาได้จากเมือง ๒ เมืองนี้ ชี้ให้เห็นอารยธรรมที่มีแบบแผน ซึ่งได้วารากฐานลง ณ บริเวณลุ่มน้ำสินธุและปัญจาบมานานแล้ว มีอีกหลายเมืองที่พบหลักฐานในย่านใกล้เคียงกันนี้ และก็เชื่อกันว่าเป็นยุคเดียวกัน คือยุคหินขัด (The chalcolithic Age) แต่ก็พบระดับของวัฒนธรรมที่ก่อนกว่านี้บ้าง ที่พบในลุ่มน้ำสินธุ คือผลิตผลของคนโบราณยุคหินใหม่ (Neolithic artifacts) ที่ก่อนยุคหินขัดนี้ ตัวอย่างเช่น กองหินที่ทำเป็นเครื่องหมาย โพรงที่อยู่อาศัย และบ้านหินหยาบ ทั้งแผ่นหินแข็ง ท่อนหินกลม ๆ เป็นต้น ซึ่งส่วนมากมีที่แถบเขา โรหริ (Rohri) และ กิรธาร (Kirthar) ฉะนั้นจึงพอจะคาดการณ์ได้ว่ายุคหินใหม่นำหน้ามาก่อนอารยธรรมของโมเหนโจดาโรในย่านนี้

ต้นกำเนิดและความเป็นมาของอารยธรรม
(Origins and Affiliations)

ความเจริญของอารยธรรมย่านนี้ถือว่าเป็นส่วนแห่งการเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ ซึ่งแสดงตัวออกให้เห็นในลักษณะที่คล้าย ๆ กันกับอารยธรรมอันเก่าแก่ในย่านอาฟริกา-เอเชีย ตลอดถึงเปอร์เซียตะวันตก และเมโสโตเปเมีย ซึ่งเป็นอารยธรรมของยุคหินขัด (Chalcolithic Age) ที่เป็นผลจากแม่น้ำที่สำคัญ เช่น แม่น้ำไนล์ (Nile) ในอียิปต์ ยูเฟรติส และ ไทกริส (Euphrates and Tigris) ในเมโสโปเตเมีย เป็นต้น ฉะนั้นอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุจึงไม่มีอะไรน่าแปลกที่ได้อุบัติและเจริญขึ้นในที่มีน้ำบริบูรณ์ถึง ๕ สาย ส่วนในแม่น้ำสายอื่นในอินเดียยังไม่พบหลักฐาน ซึ่งอาจจะพบอีกในไม่ช้าก็ได้

อายุกาล (Age)

ปัญหาที่ยังสับสนและตกลงกันไม่ได้แน่นอนจนบัดนี้ก็คือ อารยธรรมนี้มีมาตั้งแต่สมัยใด นักปราชญ์ได้สรุปข้อคิดเห็น จากความคล้ายคลึงกันของอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุกับอารยธรรมที่เก่าแก่อื่น ๆ ที่รู้วันปีแน่นอน เช่น อารยธรรมก่อนประวัติศาสตร์ของสุเมร (Sumer) และอารยธรรมยุคต่อมาของอีลาม และเมโสโปเตเมีย ความคล้ายกันแห่งวัตถุต่าง ๆ ก็ได้พบจากเมืองเหล่านี้คือ อีลาม เมโสโปเตเมีย และสินธุ ซึ่งแสดงว่ายุคนั้นได้มีการติดต่อกันในระหว่างเมืองเหล่านี้ และยุคดังกล่าวก็อาจจะเป็น ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ ปีก่อน ค.ศ.

วัตถุนานาชนิดที่พบ อันเป็นเครื่องชี้ถึงความเก่าแก่ของมัน ซึ่งบางอย่างกำหนดว่าเป็นของยุคก่อน ซารโกนิด (Pre-Sargonid Period) คือก่อน ค.ศ. ประมาณ ๒,๘๐๐ ปี หม้อดินที่ทาสีของเมืองโมเหนโจดาโร เมื่อพิจารณาตามแบบ การเขียน การประดับแล้ว ดร. แมคเกย์ (Dr. Mackay) กล่าวว่าอยู่ในยุคหลังจาก ๔,๐๐๐ ปีก่อน ค.ศ. นั้นก็คือประมาณ ๓,๒๕๐-๒๗๕๐ ก่อน ค.ศ. เช่นเดียวกันกับหม้อดินที่ทาสีของบาลูชิสถาน อย่างที่ท่าน เอาเรลสไตน์ ค้นพบมาแล้ว

เมื่อปี ค.ศ.๑๙๓๒ นายวูลลี่ (Woolley) ได้พบตราประทับอันหนึ่งที่ อูร (Ur) ซึ่งเขาเชื่อว่าเป็นของสมัย ๒,๘๐๐ ก่อน ค.ศ.

อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานต่าง ๆ ทำให้นักปราชญ์มีทัศนะแตกต่างกันเกี่ยวกับเรื่องอายุของอารยธรรมที่นี่ แต่เมื่อสรุปแล้วทุกคนก็ดูเหมือนจะเห็นตามกับ เซอร์ จอห์น มาร์แชลล์ (Sir John Marshall) ว่ามีอายุประมาณ ๓,๒๕๐ ถึง ๒,๗๕๐ ก่อน ค.ศ. และแม้แต่ Sir M. Wheeler ผู้แต่งหนังสืออารยธรรมลุ่มน้ำสินธุ (The Indus Civilization) ก็เห็นชอบด้วย เรื่องนี้ยังไม่ยุติแค่นี้ ยังต้องค้นคว้ากันต่อไปอีก ขอให้เป็นหน้าที่ของนักโบราณคดีได้ค้นคว้ากันต่อไปเถอะ

ปัญหาที่ยากมากอีกข้อ เกี่ยวกับอายุกาลของอารยธรรมย่านนี้ ก็คือว่า มันสิ้นสุดลงเมื่อไร และด้วยวิธีใด เรามีหลักฐานพอจะอ้างได้ว่า สิ้นสุดลงก่อนยุคอารยันเข้าสู่อินเดีย แต่ไม่ได้วันเวลาที่แน่นอน ส่วนวิธีที่สิ้นสุดลงนั้นยังตอบไม่ได้แน่ อาจจะเป็นเพราะน้ำท่วมใหญ่ แม่น้ำเปลี่ยนทางเดิน แผ่นดินถล่ม หรือเพราะการโจมตีของศัตรูก็อาจเป็นได้ ในห้อง ๆ หนึ่งที่โมเหนโจดาโรได้พบซากของคนที่ถูกฆ่ารวมกัน ซึ่งทำให้เดาได้ว่า เขาคงตกเป็นเหยื่อของศัตรูที่โจมตีอย่างทารุณ คือเขาอาจจะสู้ เมื่อสู้ไม่ได้ก็หาที่หลบภัย แต่ก็ถูกฝ่ายข้าศึกตามมารุมจนได้ ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง ใครล่ะจะเป็นคนโจมตี ก็คงจะได้แก่พวกอารยันนั้นเอง เพราะประมาณ ๒,๐๐๐ ปีก่อน ค.ศ. พวกนี้ได้บุกรุกและแทรกซึมไปทุกแห่งในเอเชียกลางและอินเดีย ถ้าหากโมเหนโจดาโรถูกทอดทิ้งเนื่องจากอุทกภัย หรือถูกทำลายลงโดยแผ่นดินถล่มจริง ทำไมเมืองอื่นก็พลอยเสื่อมไปด้วย เช่นที่หะรัปปะทางตอนใต้ และฌูขาร (Jhukhar) และ จันหุดาโร (Canhudaro) ทางตอนเหนือของสินธุ และแม้แต่บางแห่งในบาลูชิสถาน ก็เสื่อมสูญไปด้วยเช่นกัน ถ้าภัยธรรมชาติก็คงจะมีบางเมืองยังอยู่ ไม่ถูกทำลายด้วย ฉะนั้นข้อที่ว่าเพราะถูกโจมตีอย่างทารุณนี้อาจจะมีความจริง แต่ใครเป็นคนโจมตี ข้อนี้ยังคลุมเครืออยู่ ซึ่งต่อไปอาจจะมีหลักฐานให้เราตอบได้เมื่อค้นพบ

เจ้าของแห่งอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุ (Authors)

ปัญหาที่สับสนข้อสุดท้ายก็คือ ใครเป็นเจ้าของอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุ ซากศพและวัตถุอื่น ๆ ที่คงเหลืออยู่ที่โมเหนโจดาโร นั้นแสดงถึงคน ๔ เผ่าคือ

๑. โปรโต-ออสเตรลอยด์ (Proto-Australoid)
๒. เมดิเตอเรเนียน (Mediterranean)
๓. มองโกเลีย สาขาอัลไปน์ (Mongolian branch of Alpine)
๔. อัลไปน์ (Alpine)

เผ่าหนึ่งมาจากเกาะต่าง ๆ ในมหาสมุทรอินเดีย เผ่าที่สองมาจากฝั่งใต้ของทวีปเอเชีย เผ่าที่สามและที่สี่มาจากตะวันออกบ้าง ตะวันตกบ้างของอินเดีย ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าพลเมืองของลุ่มน้ำสินธุเป็นพลเมืองผสม (Cosmopolitan) มาตั้งแต่แรก ๆ แล้ว

แต่มติที่ว่าพวกอารยันเป็นเจ้าของอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุนั้น คงเป็นไปไม่ได้ เพราะรูปร่างทางวัฒนธรรมของพวกสินธุกับของพวกอารยัน ยุคพระเวทนั้นขัดกันอย่างเห็นได้ชัด เช่น

ก. โครงสร้างของชีวิตแบบอารยันสมัยพระเวท เป็นแบบชนบทหรือบ้านนอก (Rural) และคนอารยันอาศัยในบ้านที่เป็นกระท่อมพอกดินเหนียว และหลังคามุงด้วยหญ้าหรือฟาง ส่วนพวกสินธุเป็นพวกชาวเมืองหรือในกำแพงเมือง (Urban) บ้านสร้างด้วยอิฐและมีห้องต่าง ๆ บ้านเมืองมีเจ้าหน้าที่คุ้มครองอย่างดีดังกล่าวมาแล้ว

ข. ประชาชนลุ่มน้ำสินธุยังขาดอาวุธป้องกันตัว ส่วนพวกอารยันสมัยพระเวทนั้นมีอาวุธหลายชนิดที่ใช้เป็นเครื่องป้องกันตัว และอาจเพราะสาเหตุนี้ด้วยที่พวกอารยันรบชนะและเข่นฆ่านท้องถิ่นได้

ค. สัตว์ต่าง ๆ ก็ไม่เหมือนกัน พวกลุ่มน้ำสินธุบูชาวัวตัวผู้ ส่วนม้าและสุนัขหายาก ส่วนพวกอารยันบูชาวัวตัวเมีย รู้จักใช้ม้าในสงคราม ใช้สุนัขเป็นเพื่อนและรักษาบ้านเรือนด้วย

ง. การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็ต่างกัน พวกสินธุเคารพรูปปั้นหรือรูปสลักบนไม้หรือโลหะ ส่วนอารยันไม่มี อนึ่ง พวกสินธุเคารพรูปอวัยวะเพศของผู้ชาย ส่วนอารยันบางพวกก็เคารพ บางพวกก็ตำหนิอย่างจัง พึ่งมามีการเคารพแพร่หลายสมัยหลัง ดังนั้น จึงไม่น่าเชื่อว่าพวกอารยันจะเป็นต้นกำเนิดของอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุ

อีกมติหนึ่งที่ว่าพวกดราวิเดียน จะเป็นต้นกำเนิดของอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุนั้นก็มีคนค้านอยู่บ้าง เช่น ดร.มุกขจี ที่ออกนามบ่อย ๆ แล้วนั้น ค้านว่าเป็นการยากที่จะลงความเห็นว่าจะเป็นพวกดราวิเดียน หรือพวกสุเมเรียน เพราะคนลุ่มน้ำสินธุเป็นคนผสม ถ้าหากพวกดราวิเดียนมาจากตะวันตก และบุกรุกเข้าสู่อินเดียในยุคนั้น เขาก็ต้องมาผสมกับพวกท้องถิ่นคือโปรโต-ออสเตรลอยด์ และถ้าหากเขาเป็นคนพื้นเมืองเขาก็คือพวกโปรโต-ออสเตรลอยด์แก็คงได้นามใหม่ว่า ดราวิเดียน ในสมัยที่การเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติ และก็มีการผสมกับเผ่าต่างชาติด้วย ดร.มุกขจี กล่าวต่อไปว่า ซากกระดูกที่พบก็ไม่ส่อว่าเป็นชาวดราวิเดียนหรือสุเมเรียน

อย่างไรก็ตาม มติหลังที่ว่าดราวิเดียนเป็นต้นกำเนิดนี้มีคนเห็นด้วยหลายท่าน เช่น อุปธยายะ นักปราชญ์อินเดีย, วิลเฟรด โนลเล่ (Wifried Noelle) นักปราชญ์เยอรมันเป็นต้น ข้าพเจ้าเองก็เห็นด้วย เพราะมีเหตุน่าเชื่อมากมายที่ทำให้เห็นเช่นนั้น เช่น

ก. พวกอารยันยุคพระเวท รู้จักประชาชนลุ่มน้ำสินธุดีว่าเขาเป็นศัตรูของตน และบางทีในคำสวดพระเวทยังเรียกพวกสินธุว่า ทาสาบ้าง ทัสยุบ้าง และเรียกพวกสินธุไปในลักษณะที่ดูถูกว่า พวก กริสนะห์=ผิวดำ, พวก อนาสาห์=จมูกแฟบ, พวก อเทวยุห์=ไม่มีพระเจ้า, พวกอยัชวัน=ไม่มีพิธีกรรม เป็นต้น

ข. พวกดราวิเดียน ได้ต่อสู้กับพวกอารยันจนสุดความสามารถแล้ว ตนเองต้องร่นถอยลงไปทางใต้ จะกล่าวละเอียดเมื่อว่าด้วยพวกดราวิเดียน

อารยธรรมลุ่มน้ำสินธุเมื่อ ๒-๓ พันปี ก่อนพุทธกาล ยังมีเรื่องน่าศึกษาอยู่อีก แต่เท่าที่นำมากล่าวนี้ก็นับว่าพอสมควรกับเรื่องแล้ว ฉะนั้น จึงมิได้เล่าให้ละเอียดทุก ๆ มุม และบางมุมก็ขอไว้ให้เป็นหน้าที่ของผู้ชำนาญโบราณคดีได้ตรวจสอบศึกษากันต่อไปอีก ต่อไปนี้ น่าจะได้ศึกษาถึงอารยธรรมยุคนี้ว่า มีส่วนสัมพันธ์หรือใกล้เคียงกับยุคประเวทหรือไม่อย่างไร

ยุคลุ่มน้ำสินธุกับยุคพระเวท

อารยธรรมยุคพระเวท จะกล่าวละเอียดในบทต่อไป ตอนนี้เพียงแต่จะชี้ให้เห็นความเกี่ยวข้องของยุคทั้งสองเท่านั้น ในคัมภีร์พระเวทมีข้อความบางตอนอ้างถึงพวก อนารยะ (Non-Aryan) และอารยธรรมของเขาด้วย ซึ่งก็ได้แก่ชนยุคลุ่มน้ำสินธุนั้นเอง เพราะความเก่าแก่ของพระเวท โดยเฉพาะฤคเวทนั้นมีหลักฐานแน่นอนในจารึกของฮิตไตท์ (Hittite) ประมาณ ๑,๕๐๐ ปีก่อน ค.ศ. และก็ทำให้เราคิดต่อไปอีกว่า ที่อินเดียนั้นฤคเวทคงเจริญมาก่อนนั้นแล้ว จึงขยายตัวออกไปถึงเมโสโปเตเมีย

เมื่อเปรียบเทียบฤคเวท กับวิวัฒนาการของวรรณคดีสันสกฤต มาจนถึงยุคก่อนพุทธกาลนี้แล้ว นักปราชญ์เชื่อว่าฤคเวทมีอายุไม่เกิน ๒,๕๐๐ ปีก่อน ค.ศ. อนึ่ง ศาสตราจารย์แลงดัน (Langdon) สรุปความว่า พวกอารยันในอินเดียนั้นเป็นเผ่าอินเดีย-เยอรมัน (Indo-German Race) รุ่นแรกที่สุด ท่านผู้นี้ยังกล่าวต่อไปอีกว่า อักษรพรหมี (Brahmi) ของอินเดียโบราณก็สืบมาจากอักษรยุคลุ่มน้ำสินธุนั้นเอง

เมื่อเอ่ยถึงพวกอนารยัน หรือชนพื้นเมืองเดิมของอินเดียแล้ว คัมภีร์ฤคเวทกล่าวไว้หลายตอน และเรียกพวกอนารยันนี้ว่า “ทาสะ” “ทัสยุ” หรือ “อสูร” ซ้ำร้ายบางตอนเรียกว่าพวกปิศาจและรากษส ก็มี พวกนี้ถูกหาว่าพูดภาษาแปลก ๆ คือมิใช่ภาษาอารยันนั่นเอง และเขาปฏิเสธความเชื่อถือวัฒนธรรมของยุคพระเวท เช่นเรื่องพระเจ้า เรื่องพิธีกรรม เรื่องบูชายัญ และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เป็นต้น แต่เขามีระบบความเชื่อถือของเขาเอง เช่น การเคารพบูชาอวัยวะเพศชาย เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นถึงความเป็นอันเดียวกันกับยุคลุ่มน้ำสินธุดังกล่าวมาแล้ว ภาษาก็ไม่มีใครอ่านออก แต่ก็ยังถูกรักษาไว้เป็นอย่างดี และมีมูลรากต่างจากสันสกฤตด้วย

นอกจากนี้ทางด้านวัตถุของพวกอนารยันนั้น คัมภีร์พระเวทกล่าวไว้ว่า เมืองและหอรบกว้างใหญ่มาก มีวังมาก มีเสาเป็นจำนวนร้อยสร้างด้วยหิน แสดงว่ามีความเจริญมากแล้ว ประเภทสัตว์ก็ดี เครื่องประดับก็ดี ฤคเวทพูดถึงบ่อย ๆ และมีความคล้ายคลึงกับของยุคลุ่มน้ำสินธุมาก ซึ่งน่าจะเป็นการถ่ายทอดมาจากยุคลุ่มน้ำสินธุ

แต่อย่างไรก็ตาม บางอย่างไม่มีปรากฏในยุคลุ่มน้ำสินธุ แต่มีในสมัยฤคเวท เช่น เสื้อคลุมป้องกันตัว ทำด้วยแผ่นโลหะร้อยติดต่อกัน และโล่ป้องกันตัวเป็นต้น ส่วนบางอย่างเหมือนกัน เช่น การแต่งผมทั้งหญิงชาย โดยมีการหวี การเกล้าผม และบางทีมีการใส่น้ำมันด้วย การทอผ้าฝ้ายก็รู้จักกันดีทั้งสองยุค และความเหมือนกันอื่น ๆ อีก แม้กระนั้นนักปราชญ์อินเดียยังกล่าวว่า ไม่มีหลักฐานแน่นอนว่าอารยธรรมทั้งสองนั้นใครจะเป็นบรรพบุรุษของใคร การกล่าวเช่นนั้น อาจจะเป็นการปัดไม่รับว่าอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุเป็นต้นกำเนิดของดินแดนแถบนี้ แต่นักปราชญ์คนเดียวกันนี้ยอมรับตามฤคเวทว่าฤคเวทได้รู้จักกับพวกอนารยันเป็น

อย่างดี อนึ่ง นักปราชญ์ทั่วไปลงความเห็นต้องกันแล้วว่า ยุคพระเวทต้องไม่ก่อน ๒,๕๐๐ ก่อน ค.ศ. แต่จะหลังมากี่ปียังไม่แน่ และเมื่อเป็นเช่นนั้นก็ต้องยอมรับต่อไปอีกว่า อารยธรรมลุ่มน้ำสินธุต้องเป็นพี่ และเป็นต้นกำเนิดของยุคพระเวท นั่นคือพวกดราวิเดียน เจ้าของถิ่นเดิมนั้นแหละเป็นพี่ของพวกอารยันในแถบนี้ของโลก แม้พวกอารยันจะค้านอย่างไรก็คงหนีไม่พ้น คนอินเดียมีทิฐิอยู่ว่าอะไรดีต้องเป็นของอารยันหมด ไม่ยอมให้เป็นของเผ่าอื่น แต่ที่พบอยู่ อารยธรรมของดราวิเดียนและชาติอื่น ๆ ก็มาก หากแต่ถูกกลืน ถูกรวบเข้าเป็นของอินเดียเสียหมด.

บทที่ ๕

อารยัน (Aryan)

ประวัติศาสตร์ของอินเดียโดยทั่วไปถือกันว่า เริ่มต้นจากสมัยที่พวกอารยันเข้าสู่อินเดีย ก่อนจากนั้นถือว่าเป็นยุคก่อนประวัติศาสตร์อินเดีย เพราะหลักฐานไม่สมบูรณ์ที่จะถือเป็นประวัติศาสตร์ได้ หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่พอจะเชื่อถือได้ก็คือ คัมภีร์พระเวท ที่เรียกกันว่า ฤคเวท สังหิตา ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นงานที่เก่าแก่ของพวกอารยันในอินเดียเท่านั้น หากเป็นงานของพวกอารยันทั้งหมดที่ปรากฏในประวัติของชนเผ่านี้ และได้ให้แสงสว่างแก่เราที่จะทราบความเป็นมาของพวกอารยัน ก่อนประวัติศาสตร์ ตลอดทั้งภาษาและศาสนาของเขาด้วย

ถิ่นเดิมของพวกอารยัน (Original Home)

ปัญหาที่ยังตกลงเด็ดขาดไม่ได้ในเวลานี้ก็คือ บ้านเดิมของพวกอารยันอยู่ที่ไหน และอพยพเข้าสู่อินเดียเมื่อไรแน่ ในเรื่องนี้ นักปราชญ์ต้องใช้ความพยายามมากในการหาหลักฐานต่าง ๆ มาอ้างอิง แต่ก็ยังไม่เป็นผลสำเร็จ ทางนักภาษาศาสตร์ก็แสดงให้เห็นว่าภาษาของพวกฤคเวทนั้นมีส่วนใกล้เคียงกันมากกับภาษาเปอร์เซีย กรีก ลาติน ทิวโทนิค (Teutonic) เซลติก (Celtic) และสลาฟ (Slavonic) คล้ายกับว่าภาษาเหล่านี้มาจากรากเดียวกัน เช่นอย่างคำสำหรับเรียก พ่อ แม่ ลูก พระเจ้า หัวใจ น้ำตา ขวาน ต้นไม้ สุนัข วัว เป็นต้น มีส่วนใกล้กันมาก ตัวอย่าง เช่น

แม่

สันสกฤต	- มาตระ
ลาติ	- มตระ
อังกฤษ	- มะเธอร์

ลูก

สันสกฤต	- สูนุ
ลิทัวเนีย	- ซูนู
เยอรมันสมัยเก่า	- ซูนุ
อังกฤษ	- ซัน เป็นต้น

ความคล้ายคลึงทางภาษาชี้ไปถึงว่า ชนชาติต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้น คงจะเคยอยู่ร่วมกันในที่เดียวแล้วแยกย้ายกันไปในที่ต่าง ๆ ในภายหลัง นักภาษาศาสตร์บางท่านเรียกคนพวกแรกที่พูดภาษานี้ว่า ไวรอส (Wiros)

จึงเกิดมีปัญหาต่อไปว่า บ้านเดิมของพวกไวรอสอยู่ที่ไหน จากหลักฐานทางภาษาที่พบในภาษาของ อินเดีย-ยุโรป (Indo-European) หรือของอินเดีย-เยอรมัน (Indo-German) พอจะลงความเห็นได้ว่า

ประการแรก พวกไวรอสไม่ใช่ชาวเกาะหรืออาศัยอยู่ใกล้ทะเล เพราะคำเกี่ยวกับทะเลไม่มีใช้เลย

ประการที่สอง พวกไวรอสอาศัยในแถบอบอุ่น เพราะพวกนี้รู้จักต้นโอ๊ก (Oak) ต้นไม้ชนิดหนึ่งคล้ายมะเดื่อ (Beach) ต้นสนุ่นหรือตะไคร้บก (Willow) และพืชบางอย่างที่มีในเขตอบอุ่น

ประการที่สาม เดิมไวรอสเป็นพวกอยู่ประจำที่ รู้จักเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ เช่นวัว แกะ ม้า สุนัข และสุกร แต่ไม่มีช้าง ลา หรืออูฐเลย ม้าและวัวก็เป็นสัตว์ที่ให้หลักฐานอยู่มาก คือการเลี้ยงมักแสดงว่ามีทุ่งหญ้า และการเลี้ยงวัวแสดงว่ามีการเพาะปลูก ดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่า ถิ่นฐานเดิมของพวกอารยันจะต้องเป็นที่มีทุ่งหญ้า และมีการกสิกรรมร่วมกันไปด้วย ด้วยเหตุนี้และเหตุอื่น ๆ อีก จึงทำให้นักปราชญ์บางท่าน เช่นท่าน ดร.พี กีลส์ (Dr. P. Giles) ลงความเห็นว่า ถิ่นเดิมของพวกอารยันนั้นน่าจะเป็น

๑. อินเดีย (India)
๒. ปาเมียรส์ (Pamirs)
๓. ที่ราบยุโรปตอนเหนือ (Northern Plains of Europe)
๔. ทุ่งหญ้าตอนใต้ของรัสเซีย (South of Russia)
๕. แถบอาร์คติค (Arctic Regions) ซึ่งเขาเสนอว่าได้แก่ บริเวณที่เป็น ฮังการี ออสเตรีย และโบฮิเมีย ในปัจจุบัน

และทั้งหมด ข้อ ๔ มีนักปราชญ์หลายท่านเห็นด้วย ข้าพเจ้าก็เชื่อว่าน่าจะเป็นเช่นนั้น

การอพยพของพวกอารยัน
(Aryan Migrations)

นักประวัติศาสตร์ลงความเห็นกันว่า พวกอารยันได้จากยุโรปสู่เอเชียตลอดถึงอินเดียประมาณ ๒,๐๐๐ ปีก่อน ค.ศ. โดยผ่านมาทางแม่น้ำดานูบ (Danube) และทางช่องแคบดาร์ดาเนลส์ (Dadanells) ผ่านที่ราบแถบเอเชียน้อย (Asia Minor) ต่อมาจนถึงแบกเตรีย

(Bactria) และอาจจะลงใต้ตามแม่น้ำยูเพรติสและแม่น้ำไตกริส (Euphrates and Tigris) ด้วย

ดร.โกสัมพี (Dr. Kosambi) ได้มีทัศนะต่างออกไปเล็กน้อย ท่านผู้นี้บอกว่าพวกอารยันเดิมอยู่ตอนกลางของทวีปเอเชีย (Central Asia) แล้วกระจายไปสู่ที่ต่าง ๆ ส่วนคลื่นใหญ่ ๆ ที่มาสู่อินเดียนั้นมาเป็น ๒ คราว คือ

คราวแรกประมาณ ๒,๐๐๐ ปีก่อน ค.ศ. คราวที่สองประมาณ ๑,๐๐๐ ปีก่อน ค.ศ. ทั้งสองคราวนี้รุกมาจนถึงอินเดีย และบางส่วนของยุโรปด้วย การเคลื่อนย้ายก็ไม่มีแผนล่วงหน้า ย้ายที่ไปเพราะขาดหญ้าเลี้ยงสัตว์ การขาดแคลนนี้ก็อาจจะเป็นเพราะฝนแล้งในระยะยาว บางพวกเดินทางมาถึงอินเดียแล้วกลับก็มี ซึ่งอาจจะเป็นเพราะถูกคนท้องถิ่นเดิมรังแก หรือเพราะสิ่งแวดล้อมอย่างอื่น เช่น อากาศ อาหาร เป็นต้น เรื่องนี้จะเห็นได้จากรูปวัวที่มีโหนกแบบอินเดียนั้น มีปรากฏที่ตราประทับของชาวอิทไตท์ (Hittite) ประมาณ ๑,๕๐๐-๑,๐๐๐ ปีก่อน ค.ศ. ตัวอย่าง ฮิทไตท์-ขัตติ, สันสกฤต-กษัตริย์, บาลี-ขัตติยะ ซึ่งแปลว่าพระเจ้าแผ่นดินสมัยนั้น พวกฮิทไตท์ตั้งรกรากลงที่อนาโตเลีย (Anatolia) การติดต่อกับพวกอินเดียก็ทำได้ไม่เรียบร้อย เพราะมีการขัดจังหวะเป็นบางคราว แต่เชื่อว่ามีการติดต่อกัน เพราะแร่เหล็กที่พวกฮินไตท์ป็นคนรู้ก่อนใครนั้น ได้นำมาใช้ในอินเดียยุคอารยันด้วย ประมาณ ๑๐๐ ปีก่อน ค.ศ. (แต่พวกดราวิเดียนรู้มาก่อนด้วยซ้ำ ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า)

ดังได้กล่าวมาแต่ต้นแล้วว่า ถิ่นฐานเดิมของพวกอารยันยังไม่รู้แน่ ดังนั้นนักปราชญ์จึงพยายามหาหลักฐานต่าง ๆ มาประกอบเพื่อให้ได้คำตอบที่สมบูรณ์ และหลักฐานที่พอจะหาได้ ก็ได้แก่ภาษา ศาสนา และวัฒนธรรมของคนที่คิดว่าจะเป็นพวกอารยันด้วยกัน

อนึ่ง ภาษาที่ดั้งเดิมของอารยันคือสันสกฤต ลาติน และกรีก จากลาตินกลายเป็นภาษากลุ่มโรมัน เช่น อิตาลี สเปน ฝรั่งเศส และภาษารูเมเนีย เป็นต้น ในยุโรปใต้ อย่างไรก็ตามมีบางท่านเชื่อว่า กลุ่มติวโตนิค (Teutonic) เช่น ภาษาเยอรมัน อังกฤษ สวิส และกลุ่มสลาฟ (Slavic) เช่น ภาษารัสเซีย โปแลนด์ เป็นต้น ก็เป็นกลุ่มย่อย ๆ ของภาษาอารยัน ทั้งนี้โดยการเทียบคำต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว

ส่วนภาษากลุ่มชาว ฮังการี ฟินแลนด์ และเบส (Basque) ในยุโรปนั้นมิใช่สายอารยัน ภาษาฮิบรู และอารบิก ซึ่งสืบมาจากภาษาสุเมเรียโบราณ ก็มิใช่อารยัน แต่เป็นพวกเซมิติก อีกกลุ่มหนึ่งคือ จีน-มองโกเลีย (Sino-Mongolian) ซึ่งแผ่ไปทางทิเบต จีน ญี่ปุ่น เป็นต้น ก็มิใช่สายของอารยัน

กลุ่มอารยันในอินเดีย ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นแม่ภาษา ต่อมากลายเป็นบาลี หรือมาคธี และปรากฤต (จะมีในเล่มที่ ๒) จากภาษาเหล่านี้กลายมาเป็นภาษาอินเดียปัจจุบัน เช่น ฮินดี ปัญจาปี เบงกอลี มารธี เป็นต้น

อีกกลุ่มหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับอารยันในอินเดีย คือพวกที่อยู่ในเปอร์เซีย ภาษาของพวกเปอร์เซียและเมเดส (Medes) ใกล้เคียงกับภาษาสันสกฤตมาก ประมาณปีก่อน ค.ศ.

จารึกมิตันเนียน (Mitannian Record) แสดงให้เห็นว่า ประชาชนผู้นับถือพระเจ้าของอารยันในอินเดีย ได้ไปตั้งรกรากอยู่ใกล้ ๆ ทะเลสาบอุรมิเยห์ (Uramiyeh) ในอิหร่าน เทพเจ้าเหล่านั้นได้แก่พระอินทร์ พระวรุณ และมิตระ เป็นต้น ซึ่งมีทั้งในอินเดียและในเปอร์เซีย แต่ในเปอร์เซียถูกลบล้างไปเมื่อสมัยโซโรอัสเตอร์นี้เอง (Zoroaster อุบัติประมาณ ๕๐๐ ปีเศษก่อน ค.ศ.) เวลานี้ในเปอร์เซียคงเหลือแต่เทพเจ้าแห่งไฟคือพระอัคนีเท่านั้น ต่อไปลองสังเกตและเปรียบเทียบความคล้ายคลึงกัน ระหว่างภาษาของพระเวทและของอเวสตา

จากโคลง Stanza

อเวสตา (Avesta)	**และ**	**พระเวท (Veda)**
ตัต ถวา	=	ตัต ตวา
เปรสา เออส	=	ปริจฉา
มออิ โวจา	=	ฤชิมา
อหุรา	=	วัจ อสุรา
ตา จีต	=	ตา จิต
มัซดา	=	เมธิสถา
วาศมี	=	วาษมิ
อันยาจา	=	อันยาจา
วีทเย	=	วิเท
	ชื่อพระเจ้า	
อินทร์	=	อินทร์
วายุ	=	วายุ
มิถระ	=	มิตระ
นาโอนไหติยะ	=	นาสตยะ
เวเรถระฆมนะ	=	วฤตระฆนะ

จากตัวอย่างนี้ชี้ให้เห็นว่า คัมภีร์ทั้งสองมีความใกล้เคียงกันมากกว่าพวกกรีก ลาติน หรือกลุ่มเยอรมันอื่น ๆ อาจกล่าวได้ว่าบรรพบุรุษของพวกอารยันในอินเดียและพวกที่อยู่ในเปอร์เซียได้อยู่ร่วมกันมานานกว่าพวกอารยันกลุ่มอื่น ๆ ที่อพยพไปทางตะวันตก และการอยู่ร่วมกันตรงนั้น อาจจะเป็นที่สุดท้ายก่อนเขาจะจากกัน เพราะความใกล้เคียงทางภาษาและวัฒนธรรม ทำให้น่าเชื่อเช่นนั้น

อารยันในอินเดีย

โดยทั่วไปแล้วภาษาของอีกกลุ่มหนึ่ง จะไปมีอำนาจเหนือคนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเขามีภาษาอยู่แล้วนั้นเป็นไปโดยยาก เพราะเขาย่อมหวงแหนและพอใจในภาษาของตนเองเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว หากจะเป็นไปได้ก็โดยผู้มีอำนาจสูงสุดเท่านั้น และพวกอารยันเองตามที่ทราบมาแล้วก็ไม่ใช่เผ่าที่เจริญและมีอำนาจยิ่งใหญ่มาก่อน แต่เหตุไฉนจึงมามีอำนาจเหนือดินแดนส่วนนี้ของโลก ส่วนอื่น ๆ แทบจะไม่ปรากฏ เพราะอะไร ปัญหาเหล่านี้น่าคิดอยู่ จะเป็นไปได้หรือไม่ว่า พวกนี้เข้ามามีอำนาจปราบเจ้าของถิ่น ถ้าเป็นได้คงจะใช้เวลาและความพยายามอยู่นาน และก็อาจจะเป็นไปได้เช่นกันว่า ผู้ทำลายอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุก็ต้องเป็นพวกอารยัน

อนึ่ง คำว่า อารยัน นั้นหมายถึงกลุ่มชนในอินเดีย หรืออินเดีย-อิหร่าน (Indo-Iranian) จากสมัย ๒,๐๐๐ ปีก่อน ค.ศ. มาแล้ว จากหลักฐานต่าง ๆ ดังกล่าวมา ลงความเห็นได้ว่า พวกอารยันเร่ร่อนและเป็นนักรบด้วย เพราะการเร่ร่อนถ้าไม่เก่งในการรบก็อยู่ไม่ได้ พวกนี้ใช้วัวและม้าเป็นส่วนมาก วัวช่วยผลิตอาหารและทรัพยากร รวมทั้งใช้ลากเกวียนด้วย ม้านอกจากใช้ลากรถแล้วยังช่วยด้านการฝึกซ้อมและการสงคราม นอกจากนี้แล้วยังรู้จักใช้ของต่าง ๆ จากที่ตนย้ายไปพบนั้นให้เป็นประโยชน์ แต่ทางโบราณคดีชี้ชัดว่าเมื่อ ๒,๐๐๐-๓,๐๐๐ ปีก่อน ค.ศ. อารยันยังด้อยกว่าคนพื้นเมืองในอินเดียหรืออิหร่าน ทั้งนี้เพราะไม่พบเครื่องมือเครื่องใช้หรือเครื่องดินเผา ซึ่งเป็นฝีมือของพวกอารยันเลย ล้วนเป็นของคนพื้นเมืองเดิมทั้งนั้น แต่ทำไมเขาจึงกลับมีอิทธิพลต่อคนเมืองเดิมล่ะ ก็เป็นปัญหาอยู่อีก **แต่ว่าพวกอารยันมีระบบการปกครองแบบราชาธิบดี ผู้ชายมีอำนาจเหนือครอบครัวและทรัพย์สินทั้งหมด พระเจ้าของเขาก็เป็นพระเจ้าผู้ชายหรือเทพบุตร นาน ๆ จะพบเทพธิดาสักที เรื่องนี้น่าจะเป็นได้ว่าพวกนี้มีหัวในการสู้ การรุกรบอยู่เสมอ**

ศัตรูของอารยันในอินเดีย

เราทราบมาบ้างแล้วว่า คนพื้นเมืองไม่ได้ยอมเป็นมิตรกับพวกอารยันทีเดียว ดังนั้น ก็ต้องมีการต่อสู้กันเป็นการทักทายก่อนที่จะยอมแพ้ การรบครั้งแรกที่สำคัญนั้นก็คือ โดยการนำของกษัตริย์พระนามว่า สุทาส (Sudas) กษัตริย์องค์นี้สามารถมาก ทรงปราบกษัตริย์อื่น ๆ ได้แต่มาแพ้พวกอารยัน กษัตริย์องค์นี้เชื่อกันว่าเป็นโอรสของกษัตริย์ ดิโอทาสะ (Diodasa) คำนี้สันสกฤตยุคหลังเรียกเป็น ดิโวทาส ซึ่งอาจจะแปลว่า คนใช้ของสวรรค์ แต่ความหมายเดิมเขา คำว่า ทาสะ หรือทัสยุ หมายแค่ว่า คนที่มิใช่อารยัน ซึ่งถือว่าเป็นศัตรู และพวกนี้ผิวดำ พวกอารยันเป็นคนผิวขาว ครั้นต่อมาเมื่ออารยันชนะอินเดีย (พวกผิวดำ) คำว่า ทาสะ จึง

กลายมาเป็นพวกคนใช้หรือคนวรรณะชั้นต่ำ บางทีคำว่า ทัสยุ หมายถึงพวกโจรพวกปล้นก็มีทั้ง ๆ ที่ครั้งแรก ๆ นั้นกษัตริย์อารยันเองก็มีนามต่อท้ายว่าทาสะ เพราะได้มีการผสมกับพวกทาสะ ซึ่งตกประมาณ ๑,๕๐๐ ปีก่อน ค.ศ. และครั้งนั้นพวกที่อยู่ภายใต้ของสุดาส ถูกเรียกว่าภารตะ และพวกภารตะนี้แหละคืออารยัน ฉะนั้น ต่อมาคำว่า ภาระ คำว่า ภารัต จึงหมายถึงดินแดนของพวกภารตะ คืออารยัน

อารยันกับพวกปูรุส พวกปูรุสมิใช่อารยัน และเคยเป็นศัตรูของพวกสุดาสเช่นกัน แต่พวกนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับอารยันและพวกภารตะมาก พงศาวดารยุคหลังได้รวมเอาพวกภารตะเป็นสาขาของพวกปูรุสด้วยซ้ำ จึงทำให้สงสัยว่าคนสองพวกนี้เป็นมิตรหรือศัตรูกันแน่ พระอารยันคือพวกพราหมณ์ บางครั้งก็สวดแช่งด่าพวกปูรุส แต่บางครั้งก็สวดให้พร และคำว่า ภารตะ บางท่านก็ถือว่าเป็นอารยัน ถ้าพวกภารตะและพวกปูรุสได้เป็นคนเผ่าเดิมอันเดียวกันเสียแล้ว ปูรุสก็น่าจะเป็นอารยันด้วย แต่เหตุไฉนพวกพระอารยันจึงแช่งด่าพวกภารตะอีก ยังคิดไม่ออก พวกปูรุสยังเหลืออยู่ในย่านหะรัปปะ และแผ่อำนาจออกไปทั่วปัญจาบในยุคหลัง พบในประวัติศาสตร์ยุคต่อมาว่าพวกปูรุสนี้เองได้ต่อสู้กับพระเจ้าอเล็ก-ซานเดอร์ อย่างเข้มแข็งในปี ๓๒๗ ก่อนปี ค.ศ. ในเขตปัญจาบตอนเหนือ เวลานี้นามสกุลของพวกปัญจาบมีอยู่คำที่แพร่หลายคือคำว่า ปูริ บางท่านสันนิษฐานว่าสืบมาจากคำว่า ปูรุส นั้นเอง จะอย่างไรก็ตาม เวลานี้ทั้งพวกปูรุสและพวกภารตะต่างก็ถือว่าตนเองเป็นอารยัน ไม่มีใครอยากเป็นเผ่าอื่น ๆ ทั้ง ๆ ที่ความจริงบอกอยู่แล้วว่า การผสมพันธุ์ระหว่างอารยันกับเผ่าอื่น ๆ ซึ่งอยู่ประจำถิ่นเดิมนั้นมีมาก จนเวลานี้ไม่เหลืออารยันที่บริสุทธิ์เลยแม้แต่คนเดียว.

บทที่ ๖

พระเวทเผยโฉมหน้าอารยธรรมโบราณ

แปลกมากที่คัมภีร์พระเวท ไม่กล่าวถึงการอพยพของพวกอารยันว่ามาถึงอินเดียเมื่อไร บอกเพียงกลุ่มชนที่ตั้งรกรากที่นี่ และสังคมที่ได้จัดขึ้นเป็นจริงเป็นจัง รวมทั้งอารยธรรมที่เจริญที่สุดแล้วของยุคนั้น คือกล่าวตอนที่มันเจริญเสียแล้ว (คงเริ่มต้นมานานแล้ว) พระเวทเป็นรากเหง้าแห่งคำสอนของพวกฮินดู และมีการแตกสาขาออกไปหลายนิกาย หรือหลายสกุลของปรัชญา รวมทั้งระบบการเคารพนับถือด้วย รวมแล้วอารยธรรมของพวกอารยันเริ่มแรกในอินเดียนั้น เรารู้ได้จากคัมภีร์พระเวททั้งนั้น และยุคนี้เองเราก็เรียกยุคพระเวท (Vedic Age)

และคำว่า Vedic Age นี้เองได้กลายเป็นหนังสือเล่มใหญ่โต กล่าวถึงเรื่องราวต่าง ๆ ของอินเดีย เริ่มแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ลงมาจนถึงยุคพระเวท คือยุคของพวกอารยัน และต่อมาจนถึงยุคพุทธกาล หนังสือเล่มนี้เป็นเล่มที่หนึ่ง ในหนังสือชุดที่ว่าด้วยเรื่องอินเดียรวม ๑๑ เล่มใหญ่ ยุคพระเวทมีเรื่องที่น่าศึกษาอยู่มาก ดังนั้นจึงน่าจะกล่าวถึงอินเดียในยุคนี้ว่ามีอะไรน่าจะรู้บ้าง

อินเดียสมัยพระเวท

ดังได้กล่าวมาแล้วแต่ต้นว่า ประวัติศาสตร์ของอินเดีย เริ่มเมื่ออารยันเข้าสู่ย่านนี้ และหลักฐานที่ให้ความแจ่มแจ้งในด้านต่าง ๆ ของอารยันก็คือคัมภีร์พระเวท ฉะนั้นในตอนนี้เราจะได้ศึกษาความเป็นอยู่ของคนอินเดีย ตลอดถึงด้านภูมิศาสตร์เช่นแม่น้ำ และการทำกินของเขาในยุคพระเวทนั้นด้วย

คัมภีร์ฤคเวทได้ให้ความแจ่มแจ้งว่า พวกอารยันได้แผ่ขยายยึดครองดินแดนอันกว้างใหญ่ในย่านนี้ และประกอบอาชีพกันเป็นล่ำเป็นสัน มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง อาณาเขตเท่าที่ปรากฏในฤคเวทนั้น ทางด้านตะวันตกมีแม่น้ำ กุภา หรือ กาบูล (Kabul) กุรุม หรือเกอรุม (Kurrum) โคมตี หรือ โคมัล (Gomal) สุวาสุ หรือ สวาท (Swat) แสดงว่าอินเดียยุคนั้น คลุมทั่วเขตอาฟกานิสถานปัจจุบัน ถัดจากนี้ก็กล่าวถึงแม่น้ำ ๕ สายที่เรียกว่าปัญจาบ คือสินธุ, วิตัสสา, อสิกนี, อิรวดี หรือ ราวี, และวิปาศ[๑] ส่วนยมุนาและคงคาก็กล่าวไว้หลายแห่งในฤคเวท นอกจากนี้บางตอนของฤคเวทคือบทสวดอ้อนวอนดวงอาทิตย์นั้น ได้พรรณนาถึงความสง่างามของรุ่งอรุณที่ปัญจาบ ส่วนใหญ่ก็ได้พาดพิงไปถึงความน่ากลัวของดินฟ้าอากาศ

ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ฝนตกหนัก ภูเขา สิ่งเหล่านี้ ไม่พบที่ปัญจาบ แต่พบในย่าน พรหมาวัต คือลุ่มน้ำสรัสวดี และอาปยา ซึ่งถือว่าเป็นแดนเกิดของคัมภีร์ฤคเวท

---

๓. แม่น้ำเหล่านี้มีชื่อเปลี่ยนไปตามยุคตามสมัย ดูบทที่ ๔

ด้านการปกครองก็นับว่าเจริญขึ้นมาก คัมภีร์ฤคเวทได้พรรณนาถึงการสงครามแห่งกษัตริย์ ๑๐ พระองค์ต่อสู้กับสุดาส ซึ่งเป็นกษัตริย์ของพวกภารตะ การสงครามนี้เป็นการต่อสู้ เพื่อความเป็นใหญ่ระหว่างประชาชนที่ตั้งรกรากอยู่ก่อนแถบตะวันตกเฉียงเหนือ กับประชาชนที่อพยพเข้ามาใหม่แห่งดินแดนที่เรียกว่า พรหมาวัต (ดังกล่าวข้างต้น) ข้อความในฤคเวทปรากฏว่าประชาชนทั้งหมดของอินเดียรวมทั้งวกที่มิใช่อารยัน ก็มีส่วนในมหาสงครามนี้ด้วย การต่อสู้กันเองในระหว่างพวกอารยันหลายสาขานี้ เป็นส่วนหนึ่งแห่งวิวัฒนาการที่นำไปสู่ความมีแบบแผนแห่งการรวมกัน และความสามัคคีกันในระหว่างพวกอารยัน เรื่องนี้นับเป็นการเคลื่อนไหวทางการปกครองที่สำคัญมาก คือเมื่อกษัตริย์องค์ใดมีอำนาจก็รวบรวมเอาประชาชนและกษัตริย์อื่นไว้ใต้อำนาจ แล้วจัดระเบียบการปกครองเสียใหม่ ยิ่งกว่านั้นการต่อสู้ระหว่างพวกอารยัน และมิใช่อารยันก็มีมาก และดุเดือดที่สุดทั้งด้านวัฒนธรรมและการเมือง ซึ่งปรากฏอยู่อย่างชัดแจ้งในคัมภีร์ฤคเวท[๔]

---

๔. ดูท้ายบทที่ ๕ เรื่องศัตรูของอารยันอีกครั้ง

พวกที่มิใช่อารยันในยุคพระเวท
(The Non-Aryan in Riga Vedic)

คัมภีร์พระเวทเรียกพวกที่มิใช่อารยันว่า ทาส ทัสยุ หรือ อสูร หัวหน้าของพวกนี้ก็มีพวก อิบิลิสะ ธูนิปิปรู (Ibilisa-Dhuni-Pipru) เป็นต้น ในคัมภีร์พระเวทก็ได้กล่าวถึงปิศาจที่ดุร้าย และรากษสซึ่งเปล่งเสียงร้องอย่างน่ากลัวในทางสงคราม

ความแตกต่างกันในระหว่างอารยัน และอนารยัน หาดูได้ทั้งทางรูปร่างและวัฒนธรรม พวกอนารยันนั้นผิวดำ จมูกแบน และปฏิบัติผิดแผกจากพวกอารยัน คือ

๑. พูดภาษาที่ต่างจากภาษาสันสกฤตยุคพระเวท
๒. ไม่มีพิธีกรรมแบบยุคพระเวท
๓. ไม่นับถือเทพเจ้าของพระเวท
๔. ไม่ประพฤติพรตแบบพระเวท

๕. ไม่บูชายัญ แต่บูชาอวัยวะเพศ

๖. ปฏิบัติกฎเกณฑ์แปลก ๆ แต่ไม่มีกฎหมาย

๗. ด่าแช่งพระเจ้าของพระเวท

นักประวัติศาสตร์ชาวอารยันสมัยต่อมา ได้เขียนไว้ว่า พวกอนารยันถูกพวกอารยันขับไล่ให้เข้าป่าเข้าเขาไป หรือไม่ก็เอามาเป็นทาส ในฤคเวทกล่าวถึงการกำเนิดแห่งวรรณะ ๔ และบอกว่าวรรณะศูทรก็คือพวกทาสนี้เอง แต่มีหลักฐานพร้อมที่แสดงให้เห็นว่ามีการผสมกันระหว่างพวกอารยันและอนารยันด้วยการแต่งงานบ้าง ด้วยความสัมพันธ์ด้านธุรกิจอื่นบ้าง

อนึ่ง ว่าถึงการต่อสู้กับพวกอนารยันนั้น นับว่าเป็นงานหนักแก่พวกอนารยัน เพราะพวกอนารยันก็ไม่ใช่พวกล้าหลัง แต่กลับปรากฏว่าโตก้าวหน้าในด้านวัตถุมากกว่าพวกอารยันเสียด้วยซ้ำ บ้านเมืองมีป้อมค่ายมั่นคง สร้างด้วยเหล็ก หิน กว้างใหญ่มาก มีเสาเป็นร้อย ๆ มีวัวมากหลาย

นี้แสดงว่าพวกอนารยันได้ก้าวหน้าในอารยธรรมของเขามาพอสมควรทีเดียว ร่องรอยแห่งอารยธรรมของพวกอนารยันนั้นมีอยู่มากมาย (จะกล่าวข้างหน้า) และแม้แต่อารยธรรมลุ่มสินธุ นักประวัติศาสตร์หลายท่านก็ยอมรับว่าเป็นมรดกของพวกนี้

ในยุคพระเวทนี้เป็นสมัยที่พวกอนารยันได้รับความกระทบกระเทือน คัมภีร์พระเวทหลายตอนได้กล่าวถึงการต่อสู้ระหว่างอารยันกับอนารยัน บางตอนกล่าวว่าแผ่นดินนี้ (อินเดีย) เป็นที่ฝังศพพวกทาส พระอินทร์ได้ทำลายเมืองและกองทหารของพวกทาสผิวดำ พวกทาสล้มตายเป็นจำนวนหมื่น พวกอารยันได้สวดอ้อนวอนต่อพระอินทร์ว่า “พวกเราถูกพวกทัสยุล้อมรอบทุกด้าน พวกทัสยุไม่เคยกระทำการบูชายัญเลย เขาไม่เชื่อสิ่งใด เมืองของเขาก็ต่างจากของเรา พวกนี้มิใช่คนแล้ว ข้าแต่พระอินทร์บนฟ้า ของจงทำลายพวกนี้ ฆ่าคนพวกนี้ให้สิ้นซากไปเสียเถอะ”

สังคมยุคพระเวท

พวกอารยันในยุคพระเวท มีอะไรที่น่ารู้อยู่มาก แต่จะกล่าวโดยละเอียดคงไม่ไหว ฉะนั้น เพื่อให้เหมาะกับเรื่องของหนังสือ และเพื่อประโยชน์แก่นักอ่านที่ชอบค้นคว้าเรื่องอินเดีย จึงขอเล่าสังคมของพวกอารยันแต่โดยย่อ ดังต่อไปนี้

ก. **การแต่งงานและชีวิตครอบครัว** ในยุคนี้นับว่าได้จัดรูปแบบการมีครอบครัวไว้ดีมาก ทุกครอบครัวให้มีหัวหน้า และเดิมทีเดียวการแต่งงานเป็นแบบผัวเดียวเมียเดียว การมีเมียมากเมียน้อย หรือผัวมากแต่เมียเดียวนั้น ยังไม่มีสามีเป็นพ่อบ้าน ภรรยาเป็นแม่บ้าน การสมสู่อยู่กันก็เคร่งครัดตามระเบียบประเพณีอันดีงาม การ

แต่งงานข้ามขั้น เช่น พ่อแต่งกับลูกสาว พี่ชายแต่งกับน้องสาว เหล่านี้ไม่มี หรือเด็ก ๆ แต่งงานกันก็ไม่มี พึ่งมียุคหลัง การเลือกคู่ครองก็ทำกันได้อย่างเสรี ไม่มีระบบคลุมถุงชนหรือมัดมือชก เด็กผู้หญิงอยู่ภายใต้การดูแลของพ่อแม่ เมื่อพ่อแม่ตาย พี่ชายก็เลี้ยงดูต่อไป การแต่งก็มีค่าสินสอดด้วย ฝ่ายหญิงเมื่อแต่งแล้วก็จะไปอยู่กับครอบครัวของฝ่ายชาย และที่แปลกมากก็คือ ตำแหน่งลูกสะใภ้มีเกียรติและอำนาจสูงกว่าพ่อผัวแม่ผัวและทุกคนในบ้านนั้น การแต่งงานเมื่อแต่งงานแล้วหย่าร้างไม่ได้ จำเป็นจำใจต้องอยู่กินกันจนตายจากกันไป การแต่งงานใหม่ ไม่มี ถึงแม้จะมีการยินยอมอยู่บ้างว่าผัวตายและไม่มีลูกไว้สืบสกุล ให้เมียแต่งกับพี่หรือน้องของผัวเก่า แต่ก็ไม่นิยม

ข. **การรับมรดก** ทรัพย์สมบัติของพ่อจะตกแก่ลูกชาย ส่วนลูกสาวไม่มีโอกาส แต่ถ้าลูกชายไม่มี ลูกสาวจึงจะได้รับ ทรัพย์สมบัติที่จะอนุญาตให้เป็นกรรมสิทธิ์ก็เฉพาะวัตถุที่เคลื่อนไปมาได้ โยกย้ายได้ เช่น วัว ควาย ม้า ทองคำ เครื่องประดับ และทาส อนึ่ง แผ่นดินทำกินก็อนุญาตด้วย

ค. **การอาชีพ** ความเป็นอยู่ของคนยุคนี้ขึ้นอยู่กับวัวควายแทบทั้งนั้น ดังนั้น การเลี้ยงสัตว์ตามทุ่งหญ้าและการกสิกรรม จึงนับว่าเป็นอาชีพหลัก วัวใช้ไถนาและลากเกวียน ส่วนม้าใช้ลากรถ ขี่ล่าสัตว์และแข่งด้วย สัตว์อื่นที่นำมาเลี้ยงให้เชื่อง มีแพะ แกะ ลา และสุนัข สุนัขมีประโยชน์มากใช้ล่าเนื้อ เฝ้าบ้านและรักษาสัตว์เลี้ยงประเภทอื่น ๆ การกสิกรรมนับว่าเป็นอาชีพสำคัญสำหรับพวกอารยัน และสำคัญมาจนถึงสมัยพุทธกาล ในยุคพระเวทปรากฏว่ามีการขุดบ่อใช้น้ำกันมากมาย มีบ่อเพื่อคน และบ่อเพื่อสัตว์เลี้ยงด้วย การทำกสิกรรมก็อาศัยน้ำในบ่อ ใช้เชือกหนังผูกลูกรอก ที่ทำด้วยหินตักน้ำขึ้นมาแล้ว ระบายไปตามรางน้ำที่เตรียมไว้เพื่อการเพาะปลูก อาจกล่าวได้ว่าเป็นการชลประทานครอบครัวที่เจริญที่สุดในยุคนั้น อนึ่ง การที่จะวัดกันว่าใครรวยกว่าใครนั้น เขาวัดกันด้วยจำนวนสัตว์เลี้ยง คือใครมีวัวมีม้ามากก็ถือว่ารวย บางแห่งว่า ถ้าใครมีวีรบุรุษหรือลูกชายที่ดี ๆ ก็ถือว่ารวยได้ นี้ก็แปลกดีเหมือนกัน

ง. **การค้าและเงินตรา** สมัยพระเวทการค้าเจริญพอสมควร การแลกเปลี่ยนกำลังตื่นตัว คือเป็นที่นิยมกันของคนยุคนี้ คัมภีร์ฤคเวทกล่าวไว้ว่า วัว ๑๐ ตัวแลกรูปปั้นพระอินทร์ได้ ๑ รูป การต่อรองกันในตลาดก็มีแล้ว มีการใช้เงินตราเรียกว่า นิศกะ นอกจากนี้แล้วยังมีระบบการกู้ยืมหนี้สินด้วย การค้าขายทางทะเลก็เป็นที่นิยมกัน แต่ไม่มีหลักฐานว่าติดต่อกับเขตประเทศไหน

กีฬาและความร่าเริง

ไหน ๆ ก็ได้พูดถึงเรื่องราวของยุคพระเวทมาแล้ว ถ้าจะไม่พูดถึงการละเล่นไว้ด้วยก็น่าเสียดาย เพราะการกีฬาต่าง ๆ ชนิดในสมัยนี้ล้วนแต่วิวัฒนาการมาจากการละเล่นสมัยโบราณทั้งนั้น ในยุคนั้นมีการเล่นหลาย ๆ อย่างที่สำคัญน่าจะนำมากล่าวก็คือ การแข่งรถ แข่งม้า เล่นลูกเต๋า การเล่นประเภทต่าง ๆ นี้ล้วนเป็นการพนันทั้งนั้น ม้าที่ฝีเท้าดี ๆ เขาเรียกกันว่า "วิศปลา" นอกจากนี้ก็มีการพนันอย่างอื่นด้วย แต่หลักฐานไม่แน่ชัดว่าเล่นอะไรกันบ้าง บอกแต่ว่าลูกชายที่เล่นการพนันจะถูกพ่อเฆี่ยนตีอย่างรุนแรง ทางด้านการหาความร่าเริงนั้นมีการเต้นรำ ฟ้อนหมู่ มีกลอง ขลุ่ยและพิณ พิณนิยมกันมากมีเสียงได้ ๗ เสียง ฉะนั้น จึงน่าจะกล่าวได้ว่าดนตรีที่เขาเล่นกันอย่างมีชื่อก็คือกลองและพิณ

การปกครอง

การปกครองได้แบ่งแยกประชาชนออกเป็นสัดส่วน จากครอบครัวไปเป็นประเทศชาติ เขาแบ่งกันดังนี้ (ในฤคเวท)

๑. ครอบครัว บาลีว่า กุล สันสกฤตว่า คฤหะ (Family)
๒. หมู่บ้าน เรียกคาม หรือ คราม (Village)
๓. กลุ่ม หรือเผ่าย่อม ๆ สันสกฤตเรียกว่า วิศ (Canton หรือ Clan)
๔. หมู่ชนใหญ่ เรียกว่า ชนะ (People)
๕. ประเทศ สันสกฤตเรียกว่า ราษฎระ (Country)

ครอบครัว ก็เหมือนครอบครัวปัจจุบัน มีพ่อเป็นหัวหน้าครอบครัว รองลงมาคือแม่และพี่ ๆ ในบ้านไม่เพียงแต่เป็นที่อยู่ของคนเท่านั้น สัตว์เลี้ยงก็รวมด้วย วัว ควาย แพะ แกะที่ออกหาอาหารกลางวัน ตกกลางคืนก็เข้าบ้าน ฉะนั้น บ้านจึงเป็นที่พักและคอกสัตว์ไปในเวลาเดียวกัน

หมู่บ้าน หลาย ๆ ครอบครัวรวมกันเป็นหมู่บ้าน เขาใช้คำว่า ครามะ ซึ่งตรงข้ามกับคำว่า อรัญญะ คือป่า (แต่คำว่า ครามะ นี้บางครั้งหมายถึงเพลงพื้นบ้าน) ในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ จะมีหัวหน้าเป็นนายบ้าน คัดเลือกจากผู้สามารถเรียกว่า ครามณี

เผ่าชน คำนี้คิดหาตัวอย่างในยุคนี้ไม่ได้ อาจจะได้แก่อำเภอหรืออย่างไรก็สุดจะคิด เพราะภาษาอังกฤษเรียกว่า Canton ก็มี เรียกว่า Clan ก็มี หมายถึงวงศ์หนึ่ง ๆ อย่างเช่น ศากยวงศ์ โกลิยวงศ์ เป็นต้น ดร.มุกขจี (Mookerji) อธิบายว่าน่าจะหมายถึงกลุ่มชนเริ่มแต่ตั้งรกรากกันครั้งแรก จนแตกลูกหลานออกไปกลายเป็นกลุ่มใหญ่ ภายใต้หัวหน้าใหญ่เรียกว่า วิศปติ (หรือคำว่า วิศ นี้จะเป็นอันเดียวกับคำว่า วงศ์ ก็ไม่ทราบ)

ชนหมู่ใหญ่ ที่เรียกว่า ชนะ นั้นใหญ่กว่า วิศ อีก และปรากฏว่ามีกล่าวถึงชนะที่มีชื่อโด่งอยู่ ๕ ชนะ เช่น พวก ยาทุ (Yadus) และภารตะ (Bharatas) เป็นต้น กษัตริย์มีฐานะเป็นผู้พิทักษ์ชนะ

ประเทศ หรือรัฐ ได้แก่ประเทศตามความหมายปัจจุบัน ในครั้งนั้นเรียกว่า ราษฎระ

กษัตริย์ กษัตริย์ในสมัยพระเวทเกิดขึ้นโดยเหตุการณ์ตามธรรมชาติ คือเนื่องจากพวกอารยันมีศัตรูรอบด้าน จึงมีการป้องกันและทำสงครามตลอดเวลา ดังนั้นผู้นำในการสงครามจึงกลายเป็นกษัตริย์ไปในตัว ดังคำกล่าวที่ว่า (War beget the king) ยุคใดกษัตริย์เข้มแข็ง พลเมืองก็อยู่สบาย ยุคใดกษัตริย์อ่อนแอ พลเมืองก็ระส่ำระสาย กษัตริย์จึงมีความสำคัญมาก และประชาชนก็ให้ความเคารพนับถือ ถวายความจงรักและบรรณนาการ ตลอดจนพลีกำลังกายกำลังใจเพื่อพิทักษ์กษัตริย์และพลเมืองของเขาเอง กษัตริย์จึงมีเดชานุภาพมาก ครอบครองสมบัติและผืนดินตลอดทั่วไปที่อำนาจจะแผ่ไปถึง

มนตรีที่ปรึกษาใกล้ชิดของกษัตริย์สมัยนั้นเรียก ปุโรหิต ซึ่งแปลว่าผู้ตั้งอยู่ข้างหน้า (Placed in front) คือหน้าที่ของปุโรหิตนั้นเป็นทั้งครูและพี่เลี้ยง บางคราวก็เป็นมิตรสนิทด้วย ในฤคเวทปรากฏนามปุโรหิตหลายนาม เช่น วิศวามิตระ หรือ วสิษฎะ เป็นต้น วสิษฎะมีตำแหน่งสำคัญอยู่อันหนึ่ง คือเป็นพระประจำราชสำนัก เป็นผู้นำในพิธีกรรมทางศาสนา และติดตามไปในสงครามด้วย เพื่อสวดอ้อนวอนให้เกิดความปลอดภัยแคล้วคลาดและชัยชนะ แต่ตำแหน่งทางศาสนาซึ่งถือว่าเด่นและศักดิ์สิทธิ์นั้นก็คือพวกพราหมณ์ ฉะนั้น สมัยนั้นพวกปุโรหิตจึงเป็นพราหมณ์ โดยเหตุนี้พราหมณ์จึงถือว่าตนเป็นผู้ประเสริฐ เป็นวรรณะที่หนึ่งในวรรณะสี่

อนึ่ง ผู้ติดตามกษัตริย์ นอกจากปุโรหิตแล้วก็มีแม่ทัพ ซึ่งเรียกว่า “เสนานี” และหัวหน้าชาวบ้านเรียกว่า “ครามณี” ไม่ว่าในการสงครามหรือยามสงบพวกนี้จะติดตามตลอด แต่ครามณีมีหลายคน เพราะหลายหมู่บ้าน

ประชาธิปไตยในยุคพระเวท

เป็นที่สังเกตว่ายุคพระเวทได้มีสภาประชาชนกันแล้ว สภามีหน้าที่ควบคุมอำนาจสูงสุดของกษัตริย์ และเป็นสถานที่รับฟังเสียงของมหาชน สภานี้ซึ่งบางครั้งเรียกว่า “สมิติ” นอกจากจะมีหน้าที่ดังกล่าวยังทำหน้าที่คัดเลือกกษัตริย์ด้วย รายละเอียดเกี่ยวกับสภายังไม่ชัดว่าจะทำอะไรอีกบ้าง ส่วนสมาชิกของสภานั้นก็มีหลายประเภท เช่น

ก. พวกที่มีชื่อเสียงเด่น ๆ (Eminent) เรียกว่า สภาสหะ

ข. พวกที่มีคุณสมบัติเหมาะสมจะเป็นสมาชิกสภา (Worthy) เรียกว่า สเภยะ

ค. พวกขุนนาง (Noble birth) เรียกว่า สุชาตะ

ง. พวกร่ำรวย (Wealth worthy) เรียกว่า ระยิสภาวาน

เมื่อพิจารณาสมาชิกประเภทต่าง ๆ แล้วจะเห็นได้ว่า สภายุคพระเวทเป็นสภาของคนแก่และพวกขุนนาง อย่างไรก็ตามก็ทำให้เรามองเห็นประชาธิปไตยบ้างแล้ว

การศึกษายุคพระเวท

อารยธรรมนั้นเท่าที่ได้พบหลักฐานสรุปได้ความว่า ผู้คนเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ สงบเรียบร้อยและมีความคิดสูงส่ง มีความเจริญทางด้านสติปัญญาพอสมควร แต่ก็บกพร่องในด้านวัตถุ คือไม่มีอารยธรรมทางวัตถุอย่างที่อียิปต์หรืออัสซีเรียมี พวกนักปราชญ์ก็ครุ่นคิดแต่เรื่องสากลจักรวาล เรื่องกัลปาวสานของโลก (คือคิดว่าวิญญาณของคนน่าจะยั่งยืนอยู่ชั่วกาล แต่คนฮินดูยุคหลังไม่ยอมเชื่อตามนั้น) การศึกษายุคนั้นจึงมิได้มีระบบแน่นอน คิดฝันเอาแต่ละบุคคล ใครคิดได้มากก็เป็นปราชญ์มาก ทั้ง ๆ ที่การศึกษาไม่ได้จัดแบบ แต่ก็ยังมีนักปราชญ์และกวีได้จดจารึกสิ่งและเหตุการณ์ต่าง ๆ ไว้มากมาย เมื่อศึกษาคัมภีร์ที่ว่าด้วยวัฒนธรรมของยุคนั้น แม้จะเป็นคัมภีร์ที่สร้างขึ้นด้วยคนหลายคนและหลายยุคหลายสมัยติดต่อกันขึ้นก็ตาม แต่ก็ได้บรรจุเรื่องต่าง ๆ ไว้มาก เช่น บทสวดสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้า อ้อนวอนขอความช่วยเหลือจากพระเจ้า เพลงสวดเวลาบูชายัญ บทกวี และบางส่วนของบทประพันธ์ประเภทโลกียวิสัย เป็นต้น ในคัมภีร์กล่าวถึงกวีนิพนธ์ยุคเก่าและยุคต่อมาและชื่อของพวกฤษีผู้ที่ประพันธ์บทสวดต่าง ๆ นั้นด้วย ฤษีทุกตนเป็นผู้ดู (Seer) คือสำรวจดูว่าบทสวดต่าง ๆ นี้เป็นผลแห่งฌานของเขา ซึ่งมีขึ้นได้โดยการบำเพ็ญตบะหรือการทรมานตนเองอย่างเคร่งครัด เขาจึงมอบบทสวดเหล่านี้ให้ตกทอดแก่ลูก แก่ศิษย์ที่ใกล้ชิด หรือแก่ครอบครัว ฉะนั้นสกุลของฤษีหรือที่เรียกกันว่าครอบครัวนั้น จึงเป็นเสมือนโรงเรียนในยุคพระเวท และเป็นที่เก็บรวบรวมบทสวดเหล่านั้น แล้วถ่ายทอดต่อลูกหลานสืบต่อไป

การเรียนการสอนก็แล้วแต่ครูจะพาไป เพราะไม่มีหลักสูตร บ้านครูนั้นแหละเป็นโรงเรียน ครูเลือกสอนคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์แก่ศิษย์ โดยมากก็เป็นลูกหลานตนเอง การเรียนเริ่มให้ท่องบทสวดเลย ครูจะคอยแนะการเน้นและการออกเสียง การออกเสียงก็ออกได้ถึง ๗ แบบ และระดับเสียงก็มีถึง ๔ ระดับ แต่ว่าการเรียนที่เป็นพื้นฐานจริง ๆ ก็คือตบะ หรือการทรมานตนเอง เพื่อพระเจ้าจะได้โปรด ซึ่งเขาเชื่อว่าจะเป็นแนวทางไปสู่การตรัสรู้ และโดยวิธีการนี้เองก่อให้เกิดมุนีขึ้นมากมาย และล้วนแต่เก่งในสมาธิและตบะกันทั้งนั้น

ศาสนาและปรัชญาสมัยพระเวท

ชีวิตของคนสมัยพระเวทชอบอยู่อย่างง่าย ๆ แต่ว่าทางด้านศาสนาก็ยังเป็นทางที่ละเอียดลออ ซึ่งตรงข้ามกับความง่าย ๆ ของชีวิต ด้านศาสนามีการนับถือพระเจ้าต่าง ๆ ถ้าจะว่ากันจริง ๆ ก็มิใช่ศาสนา เพราะไม่มีคำสอนอันเป็นหลักจริยา มีแต่พระเป็นเจ้าทั้งนั้น และพระเป็นเจ้าก็เป็นตัวแทนของปรากฏการณ์ของธรรมชาติ เช่น

ก. ดยาอุส (Dyaus) คือเทพเจ้าท้องฟ้า

ข. ปฤถีวี (Prithivi) คือเทพเจ้าพื้นดิน

ค. วรุณะ เทพเจ้าผู้สัญจรไปในอากาศ (The sky-god proper) บางแห่งในฤคเวทตำแหน่งวรุณะนี้ถูกเรียกว่า อสุระ ซึ่งตรงกับเทพเจ้าของชาวอิหร่าน คือ อหุรามัชดา บางแห่งเป็น ฤตะ บ่งถึงจักรวาล ครั้งต่อมาหมายถึงศีลธรรมหรือระเบียบ

ง. อินทระ เทพเจ้าผู้ทำให้เกิดพายุ ทำให้ฝนตก พระอินทร์เริ่มมีอำนาจมากขึ้นตามลำดับ จนเหนือวรุณะในยุคเดียวกัน ที่เป็นเช่นนั้นเพราะพวกอารยันละทิ้งย่านที่แห้งแล้วเดิม อพยพมาทางตะวันออก ถึงพื้นดินที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์แถบพรหมาวรรตะ ซึ่งอุดมสมบูรณ์ด้วยฝนและน้ำ นั้นคือลุ่มน้ำคงคา

จ. การนับถือดวงอาทิตย์ในแบบต่าง ๆ เช่น

   a. สูรยะ ผู้ให้แสงสว่างและความร้อน
   b. สาวิตรี คืออำนาจที่ทำให้ดวงอาทิตย์รวดเร็วได้
   c. มิตระ เป็นเทพเจ้ามีชื่อโด่งดังในอิหร่านมากกว่าในอินเดีย เพราะในอินเดียมิตระไปผูกมิตรกับวรุณะ
   d. ปูษาน เป็นเครื่องหมายถึงอำนาจของดวงอาทิตย์ที่ทำให้พืชผลเจริญงอกงาม
   e. วิษณุ ในสมัยพระเวท หมายถึงความเคลื่อนไปอย่างรวดเร็วของดวงอาทิตย์ ต่อมายุคหลังกลายเป็นเทพเจ้าอิสระ

ฉ. รุทระ หรือเทพเจ้าแห่งพายุร้าย (Strom-god) ซึ่งเป็นต้นตอของพระศิวะ

ช. เทพเจ้าอัศวินทั้งคู่ หมายถึงดวงอัศวินตอนรุ่งอรุณและย่ำค่ำ

ซ. มารุตะ เป็นผู้ติดตามรุทระ

ฌ. วายุและวาตะ เทพเจ้าเกี่ยวกับลม

ญ. ปรชันญะ เทพเจ้าแห่งฝน น้ำ และแม่น้ำลำธาร

ฎ. อุษา เทพเจ้าแห่งอรุณ ซึ่งเทพเจ้าตนนี้เองที่ดลให้กวีทั้งหลายในยุคพระเวทเกิดจินตนาการ วาดภาพในสมองออกมาเป็นวรรณคดีให้คนรุ่นหลังอ่าน

นอกจากเทพเจ้าเหล่านี้แล้ว ยังมีเทพเจ้าประจำถิ่น (Domestic Deities) อีกมากมาย เช่น

ก. เทพอัคนี เทพเจ้าแห่งไฟมี ๓ แบบด้วยกันคือ ดวงอาทิตย์บนสวรรค์หนึ่ง ฟ้าร้องฟ้าผ่าหนึ่ง และไฟของมนุษย์หนึ่ง

ข. โสมะ ผู้ซึ่งดลบันดาลให้เกิดบทสวดที่ลึกลับในคัมภีร์ฤคเวท และโสมะนี้ก็คือพระจันทร์ และยังมีเทพเจ้าอื่น ๆ อีกมาก

บางครั้งเทพเจ้าเหล่านั้น ถูกถือว่าเป็นสัตว์เลี้ยง เช่น พระอินทร์ถือเป็นวัว พระอาทิตย์ถือเป็นม้าที่มีฝีเท้าเร็ว เป็นต้น แต่ก็มิได้หมายความว่ายุคพระเวทเคารพบูชาสัตว์ และเทวดาทั้งหลายก็มีศัตรู คือเทพฝ่ายตรงข้าม เช่น พวกอสูรและรากษส เป็นต้น (ดู Vedic gods อีกที)

ศาสนายุคพระเวทส่วนใหญ่เป็นการเคารพบูชา ซึ่งมีต่อเทพเจ้าทั้งหลาย ผลประโยชน์และความสุขที่ตนปรารถนาก็มาจากพระเจ้า ในเมื่อเขาบูชายัญหรือทำการสวดอ้อนวอน การบูชายัญก็ได้แก่การทำสังเวยด้วยของต่าง ๆ เช่น น้ำนม เนย ข้าวเปลือก และสุรา การทำพลีกรรมด้วยสุรา (Soma-sacrifice) นี้เองที่เขาถือว่าเป็นพลีกรรมที่สูงสุด พิธีกรรมเริ่มจะขยายตัวมากขึ้น จนเป็นเหตุให้มีพระมากขึ้นตามตัว เพราะพระมีหน้าที่ทำพลีกรรม พระพวกโหตฺริ ทำหน้าที่สวดบทพระเวท พระพวกอัธวารยุ ทำหน้าที่เกี่ยวกับการบูชาด้วยสุรา ดังกล่าวแล้ว ของทุกอย่างที่นำมาสังเวยนี้จะต้องมีผู้นำไปถวายพระเจ้า ฉะนั้นจึงมอบหน้าที่นี้ให้แก่พระอัคนีคือเทพเจ้าแห่งไฟ พระอัคนีนี้จะนำเอาของสังเวยไปสู่พระเจ้าได้โดยกลืนเอาสิ่งเหล่านั้นแล้วแปรรูปเป็นควันนำขึ้นสู่สรวงสวรรค์ เทพเจ้าอัคนีนอกจากจะทำหน้าที่บริการดังกล่าวนี้แล้ว ยังเป็นเทพเจ้าที่โหดร้ายอยู่ด้วย คือถ้าโกรธแล้วก็จะเผาผลาญทรัพย์สินของผู้คนไม่ให้เหลือ ฉะนั้นชาวบ้านจึงเคารพยำเกรงและขอร้องมิให้ทำลายชาวบ้านด้วย

การบูชายัญนี้ ถ้าจะให้ขลังและได้ผลดีจริง ๆ ก็ต้องทำอย่างละเอียดและใหญ่โตด้วยซึ่งคนธรรมดาไม่สามารถจะทำได้ นอกจากคนที่ร่ำรวยและพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น จึงเห็นได้ว่าศาสนายุคพระเวทเป็นศาสนาของคนรวย คนมีเกียรติ และมีอำนาจเท่านั้น

จุดเด่นอันหนึ่งของความเชื่อยุคนี้ก็คือว่า มนุษย์มีความเชื่อว่า หลังจากตายไปแล้วชีวิตจะไปเกิดใหม่ในโลกหน้าซึ่งควบคุมโดยพระยายม และความเชื่อนี้ก็ยังคงมีมาจนปัจจุบันนี้ (การบูชายัญนี้มีมาก่อนอารยัน จะกล่าวข้างหน้า)

พระเวทคืออะไร?

ในบทที่แล้วได้กล่าวแล้วว่า ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของพวกอารยันในอินเดียมาจากคัมภีร์พระเวททั้งนั้น และคัมภีร์นี้ก็มีความสำคัญยิ่งสำหรับพวกอารยัน ดังนั้นในตอนนี้เราควรจะศึกษาต่อไปว่า พระเวทนั้นคืออะไร?

เวท แปลว่า รู้ หรือความรู้ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า 'Wit' หรือบางทีเรียกว่า "ปัญญาที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวฮินดู" (Sacred wisdom of the Hindus) ซึ่งหมายถึงพระเวททั้ง ๔ คือ ฤคเวท สามเวท ยชุรเวท และอถรรพเวท เดิมทีเดียวมีเพียง ๓ เวทข้างต้นเท่านั้น ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า "ไตรเพท" คัมภีร์ไตรเพทนี้นับเป็นหลักสูตรสำคัญสำหรับพวกอารยัน ใครจะเป็นปราชญ์เป็นนักศึกษาหรือนักศาสนาก็ตามจะต้องเรียนจบไตรเพทก่อน และหลักสูตรนี้ก็ยังสืบมาจนสมัยพุทธกาล ได้ทราบว่าเจ้าชายสิทธัตถะและเจ้าชายอื่น ๆ ในราชวงศ์เดียวกัน ล้วนแต่ได้เรียนจบไตรเพทกันทั้งนั้น วิชาอื่น ๆ ก็มากแต่ไม่ค่อยมีใครกล่าวถึงบ่อยนัก ส่วนไตรเพทนั้นดูเหมือนจะขึ้นหน้าขึ้นตาเอาทีเดียว อย่างไรก็ตาม เวททั้งสามนี้ดำรงความยิ่งใหญ่มานานหลายพันปี ต่อมาเกิดมีพระเวทที่ ๔ เพิ่มขึ้นมาอีก นั้นก็คือ "อถรรพเวท" จึงกลายเป็น "จตุรเวท" หรือเวททั้ง ๔ สืบต่อมา

๑. **ฤคเวท** เป็นคัมภีร์เล่มแรกของอารยัน และสำคัญที่สุด เพราะเป็นมูลรากของศาสนาและวรรณคดี รวมทั้งการปกครองด้วย ทั้งหมดเป็นบทสวดสรรเสริญพระเจ้า (Hymns) จำนวน ๑,๐๒๘ บท ข้อความจากบทสวดเหล่านี้ล้วนแต่ของธรรมชาติที่สมมติให้เป็นตัวเป็นตนขึ้น คัมภีร์นี้แบ่งเป็น ๑๐ ตอน (Mandalas) หรือเรียกง่าย ๆ ว่า ๑๐ เล่ม แต่ละตอนก็จะมีชื่อเหมือนฤษีหรือนักบวชผู้ที่ได้นำเอาตอนนั้น ๆ มาเผยแพร่ คัมภีร์จึงนับว่าเป็นของเก่าจริง และบันทึกเหตุการณ์ในอดีตไว้ดีมาก ในทางภูมิศาสตร์เราก็สามารถจะรู้จากคัมภีร์นี้ เพราะมีกล่าวถึงสถานที่ต่าง ๆ เช่น ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น และทำให้เชื่อว่าฤคเวทนี้แต่งขึ้นในท้องที่ที่เป็นประเทศอาฟกานิสถานเดี๋ยวนี้ และแถบปากีสถานตะวันตก ตลอดจนท้องที่รัฐปัญจาบ คือตอนเหนือของอินเดียเวลานี้ น่าสังเกตว่าเรื่องวรรณะ ๔ ไม่ได้กล่าวถึงเลย จึงมีบางท่านเชื่อว่ายุคฤคเวทนั้นยังไม่มีระบบวรรณะ แต่ก็กำลังจะเริ่มแล้ว พึ่งมามีสมบูรณ์แบบเอาในยุคหลัง
๒. **สามเวท** เป็นบทเพลงสวดยกยอพระเจ้า ข้อความทั้งหมดสืบมาจากคัมภีร์ฤคเวท จึงเห็นได้ว่าสามเวทมิใช่คัมภีร์อิสระ หากแต่อาศัยรากของฤคเวทอยู่ มีกล่าวถึงสถานที่ทำพลีกรรมด้วยน้ำโสม เป็นต้น
๓. **ยชุรเวท** เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญมาก เพราะเป็นตำราที่บันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ ทำให้รู้ความเปลี่ยนแปลงทางศาสนาและสังคมจากยุค

ฤคเวทมาเป็นยุคยชุรเวท ซึ่งช้ากว่ากันเล็กน้อย นอกจากนี้ก็มีเรื่องเกี่ยวกับพระสวดในพิธีบูชายัญและกฎเกณฑ์เล็ก ๆ น้อย ๆ ในการเขียนบทร้อยแก้ว (Prose formulas)

๔. **อถรรพเวท** เป็นเวทที่ ๔ เพิ่มขึ้นภายหลัง และไม่เกี่ยวกับเรื่องบูชายัญเลย มันเป็นผลงานการรวบรวมเรื่องเครื่องรางของขลัง มนต์คาถา อถรรพเวทได้รักษาความเชื่อถือของคนสมัยเก่า ๆ ไว้ แม้จะเป็นงานที่รวบรวมขึ้นภายหลัง แต่ด้านประวัติศาสตร์แห่งอารยธรรมแล้วนับว่ามีค่ามหาศาล เพราะเรื่องที่สำคัญของเวทนี้เป็นเรื่องของศาสนายุคเก่า ๆ เหมือนกัน อถรรพเวทนับว่าเป็นต้นกำเนิดของศาสตร์ต่าง ๆ ในอินเดีย เฉพาะอย่างยิ่งในด้านไสยศาสตร์ อนึ่ง ชื่อพืชต่าง ๆ ที่เชื่อว่าแก้โรคได้ก็รวมอยู่ในเวทนี้ ครั้นต่อมาวิชานี้ก็ได้กลายมาเป็นวิชายาแผนโบราณตราบเท่าทุกวันนี้

เรื่องเวทมนต์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในบ้านเราก็ล้วนแต่สืบเนื่องมาจากคัมภีร์นี้ทั้งสิ้น หากแต่มีวิวัฒนาการ และพิธีการผิดแผกกันออกไปตามกาลตามสมัยเท่านั้น

ทำไมจึงเรียกไตรเพท

พระเวททั้งหมดเวลานี้มี ๔ เดิมนั้นมี ๓ และในชั้นเดิมทีเดียวอาจจะมีเพียงคำเดียวคือ **เวท** เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประทานคำอธิบายไว้ว่า “ในชั้นต้นพระเวทมี ๓ แท้จริงมีอยู่เพียง ๑ เท่านั้น”

มีนักปราชญ์บางท่านเห็นว่า เมื่อรวบรวมพระเวทขึ้นในยุคต้น ๆ นั้นมีเพียงคำว่า **เวท** คำเดียว ในเนื้อหาของพระเวทนี้มีศาสตร์ต่าง ๆ และมีคำประพันธ์หลายประเภทปนกัน ต่อมาพวกพราหมณ์ซึ่งมีบทบาทสำคัญในเรื่องนี้ ต้องการจะให้ง่ายแก่การจดจำและปฏิบัติ จึงจัดระเบียบใหม่ดังนี้ คือ

๑. ที่เป็นคำฉันท์อ้อนวอนและสรรเสริญเทพเจ้าต่าง ๆ จัดเป็น ฤคเวท

๒. ที่เป็นคำฉันท์สวดในพิธีถวายน้ำโสมแด่พระอินทร์ และขับกล่อมเทพเจ้า จัดเป็น สามเวท

๓. ที่เป็นคำร้อยแก้ว อธิบายถึงพิธีกรรมทำพลีและพิธีบวงสรวง จัดเป็น ยชุรเวท

ทั้ง ๓ เวทนี้มีมานานและเป็นต้นกำเนิดของคัมภีร์ที่พวกอารยันถือว่าศักดิ์สิทธิ์ ถือเป็นสมบัติของอารยัน เริ่มตั้งแต่เข้าสู่อินเดียทีเดียว และก็คงจะสืบต่อมาเป็นเวลาหลายร้อยปีทีเดียว จึงทำให้คำว่าไตรเพท มีอิทธิพลและจำกันติดปากต่อมาทุกยุคทุกสมัย

๔. ต่อมาพวกพราหมณ์ยุคหลัง ได้ประมวลคาถาอาคมต่าง ๆ ซึ่งถือว่าศักดิ์สิทธิ์ ใช้ได้ผลทั้งทางดีและทางร้าย ขึ้นเป็นอีกเวทหนึ่งต่างหากจากเวททั้งสามข้างต้น โดยให้ชื่อว่า อถรรพเวท เป็นเวทที่ ๔ (คำ อถรรพ นี้ไทยเราเรียกว่า "อาถรรพณ์" แต่ถึงจะเพิ่มขึ้นเป็น ๔ เวท คนอินเดียก็ไม่เรียกว่า จตุรเวท คงเรียกว่าไตรเพทตามเดิม ทั้งนี้คงเป็นเพราะเรียกติดปากมานาน จึงไม่ยอมเปลี่ยนชื่อ แม้จะเกินมาเป็น ๔ เวทแล้วก็ตาม

การจัดพระเวทอีกรูปหนึ่ง

คัมภีร์พระเวท ถ้าจะเรียนให้แตกฉาน ก็ค่อนข้างจะยาก เพราะมันสลับซับซ้อนมาก เนื่องจากเป็นคัมภีร์ใหญ่ เป็นที่รวมของสรรพศาสตร์ของอินเดีย เปรียบเหมือนห้องสมุดมหึมาของเขา ซึ่งเป็นที่รวมของตำราทั้งหลาย ฉะนั้น การจัดแบ่งพระเวทออกเป็น ๔ นั้น จัดเป็นหลักใหญ่ ๆ เพื่อให้เป็นแบบหรือแม่บทเท่านั้น แต่พระเวทเหล่านี้ยังจัดหมวดหมู่อีกรูปหนึ่ง ในยุคหลัง ๆ ซึ่งประกอบด้วยหมวด ๔ คือ

๑. หมวดสังหิตา

๒. หมวดพราหมณะ

๓. หมวดอารัณยกะ

๔. หมวดอุปนิษัท

หมวดสังหิตา ได้แก่คำย่อที่รวบรวมเป็นโคลงฉันท์ ออกมาจากพระเวทอีกทีหนึ่ง คล้าย ๆ กับฉบับโน้ตย่อหรือฉบับเตรียมสอบนั่นเอง แต่ละเวทก็มีสังหิตา คือย่อความออกมาเช่นเดียวกัน จึงเรียกเป็น ฤคเวทสังหิตา สามเวทสังหิตา ยชุรเวทสังหิตา และอถรรพเวทสังหิตา เมื่อขี้เกียจอ่านพระเวททั้งหมดก็อ่านแค่สังหิตาก็รู้เรื่อง

หมวดพราหมณะ ได้แก่ตำราที่เป็นคู่มือสำหรับพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีบวงสรวงเทพเจ้าว่า พิธีนี้จะทำอย่างไร จะบวงสรวงกันรูปไหนจึงจะให้ได้ผลตามที่ต้องการ นอกจากหน้าที่ของพราหมณ์แล้ว ยังได้บรรยายถึงต้นเหตุที่มาของศาสตร์นี้ว่ามาอย่างไร หมวดพราหมณะนี้เป็นร้อยแก้ว มีหลายคัมภีร์ ล้วนแต่ว่าถึงการปฏิบัติของพวกพราหมณ์ทั้งนั้น และได้แตกกิ่งก้านออกมากมาย อะไรนิดหน่อยก็ต้องมีพิธี พิธีของเขาก็ลึกลับไม่แจ่มแจ้งแก่คนอื่น ใคร ๆ ก็ไม่รู้วิธีการของพวกพราหมณ์ พวกพราหมณ์เป็นบุคคลพวกเดียวที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้า พูดกับพระเจ้ารู้เรื่อง ด้วยเหตุนี้พราหมณ์จึงมีอิทธิพลมาก คนทั้งหลายยำเกรง เคารพ ยกเป็นลูกของพระเจ้าเสียเลย

หมวดอารัณยกะ ได้แก่คู่มือสำหรับผู้จะอยู่ป่า (อารัณยะ=ป่า) ลัทธินิยมของพราหมณ์มีว่า เมื่ออายุพอสมควรแล้วต้องสละบ้านเรือน สละโลกโลกียวิสัยออกสู่ป่า เพื่อบำเพ็ญตนให้เข้าสู่ทางแห่งความสงบสุขต่อไป (จะกล่าวเรื่องนี้อีกข้างหน้า)

หมวดอุปนิษัท ได้แก่ข้อแนะนำเกี่ยวกับรหัสยลัทธิ คือความเร้นลับ เมื่อเรียนแล้วก็ต้องปกปิดไม่บอกแก่ใคร ๆ หมวดนี้ประกอบด้วยคัมภีร์หลายเล่ม นอกจากรหัสยลัทธิแล้วยังมีคู่มือของพวกอนาคาริกะ คือพวกเร่ร่อนด้วย เช่น พวกปริพาชก สันยาสี และภิกษุ เป็นต้น (ยุคอุปนิษัทจะพูดอีกข้างหน้า)

คัมภีร์ ๓ หมวดหลังคือ พราหมณะ อารัณยกะ และอุปนิษัท มีอยู่ในพระเวททั้ง ๔ คือ เวทแต่ละเวทก็ประกอบด้วยหมวดพราหมณะ อารัณยกะ และอุปนิษัททั้งนั้น จึงรวมย่อย ๆ ออกไปเป็น ๑๒ หมวด (สังหิตา ๔x๓=๑๒)

ความศักดิ์สิทธิ์ของพระเวท

พราหมณ์บอกว่า พระเวทไม่ได้เกิดจากมันสมองของคน แต่เป็นเรื่องของพระเจ้าบนสวรรค์บอกแก่พวกพราหมณ์ หรือเรียกอีกอย่างว่าเป็น “ศรุติ” คือฤษี ได้รับฟังมาจากเทพเจ้าแล้วรวบรวมขึ้นเป็นหมวดเป็นตอน และเป็นผู้ประกาศพระเวทแทนพระเจ้า พวกพราหมณ์จึงเป็นบุคคลประเภทเดียวที่เป็นเจ้าของพระเวท เรียนรู้พระเวท และไม่ยอมบอกแก่วรรณะอื่น ๆ ต้องรักษาเป็นความลับ ถ่ายทอดให้ลูกหลานสืบต่อมา ฉะนั้น พระเวทจึงเป็นของศักดิ์สิทธิ์ที่ควรเคารพ

อนึ่ง เดิมทีพระเวทยังไม่ได้จารึกเป็นตัวอักษร เพราะตัวอักษรยังไม่มี พราหมณ์ได้อาศัยการท่องจำสืบต่อกันมาเรียกว่า มุขปาฐะ คนยุคนั้นก็นับว่าฉลาดพอดู คือการจำเป็นของน่าเบื่อหน่ายและลืมง่าย ฉะนั้น เพื่อให้ท่องง่ายและไพเราะน่าจำ จึงประพันธ์เป็นโคลงฉันท์ เสียเลย คัมภีร์ฤคเวทซึ่งเป็นเล่มแรกนั้นเป็นคำฉันท์ล้วน ๆ และเนื่องจากการจำ เป็นงานสำคัญเกี่ยวกับพระ ฉะนั้น การสวดจึงต้องระมัดระวังให้มาก ต้องสวดให้ชัดเจน ถูกต้องอักขระ พยัญชนะ วรรคตอน มิให้คลาดเคลื่อน การสวดคลาดเคลื่อนจะเกิดโทษ ๒ อย่างคือ

ก. เป็นบาป เพราะไม่เคารพ

ข. เป็นอันตรายแก่ผู้ประกอบพิธี หรืออาจไม่เกิดผลที่ต้องการ

คัมภีร์กล่าวไว้ว่า โลกอยู่ในกำมือของพวกพราหมณ์ และมนต์ก็มีอำนาจเหนือทวยเทพ ฉะนั้น เวลาร่ายมนต์จึงต้องว่าให้ชัดเจน การออกเสียงผิดเพี้ยน ความหมายก็ผิดไปด้วยคล้าย ๆ กับคำไทยที่ว่า ไล่หมาหรือหมาไล่ อะไรทำนองนั้น เมื่อประกอบพิธีถูก สวดถูกต้องมนต์ก็ขลัง คือได้รับผลจากเทพเจ้าผู้ทรงศักดิ์ เล่ากันว่า เทวดาผู้มีศักดาน้อย กลัวพวก

พราหมณ์ด้วยซ้ำ เพราะพวกพราหมณ์รู้มนต์และวิธีอ้อนวอนเทพผู้ทรงศักดิ์ ผู้ซึ่งมีอำนาจเหนือพวกตนเอง ฉะนั้น เวลาพราหมณ์ประกอบพิธีจึงมีมารมากางกั้นด้วย หรือบางคราวฤษีบำเพ็ญตบะทรมานตนเองเพื่อขอพรจากเทพเจ้า พวกเทวดาเล็ก ๆ ได้ส่งนางฟ้ามาล่อลวงหรือตนเองมาเพื่อทำลายตบะนั้น ทั้งนี้ เพราะกลัวมนต์ขลังซึ่งมีอำนาจเหนือตน พวกพราหมณ์ผู้ซึ่งเป็นเจ้าของพระเวท เลยกลายเป็นคนศักดิ์สิทธิ์ไปด้วย และไม่ยอมสอนให้แก่คนอื่น วรรณะอื่น ซ้ำร้ายยุคหลัง ๆ นี้ห้ามพวกศูทร์และจัณฑาลอ่านพระเวทเสียด้วย เพราะว่าเมื่อเขาเหล่านั้นรู้เรื่องพระเวทแล้ว พวกพราหมณ์ซึ่งเป็นเจ้าของพระเวท มีอาชีพในการทำพิธีก็จะหมดอาชีพ และหมดความศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นจึงหาทางสงวนอาชีพเก็บพระเวทให้เป็นความลึกลับ ไม่เปิดเผยแก่วรรณะอื่น

อายุกาลของฤคเวท

คัมภีร์ฤคเวท ซึ่งเป็นเล่มแรกของเวททั้ง ๔ เอง ก็มิได้กล่าวถึงอายุกาลหรือพงศาวดารของมันเองเลย พูดแต่เรื่องพระเจ้า คำอ้อนวอนพระเจ้าเท่านั้น แต่โชคดีที่นักปราชญ์ได้หลักฐานทางอื่นมาเทียบเคียง พอให้คาดคะเนได้บ้าง คือที่ โบฆัสกอย (Boghazkoi) และบริเวณใกล้เคียงในเอเชียน้อย (Asia Minor) ได้พบจารึกเก่า ๆ หลายชิ้น ซึ่งมีอายุประมาณ ๑,๔๐๐ ปีก่อน ค.ศ. จารึกนั้นเป็นข้อตกลงสัมพันธไมตรี ระหว่างกษัตริย์ฮิตไตท์ (Hittite) กับกษัตริย์มิตันนิ (Mitanni) และกล่าวถึงพระเจ้าบางองค์ว่าเป็นผู้คุ้มครองสัญญานั้น และชื่อของพระเจ้าเหล่านั้นก็มีชื่อเหมือนพระเจ้าในฤคเวท เช่น มิตระ, วรุณะ, อินทระ เป็นต้น อนึ่งจารึกเหล่านั้นก็เป็นที่รู้จักกันดีในคัมภีร์อเวสตา (Avesta) ฉะนั้น นักปราชญ์บางท่านจึงสันนิษฐานว่า พระเจ้าเหล่านั้นเป็นที่เคารพบูชาของเผ่าอารยันโบราณ ก่อนที่จะแยกจากกันไป เป็นพวกอินเดียและพวกอิหร่าน และการสะกดตัวก็มีส่วนใกล้เคียงกับของพระเวทดังกล่าวแล้วตอนต้น (หน้า.....) ในกรณีนี้จึงมีคนเชื่อว่า ฤคเวทได้อุบัติขึ้นในอินเดียก่อนกว่า ๑,๔๐๐ ปีก่อน ค.ศ. ไม่เช่นนั้นคงไม่แพร่ไปเจริญถึงเอเชียน้อย อนึ่ง ชื่อของกษัตริย์มิตันนิหลายองค์ก็มีรูปเป็นสันสกฤต เช่น อารตตมะ ตุสรัตตะ และ สุตรนะ เป็นต้น

ดังนั้น อายุกาลของฤคเวท คงจะประมาณ ๒,๐๐๐ ถึง ๔,๐๐๐ ปีก่อน ค.ศ.

บทที่ ๗

เวทางคศาสตร์

เราทราบแล้วว่า พระเวทส่วนใหญ่เป็นคำร้อยกรอง โดยเฉพาะฤคเวทกับสามเวทนั้นเป็นฉันท์ทั้งหมด ส่วนที่เป็นร้อยแก้วในเวทอื่นก็เขียนโดยวิธีกะทัดรัด ย่นย่อเอาแต่ใจความตัดพลความทิ้งหมด ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะ ต้องการให้สะดวกแก่การจดจำและท่องบ่น คนโบราณเข้าใจในเรื่องนี้ดี จะให้เรียนให้ท่องอะไรต้องผูกเป็นกลอนเป็นโคลงให้ ถ้าหากต้องการความพิสดารก็ศึกษาจากผู้รู้อีกที ในทำนองนี้พระเวทจึงย่นย่อ ยากที่จะเข้าใจ ดังนั้นต่อมาจึงมีคัมภีร์ว่าด้วยการอ่าน การใช้ และความรู้เกี่ยวกับพระเวทอีกคัมภีร์หนึ่ง คล้าย ๆ กับ "คู่มือพระเวท" นั่นเอง คัมภีร์นั้นเรียกว่า "เวทางคะ" ซึ่งประกอบด้วยองค์ ๖ คือ

๑. **การศึกษาว่าด้วยการออกเสียง** (Phonetic) การเน้นเสียงหนักเบา ในคำที่เป็นครุหรือลหุ เสียงสั้นยาว ในคำที่เป็นทีฆะหรือรัสสะ เสียงสูงเสียงต่ำ และการออกเสียงให้ไพเราะ ถูกวรรคตอน เป็นต้น ความรู้เรื่องนี้สำคัญมาก เพราะถ้าสวดผิดออกเสียงไม่ถูกวรรคตอนแล้ว ข้อความก็จะคลาดเคลื่อน มนต์ก็จะไม่ขลัง และขาดความเป็นนักปราชญ์ไปในตัวด้วย

๒. **ฉันท์** คือเรียนวิธีแต่งโศลกคำฉันท์ เพราะพระเวทส่วนมากเป็นฉันท์ ต้องรู้กฎเกณฑ์และการอ่านฉันท์ให้เป็นด้วย เพื่อสะดวกในการอ่านการเขียน

๓. **ไวยากรณ์** คือระเบียบของภาษา ต่อมาหลังพุทธกาลประมาณ ๑๐๐ ปี ได้มีผู้รวบรวมกฎเกณฑ์จากของเดิมให้เป็นเล่มขึ้นใหม่ ท่านผู้นั้นก็คือ ปาณินิ เป็นปราชญ์ทางไวยากรณ์ ได้แต่งตำราว่าด้วยไวยากรณ์ ตำราเล่มนี้ก็เลยได้ชื่อว่า ปาณินิ ไปด้วย

๔. **นิรุกติ** คือเรียนเรื่องที่มาของคำ หรือรากของภาษา อธิบายคำต่าง ๆ ในพระเวท

๕. **ชโยติษ** เรียนตำราโชติศาสตร์ คือดูดวงดาว และรู้เรื่องฤดูกาล วัน เวลา หรือฤกษ์ยาม เป็นต้น ที่เกี่ยวกับพิธีกรรม เรื่องนี้มีความสำคัญมากในสมัยนั้น เพราะไม่มีปฏิทินบอกวันเดือนปี จำต้องดูดวงอาทิตย์ ดวงดาว คำนวณออกมาเป็นฤดูกาลจนเป็นความรู้เรื่องดาราศาสตร์ โหราศาสตร์ ตกทอดมาในสมัยปัจจุบัน

๖. **กัลปะ** เรียนเรื่องกำหนดกฎเกณฑ์ ที่พึงทำในพิธีกรรมต่าง ๆ

องค์สุดท้ายคือกัลปะ มีความพิสดารและสำคัญมาก เพราะเป็นเรื่องพิธีกรรม ฉะนั้น จึงต้องมีคู่มือของกัลปะขึ้นอีก เพื่ออธิบายกัลปะว่ามีอะไรบ้าง อย่างไร ต่อไปอีก คู่มือนั้น แบ่งเป็น ๓ หมู่คือ

ก. **เศราตสูตร** ว่าด้วยพิธีพลีบูชา เท่ากับย่อเอาใจความในคัมภีร์พราหมณะมาไว้ เราจะพบพิธีนี้บ่อย ๆ เมื่อพราหมณ์ประกอบพิธี

ข. **คฤหยสูตร** ว่าด้วยพิธีเกี่ยวกับครอบครัวในบ้านเรือนว่า แต่ละครอบครัวจะปฏิบัติอย่างไร

ค. **ธรรมสูตร** ว่าด้วยกฎหมายและข้อบังคับเกี่ยวกับความประพฤติ มรรยาท กิจกรรม ของชนชั้นต่าง ๆ วัยต่าง ๆ ที่เรียกว่า อาศรม ๔ (ดูบทที่ ๑๐)

นอกจากเวทางคศาสตร์แล้ว ยังมีคัมภีร์อื่น ๆ เป็นทำนองคู่มือเช่นเดียวกัน เกิดขึ้นติดตามมาด้วยในสมัยหลัง ๆ นี้ เช่น

ธรรมศาสตร์ ว่าด้วยกฎหมาย

นีติศาสตร์ ว่าด้วยจรรยาความประพฤติ

อิติหาส ว่าด้วยเรื่องราวอันเป็นตำนานเก่าแก่ แต่งเป็นกาพย์ เช่น รามายณะ และมหาภารตะ เป็นต้น (อิติหาส ฮินดีแปลว่า ประวัติศาสตร์)

ปุราณะและอุปปุราณะ ว่าด้วยเรื่องราวเก่าแก่ ทำนองประวัติศาสตร์เช่นกัน แต่มีหลายหมวดหลายตอน

อุปเวท ว่าด้วยตำราต่าง ๆ เช่น ตำรายา (อายุรเวท) ตำราร้องรำ (คานธรรพเวท) ตำรายิงธนูแผลงศรและการรบ (ธนุรเวท) และตำราก่อสร้าง (สถาปัตยเวท) เป็นต้น

คัมภีร์เวทางคะเหล่านี้ทั้งหมดเรียกว่า สมฤติ คือเป็นของที่มนุษย์ระลึกได้ จำได้แล้วแต่งขึ้นเอง ส่วนพระเวทนั้นเรียกว่า ศรุติ เพราะมนุษย์ไม่ได้แต่งเอง หากแต่ได้ฟังมาจากพระเจ้า หรือพระเจ้าดลใจให้เขียน จึงศักดิ์สิทธิ์นัก

สรุปแล้ว พระเวทก็ดี คู่มือของพระเวทก็ดี รวมกันแล้วกลายเป็นห้องสมุดมหึมาของพวกอารยัน และกระจายสรรพวิชานี้ออกสู่โลกภายนอก นับตั้งแต่ยุคบรรพกาลจนถึงยุคปัจจุบันนี้ ฉะนั้น เมื่อจะเรียนศาสตร์อะไรเกี่ยวกับอินเดีย ถ้าไม่เข้าใจหรือไม่รู้เรื่องพระเวทก็เท่ากับขาดความรู้ขั้นพื้นฐานไป จึงเป็นศาสตร์ที่เราควรรู้ไว้.

บทที่ ๘

ดราวิเดียน (Dravidian)

ได้กล่าวตอนต้น ๆ แล้วว่า เรื่องดราวิเดียนจะพูดให้ละเอียดอีกครั้ง ฉะนั้น ในบทนี้จะได้กล่าวถึงประวัติและวัฒนธรรมของพวกดราวิเดียน ตามที่นักปราชญ์ทั้งหลายได้ค้นคว้าและให้หลักฐานเอาไว้ เรื่องนี้นับว่ามีความสำคัญไม่น้อย เพราะดราวิเดียนเป็นชนเผ่าใหญ่ นักเรียนนักรู้ที่สนใจเรื่องของอินเดีย ถ้าไม่เข้าใจเรื่องนี้เสีย ก็จะทำให้ท่านขาดรสชาติมากทีเดียว

ใครคือดราวิเดียน? พวกดราวิเดียนเป็นคนพื้นเมืองเดิมของอินเดีย เมื่อพวกอารยันบุกรุกเข้าสู่ดินแดนส่วนนี้ ซึ่งเขาเรียกว่า ภารตวัส (Bharatawas) ได้มาพบพวกคนผิวดำซึ่งเป็นเจ้าของถิ่น จึงเกิดสู้รบกันขึ้น ผลปรากฏว่าพวกอารยันเป็นฝ่ายชนะ แล้วจึงตั้งชื่อพวกที่แพ้ว่าพวก “ทัสยุ” บ้าง “ทาส” บ้าง สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เรียกพวกที่เข้ามาใหม่ว่า “อริยกะ” พวกท้องถิ่นเดิมว่า “มิลักขะ” คำ มิลักขะ นี้เดิมทีแปลว่า ชาวเขา แต่เมื่อคำนี้ใช้เรียกผู้แพ้ก็กลายมาเป็นคำต่ำ มีความหมายว่าคนป่า หรือคนเลวไป และคนพื้นเมืองเหล่านั้นก็ถูกจับมาเป็นคนใช้บ้าง ที่หนีเข้าป่าไปก็มี หนีลงทางใต้ก็มี เมื่อพวกทาสหรือทัสยุถูกปราบ และนำมาเป็นคนใช้เช่นนั้น คำว่า ทาส ก็กลายมาเป็นคำเรียกคนใช้สืบมาจนทุกวันนี้ คนที่เป็นเจ้าของดินแดนเดิมของอินเดียนี้แหละ คือพวกดราวิเดียน

พวกดราวิเดียนมาจากไหน? ปัญหานี้มีคนสนใจมาก และก็มีทัศนะเป็น ๒ นัย คือนัยหนึ่งว่าเป็นเจ้าของถิ่นซึ่งเกิดขึ้นจากดินแดนนี้เอง อีกนัยหนึ่งว่ามาจาก บาลูชิสถาน ในเอเชียกลาง อพยพมาทางทะเลเข้าสู่ดินแดนตอนใต้ของอินเดีย แล้วแผ่กระจายสู่อินเดียตอนเหนือ ทั้งนี้เพราะคำพูดของดราวิเดียน เหมือนกับคำพูดของพวกบาหุยในบาลูชิสถาน (Bahuis in Baluchistan)

อย่างไรก็ตาม ก็ไม่มีใครยืนยันได้ว่านัยไหนจะถูก นักปราชญ์เยอรมันชื่อ วิลเฟรด โนเอลเล่ (Wilfried Noelle) ผู้ชำนาญเรื่องดราวิเดียนก็ไม่รับรอง ส่วนนักปราชญ์อินเดียท่านหนึ่ง ชื่อ ดร.มุนษิ (Dr. Munshi) กล่าวว่า “เป็นที่น่าสังเกตว่า ก่อนที่พวกอารยันจะมาถึงอินเดียนั้น พวกดราวิเดียนได้อาศัยครอบครองดินแดนส่วนต่าง ๆ เช่น บาลูชิสถาน สินธุ ราชปุตตะ และ มาลวะ (ใกล้ ๆ บอมเบย์) แล้ว พวกดราวิเดียนครอบครองทางเหนือ และตะวันออกเฉียงเหนือของแคว้นปัญจาบเดี๋ยวนี้ ตลอดมาถึงลุ่มน้ำคงคาด้วย”

วัฒนธรรมของดราวิเดียน นักปราชญ์ตะวันตกส่วนมากเชื่อว่า พวกดราวิเดียนมีความเจริญมากกว่าพวกอารยันมาแล้ว ซากเมืองที่ลือชื่อคือ หะรัปปะ และโมเหนโจดาโร ที่กล่าว

มาแล้วนั้นก็เชื่อว่าเป็นฝีมือของดราวิเดียน พวกดราวิเดียนรู้จักการใช้เหล็กและทองเหลืองมาก่อนอารยัน ป้อมปราการและกำแพงที่เขาสร้างป้องกันพวกอารยันนั้น ล้วนแต่แข็งแกร่งทั้งนั้น จนในที่บางแห่งอารยันเอาชนะไม่ได้ แต่บางแห่งที่อารยันเอาชนะได้ก็มี ศาสตราจารย์รีส เดวิดส์ (Rhys Davids) ชาวอังกฤษ ผู้เป็นปราชญ์ทางบาลี และเป็นนักโบราณคดียิ่งใหญ่ของอินเดียกล่าวไว้ว่า

"คนในถิ่นเดิมของอินเดียนั้น มิใช่คนป่าเถื่อนอย่างที่เราอาจจะมองเห็นในภาพคนป่า การขุดค้นได้หลักฐานพิสูจน์ว่า มนุษย์ชาติพื้นเมืองอินเดียเดิม ได้ผ่านยุคหินหยาบหินขัด และผ่านยุคทองแดงมาแล้ว เมื่อพวกอริยกะมาถึง เจ้าของถิ่นมีบ้านเรือนเคหะสถานเรียบร้อย บางพวกก็มั่งคั่งอย่างที่พวกอริยกะไม่เคยมี การต่อสู้ของเขาบางแห่งก็รุนแรง แต่ส่วนมากคนพื้นเมืองไม่อยากต่อสู้ ชอบอยู่อย่างสงบ และก็มีหลายแห่งที่พวกอริยกะบุกรุกไม่ได้ ต้องปล่อยไว้ให้เป็นอิสระอยู่อย่างเดิม"

เซอร์ จอห์น มาร์แชล (Sir John Marshall) ผู้ที่เคยกล่าวนามมาแล้ว ก็รับรองว่าเมืองเก่า ๆ ที่ขุดพบตามลุ่มน้ำสินธุนั้น แสดงว่าชนชาติเจ้าของถิ่นนั้นมีความเจริญกว่าชนชาติอียิปต์โบราณ และยิ่งกว่าชนชาติโบราณสมัยใด ๆ ในเมโสโปเตเมียด้วยซ้ำ

เจมส์ เอส. เมตัน (James S. Meton) ยืนยันว่า ที่พวกอริยกะดีกว่าเจ้าของถิ่นนั้น มีอย่างเดียวคือ "รถรบ" พวกอริยกะรู้จักใช้รถรบลากด้วยม้า ส่วนพวกเจ้าของถิ่นไม่มีความรู้ในเรื่องนี้ จึงสู้ไม่ได้

อย่างไรก็ตาม แม้พวกดราวิเดียนจะยอมแพ้ต่อการรุกรบของพวกอารยันก็ตาม แต่วัฒนธรรมด้านอื่น ๆ ก็ยังมีอิทธิพลอยู่ จนบางอย่างอารยันก็ต้องยอมรับ เช่น

ก. **การบูชาไฟ** เชื่อกันว่าพวกดราวิเดียนนับถือการบูชาไฟ คือถวายเครื่องสังเวยแด่พระเจ้า โดยจับโยนเข้ากองไฟ ไฟไหม้คืออาการที่พระเจ้าเสวย อนึ่ง ควันไฟก็ถือเป็นสื่อผู้นำเครื่องสังเวยไปถวายเทพเจ้าบนสวรรค์ด้วย ความเชื่ออันนี้สืบต่อมาจนทุกวันนี้ พวกอารยันรับเอามาเป็นพิธีกรรมของตนโดยไม่รู้ตัว

ข. **เรื่องสวรรค์** พวกดราวิเดียน เชื่อว่าสวรรค์อยู่บนเขาพระสุเมรุ (คือยอดหิมาลัย) เชื่อว่าสมัยโน้นประเทศอินเดียเป็นเกาะใหญ่ มีน้ำกั้นระหว่างผืนดินอินเดียกับภูเขาหิมาลัย น้ำนั้นก็ละเอียดมาก เรือแพข้ามไม่ได้ แม้แต่ขนนกตกไปก็จม ใครจะข้ามไปสู่หิมาลัยนั้นยากนัก จึงถือว่าที่นั้นเป็นแดนของเทพเจ้า เป็นสวรรค์ ครั้นเมื่ออารยันเข้ามาสู่ดินแดนส่วนนี้ก็เกิดมีความเชื่อตามไปด้วย

ค. **การนับถือลิง** เวลานี้พวกอารยันทั่วอินเดียนับถือลิง ว่าเคยเป็นเทพเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์ ในเรื่องรามเกียรติ์ บทบาทของลิงมีมากแค่ไหน ท่านย่อมทราบดี จนทุกวันนี้ชาวอินเดียก็ยังนับถืออยู่ ปาร์กิเตอร์ (Pargiter) ผู้ชำนาญเรื่องอินเดียโบราณ กล่าวว่า "หนุมานเป็นเทพเจ้าลิงของพวกดราวิเดียน และชื่อของลิงที่เรียก

เป็นดราวิเดียน แปลมาเป็นภาษาของเวทะ เป็น วรีสะ กปิ (Vrisa Kapi) แล้วกลายมาเป็นสันสกฤตว่า หนุมาน”

นอกจากนี้แล้วนักปราชญ์ทั้งอินเดียและฝรั่งยังมีความเห็นตรงกันว่า ทองคำส่วนมากในยุคพระเวท มาจากพวกดราวิเดียนทางใต้ทั้งนั้น แสดงว่าทองคำทางเหนือมีเหมือนกัน แต่ไม่รู้จักคุณค่ามากนัก แมกโดเนล (Mac-Donell) และกีธ (Keith) กล่าวว่า “เป็นไปได้อย่างยากยิ่งที่จะพูดว่า ประชาชนสมัยพระเวทจะรู้คุณค่าของทองคำจริงจัง เขาใช้ของมีค่านี้เป็นเครื่องประดับและทำถ้วยชามเท่านั้น ต่อมาทองคำค่อย ๆ เป็นที่นิยมตามลำดับ” จากข้อความนี้ยืนยันว่าวัฒนธรรมการใช้ทองคำเจริญมาจากทางใต้ คือพวกดราวิเดียน

อนึ่ง หลวงวิจิตรวาทการ กล่าวว่า ตามหลักฐานที่ค้นพบหลายอย่างทำให้เชื่อว่า คนเจ้าถิ่นเดิมเคารพบูชาโลกธาตุและธรรมชาติ คือ น้ำ ลม ไฟ และภูเขา รวมทั้งต้นไม้อันเป็นส่วนของธาตุดิน ดังนั้น การนับถือธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ก็มีขึ้นและถือว่าสิ่งเหล่านั้นมีชีวิต (Animism) แล้วยกให้เป็นเทพเจ้า บูชา อ้อนวอน และบำบวงด้วยการเอาเนื้อสัตว์มาเผาไฟ ดังกล่าวมาแล้ว วัฒนธรรมเหล่านี้ได้แพร่เข้าสู่วัฒนธรรมของผู้มาใหม่คืออริยกะ และเชื่อถือต่อกันมาตลอดจนสมัยหลัง ๆ นี้

ร่องรอยของพวกดราวิเดียน ปัจจุบันพวกนี้ยังเหลืออยู่มาก กระจายกันทั่วประเทศ เกิดมีการผสมกันกับเผ่าอื่น ๆ รวมทั้งอารยันด้วย ที่รวมเป็นกลุ่มก้อนและมีวัฒนธรรมของตนหลงเหลืออยู่ก็คืออินเดียภาคใต้ นับจากภูเขาวินธัยลงไป คือที่ราบสูงเดกกัน (Deccan) ตลอดจนสุดแหลมอินเดีย นับว่าเป็นถิ่นของพวกดราวิเดียนทั้งนั้น ศูนย์กลางของเขาก็คือมัทราส (Madras) ซึ่งเวลานี้พูดภาษาทมิฬ (Tamil) เป็นภาษาคำห้วน พูดเร็ว ต่างจากภาษาฮินดีซึ่งพูดกันทางภาคเหนือ คือฟังกันไม่ออกเลย ประชาชนทางใต้ก็ผิวดำ ผมหยิกและจมูกแบนกว่าพวกเหนือ เราจะได้พบในพระเวทหลายตอนที่พวกอารยันดูถูกพวกทาสหรือทัสยุว่า **เป็นพวกผิวดำ ไม่มีจมูก ผมหยิก ทั้งถือว่าพวกนี้เป็นศัตรูที่ร้ายกาจของอารยัน พวกอารยันต้องฆ่า ต้องขับไล่** และในประวัติศาสตร์ตอนหลังเล่าว่า พวกทาสหรือทัสยุหรือมิลักขะนี้ยอมแพ้ มาเป็นคนรับใช้บ้าง หนีเข้าป่าเป็นชาวป่าชาวเขาไปบ้าง สาบสูญหมด ฟังดูก็น่าขันพวกอารยัน เขียนมักจะเข้าข้างตัวเสมอ ถ้าเชื่อตามนี้ก็หมายความว่าพวกทาสกลายเป็นลิงเป็นค่างไปหมด คนตั้งหลายร้อยล้าน จะหายสาบสูญไปไหน ที่แท้แล้วก็คือว่าพวกทาสเกิดผสมกับพวกอริยกะ แล้วกลายเป็นคนผสมขึ้นในอินเดีย อินเดียตอนเหนือจึงน่าจะเป็นผลแห่งการผสมระหว่างอริยกะและมิลักขะ ที่พวกอารยันทางอินเดียเหนือเชื่อว่าตนเองเป็นพราหมณ์ เป็นวรรณะสูง ไม่ปะปนกับวรรณะต่ำอื่น ๆ นั้นจึงฟังไม่สมเหตุสมผล คนหลายร้อยล้าน ไม่มีใครยอมรับว่าตนเป็นวรรณะอื่นนอกจากพราหมณ์ และก็น่าคิดว่าพวกอารยันที่ยกมานั้นเป็นล้าน ๆ แล้วครอบครองประเทศอินเดียหรืออย่างไร ย่อมไม่มีทางจะเป็นได้ว่าพวกนั้นบุกมาตั้งอยู่ด้วยเลือดบริสุทธิ์ อิทธิพลและประชาชนของพวกเจ้าของถิ่นต้องมีครอบงำเขาแน่ ๆ ส่วนพวกที่ไม่ยอมสู้ ไม่ยอมผสมกับอารยันก็ถอยลงไปตั้งหลักทางใต้

และน่าเชื่อด้วยว่า พวกทมิฬทางใต้นับเป็นพวกเลือดบริสุทธิ์ คือไม่เกิดการผสมกับอารยัน เหมือนทางเหนือ ความเป็นอยู่ วัฒนธรรมและประเพณีเป็นของดั้งเดิมแท้ อนึ่ง ด้านศิลปะและสถาปัตย์นั้นทางใต้ก็ไม่เลว ถ้าใครมีโอกาสลองไปศึกษาดู จะเห็นว่าก้าวหน้ามาตั้งแต่ยุคโบราณแล้ว ช่างศิลปะหลายตระกูลที่เข้ามามีอินทธิพลในเมืองไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งพุทธศาสนาด้วย มาจากไหน? ก็มาจากอินเดียใต้ก่อนทางอื่น ดังนั้น คำกล่าวดูถูกและให้ร้ายแก่พวกทาสหรือทัสยุนั้น จึงเป็นการเกินความจริงอยู่บ้าง ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่า **น่าเชื่อถือว่าพวกเจ้าของถิ่นก่อนที่อารยันจะเข้าสู่อินเดียนั้น ก็คือพวกดราวิเดียน**

อนึ่ง ขอออกนอกเรื่องสักนิดว่า เหตุที่พวกอริยกะชนะทาสหรือทัสยุ ก็เพราะมีรถรบที่เหนือกว่านั้นเป็นความจริง เพราะอารยันมาจากทางตะวันตกซึ่งมีการเคารพนับถือดวงอาทิตย์ จากการขุดค้นที่เยอรมัน สเปน เดนมาร์ค และฮังการี เป็นต้น พบว่าคนโบราณยุคทองแดงมีการเคารพดวงอาทิตย์ เขาปั้น หล่อ รูปดวงอาทิตย์ตั้งบนแท่นบ้าง บนล้อบ้าง บนรถมีม้าลากบ้าง บางแห่งทำเป็นรูปนกมีปีก พาดวงอาทิตย์บิน เพราะเชื่อว่าดวงอาทิตย์บินไปในท้องฟ้าได้ต้องมีปีก ความเชื่ออันนี้จึงทำให้ดวงอาทิตย์มีปีก ต่อ ๆ มา รถลากดวงอาทิตย์ก็ต้องมีคอเหมือนนก เลยกลายมาเป็นงอนของรถ ของเกวียน หรือไถ ดังที่เราเห็นอยู่ทุกวันนี้ งอนรถม้า รถลากเกวียน เป็นต้น มีลักษณะคล้ายกับคอนก คอไก่ ยื่นไปข้างหน้า นี่ก็สืบมาจากความเชื่อครั้งโน้น เมื่อคนตะวันตกเขามีความเชื่อเรื่องดวงอาทิตย์ รูปดวงอาทิตย์จึงวิวัฒนาการมาเป็นล้อรถหมุนไปได้ และก่อนที่ความคิดเรื่องนี้จะเจริญก็คงนานพอสมควร เมื่อพวกอารยันซึ่งเคยอยู่ทางตะวันตกมาก่อน รู้จักใช้รถในการเดินทางและการรบมาดีแล้ว ย่อมได้เปรียบเจ้าของถิ่นที่ยังไม่รู้ เวลานี้พวกทาสหรือทัสยุนี้ก็ยังคงรักษาวัฒนธรรมของตนเองอยู่ในดินแดนส่วนนั้น และไม่ยอมพูดภาษาแขกเหนือหรือภาษาฮินดีเลย เมื่อปี ๒๕๑๐ เกิดมีการจลาจลและก่อกวนขึ้นทางด้านใต้ คัดค้านภาษาฮินดี จนมีคนล้มตายกันมาก แม้แต่เวลานี้แขกใต้ก็ยังไม่ยอมเรียน ไม่ยอมพูดภาษาฮินดี รัฐบาลอินเดียจึงปวดหัวอยู่ตลอดมา ส่วนพวกทาสที่ผสมกับพวกอารยัน หรือหลงเหลืออยู่ทางเหนือ ก็กลายเป็นอารยันไป ลืมพี่ลืมน้องทางใต้ หันไปพูดฮินดีกันหมด

อย่างไรก็ตาม ชนซึ่งอยู่ด้านใต้เขาวินธัยนั้น ดังที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้น ว่าด้วยเรื่องเผ่าชนต่าง ๆ ในอินเดีย เราพอจะทราบว่า มิใช่คนเผ่าเดียว หากแต่ผสมเล็กผสมน้อยระหว่างเผ่าต่าง ๆ จนเกือบจะแยกไม่ออกว่าใครเป็นใคร ในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศก (จะกล่าวข้างหน้า) เรียกประชาชนทางตอนใต้ภูเขาวินธัยว่า อันธระ (Andhras) บ้าง ปุรินทะ (Purindas) บ้าง และในที่อื่นก็มีชื่ออื่น ๆ อีก.

บทที่ ๙

ยุคท้ายพระเวท (Later Vedic Period)

ในการแบ่งยุคแบ่งกาลของวัฒนธรรมอินเดียนี้ มีแตกต่างกันเล็กน้อยในระหว่างนักเขียนทั้งหลาย นักปรัชญาศาสนาแบ่งอินเดียออกเป็นยุคพระเวท, ยุคอุปนิษัท, และยุคใหม่ นักประวัติศาสตร์แบ่งเป็นยุคโบราณ, ยุคพระเวทหรือยุคอารยันในอินเดีย, ยุคท้ายพระเวท, และยุคใหม่ ส่วนคุณหลวงวิจิตรวาทการ (ศาสนาสากล เล่ม ๑) แบ่งเป็น ๔ สมัยคือ สมัยอริยกะ, สมัยพระเวท, สมัยพราหมณ์, และสมัยฮินดู

ในหนังสือเล่มนี้ข้าพเจ้าจะแบ่งตามใครก็ไม่เหมาะ เพราะหนังสือเล่มนี้เป็นลูกผสมคือมีทั้งประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศาสนา ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงแบ่งตามความสะดวกในการเขียน และง่ายในการอ่านของผู้อ่านว่า ยุคไหนประวัติและวัฒนธรรมของอินเดียอย่างไร จึงได้แบ่งเป็น ๑. ยุคโบราณ ๒. ยุคอารยันในอินเดียหรือยุคพระเวท ๓. ยุคท้ายพระเวท ๔. ยุคสิ้นสุดพระเวท ๕. ยุคพุทธกาล และ ๖. ยุคฮินดู ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านได้มองเห็นความเป็นมาของวัฒนธรรมอินเดียได้ง่ายขึ้น

ยุคท้ายพระเวท คือยุคที่อารยันได้แผ่คลุมอินเดียโดยสมบูรณ์ ตอนต้นนั้นเราทราบว่าอารยันได้ครอบครองอินเดียเหนือ คือเขตปัญจาบดังกล่าวแล้ว ต่อมาได้ขยายและบุกรุกเจ้าของถิ่นในท้องที่ต่าง ๆ ทางตะวันออก ได้ครอบครองลุ่มน้ำคงคาทั้งหมด ทางใต้จดภูเขาวิธัย อนึ่ง วัฒนธรรมของอารยันยังแผ่ข้ามภูเขาวินธัยไปจดแหลมอินเดียอีกด้วย แต่ไม่มีหลักฐานว่าอารยันมีอำนาจเหนือย่านเดกกัน (Deccan) น่าเชื่อว่าคงมีวัฒนธรรมแบบอารยันแพร่ไปแล้ว นักไวยากรณ์ชื่อ กาตยายนะ (Katyayana) ผู้ที่เด่นขึ้นประมาณ ๔๐๐ ปีก่อน ค.ศ. คือหลังพุทธกาลประมาณร้อยปีเศษ ได้มีความรู้เกี่ยวกับทางใต้สุดเป็นอย่างดี เช่น ปาณฑยะ โจฬิะ และเกราล่า เป็นต้น อนึ่ง ในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกก็พูดถึงย่านนี้ไว้มาก หลักฐานที่ยืนยันได้ก็คือจารึกของพระเจ้าอโศก ซึ่งแพร่หลายอยู่ในย่านใต้เท่า ๆ กับย่านเหนือ ฉะนั้นจึงเชื่อได้ว่าหลังพุทธกาลประมาณ ๒๐๐ ปี พุทธศาสนาและวัฒนธรรมด้านอื่น ๆ ได้กระจายลงใต้แล้ว ยุคท้ายพระเวทนี้ ดร.มาชุมดาร์ ได้ให้อายุตั้งแต่ ๖๐๐ ปีก่อน พ.ศ. มาจนสมัยพุทธกาล หลักฐานในยุคนี้ก็มี สังหิตา พราหมณะ อารัณยกะ อุปนิษัทและวรรณคดีพุทธศาสนา เป็นต้น เพื่อที่จะให้ท่านผู้อ่านได้เข้าใจสภาพของอารยันในยุคนี้ ในด้านต่าง ๆ จึงขอแยกบรรยายเป็นเรื่อง ๆ ดังต่อไปนี้

การปกครอง

เมื่ออารยธรรมของพวกอารยันได้แผ่ออกจากปัญจาบ ไปทางตะวันออกสู่ผืนแผ่นดินที่เรียกว่า ภารตะ คือระหว่างแม่น้ำสรัสวดีและแม่น้ำ ทริษทวดี (คงเป็นแม่น้ำที่ตื้นเขินในเขตเนปาลเวลานี้) ต่อมาถึงบริเวณทุ่งเกษตร (เขตท้องที่เมืองเดลีปัจจุบัน) ต่อมาก็เกิดรัฐใหม่และกลุ่มชนในที่ต่าง ๆ เช่น กุรุ-ปัญจาลใกล้กับเมืองอโยธยา (เวลานี้อยู่ตอนเหนือของรัฐอุตรประเทศ) และมีรัฐใกล้เคียง เช่น โกศล เหนือพาราณสี (ติดกับเนปาล) กาสี (คือบริเวณเมืองพาราณสี) วิเทหะ (อยู่ด้านตะวันออกของรัฐโกศล คือบริเวณตอนเหนือของอุตรประเทศปัจจุบันนี้)

ในยุคนี้รัฐมคธและอังคะ ซึ่งอยู่ค่อนมาทางตะวันออก ยังมิใช่อารยัน ยังเป็นพวกท้องถิ่นเดิม ส่วนพวกใต้ลงมา เช่น เบงกอล (เหนือกัลกัตตา) ยังไม่รู้เรื่องอารยันเลย ดังนั้นการปกครองยุคท้ายพระเวทจึงยังไม่มีศูนย์กลางที่แน่นอน มีแต่เจ้าผู้ครองบรัฐเล็กรัฐน้อยเท่านั้น ใครเก่งก็สามารถตีรัฐอื่นได้ การปกครองแบบรัฐเพิ่งเจริญเต็มที่ก่อนหน้าสมัยพุทธกาลนี้เอง

อนึ่ง นิยายพื้นเมืองเล่าไว้ว่า ราชวงศ์ทั้งหลายที่ปกครองอินเดียนั้น เริ่มแรกสืบลงมาจากกษัตริย์ มนูไววัสวตะ (Manu Vaivasvata) พระมนูมีโอรส ๙ องค์ ธิดา ๑ องค์ แล้วกระจายปกครองทั่วอินเดีย อิกษวากุ โอรสองค์โตครองมัธยเทศ และเป็นบรรพบุรุษของวงศ์พระอาทิตย์ มีเมืองหลวงที่อยุธยา เชื้อสายของอิกษวากุได้ครองแคว้นวิเทหะ พระองค์มีพระนามว่า มิถิ ฉะนั้นเมืองหลวงจึงมีชื่อว่า มิถิลา ฝ่ายธิดาครองเมืองประติษฐาน (โกสัมพี หรืออัลละหะบาด ในปัจจุบัน) มีอำนาจครอบคลุมถึงเมืองต่าง ๆ เช่น กานยกุบชะ (หรือตอนหลังเรียกกโนช) และเมืองพาราณสีเป็นต้น จากนั้นวงศ์นี้ก็แพร่ไปทั่วอินเดียครอบครองรัฐต่าง ๆ ส่วนรายละเอียดแห่งการปกครองนั้นคล้าย ๆ กับการปกครองของอารยันยุคพระเวท คือมีการแบ่งเจ้าหน้าที่อออกเป็นแผนกต่าง ๆ ตั้งแต่ชั้นสูงจนชั้นต่ำ นี้เป็นเพียงนิยาย อาจจะจริงหรือเท็จก็เท่ากัน แต่ก็น่าจะเชื่อว่ามีความจริงอยู่มาก

ในคัมภีร์ยชุรเวท (White Yajurveda) กล่าวไว้ว่า การแต่งตั้งกษัตริย์นั้น พระคือพวกพราหมณ์ผู้ประกอบพิธี จะกล่าวต่อหน้ากษัตริย์ว่า **“เมื่อเป็นผู้ปกครอง นับแต่นี้เป็นต้นไป จงตัดสินความคนที่มีอำนาจและไม่มีอำนาจโดยไม่มีอคติ จงยุติธรรม จงตั้งหน้าทำดีแก่ประชาชน และเหนือสิ่งอื่นทั้งหมด จงป้องกันประเทศจากความหายนะ”** (As a ruler, from this day onwards, judge the strong and the weak impartially and fairly. Strive unceasingly to do well to the people, and above all protect the country from all calamite.) แล้วกษัตริย์ใหม่ก็จะปฏิญาณตนต่อหน้าพระว่าจะทำดีต่อประชาชน ถ้ามีการกดขี่ประชาชนก็ขอให้พระเจ้าจงลงโทษทัณฑ์อย่างหนัก เป็นต้น

ด้านสังคม

สังคมยุคท้ายพระเวทนับว่าเจริญก้าวหน้าในด้านต่าง ๆ กระจายกันไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ แต่เมื่อประมวลกันโดยส่วนใหญ่แล้ว พอจะลงรอยกันได้ว่า สังคมยุคนี้กำลังตื่นตัวเพราะจะเริ่มเข้ายุคใหม่ ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่ายุคปัญญาชน ฉะนั้น จึงมีวิวัฒนาการหลายด้านในสังคม ที่สำคัญยิ่งก็คือเรื่องวรรณะ

วรรณะ ๔ (Caste System)

เรื่องวรรณะ ในยุคพระเวทยังไม่ปรากฏชัด ปรากฏอยู่เพียง ๒ ประเภทที่เด่นอยู่ในสังคม คือพระกับนักรบ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า พราหมณะและราชันยะ คำราชันยะ ต่อมาใช้เรียกกษัตริย์ ที่เหลือถูกเรียกว่าหมู่ชน หรือพวกอริยกะธรรมดา พระได้รับเกียรติสูงในสังคมเพราะเรียนรู้พระเวทและจารึกด้วย ประชาชนทั่วไปไม่มีโอกาสจะรู้ได้ว่าพระเวทที่แท้คืออะไร จนมาสมัยท้ายพระเวท ภาษาและอักษรของพระเวทต้องเปลี่ยนแปลง เพราะคนทั่วไปไม่เข้าใจ นอกจากนี้ การทำพิธีบูชายัญต่าง ๆ ก็เป็นหน้าที่ของพวกพระ และพระก็ล่วงรู้ความประสงค์ของพระเจ้าด้วย ภารกิจของพวกพระมีมากในด้านความลึกลับที่คนยุคนั้นเกรงกลัวเพราะไม่รู้ ฝ่ายนับรบมีความจำเป็นที่จะปกป้องประชาชน เป็นผู้นำในสงคราม การสงครามจึงก่อให้เกิดมีกษัตริย์ขึ้นดังกล่าวแล้ว บุคคล ๒ จำพวกนี้จึงเป็นผู้นำ ด้านศาสนา และด้านสังคม ประชาชนที่เหลือก็เป็นชาวเมืองผู้คอยตามพระและกษัตริย์ ส่วนผู้แพ้หรือเจ้าของถิ่นก็เป็นคนรับใช้ไป

ต่อมา บทสวดฤคเวท ตอนท้ายกล่าวไว้ว่า เมื่อพระเจ้าแบ่งประเภทของคนนั้น พระองค์บอกว่า พราหมณ์เป็นปากของพระองค์ ราชันยะเป็นแขนของพระองค์ ศูทรเป็นเท้า ข้อความเท่านี้เองที่ปรากฏในฤคเวท และแน่นอนว่าพวกพราหมณ์เป็นผู้เขียน แต่การแบ่งชั้นวรรณะจริง ๆ นั้นยังไม่ชัด แม้บางท่านอาจจะยืนยันว่ามีการแบ่งชั้นแล้ว เพราะปรากฏว่าทางอิหร่านโบราณก็มีการนับถือแบบชั้นวรรณะเหมือนกัน หากแต่ว่าการแบ่งชั้นวรรณะมิได้เจริญต่อมา แต่อย่างไรก็ตาม ไม่มีหลักฐานที่จะยืนยันว่าฤคเวทได้แบ่งวรรณะแล้ว ที่ปรากฏพอจะอ้างอิงได้ก็คือยุคท้ายพระเวทนี้เอง เพราะตอนนี้เป็นยุคที่สังคมเริ่มพัฒนา ภาษาของพระเวทรุ่นเก่ายากมาก พราหมณ์จึงดัดแปลงภาษาเสียใหม่เพื่อให้เหมาะแก่กาลสมัย การจัดรูปพระเวทก็ทันสมัยขึ้น พราหมณ์จึงเด่น ส่วนนักรบผู้ต่อสู้กับรัฐอื่น ที่มารุกรานหรือจะเตรียมรุกรานเขาก็ตาม ก่อให้เกิดผู้นำที่สามารถขึ้นคือกษัตริย์ วรรณะกษัตริย์จึงเกิดขึ้น พวกอริยกะนอกนั้นก็กลายเป็นพวกแพศย์ไป คือมีฐานะเป็นพลเมืองธรรมดา แต่ก็ดีกว่าพวกทาสหรือทัสยุที่เป็นคนผิวดำประจำถิ่น เมื่อพวกอารยันผิวขาวไม่ชอบคนผิวดำ เขาก็จัดพวกผิวดำ

ให้อยู่ในอันดับทาสให้หมด เลยเกิดมีวรรณะสุดท้ายขึ้นคือวรรณะศูทร ฉะนั้น ตอนท้ายพระเวทนี้จึงเกิดมีการแบ่งชั้นวรรณะอย่างชัดแจ้ง คือ

๑. **พวกพราหมณ์** ทำหน้าที่สอน ทำพิธีกรรม และรักษาคัมภีร์พระเวท เหมือนเป็นปากของพระเจ้า
๒. **กษัตริย์** ทำหน้าที่รบและปกป้องประชาชน เป็นผู้นำของกลุ่ม และตัดสินพิจารณาความของกลุ่มชนด้วย เหมือนเป็นมือของพระเจ้า
๓. **แพศย์** (ไวศยะ) มีหน้าที่ทำนา ทำสวนประกอบอาชีพ และสะสมเสบียงไว้ เพื่อรับสงคราม ต้องเชื่อฟังพราหมณ์และตามกษัตริย์ เหมือนเป็นท้องและขาอ่อนของพระเจ้า
๔. **ศูทร** (ทาส) มีหน้าที่รับใช้เป็นกรรมกร อยู่ใต้อำนาจของวรรณะอื่น ๆ ไม่ต้องใช้สมองใช้กำลังกายแทน ทำงานหนัก เหมือนเป็นเท้าของพระเจ้า

ในยุคแรก ๆ ฐานะของพวกศูทรหรือทาสนี้ ยังนับว่าดีคือไม่ถูกกีดกันในสังคม ไม่ถูกเหยียดหยาม บางครั้งยังได้แต่งงานกับพวกอารยันด้วยซ้ำ ครั้นต่อมาฐานะของศูทรก็เริ่มตกต่ำ ถูกห้ามในพิธีต่าง ๆ ห้ามเผาศพอย่างที่พวกอารยันเขาทำกัน ห้ามอ่านพระเวท ห้ามทุกอย่างที่จะทำให้พวกศูทรมีฐานะเหมือนวรรณะอื่น ๆ ฉะนั้น นับแต่ยุคนั้นเป็นต้นมา นับว่าเป็นยุคเคราะห์กรรมของพวกศูทรมาจนทุกวันนี้

ด้านศาสนา

ด้านศาสนายุคนี้ ไม่ค่อยแตกต่างจากยุคแรก ๆ นัก หากแต่มีเทพเจ้าเพิ่มขึ้นและเทพบางองค์ก็สูญหายไปเท่านั้น การเพิ่มขึ้นของเทพเจ้านั้นน่าจะเป็นด้วยเหตุ ๒ ประการคือ

ประการแรก เพื่อให้มีเทพเจ้าครบตามหน้าที่ที่จะอำนวยความสุขแก่ประชาชน หรือเมื่อประชาชนมีความต้องการเพิ่มขึ้นก็เลยต้องมีเทพเจ้าเพิ่มขึ้นตาม เช่น พระอัคนี เป็นต้น สมัยแรกไม่ปรากฏ แต่ประชาชนพื้นเมืองคือพวกมิลักขะนั้น นับถือการบูชาไฟ ซึ่งตอนแรกพวกพราหมณ์ตั้งข้อรังเกียจว่ามิใช่เป็นลัทธิของตน แต่ครั้นต่อ ๆ มา พวกอารยันส่วนมากเอนเอียงไปตามชาวพื้นเมือง พราหมณ์จึงเพิ่มพระอัคนีขึ้นอีก และบอกว่าเป็นเทพเจ้าแห่งไฟ และเป็นสื่อผู้นำเครื่องสังเวยไปให้เทพเจ้าบนสวรรค์ พระอัคนีจึงได้มีตำแหน่งในการบูชายัญขึ้น เทพเจ้าองค์อื่น ๆ ที่เกิดขึ้นโดยวิธีนี้ก็มีมาก

ประการที่สอง เพื่อปิดช่องโหว่ของพวกพราหมณ์ ได้กล่าวมาแล้วว่าพราหมณ์เป็นผู้สร้างพระเจ้า ในยุคแรก ๆ นั้น เทพเจ้าเกิดจากสัจธรรม ไม่ต้องมีพ่อแม่ อุบัติขึ้นมาเอง ใคร ๆ ก็ไม่ควรไปแตะต้องหรือสืบถามว่าพระเจ้าก่อกำเนิดมาอย่างไร ถ้าถามพราหมณ์ พราหมณ์ก็ว่ามาจากสัจธรรม คนธรรมดามองไม่เห็น ครั้นยุคต่อมาประชาชนเข้าสู่ยุคพัฒนาคือจวนจะ

ถึงยุคใหม่ ความอยากรู้อยากเห็นก็มากขึ้น เริ่มมีการสอบถามค้นคว้าสรรพวิชามากขึ้น ปัญหาเรื่องเทพเจ้าก็ตกอยู่ในฐานะเช่นเดียวกัน ประชาชนมองไม่เห็นว่าสัจธรรมอยู่ที่ไหน จะให้เข้าใจเรื่องที่มองไม่เห็นได้อย่างไร พราหมณ์เห็นว่า ถ้าไม่แก้ความสงสัยของประชาชน ความยุ่งยากก็จะเกิดขึ้นได้ เขาจึงเพิ่มเทพเจ้าขึ้นมาอีกว่า เทพตนนั้นเกิดมาจากเทพตนนั้น มีพ่อมีแม่ชื่อนั้น ๆ เป็นต้น ตกลงว่า เทพเจ้าที่เป็นพ่อแม่มักจะเกิดภายหลังลูก เพราะการเกิดการตายของเทพเจ้านั้นแล้วแต่พราหมณ์ ตัวอย่างในเรื่องนี้ เช่น พระอินทร์ เป็นต้น พระอินทร์เป็นเทพเจ้าของพวกอริยกะ และถือว่าเป็นผู้สร้างโลกด้วย คือก่อนจะมีโลกนั้น พระอินทร์เป็นผู้วัดที่ พระพฤหัสบดีเป็นผู้ปักเสา พระสาวิตรีเป็นผู้กระทุ้งให้เสาแน่น แล้วพระอินทร์ก็สร้างหลังคาโลกขึ้นโดยไม่มีขื่อไม่มีแป ต่อมาเมื่อประชาชนอยากทราบว่า พระอินทร์เป็นลูกของใคร พราหมณ์จึงหาทางตอบว่า พระอินทร์เป็นลูกของพระกัศยปเทพบิดร และพระนางเทพีอทิติ ดังนี้เป็นต้น ฉะนั้น ประการที่สองนี้ก็เป็นการเพิ่มเทพเจ้าขึ้นได้อีกทางหนึ่งด้วย (ดูหน้า........ด้วย)

พิธีกรรม

อนึ่ง ในยุคพวกพระทุ่มเทความสนใจที่จะค้นคว้าหาความจริงที่ซ่อนเร้นอยู่ ในพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ รวมทั้งประเพณีประจำบ้าน และพิธีเกี่ยวกับการบูชายัญด้วย ประเพณีประจำบ้านได้แก่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคน ตั้งแต่เกิดจนตาย หรือไม่ก็เริ่มก่อนเกิดเสียอีก และจบเอาเมื่อตายไปแล้ว ประเพณีที่ปฏิบัติกันในยุคท้ายพระเวทนี้ มีด้วยกันถึง ๔๐ อย่าง เรียกว่า สังสการะ (หรือ Forty Samskarak) คือมีประเพณีรับขวัญเด็กในท้อง ประเพณีการเกิด เจ็บ ป่วย เป็นต้น ล้วนแต่เกี่ยวกับชีวิตของคน ดังนั้นศาสนาในยุคนี้จึงเปลี่ยนจากการสวดอ้อนวอนอย่างเดียว มาเป็นประกอบพิธีในครอบครัวด้วย นอกจากทำเพื่อความสุขในปัจจุบันแล้ว ยุคนี้ยังมีความห่วงใยในชีวิตอนาคตด้วย คือหวังจะได้ความสุขในสวรรค์หรือโลกหน้า จะเห็นได้ชัด ๆ ในเรื่องของตบะ

ตบะ

เรื่องตบะนี้ มีปราชญ์หลายท่านเช่น ดร.มาชุมดาร์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และคุณหลวงวิจิตรวาทการ เป็นต้น ได้ให้คำอธิบายไว้ต่าง ๆ กันจากคำอธิบายของท่านเหล่านั้น พอจะสรุปลงรอยเดียวกันว่า ตบะมีมาแล้วตั้งแต่ยุคพระเวท แต่การปฏิบัติและความมุ่งหมายต่างกันตามยุคตามสมัย ดังนี้

ในยุคต้นพระเวท การทรมานตนหรือเคร่งเครียดปฏิบัติด้วยการบูชา เพื่อให้เทพเจ้าเห็นใจสงสาร แล้วจะโปรดประทานสิ่งที่ตนต้องการ เรียกว่าตบะ นั้นก็คือการปฏิบัติเพื่อขอพรจากพระเจ้า

ต่อมายุคท้ายพระเวทนี้ ตบะ มิใช่เป็นการขอพร แต่กลายเป็นการบังคับเทพเจ้าเสียอีก คือเมื่อประกอบพิธีกรรมถูกต้องตามแบบแล้ว พระเจ้าจะต้องให้พรตามที่ต้องการ บางทีต้องบำเพ็ญตบะหน้ากองไฟ ให้พระอัคนีนำข่าวไปบอกเทพเจ้า ตอนนี้เทพเจ้าจะเฉยเมยอยู่ไม่ได้ เพราะกลัวไฟ โดยเหตุนี้จึงปรากฏบ่อย ๆ ว่าในการประกอบพิธีนั้น จะมีมารมาคอยรังควาน นั่นก็คือผู้แทนที่เทพเจ้าส่งมาทำลายพิธี เพราะถ้าเขาทำพิธีสำเร็จเทพเจ้าก็ต้องร้อนไปด้วย ยุคนี้ตบะหมายความว่าร้อน

เมื่อมาถึงยุคอุปนิษัท ตบะมีความหมายว่าร้อนเหมือนกัน แต่ไม่ใช่ทำให้เทพเจ้าร้อน เป็นการทำให้ตนเองร้อน เพราะอุปนิษัทไม่เอาใจใส่เทพเจ้า เทพเจ้าถูกทอดทิ้งให้ว้าเหว่ การทำตบะก็ทำเพื่อย่างกิเลสตนเอง เพื่อทำให้อาตมันบริสุทธิ์ จะได้เข้าถึงโมกษะหรือพระพรหม

อถรรพเวท

ก่อนจะสิ้นยุคพระเวท เกิดมีคัมภีร์ใหม่ขึ้นอีก คือ อถรรพเวท จัดเป็นเวทที่ ๔ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในเรื่องไตรเพท เวทนี้แม้จะเกิดใหม่ แต่ก็มีเรื่องเกี่ยวโยงมาจากฤคเวทเหมือนกัน ความมุ่งหมายของเวทนี้มี ๒ อย่างคือ

๑. เพื่อก่อให้เกิดมงคลแก่ตนผู้กระทำ หรือเพื่อให้เกิดอวมงคลแก่ศัตรู หรือให้เกิดอันตรายแก่ผู้อื่น
๒. เพื่อปัดเป่ากำจัดเสนียดจัญไร หรือขับไล่ หรือป้องกันอวมงคล ซึ่งเกิดขึ้นแก่ตนเอง แต่ต้องประกอบพิธีให้ถูกต้องจึงจะได้ผล เรื่องนี้กล่าวมาครั้งหนึ่งแล้ว ในที่นี้นำมากล่าวซ้ำ ก็เพื่อให้ทราบระยะเวลาว่ามันเกิดยุคไหน ทั้งนี้เพื่อให้สะดวกแก่ผู้อ่าน เพราะหนังสือว่าด้วยประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ก็ต้องให้สอดคล้องกับความจริงทางประวัติศาสตร์ด้วย อถรรพเวทนี้เมื่อมีฐานะเป็นเวทหนึ่งแล้ว ก็มีผู้นิยมนับถือมาก จนได้กระจายแพร่หลายมายังประเทศตะวันออก เช่น บ้านเมืองเรา เป็นต้น.

บทที่ ๑๐

สมัยสิ้นสุดพระเวท (Vedanta)

พระเวทสิ้นสุดลงเมื่อใด ไม่รู้แน่นอน แต่นักปราชญ์คำนวณว่าสิ้นสุดเมื่อยุคพราหมณ์เริ่มขึ้น บางท่านเรียกยุคนี้ว่ายุคสิ้นสุดพระเวท บางท่านบอกว่า คำว่า Vedanta นั้นหมายเอาคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งแต่งขึ้นหลังพระเวท คือเป็นคัมภีร์เพิ่มเติมหรือภาคผนวก มิใช่ปลายหรือตอนจบของพระเวท คัมภีร์เหล่านั้นจะกล่าวตอนหลัง ตอนนี้ศึกษากันเรื่องพราหมณ์เสียก่อน เพราะพราหมณ์มีส่วนสำคัญเช่นกันในยุคนี้

กำเนิดพระพรหม

สมัยพระเวท การสวดอ้อนวอนและบูชายัญก็เป็นไปตามปกติ พิธีกรรมต่าง ๆ ไม่พลิกแพลงมากนัก มาสมัยนี้พิธีกรรมละเอียดลออมากขึ้น และเชื่อว่าเมื่อประกอบพิธีให้ถูกต้องแล้ว สามารถจะทำให้เทพเจ้าต้องประทานตามที่ประสงค์ และผู้รู้พิธีดีก็คือพราหมณ์ ฉะนั้นตอนนี้พราหมณ์จึงกลายเป็นคนสำคัญ พูดกับเทพเจ้าได้ จึงได้รับความยกย่องจากประชาชนมากกว่าแต่ก่อน ต่อมาประชาชนเกิดสงสัยขึ้นมาว่าเทพเจ้าทั้งหลายในยุคพระเวทนั้นเกิดมาได้อย่างไร ใครเป็นพ่อ ใครเป็นแม่ เมื่อพราหมณ์โดนถาม ไม่รู้จะตอบอย่างไรดี ก็เลยแก้ไขเหตุการณ์เฉพาะหน้าไปก่อนว่า เรื่องนี้ต้องทำพิธีปรึกษาเทพเจ้าอีกที แล้วจะให้คำตอบ พวกพราหมณ์จึงตกลงกันว่า จะต้องบอกว่าเทพเจ้าผู้สูงสุดคือ “พระพรหม” เป็นผู้สร้าง พระพรหมจึงเกิดมีขึ้น

ศาสตราจารย์ ออตโต สเตราส์ (Otto Strouss) เป็นนักปราชญ์ชาวเยอรมัน ผู้มีความชำนาญเรื่องเมืองอินเดีย อธิบายว่า “ในตอนปลายพระเวทนั้น คนเบื่อหน่ายพระอินทร์มากขึ้นทุกที รบก็แพ้บ่อย ความประพฤติก็ไม่ดี ลอบทำชู้สู่สาวอยู่เสมอ ข่มเหงจนกระทั่งเมียพระฤษี เรียกแต่น้ำโสม กินเหล้าเมายาอยู่เสมอ ความเลื่อมใสของคนจึงลดน้อยลงตามลำดับมาถึงตอนนี้พวกพราหมณ์พยายามจะยกพระสาวิตรีขึ้น”

สรุปแล้ว ได้ความว่ายุคนี้ประชาชนเกิดสงสัยในเรื่องต่าง ๆ มากขึ้น บางครั้งถึงกับหมดศรัทธาในคำสอนบางอย่างของพวกพราหมณ์ ดังนั้น พราหมณ์จึงต้องคิดหนัก เมื่อไม่มีทางอื่นก็ต้องสร้างพระพรหมขึ้นให้มีชื่อคล้ายกับพราหมณ์ แต่การสร้างพระพรหมขึ้นใหม่นี้ต้องหาทางปิดช่องโหว่ ซึ่งจะมีต่อไปอีกเหมือนพระอินทร์ ทางที่ดีที่สุด อย่าให้พระพรหมมีตัว ขืนมีตัวอาจจะต้องทำสงครามหรือเจ้าชู้ต่อไปอีก ดังนั้นพระพรหมจึงเป็นแต่คุณธรรม เป็น

ผู้สร้างสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งคน สัตว์และเทวดาด้วย แต่ไม่มีตัว อย่างไรก็ตามไม่นานนักก็ต้องพบข้อบกพร่องอีก คือประชาชนเห็นด้วยที่พระพรหมไม่มีเมีย ไม่เจ้าชู้ แต่การไม่มีตัวนี้ไม่ดีแน่ เพราะเคารพบูชาไม่ได้ ดังนั้น พราหมณ์จึงต้องแก้ไขอีก บอกว่าพระพรหมมีตัวด้วย มีหน้า ๔ หน้า สามารถดูได้ทั่วทุกทิศ พระพรหมเกิดมีตัวขึ้นด้วยประการฉะนี้ (สงสัยว่าพรหมจะนอนหรือเปล่า ถ้านอนคงลำบากแย่ เพราะหน้ารอบศีรษะ)

กำเนิดพรหมจรรย์

พราหมณ์ช่างมีอิทธิพลมากจริง ๆ ไม่ว่าจะบัญญัติอะไรขึ้น ประชาชนก็เชื่อตามหมด แม้เมื่อพราหมณ์สร้างพระพรหม คนก็เชื่อเป็นจริงเป็นจัง และที่นับถือมากก็คือ พระพรหมเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีเมีย ไม่เกี่ยวข้องกับกามสุข ชีวิตของพระพรหมประเสริฐยิ่ง ดังนั้นจึงเกิดมีคนศรัทธาเอาอย่างพระพรหมบ้าง คือยินดีที่จะสละบ้านเรือน ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นนักบวช ไม่ต้องการโลกียสุข บำเพ็ญตนเพื่อให้เป็นพรหม ไม่หันกลับเข้าสู่บ้านหรือเมียอีก เมื่อมีคนศรัทธามากขึ้น ลัทธิการออกบวชบำเพ็ญพรตก็เริ่มขึ้น และเป็นที่นิยมของชายหนุ่มชายแก่ทั่วไป พราหมณ์ยุคนี้จึงแยกออกเป็น ๒ พวกคือ พวกที่อยู่ครองเรือนเรียกว่า คฤหบดีพราหมณ์ พวกที่ออกบวชเรียกว่า สมณพราหมณ์ และด้วยเหตุนี้เอง คนที่รักษาเนื้อตัวไว้ไม่เกี่ยวข้องกับกามารมณ์จึงได้ชื่อว่าพรหมจรรย์ หรือพรหมจารี เป็นคนที่ได้รับการยกย่องบูชาจากคนทั่วไป แม้หญิงสาวบริสุทธิ์ไม่เคยมีสามี เขาก็ยกย่องว่าเป็นสาวพรหมจารี เป็นเกียรติอย่างหนึ่งของสตรีอินเดียด้วย

อุปนิษัท

แม้พวกพราหมณ์จะพยายามแก้ไขเหตุการณ์ต่าง ๆ เรื่อยมาก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางด้านการปกครองการศาสนาและเศรษฐกิจก็มีมากขึ้น ประชาชนเริ่มมีความสนใจในการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ และมีความคิดเห็นแปลก ๆ มากขึ้น การเดินตามพราหมณ์อย่างหลับหูหลับตาตลอดมานั้นไม่ชอบแน่ ดังนั้น จึงเกิดความสงสัยขึ้น โดยเฉพาะชนชั้นกลาง คือกษัตริย์และแพศย์ เบื่อหน่ายต่อพิธีกรรมและการบูชายัญของพราหมณ์ หันไปสนใจในเรื่องการเรียนรู้ การหาเหตุผลมากกว่าพิธีกรรมและเชื่อว่าความรู้เท่านั้นจะทำให้บุคคลเข้าถึงพรหม หรือพระเจ้า เทพเจ้าทั้งหลายรู้ได้ด้วยการศึกษา มิใช่พิธีกรรม

อนึ่ง ดร.มาชุมดาร์ กล่าวว่า “ความสงสัยและความขัดแย้งดังกล่าวนี้ มีมาแล้วในสมัยพระเวท” แต่นั่นยังไม่ถึงกับคัดค้านจริง ๆ มายุคนี้ความคิดเห็นรุนแรงขึ้นถึงกับคัดค้านพวกพราหมณ์เลยทีเดียว ผู้ที่เป็นหัวหน้าในความเห็นใหม่นี้ ได้แก่กษัตริย์ พวกกษัตริย์พยายาม

จะชี้ให้เห็นความไร้สาระแห่งยัญพิธีของพราหมณ์ และบ่อยครั้งถึงกับมีการโต้คารมกัน ยิ่งกว่านั้นแล้ว กษัตริย์มีอำนาจอยู่ในมือ เมื่อครอบครองดินแดนใด จะเป็นอารยันหรือมิใช่อารยันก็ตาม กษัตริย์จะเผยแพร่ความคิดใหม่นี้แก่ประชาชนทันที เมื่อประชาชนซึ่งเบื่อหน่ายพราหมณ์อยู่แล้ว ได้ฟังความคิดใหม่ในเรื่องศาสนา ก็เลื่อมใสและเลิกพิธีกรรมเก่า ๆ ไปทีละน้อย จึงเกิดมีนักปรัชญาขึ้น ตั้งปัญหาถามพราหมณ์เกี่ยวกับเรื่องของโลกว่า "อะไรเป็นสาเหตุ? พรหมคืออะไร? เราเกิดมาจากไหน? เราอยู่ได้ด้วยอะไร? เราถูกสร้างขึ้นมาบนพื้นฐานแห่งอะไร? (What is the cause? Brahms? When are born? Whereby do we live? And on what are we established?) เป็นต้น

อาตมันหรือพรหมัน

เมื่อเกิดมีปัญหาขึ้นเช่นนี้ ก็จำต้องมีการค้นหาเหตุผลมาตอบ ประชาชนได้ตั้งกลุ่มกันอภิปรายปัญหาต่าง ๆ แม้สตรีที่มีความรู้ก็ร่วมอภิปรายกับผู้ชายด้วย และกษัตริย์ก็ยังนำหน้าอยู่เช่นเคย ฐานะของกษัตริย์เวลานี้เด่นขึ้น เพราะเป็นทั้งนักรบและนักปรัชญาไปพร้อมกัน ปรากฏในฉานโทกยอุปนิษัทว่า กษัตริย์ ประวาหนะ ได้สอนเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดแก่พราหมณ์ชื่อโคตม และกษัตริย์อัศวปติ ไกเกยะ ได้สอนเรื่องอาตมันแก่พราหมณ์ ๕ คนเป็นต้น นี้แสดงว่าพราหมณ์รู้ไม่ทันกษัตริย์เสียแล้ว ดังนั้น พราหมณ์ยุคนี้จึงตกอันดับ

อาตมัน หรือ พรหมัน ที่นักปรัชญาพบใหม่นี้ เป็นสภาวธรรมชนิดหนึ่งที่มองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้ แต่รู้ได้ มันเป็นต้นกำเนิดของสิ่งทั้งปวง สิ่งทั้งปวงคืออาตมัน อาตมันคือสิ่งทั้งปวง อาตมันได้กระจายอยู่โดยทั่วไปในคนและสัตว์ และเมื่ออาตมันมันย่อยแปรไป ก็ไปรวมกับอาตมันใหญ่ หรือพรหมัน

อาตมัน กับพรหมันนี้ ยากที่จะแยกออกจากกัน และก็ยากที่จะรวมเป็นอันเดียวกัน พรหมันคือตัวการใหญ่ ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีปริมาตร ส่วนอาตมันนั้นก็คือพรหมันที่ถูกกำหนดหรือจำกัดให้เป็นคน เป็นสัตว์ ไปแล้ว เปรียบเสมือนน้ำผึ้งคือตัวพรหมัน ส่วนน้ำหวานที่มาจากเกสรดอกไม้คืออาตมัน เมื่อนำน้ำหวานมารวมกันก็กลายเป็นน้ำผึ้ง แอบเต้ (V.M. Apte) กล่าวไว้ว่า **จักรวาลนี้คือพรหมัน แต่พรหมันนั้นคืออาตมัน** (The universe is Brahman, but the Brahman is the Atman) และว่า พรหมันคือหลักสำคัญของจักรวาลและอาตมันคือหลักสำคัญของชีวิตหรือร่างกาย (Brahman is cosmic principle and Atman is the physical principle) เป็นต้น และสันสกฤตกล่าวไว้ว่า ตัต ตวัม อสิ แปลว่า ท่านเป็นสิ่งนั้น (พรหมัน)

จุดหมายของอุปนิษัท

คำสอนของอุปนิษัท จัดเป็นหลักศีลธรรมอันดีเพื่อนำคนให้ทำดีปฏิบัติชอบ แม้จะเกิดขึ้นเพราะการอภิปรายของนักปรัชญาผู้ต่อต้านพราหมณ์ก็ตาม อุปนิษัทก็มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำอาตมันนี้เข้าสู่พรหมัน ซึ่งถือเป็นโมกษะ เป็นแดนสุขาวดี เป็นจุดหมายของอุปนิษัทอนึ่ง ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ว่าพรหมันคืออะไร แต่การที่จะทำตนให้เข้าถึงนั้นยากมากและยากยิ่งพรหมันเป็นสภาวะบรมสุขหรือแดนสุขาวดี ผู้ที่สามารถจะเข้าถึงต้องบำเพ็ญคุณความดีไปทีละน้อย จนกระทั่งเมื่อความดีสมบูรณ์แล้วจึงจะเข้าถึง ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ได้เข้าถึงโมกษะคือความหลุดพ้นจากโลกนี้แล้ว เข้าสู่แดนสุขาวดีนั่นเอง (มีส่วนคล้ายกับนิพพานของพุทธ)

คุณหลวงวิจิตรวาทการ ได้ยกตัวอย่างไว้ในหนังสือศาสนาสากล เล่ม ๑ อย่างน่าฟังว่าพรหมันเปรียบเหมือนน้ำในมหาสมุทร อาตมันเปรียบเหมือนน้ำในห้วยหนองลำธาร แม่น้ำเป็นต้น น้ำจากที่เหล่านั้นก็จะไหลไปสู่ทะเลด้วยกันทั้งหมด แต่ก่อนที่จะถึงทะเลต้องใช้เวลานาน บางทีถูกขังอยู่ตามเขื่อน บางทีถูกตักใส่โอ่ง หรือรดน้ำต้นไม้ กว่าจะไปถึงทะเลบางทีก็หลายสิบปี อาตมันก็เช่นกัน ต้องมาเป็นคนดี คนชั่ว สัตว์ต่าง ๆ กว่าจะเข้าถึงโมกษะก็ใช้เวลานานหลายชั่วชีวิต แต่คุณหลวงวิจิตรวาทการ ได้แยกเรื่องพรหมจรรย์ เรื่องอาตมันและอุปนิษัทออกเป็นคนละตอน ทำให้เข้าใจไปว่าทั้งสามตอนนั้นมิใช่อันเดียวกัน ความจริงเรื่องอุปนิษัทก็คือเรื่องพรหมันอาตมันนี่เอง ซึ่งวรรณะกษัตริย์และแพศย์ได้ปฏิรูปขึ้นคัดค้านเรื่องพระเจ้าอันสูงสุดของพราหมณ์

อายุกาลของอุปนิษัท

คัมภีร์อุปนิษัทถือเป็นปรัชญา เพราะเกิดขึ้นจากการอภิปรายของนักปรัชญา แต่ก็ไม่ทราบวันเดือนปีที่แน่นอน นักปราชญ์ทั้งหลายลงความเห็นใกล้เคียงกันว่าคัมภีร์นี้เกิดขึ้นครั้งแรก ก่อนพุทธกาลประมาณ ๑๐๐ ปี และจากนั้นมาก็มีการแต่งเติมเพิ่มขึ้นจนกลายเป็นคัมภีร์ที่สมบูรณ์แบบให้คนรุ่นหลังได้ศึกษามาจนทุกวันนี้ บางท่านมีความเห็นว่าคัมภีร์อุปนิษัทนี้อาจจะเกิดขึ้นหลังพุทธกาล คือเป็นงานของพวกฮินดูซึ่งหาทางจะดำรงไว้ซึ่งศาสนาพราหมณ์ ในขณะที่ศาสนาพุทธและเชนกำลังรุ่งเรือง และศาสนาทั้งสองนี้ไม่นับถืออำนาจพระเจ้า ถืออำนาจของกรรมเป็นสำคัญ ดังนั้น ในคัมภีร์อุปนิษัทจึงมีการถือกรรมและโมกษะ (คือวิมุตติ) ด้วย อีกอย่างหนึ่ง ท่านผู้เห็นตามนัยหลังนี้กล่าวว่า ในคัมภีร์พุทธศาสนาก็ดี เชนก็ดี ไม่กล่าวถึงคัมภีร์อุปนิษัทเลย ถ้าอุปนิษัทเกิดก่อนจริง ศาสนาทั้งสองนี้คงจะเอ่ยถึงและวิจารณ์ไว้บ้าง

อย่างไรก็ตาม ทัศนะหลังนี้เป็นของคนส่วนน้อย ไม่ค่อยมีคนรับรอง ปราชญ์ส่วนมากเชื่อว่าอุปนิษัทเป็นเวทานตะ คือคัมภีร์ที่บวกกับท้ายพระเวท และอุปนิษัทจะต้องเริ่มมานานพอสมควรจึงจะถึงการเจริญอิ่มตัว เมื่ออุปนิษัทอิ่มตัวนี่เอง จึงได้มีนักบวช นักพรต สมณชี-พราหมณ์ เป็นต้น เร่ร่อนอยู่ทั่วไปเพื่อแสวงหาโมกขธรรม และเกิดมีคณาจารย์เจ้าลัทธิต่าง ๆ มากหลาย อธิบายหนทางที่จะเข้าสู่โมกษะ ทั้งหมดนี้เป็นผลของอุปนิษัท แม้แต่ท่านสญชัยผู้เป็นครูของอุปติสสะและโกลิตะ ก็ต้องนับว่าเป็นคนรุ่นหลังอุปนิษัท

อาศรม ๔ (Four Orders or Asrams)

ในยุคนี้เอง เกิดมีลัทธิทางศาสนาขึ้นอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่าอาศรม ๔ ซึ่งถือเป็นวิถีชีวิตของคนฮินดูและได้รับความนิยมอย่างยิ่ง อาศรม ๔ ได้กำหนดวิถีชีวิตไว้ว่า คนเราจะดำเนินชีวิตไปในรูปใด อย่างไร ตามความถนัดของตนเองโดยไม่มีการบังคับ อาศรมเหล่านี้คือ

๑. **พรหมจารี (Student)** กุลบุตรที่มีอายุพอสมควรแก่การศึกษาแล้ว จะไปถวายตัวเป็นศิษย์ของอาจารย์ เล่าเรียนวิชาการอยู่กับอาจารย์ จนมีความชำนาญศิลปศาสตร์ต่าง ๆ ระยะนี้เป็นระยะที่ร่างกายและจิตใจกำลังคะนอง จำต้องมีผู้ฝึกและบำเพ็ญตนเป็นโสดตลอดไป อาจจะประพฤติพรหมจารีเช่นนี้ต่อไปจนตายก็ได้ถ้าหากมีศรัทธา เมื่อมีความรู้แล้วก็สั่งสอนคนอื่นต่อไปอีก ไม่กังวลในเรื่องครอบครัวหรือโลกียวิสัย

๒. **คฤหัสถ์ถะ (Householder)** ถ้าหากไม่ต้องการเป็นโสดต่อไป เมื่อมีความรู้พอสมควรแล้วก็ลาอาจารย์กลับบ้านเพื่อหาคู่ครอง มีครอบครัวต่อไป แต่ก็ต้องบำเพ็ญตนตามหน้าที่ของพ่อบ้านแม่เรือนที่ดี มีศีลมีสัตย์ตามที่ได้เล่าเรียนมาจากอาจารย์ ชีวิตจึงจะมีความสุข หน้าที่การงานก็เกี่ยวกับการบ้านมากกว่าศาสนา แต่ต้องคอยให้ความอุปถัมภ์แก่ศาสนาอยู่เรื่อยไป

๓. **วานปรัสถะ (Hermit)** ถ้าหากกุลบุตรเห็นว่าการครองเรือนก็ไม่เป็นที่ชอบใจแก่ตน จะลาอาจารย์ออกไปอยู่ในป่าเลยก็ได้ โดยบำเพ็ญตนเป็นฤษีหรือมุนี (Hermit) นุ่งเปลือกไม้ นุ่งหนังเสือ อยู่ในป่า กินเผือกมัน ผลไม้เป็นอาหาร และมีการบูชาไฟอยู่ตลอดเวลา ฤษีมักจะแอยู่เป็นที่ มีกระท่อมหรือบรรณศาลาอยู่ และปรากฏว่ามีทั้งการอยู่เป็นโสดและมีคู่ครองด้วย เช่น อัจจุตฤษีในเรื่องเวสสันดรเป็นต้น อยู่เป็นโสด ส่วนพระเวสสันดรนั้นมีพระมเหสีไปด้วย และในเรื่องรามเกียรติ์ปรากฏว่าฤษีมีเมีย พอฤษีเผลอ ๆ พระอินทร์ก็แอบไปทำชู้กับเมียเข้าอนึ่ง บางแห่งเช่นในชาดกมีว่า ฤษีมีลูกชายไปอยู่ด้วย

๔. **ปริพาชก (Ascetic)** ถ้าไม่ชอบอาศรมทั้งสามดังกล่าวแล้ว จะเลือกเป็นปริพาชกก็ได้ คือเมื่อจบการศึกษาก็ลาอาจารย์ออกเป็นคนเร่ร่อน ไม่มีบ้าน ไม่มีครอบครัว ไม่มีสมบัติ ไม่บูชาไฟเหมือนฤษี เป็นโสด เดินทางขอทานกินไปเรื่อย ๆ ไม่ห่วงโลก ไม่ห่วงชีวิต ไม่ต้องการสวรรค์ แต่ต้องการโมกษะ ไม่ค่อยพูดจา เว้นแต่ถึงเวลาสวดมนต์ประจำวัน บางครั้งอาจจะไม่นุ่งผ้าเลยก็มี มีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น อนาคาริกบ้าง สันยาสีบ้าง ปริพาชกบ้าง ภิกษุบ้าง นักปราชญ์เชื่อว่าพวกนี้แหละที่เก่งทางสมาธิ และเป็นต้นกำเนิดปรัชญาอินเดีย คือเป็นผู้คิดค้นสูตรต่าง ๆ ของปรัชญาอินเดียขึ้น

ในอาศรมทั้ง ๔ นี้ใครจะเลือกเอาอย่างไหนก็ได้ หรืออาจจะเลือกทั้ง ๒ หรือ ๓ อย่างก็ได้ เช่นเมื่อจบการศึกษาแล้วอาจจะครองเรือน เบื่อเรือนก็ออกสู่ป่าเป็นฤษี หรือเป็นปริพาชกตามต้องการ ในเรื่องนี้ท่านเสฐียร โกเศศ ได้เขียนไว้ดีมาก แต่ท่านมิได้แยก ท่านรวมอาศรมทั้งหมดเป็นของคน ๆ เดียวกันเลย คือเรียนจบมาครองเรือน แล้วออกบวชเป็นฤษี แล้วก็เป็นปริพาชกเร่ร่อนต่อไป (ผู้สนใจโปรดอ่านพุทธจักร มจร. ปีที่ ๔ เล่ม ๑๐-๑๒ พ.ศ.๒๔๙๓) แต่ก็ถูกด้วยกันทั้งนั้น เพราะมีปรากฏว่าพวกฮินดูยุคนั้นทำกันเป็นส่วนมาก คือวัยเด็กเล่าเรียน วัยกลางคนครองเรือน วัยแก่ออกบวชเข้าป่า วิถีชีวิตของคนฮินดูดังกล่าวนี้น่าสนใจน่าศึกษา เพราะได้ก่อให้เกิดลัทธิศาสนา และปรัชญาอินเดียต่อมา

โยคะ (Yoga)

ในยุคพระเวท ข้าพเจ้าได้เล่าเรื่องตบะมาแล้ว ในตอนนี้น่าจะได้เล่าเรื่องโยคะไว้ด้วย เพราะนักประวัติศาสตร์เชื่อว่าโยคะเกิดขึ้นในยุคนี้ โยคะก็เหมือนกับตบะ แต่ตบะเป็นการทรมานร่างกายให้ได้รับความลำบากโดยวิธีต่าง ๆ ส่วนโยคะเป็นวิธีทรมานจิต นักพรตยุคนี้ถือว่าใจสำคัญกว่าร่างกาย การจะเข้าถึงพรหมนั้น ใจเพียงอย่างเดียวก็สามารถจะเข้าถึงไม่ได้เอากายไปด้วย ฉะนั้น จึงควรบำรุงกายไว้ให้เข้มแข็ง แล้วบำเพ็ญเพียรทางจิตต่อไป แต่ใจคนนั้นมันดิ้นอยู่ตลอดเวลา ถ้าไม่มีการฝึก ไม่มีการบังคับใจแล้ว ใจก็ไร้ประโยชน์ ไม่สามารถจะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ตามต้องการได้ ดังนั้นจึงมีโยคะ คือแอกมาสวมให้แก่ใจ ใจจะได้ไม่โลดแล่นไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ศาสตราจารย์ออตโต สเตราส์ (Otto Strouss) อธิบายไว้ว่า **"ลัทธิโยคะได้ให้อำนาจมหัศจรรย์ แก่ผู้ฝึกฝนปฏิบัติเป็นอันมาก แต่จุดประสงค์อันแท้จริงของโยคะมิได้อยู่ตรงนี้ อยู่ตรงที่การหลุดพ้นหรือการเข้าถึงพรหม"**

ศาสตราจารย์ราธกฤษณัน แห่งมหาวิทยาลัยกัลกัตตา อธิบายไว้ว่า **"โยคะคือการฝึกฝนจิตให้อยู่ในวินัยอันดี เป็นลัทธิที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับเทพ**

เจ้าองค์ใด โยคะถือว่าดวงจิตเป็นของบริสุทธิ์ผุดผ่องโดยธรรมชาติ ความเศร้าหมองมีมาภายหลัง เมื่อขับไล่เครื่องพัวพัน เครื่องขุ่นข้องออกไปเสียได้ ดวงจิตก็จะบริสุทธิ์ นั่นคือโยคะ นั่นคือการเข้าถึงพรหม”

โยคะประกอบด้วยองค์ ๘ คือ

๑. **ยมะ** การงดเว้น การเหนี่ยวรั้ง
๒. **นิยมะ** การยึดถือ หรือการปฏิบัติ
๓. **อาสนะ** การนั่ง การดัดตน
๔. **ปราณายามะ** วิธีหายใจ
๕. **ปรัตยาหาระ** วิธีขจัดอารมณ์
๖. **ฌานะ** การเพ่ง
๗. **ธารณะ** การรักษาซึ่งสิ่งที่เพ่งไว้ให้มั่นคง
๘. **สมาธิ** การทำจิตให้แน่วแน่

เรื่องของโยคะมีถึง ๘ ขั้น แต่คนไทยเรารู้จักโยคะดีเฉพาะข้อที่ ๓ และที่ ๔ เท่านั้น ซึ่งที่จริงแล้วเราจะต้องฝึกให้ได้ตามลำดับขั้นจนเข้าถึงสมาธิ เพียง ๒ ข้อเท่านี้ยังไม่พอและไม่สามารถจะเข้าถึงสมาธิได้ เรื่องโยคะนี้มีอะไรที่ใกล้เคียงกับแนวการสอนสมาธิของพุทธศาสนามาก จนบางท่านนึกเอาว่าคงจะมาจากอาจารย์เดียวกัน แต่ความจริงแล้วพระบรมศาสดาไม่ได้ถือเอาแบบใคร ทรงถือเอาแบบสัมมาสัมโพธิญาณที่พระองค์ทรงค้นพบเอง อาจจะเป็นไปได้ว่าทางไปสู่โมกษะนั้น อาจจะเหมือนกันและลงรอยเดียวกันก็ได้ เพราะของจริงอยู่ที่ไหน เมื่อไร ของใคร มันก็จริงเหมือนกันหมด.

บทที่ ๑๑

ยุคหัวเลี้ยวหัวต่อ

ยุคหัวเลี้ยวหัวต่อที่ข้าพเจ้าหมายถึงนี้ คือยุคสิ้นสุดพระเวท แล้วเริ่มเข้าสู่ยุคพุทธกาล ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะใช้คำใดที่เหมาะสมกว่านี้ จึงขอใช้คำนี้ไปก่อน ในยุคนี้ทางด้านการปกครอง นักประวัติศาสตร์ยังไม่สามารถจะให้หลักฐานได้แน่นอนว่า ใครปกครองใคร รัฐไหนเป็นเอกราช รัฐไหนเป็นรอง สันนิษฐานกันว่าราชาองค์ที่เข้มแข็งก็ปราบปรามที่อ่อนแอกว่า และจำนวนราชาต่าง ๆ ก็คงมีมากมายกระจายกันอยู่ทั่วชมพูทวีป แต่ที่ปรากฏในชาดกคือคัมภีร์ทางพุทธศาสนาว่าเมืองพาราณสีเป็นเมืองที่เจริญ มีมหากษัตริย์ปกครองติดต่อกันมานานก่อนพุทธกาล พระนามของกษัตริย์ที่คุ้นหูของเราก็คือพระเจ้าพรหมทัต แต่เรื่องนี้เป็นเพียงวรรณคดีทางศาสนาเท่านั้น ทางประวัติศาสตร์ถือเป็นเพียงส่วนประกอบ ยังไม่รับรองเป็นจริงเสียทั้งหมดตามคัมภีร์ปุราณะ พอจะเชื่อได้ว่า พวกอารยันกำลังแผ่กระจายไปทั่วทุกทิศครอบคลุมอินเดียเหนือ คือประเทศที่เรียกว่าชมพูทวีปทั้งหมด และในขณะเดียวกันก็มีการสู้รบกับประชาชนพื้นเมืองเดิมผู้ที่ยังรักถิ่นและเชื้อชาติของตนเองอยู่ แต่ในที่สุดพวกอารยันก็เป็นฝ่ายชนะและกลืนชาติพวกถิ่นเดิมไปทีละน้อย และยังปรากฏว่าพวกอารยันซึ่งเข้ามาใหม่ ได้ยอมรับวัฒนธรรมของชนพื้นเมืองเดิมไว้มากมาย เช่นเรื่องนรก-สวรรค์ เรื่องเทพเจ้าอัคนี และการบูชาไฟ เป็นต้น ก็เป็นวัฒนธรรมของชนพื้นเมืองที่พวกอารยันรับเข้ามาเป็นของตน

ฝ่ายทางด้านศาสนานั้น ดูเหมือนจะมีหลักฐานมากพอที่จะกล่าวได้ว่า ยุคนี้เป็นยุคศาสนางอก ที่จริงนักปราชญ์ส่วนมากไม่ชอบที่จะเรียกว่าศาสนา ชอบเรียกว่าลัทธิมากกว่า เพราะยังไม่มีลัทธิใดที่สมควรจะเรียกว่าศาสนา อย่างไรก็ตามเพื่อสะดวกแก่การเขียน ข้าพเจ้าขอใช้คำว่าศาสนาแทนลัทธิ ในยุคนี้ได้มีความเคลื่อนไหวทางด้านนี้อย่างน่าสนใจยิ่ง ได้เกิดมีความเชื่อถือ มีลัทธิและนิกายต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น มีพวกฤษี มุนี และนักพรต เร่ร่อนจรจัดอยู่โดยทั่วไป นักปราชญ์ท่านหนึ่งกล่าวว่า “ดินแดนภารตะในยุคนี้เต็มไปด้วยนักบวชเปรียบเสมือนแผ่นดินเต็มไปด้วยแมลงเม่า ในวันฝนตกฉะนั้น” นักบวชเหล่านี้มีพวกนอนดินกินลม เร่ร่อนขอทาน ทรมานกายโดยวิธีต่าง ๆ และพวกที่ตั้งตนเป็นหัวหน้าคณะ ฝึกสอนศิษย์อยู่ตามที่ต่าง ๆ นักบวชเหล่านี้บางคนก็ได้ฌานโลกีย์ มีปาฏิหาริย์ บางคนก็มีอำนาจจิตได้สมาธิขั้นต่ำแตกต่างกันไป ในสมัยไล่เลี่ยกันหรือสมัยเดียวกับพระพุทธเจ้า เราทราบว่ามีคณาจารย์อยู่มากมาย เช่น

ก. ท่านอาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร ผู้เคยเป็นอาจารย์เก่าของพระพุทธเจ้า

ข. ท่านสญชัยปริพาชก ผู้เป็นเป็นอาจารย์ของอัครสาวกทั้งสอง

ค. พราหมณ์พาวรี อยู่ทางใต้ ผู้เป็นอาจารย์ของมาณพ ๑๖ คน

ง. ชฎิลทั้งสาม คือ อุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ คยากัสสปะ ผู้เป็นอาจารย์ของชาวมคธจำนวนพัน และ

จ. ครูทั้ง ๖ เป็นต้น

อนึ่ง ชื่อสมมติเรียกนักพรตเหล่านี้ก็มีต่าง ๆ กัน เช่น สมณะ ภิกษุ ปริพาชก ฤษี มุนี และสันยาสี เป็นต้น และข้อวัตรปฏิบัติของนักพรตเหล่านี้ คือเป็นอนาคาริก ผู้ไม่มีบ้านเรือน ไม่มีทรัพย์สมบัติ เป็นคนขอทานและประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น นักปราชญ์ทั้งหลายเชื่อว่า ทั้งหมดนี้เป็นผลแห่งความเชื่อถือตามปรัชญาอุปนิษัท ที่ว่าทุกคนคืออาตมันย่อยที่แยกมาจากพระพรหมซึ่งเป็นอาตมันสากล ใคร ๆ ก็อยากจะบรรลุโมกษะ (ธรรมชั้นสูงสุด) จะได้ไปรวมตัวอยู่กับอาตมันสากลคือพระพรหม ดังนั้นนักพรตเหล่านี้จึงพยายามเป็นนักหนา เพื่อผลสำเร็จอันนั้น บรรดากษัตริย์ทั้งหลายต่างก็ดำเนินตามหลักปรัชญาแบบนี้ ซึ่งเป็นการต่อต้าน หรือแข่งดีกับพวกพราหมณ์ที่ถือว่าตนเป็นผู้บริสุทธิ์ เป็นวรรณะสูงสุด เป็นปากของพระเจ้า ดังนั้นพวกชนชั้นกลางและกษัตริย์จึงพยายามเพื่อจะคว่ำบาตรพวกพราหมณ์ แม้แต่เจ้าชายมหาวีระและเจ้าชายสิทธัตถะ ผู้สละราชบัลลังก์ออกบวชก็อยู่ในลักษณะเดียวกันนี้

ฉะนั้น ยุคนี้จึงเป็นยุคที่ตื่นตัว คือประชาชนอยากรู้อยากเห็นมากขึ้น ก่อนนี้การศึกษาตกอยู่กับพวกพราหมณ์ หลักสูตรก็คือไตรเพท มายุคนี้การศึกษาไตรเพทก็เจริญตามเคย แต่วรรณะอื่น ๆ ตื่นตัวมากขึ้น โดยเฉพาะกษัตริย์และแพศย์สนใจการศึกษา การถกเถียงตอบโต้มากขึ้น จนมีนักปราชญ์ กวี นักโต้วาทีขึ้นมากมาย เมื่อมหาวีระและเจ้าชายสิทธัตถะได้ตรัสรู้แล้ว ศาสดาทั้งสองได้ปฏิเสธอำนาจของพระเจ้าและความศักดิ์สิทธิ์ของพระเวท ทำลายระบบชั้นวรรณะ ทุกคนเสมอกันโดยความเป็นมนุษย์ ส่วนชาติตระกูลสังคม ไม่ใช่สิ่งที่ทำให้คนแตกต่างกัน การกระทำต่างหากที่ทำให้คนดีหรือเลว คนต่างกันเพราะกรรม ทำดีก็ดี ทำชั่วก็เลว ศาสดาทั้งสองประกาศเรื่องกรรม อำนาจกรรมยิ่งใหญ่กว่าอำนาจทั้งหลายในโลก จึงเห็นได้ว่า ยุคหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ คือยุคที่มีนักบวชนักพรตมากขึ้น ประชาชนสนใจการเรียนรู้มากขึ้น ฐานะของพวกพราหมณ์กำลังจะสั่นสะเทือน ซึ่งอีกไม่นานยุคพุทธกาลจะเริ่ม ตอนนั้นแหละฐานะของพราหมณ์จะตกต่ำ คัมภีร์พระเวทจะหมดขลัง เพราะคนหันมาสนใจเรื่องกรรมมากขึ้น ความเชื่อถือเก่า ๆ ก็ค่อย ๆ จางหายไป.

บทที่ ๑๒

เริ่มเข้าสู่ยุคพุทธกาล

ด้านการปกครอง ประมาณก่อน ค.ศ. ๖๐๐ ปี การปกครองในชมพูทวีปหรืออินเดียตอนเหนือ ถูกแบ่งแยกออกเป็นรัฐน้อยรัฐใหญ่ กระจายกันอยู่ทั่วไปไม่ได้ขึ้นแก่กัน รัฐต่าง ๆ ที่ปรากฏในบาลี (องฺ ติกฺ ๒๐/๒๗๓) มี ๑๖ รัฐคือ อังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ แต่ละรัฐตั้งชื่อตามหมู่ชนผู้อาศัยอยู่ในถิ่นนั้น หรือกลุ่มชนผู้เข้าไปครองถิ่นนั้น

ในบาลี (ที. มหา. ๑๐/๒๒๙) กล่าวถึงรัฐที่เป็นคู่มิตรไว้คือ กาสีกับโกศล วัชชีกับมัลละ เจตีกับวังสะ กุรุกับปัญจาละ และมัจฉะกับสุรเสนะ

ในคัมภีร์จุลนิเทศ บวกแคว้นกาลิงคะเข้าไปด้วย และใช้คำว่า โยนะ แทนคันธาระ ในคัมภีร์มหาวัตถุว่ามี ๑๖ รัฐ เหมือนข้างต้นแต่คันธาระและกัมโพชะหายไป มีชื่อสีวีและทสนะเข้ามาแทน

อนึ่ง ในมหาโควินทสูตร ทีฆนิกาย (๑๐/๒๖๘) ว่า มหาโควินทพราหมณ์ผู้เป็นปุโรหิต (Chaplain) ของพระเจ้าเรณุได้จัดแบ่งอาณาจักรออกเป็น ๗ รัฐ ดังต่อไปนี้คือ

๑. กาลิงคะ เมืองหลวงชื่อ ทันตปุระ
๒. อัสสกะ ” โปตนะ
๓. อวันตี ” มาหิสถี หรือมาหิชมติ
๔. โสวีระ (โสจิระ) ” โรรุกะ
๕. วิเทหะ ” มิถิลา
๖. อังคะ ” จัมปา
๗. กาสี ” พาราณสี

ส่วนในคัมภีร์ฝ่ายเชน ชื่อภควตีสูตร กล่าวว่ามี ๑๖ รัฐ เช่นข้างต้น แต่รายชื่อของรัฐเหล่านั้นไม่ค่อยจะตรงกันทีเดียว นักปราชญ์สันนิษฐานว่า เหตุที่มีชื่อแตกต่างกันออกไป และมีจำนวนน้อยไม่เท่ากันนั้น เนื่องจากคัมภีร์ต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นไม่มีจุดหมายจะเขียนในแง่ประวัติศาสตร์ล้วน ๆ หากแต่เขียนตามความใกล้ชิดและจำเป็นติดต่อกับรัฐใดก็กล่าวถึงรัฐนั้น ๆ โดยไม่ได้ตั้งใจจะรวบรวมไว้เป็นหลักฐาน เพื่อประโยชน์แก่ประวัติศาสตร์รุ่นหลัง แม้แต่คัมภีร์พุทธศาสนาซึ่งพวกเราถือว่าเป็นคัมภีร์สมบูรณ์แบบทางด้านคำสอน แต่ก็ยังบกพร่องด้านประวัติศาสตร์อยู่นั่นเอง

อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบ และสอบสวนจากที่มาต่าง ๆ แล้วนักประวัติศาสตร์ทั้งหลายก็ลงความเห็นว่า คัมภีร์พุทธศาสนาและคัมภีร์ปุราณะเท่านั้นที่ให้รายละเอียดมากกว่าคัมภีร์อื่น ๆ นักปราชญ์ทางตะวันตกส่วนมากรับรองว่าคัมภีร์พุทธศาสนาเท่านั้นที่ให้รายละเอียดที่สุด เพราะกล่าวถึงเหตุการณ์ เรื่องราวและชื่อบุคคลไว้ครบถ้วน ไม่ส่อแสดงถึงความลำเอียง หรือหมายจะกล่าวให้คลาดเคลื่อนจากสภาพที่เป็นจริงในยุคนั้น ดังนั้น เราชาวพุทธก็ควรภูมิใจว่า คัมภีร์พุทธศาสนาไม่บกพร่องเลย แม้แต่คนต่างชาติอยู่ฟากมหาสมุทรแสนไกล ก็ยังมาค้นพบเพชรในคัมภีร์ของเรา แต่เราคนตะวันออกด้วยกัน ไม่เสาะแสวงหาความดีในดินแดนของเราเอง กลับไปสนใจและเห็นว่าของซีกโลกตะวันตกนั้นดีกว่า เรื่องน่าวิตกก็เกิดมีขึ้นว่า คำสอนอันเปรียบเหมือนแก้ว คือพระธรรมรัตนะนี้จะมั่นคงไปนานสักเท่าไร ในเมื่อคนตะวันออกลืมตัว หันไปยกย่องพระเจ้าของตะวันตก ซึ่งมองไม่เห็นและเป็นความเชื่อลม ๆ แล้ง ๆ แต่ส่วนของเรามีตัวตนผู้ประกาศ ปรากฏผลแห่งการปฏิบัติมาแล้วและเชื่อถือกันมาชั่วกาล แต่เพราะเราลืมตัว จึงหลงผิดไปกับสิ่งยั่วยุนั้น ๆ ซึ่งเป็นของใหม่

๑๖ รัฐ (แคว้น ๑๖) เมื่อนำเอารายละเอียดจากคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งด้านสันสกฤตและบาลีมารวมกันแล้ว ทำให้สามารถรู้ชัดถึงการปกครองของอินเดียสมัยนั้นได้ดีพอสมควร เนื่องจากหลักฐานที่ได้มาส่วนมากเป็นของบาลี ฉะนั้นในการให้ชื่อรัฐทั้ง ๑๖ ต่อไปนี้จึงขอใช้ชื่อเป็นภาษาบาลี ส่วนชื่อแบบสันสกฤตนั้นรู้สึกไม่ค่อยจะคุ้นหูของคนไทยนัก แต่แม้กระนั้นก็ตามเมื่อถึงคราวต้องอ้างอิงก็จำเป็นต้องใช้ชื่อนั้น ๆ ด้วยเหมือนกัน และบางรัฐซึ่งไม่ตรงกันอาจจะเกิดความสับสน และทำให้เรื่องยืดยาว ก็จะต้องตัดทิ้งไปบ้าง

ในจำนวนรัฐทั้ง ๑๖ นั้น รัฐที่นับว่าเด่น มีอำนาจมากในสมัยพุทธกาลก็คือ มคธ โกศล อวันตี และวังสะ นอกจากนี้เป็นรัฐเล็ก ๆ ซึ่งปกครองตนเอง บางครั้งก็มีการชิงความเป็นใหญ่ระหว่างกัน บางครั้งก็เป็นสัมพันธไมตรีกัน บางครั้งก็เป็นรัฐพี่รัฐน้องกัน เป็นต้น ดังนั้นในหนังสือพุทธประวัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า พระองค์ใช้คำว่า “ปกครองด้วยสามัคคีธรรม” คือมีอำนาจเสมอกันในรัฐเหล่านั้น ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดของแต่ละรัฐเท่าที่หลักฐานได้กล่าวไว้

๑. **อังคะ** รัฐนี้ตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของมคธ มีเมืองหลวงชื่อ จำปา ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำจำปา ในมหาภารตะปรากฏชัดว่ารัฐนี้ปัจจุบันได้แก่ท้องที่ Bhagalpur และ Monghyr และแม่น้ำจำปาในสมัยนั้นเป็นเส้นเขตแดนระหว่างอังคะกับมคธ ปัจจุบันนี้คงได้แก่แม่น้ำจานทัน รัฐอังคะไม่ใหญ่นัก ทางด้านเหนือจดริมน้ำคงคาตอนที่จะไหลลงสู่ทะเล บางท่านว่าเมืองจำปาอยู่ริมฝั่งขวาของแม่น้ำคงคา ตอนใกล้กับที่แม่น้ำจำปาไหลลงสู่แม่น้ำคงคา เมืองจำปาเมื่อก่อนเรียก มาลินี ตั้งอยู่ห่างจากมิถิลา ประมาณ ๖๐ โยชน์ คันนิ่งแฮม (Cunningham) ยืนยันว่าหมู่บ้านจำปานครและจำปาปุระใกล้ ๆ กับ Bhagalpur เวลานี้เป็นที่ตั้งของเมืองจำปาครั้งนั้นอังคะเป็นย่านการค้าที่สำคัญที่ติดต่อกับสุวรรณภูมิในสมัยโบราณ มีสินค้า

จากเมืองนี้มาขายทางย่านเอเชียใต้หลายประเทศ เมืองต่าง ๆ ในรัฐนี้มีภัททิยนคร ที่อยู่ของ เมณฑกเศรษฐี กาลจำปานคร และอัสสะปุระ อังคะ ได้ชิงความเป็นใหญ่กับมคธมานาน แต่มาเสียเอกราชแม่มคธสมัยพระเจ้าพิมพิสารนั้นเอง ในนิทานธรรมบทเล่าไว้ว่า เมื่อพระเจ้าปัสเสนทิโกศล จากรัฐโกศล มาขอคนมีบุญจากมคธ พระเจ้าพิมพิสารได้ขอร้องให้ธนญชัยเศรษฐี ลูกชายของเมณฑกเศรษฐี ไปอยู่รัฐโกศลกับพระเจ้าปัสเสนทิด้วย ธนญชัยเศรษฐีและลูกสาวคือนางวิสาขา เดิมก็เป็นคนภัททิยนครนี้เอง ซึ่งตกอยู่ในอำนาจของพระเจ้าพิมพิสาร

๒. **มคธ** ดูอาณาจักรมคธ ตอนท้ายรัฐ ๑๖

๓. **กาสี** ตั้งอยู่ทางตะวันตกของมคธ เมืองหลวงชื่อ พาราณสี เพราะเมืองนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งด้านตะวันตกของแม่น้ำคงคา และมีแม่น้ำเล็ก ๆ สองสายสกัดทางเหนือและใต้เมือง คือแม่น้ำวารุณทางทิศเหนือ แม่น้ำอสิทางทิศใต้ แม่น้ำสองสายนี้ไหลลงสู่แม่น้ำคงคา และเมืองที่ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำเล็กสองสายนี้ (วารุณ+อสิ) ชื่อว่าพาราณสี พาราณสีมีทำเลดีมากคือ มีแม่น้ำล้อมถึง ๓ ด้าน และเคยเจริญรุ่งเรืองมานาน ตามชาดกหลายเรื่องกล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัต ครองเมืองพาราณสี รัฐกาสีเป็นรัฐอุดมสมบูรณ์ ผ้าดี ๆ มาจากรัฐนี้ทั้งนั้น พื้นที่วัดโดยรอบได้ ๓๐๐ โยชน์ (๓๐๐ leagues) กาสีเป็นรัฐกันชนระหว่างมคธกับโกศล กาสีเคยชิงชัยกับมคธ และบางคราวกับอังคะด้วยซ้ำ แต่ไม่สำเร็จ ศัตรูที่ใกล้ชิดที่สุดคือโกศล และหลังจากต่อสู้ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะมานาน ในที่สุดโกศลก็ชนะอย่างเด็ดขาด ก่อนพุทธกาลเล็กน้อย อนึ่ง ในรัฐนี้มีเมืองเล็กเมืองน้อยที่ปรากฏในสมัยพุทธกาล คือ กีฏาคิรี มัจฉิกาสัณฑะ คยาสีสะ จุนทิฏฐิละ ธัมปาละ วาสภะ เป็นต้น และมีวัดที่เด่นอยู่วัดหนึ่งคือ อัมพาฏการาม ในมัจฉิกาสันฑะ

๔. **โกศล** รัฐโกศลตั้งอยู่ทางเหนือของกาสี อยู่ติดกับเขตแดนสักกะ ใกล้ภูเขาหิมาลัย ปัจจุบันนี้ท้องที่ดังกล่าวเขาเรียกว่า อวัธ (Oudh) ทางด้านตะวันออกของโกศลอาจจดริมแม่น้ำสทานีรา ซึ่งเวลานี้เรียก Gandak ทางทิศตะวันตกจดแม่น้ำปัญจาล ทางทิศใต้จดแม่น้ำสรปิกา (หรือ Sai) รัฐโกศลแบ่งออกเป็นสองตอน มีแม่น้ำสรยูหรือสรพูผ่านกลาง ตอนเหนือมีสาวัตถีเป็นเมืองหลวง[๕] ตอนใต้มีกุสาวดีเป็นเมืองหลวง

พระเจ้าปัสเสนทิ ผู้ครองรัฐโกศล ตามบาลีว่ามีพระชนมายุเท่ากับพระพุทธเจ้า[๖] พระองค์เป็นกษัตริย์ที่มีเดชานุภาพมาก และรัฐโกศลก็เป็นรัฐมหาอำนาจหนึ่งในจำนวนสี่รัฐดังกล่าวแล้ว พระองค์ทรงสร้างสัมพันธไมตรีกับรัฐมคธ โดยขอกนิฏฐภคินี ของพระเจ้าพิมพิสารไปเป็นมเหสี และมอบกนิฏฐภคินีของพระองค์ถวายพระเจ้าพิมพิสาร (เป็นน้องเขยของกันและกัน) โกศลได้ปราบปรามรัฐกาสีและเผ่าศากยะแห่งเมืองกบิลพัสดุ์ รวมทั้งเผ่า

กาลามะแห่งเกสปุตตะด้วย ยิ่งกว่านั้นกลุ่มชนเผ่าต่าง ๆ ซึ่งเกรงเดชบารมีของพระเจ้าปัสเสนทิก็ได้ยอมอยู่ใต้อำนาจแต่โดยดี ทำให้โกศลมีอำนาจสมบูรณ์เต็มที่ ต่อมาเมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารแล้ว ความบาดหมางระหว่างรัฐทั้งสองก็เริ่มขึ้น (ดูรายละเอียดในเรื่องมคธ ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า)

---

๕. บาลีว่า สาวัตถี ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำอจิรวดี เป็นเมืองหลวงแต่เมืองเดียว

๖. พระไตรปิฎก เล่ม ๑๓ หน้า ๕๑๕ ข้อ ๕๖๙ ว่า ปุน จปรํ ภนฺเต ภควาปิ ขตฺติโย อหมฺปิ ขตฺติโย ภควาปิ โกสโล อหมฺปิ โกสโล ภควาปิ อาสีติโก อหมฺปิ อาสีติโก ฯลฯ... ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคก็เป็นกษัตริย์ หม่อมฉันก็เป็นกษัตริย์ พระผู้มีพระภาคเป็นชาวโกศล หม่อมฉันก็เป็นชาวโกศล พระผู้มีพระภาคมีพระชนม์ ๘๐ หม่อมฉันก็มีพระชนม์ ๘๐ ...ฯลฯ พึงสังเกตว่า พระเจ้าปัสเสนทิทูลว่าพุทธองค์เป็นชาวโกศล เพราะสมัยนั้น สักกะรวมอยู่กับมหาอำนาจโกศล ดูแผนที่

พระเจ้าปัสเสนทิ ต้องการเป็นญาติสนิทกับพระพุทธเจ้าและเผ่าศากยะ จึงได้ขอเจ้าหญิงจากเมืองกบิลพัสดุ์มาเป็นมเหสีอีกองค์ แต่พวกศากยะมีขัตติยมานะมาก ถือว่าเลือดกษัตริย์วงศ์ศากยะนั้นบริสุทธิ์ ไม่เหมาะที่จะเป็นมเหสีของพระเจ้าโกศล แต่ก็ไม่สามารถจะขัดขืนได้ จึงมอบนางสาววาสภะ ซึ่งเกิดแต่พระสนมไปถวายพระเจ้าโกศล โดยลวงว่าเป็นเจ้าหญิงแห่งศากยะ ต่อมาเมื่อนางคลอดบุตรคือ วิฑูฑภะ แล้วเรื่องจริงก็เปิดเผย พระเจ้าปัสเสนทิได้ขับไล่คนทั้งสองออกจากราชวัง เพราะไม่ใช่เจ้าหญิงบริสุทธิ์ แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแนะนำว่า ลูกซึ่งเกิดจากพ่อคนใด ก็ถือว่าเป็นเลือดของพ่อคนนั้น ฉะนั้น วิฑูฑภะก็เป็นเจ้าชายที่มีเลือดกษัตริย์บริบูรณ์เหมือนกับพระเจ้าปัสเสนทิด้วย พระเจ้าปัสเสนทิจึงรับรองคนทั้งสอง และแต่งตั้งให้พระนางวาสภขัตติยาเป็นมเหสีดังเดิม พระเจ้าปัสเสนทิเป็นกษัตริย์ที่มีศรัทธาแรงกล้าในพุทธศาสนา ได้อุปถัมภ์ภิกษุและพระพุทธเจ้านานาประการ มาตอนท้ายรัชสมัยของพระองค์ เมื่อพระองค์ทรงสนทนาอยู่กับพระพุทธเจ้าที่แคว้นสักกะปรารภถึงความยุ่งยากทางการปกครอง และความสงบเรียบร้อยของคณะสงฆ์สาวก ขณะนั้นมีอำมาตย์มากราบทูลว่า เกิดกบฏขึ้นที่เมืองสาวัตถี เสนาบดีผู้รักษาพระนครจึงได้ยอมมอบการปกครองให้แก่เจ้าชายวิฑูฑภะ พระเจ้าปัสเสนทิถูกราชโอรสช่วงชิงราชสมบัติโดยไม่มีการเสียเลือดเนื้อแต่อย่างใด เมื่อไม่สามารถจะกลับเข้าเมืองได้ พระองค์ก็หันไปขอความช่วยเหลือจากมคธ ซึ่งหลานชายคือพระเจ้าอชาตศัตรูยังปกครองอำนาจอยู่ แต่ถึงคราวเคราะห์กรรมของพระองค์ พระองค์เสด็จจากสักกะถึงมคธเป็นระยะทางไกล ประกอบกับเสียพระทัยและทรงชราภาพด้วย ทำให้พระองค์ทรงประชวร และเมื่อเสด็จถึงประตูเมืองราชคฤห์ พระองค์ก็เสด็จสวรรคตพอดี[๗] การเสด็จสู่ราชคฤห์คราวนี้เป็นการเสด็จครั้งสุดท้ายและพบจุดจบที่แสนเศร้าเอาตรงนั้นเอง

---

๗. พระเจ้าปัสเสนทิ สวรรคตก่อนพระพุทธเจ้าประมาณ ๒ ปี ?

พระเจ้าปัสเสนทิ เป็นกษัตริย์ที่เด่นทั้งทางการปกครองและทางศาสนา คัมภีร์บาลีฝ่ายเถรวาทได้ยกย่องและกล่าวถึงพระเจ้าปัสเสนทิไว้มากมายหลายแห่ง นางริส เดวิดส์ (Mrs. Rhys Davids) ได้สรุปคุณลักษณะของพระเจ้าปัสเสนทิไว้นานาประการว่า "พระองค์เพียบพร้อมด้วยคุณธรรม เคารพในความยุติธรรม และให้ความสุขความเสมอภาคแก่อาณาประชาราษฎร์ และมีเมตตาแม้แก่ศัตรู ตัวอย่างเช่น การคืนราชสมบัติแก่พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นต้น" ซึ่งนางไม่ได้ยกย่องกษัตริย์องค์ไหนในยุคเดียวกันเลย อนึ่ง พุทธสาวกทั้งหลายได้รำลึกอยู่เสมอว่า อาศัยเดชบารมีแห่งพระเจ้าปัสเสนทินี้เอง ทำให้พุทธศาสนาได้ก้าวหน้าและยืนหยัดอยู่ในชมพูทวีปในสมัยพุทธกาล เพราะปรากฏว่าในรัฐของพระองค์มีวัดใหญ่ ๆ เช่น วัดเชตะวัน และวัดบุพพาราม เป็นต้น มีอุบาสก อุบาสิกาที่สำคัญ เช่น อนาถบิณฑิกะเศรษฐีและนางวิสาขาเป็นต้น ล้วนแต่รุ่งเรืองและมั่นคงในรัชสมัยของกษัตริย์พระองค์นี้ มิใช่แต่พุทธศาสนาเท่านั้น นิกายศาสนาอื่น ๆ ก็ได้รับความเป็นธรรมทั่วหน้ากัน การสูญเสียพระเจ้าปัสเสนทิจึงเป็นเหมือนการการเริ่มต้นแห่งความเสื่อมโทรม ระส่ำระสายของอินเดียตอนเหนือ รวมทั้งการกระทบกระเทือนต่อพุทธศาสนาด้วย เพราะหลังจากพระองค์แล้วพระเจ้าวิฑูฑภะได้ยกทัพไปล้างแค้นราชวงศ์ศากยะ พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทำลายวงศ์ลิจฉวี เป็นต้น ซึ่งจะกล่าวในตอนต่อไป

สภาพของโกศลหลังพระเจ้าปัสเสนทิ เมื่อพระเจ้าวิฑูฑภะได้ครองราชย์ในเมืองสาวัตถีแล้ว พระองค์ทรงแค้นเคืองพวกศากยะที่ดูถูกพระองค์ว่า "เป็นลูกคนใช้แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ไม่มีฐานะที่จะมาเทียบเท่ากับเชื้อพระวงศ์ของศากยะ" ทำให้พระองค์กริ้วจัดและยกทัพจากโกศลไปย่ำยีเมืองกบิลพัสดุ์ เข่นฆ่าชาวเมือง ไม่ให้เหลือแม้แต่สตรีและเด็ก แต่มีบางท่านกล่าวว่า มีกษัตริย์วงศ์ศากยะส่วนน้อยได้หลบหนีไปตั้งรกรากอยู่ในเชิงเขาหิมาลัย ห่างจากเมืองปาฏลีบุตรไปทางเหนือประมาณ ๕๐ โยชน์ มีเมืองชื่อเวทิสนครเป็นหลัก พระเจ้าวิฑูฑภะครองราชย์ไม่นานโกศลก็เสียเอกราชแก่พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งมคธ และหลังจากนั้นก็ไม่ทราบชะตากรรมของพระเจ้าวิฑูฑภะ หลักฐานทางการปกครองก็ไม่ชัดแจ้ง

เมืองต่าง ๆ ในรัฐโกศล ซึ่งปรากฏในบาลีมี อโยชฌะ (อโยธยา) สาเกต อุกกัฏฐะ เสตัพยะ อุชุญญา และ เกสปุตตนิคม ทัณฑกัปกนิคม นฬกปานนิคม และเอกสาลคาม โอปาสารทคาม ถูณคาม[๘] โตรณวัตถุคาม เวฬุทวารคาม สาลคาม สาลวติกาคาม เป็นต้น

---

๘. ถูณคาม อยู่ในรัฐโกศล แต่ท่านว่าขึ้นต่อแคว้นมัลละ

วัดที่สำคัญมี วัดเชตวัน วัดบุพพาราม วัดอันธวัน วัดอัมพวัน วัดราชการาม วัดกาฬิ-การาม เป็นต้น

๕. **วัชชี** รัฐวัชชีตั้งอยู่ทิศเหนือมคธ เมืองหลวงชื่อ เวสาลี ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสทานีรา (Gandak) ซึ่งไหลลงมารวมกับแม่น้ำคงคาตรงที่ใกล้ ๆ กับเมืองปาฏลีบุตร ปัจจุบันนี้เวสาลีชื่อ พสารห์ (Basarh) ในตำบลมุซาฟฟารปุร (Muzaffarpur) ซึ่งอยู่ในรัฐพิหารด้านเหนือ เวสาลี นอกจากจะเป็นเมืองของชาววัชชีแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางการปกครองแบบสาธารณรัฐด้วย ซึ่งประกอบด้วยราชวงศ์ย่อย ๘ ราชวงศ์ (เชน ว่า ๙ วงศ์) คือวงศ์ วิเทหะ ลิจฉวี ญาตริกะ นีละปาตะ หริตะ มันชิสถะ โลหิตะ และวัชชี[๙]

---

๙. บางท่านว่าพวกวัชชีเป็นเผ่าที่สำคัญ ซึ่งมีเมืองหลวงชื่อ อุกกาเจลา ตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำคงคา ในคัมภีร์ ปาณินิ กล่าวถึงชนเผ่านี้ว่า วฤชี หรือวัชชี อรรถศาสตร์ของ เกาฏิลยะ ว่า วฤชิกะ หรือวัชชีนี้ต่างจากพวกลิจฉวี (ใกล้กับเมืองเวสาลี มีหมู่บ้านแห่งหนึ่งชื่อ วฤชีคาม ยังมีหลงเหลือจนทุกวันนี้)

ดร. บี. ซี. ลอว์ (B.C. Law) กล่าวว่า เวสาลีเป็นเมืองหลวงของพวกลิจฉวี และเป็นศูนย์กลางสำนักงานใหญ่แห่งสาธารณรัฐวัชชี ตามทัศนะของท่านผู้นี้ ราชวงศ์ที่สำคัญที่สุดใน ๘ ราชวงศ์นั้นก็คือ วิเทหะ ลิจฉวี ญาตริกะ และวัชชี

เวสาลี เป็นเมืองที่เจริญอุดมสมบูรณ์มาก ในบาลีหลายแห่งกล่าวถึงเมืองเวสาลีว่ารุ่งเรืองเหมือนกับสวรรค์บนพื้นดินทีเดียว ตัวเมืองล้อมรอบด้วยกำแพงสามด้าน มีประตูและป้อมค่ายพร้อม มีตึก ๗,๗๐๗ หลัง ปราสาทยอดแหลม ๗,๗๐๗ หลัง อาราม ๗,๗๐๗ แห่ง สระบัว ๗,๗๐๗ สระ และมีตึก เจดีย์ วิหาร ปราสาทยอดแหลมอื่น ๆ อีกมาก ในรามายณะได้ยกย่องเมืองเวสาลีว่า อุตตมบุรี แปลว่า เมืองที่รุ่งเรืองที่สุด

การปกครองของรัฐเวสาลี เป็นแบบสาธารณรัฐ คือมีกษัตริย์จำนวน ๗,๗๐๗ พระองค์เป็นคณะรัฐบาล และมีอุปราช เสนาบดี (Generals) ภัณฑาคาริก หรือขุนคลัง (Treasurers) ต่อลงไปตามลำดับ

บางท่านมีความเห็นว่า ลิจฉวีเป็นพวกต่างถิ่น แต่อพยพเข้ามาตั้งรกรากในวัชชีก่อนพุทธกาลไม่นานนัก แต่ความเห็นนี้ไม่มีหลักฐานพอเพียงที่นักประวัติศาสตร์ทั่วไปจะรับรอง

พงศาวดารของอินเดีย และคัมภีร์พุทธศาสนา ถือว่าลิจฉวีเป็นกษัตริย์ สาธารณรัฐวัชชีได้ตั้งมั่นคงขึ้นในสมัยมหาวีระและพระพุทธเจ้านี้เอง คณะกษัตริย์วัชชีมีความสัมพันธ์กับมัลละและโกศลอย่างใกล้ชิด ในคัมภีร์เชนกล่าวว่า “รัฐบาลสาธารณรัฐของลิจฉวีประกอบด้วยผู้แทนจากมัลละ ๙ คน และคณะราชา ๑๘ คนจากกาสีและโกศล” ตามคัมภีร์เชนแสดงว่าคณะรัฐบาลลิจฉวีได้มีนโยบายจะผูกไมตรีกับรัฐใกล้เคียง และอาจคาดการณ์ล่วงหน้าว่า

ต่อไปรัฐต่าง ๆ ทางด้านเหนือแม่น้ำคงคา ควรจะได้ร่วมมือเป็นสาธารณรัฐให้หมด แต่อย่างไรก็ตาม ทางด้านใต้แม่น้ำคงคา คือรัฐมคธนั้นได้ตั้งตัวเป็นศัตรูที่น่ากลัวแก่พวกลิจฉวี ปรากฏตามพงศาวดารว่า วัชชีเคยยกกองทัพมาตีถึงมคธในสมัยพระเจ้าพิมพิสาร แต่คัมภีร์เชนกล่าวว่าพระเจ้าพิมพิสารได้อภิเษกกับพระนางเจลลนา (Chellana) ราชธิดาแห่งกษัตริย์เจฏกะ (Chetaka) แห่งวัชชี และพระเชษฐภคินีของเจฏกะก็คือมารดาของมหาวีระ ดังนั้น ดร.ภันดารการ์ จึงสรุปว่า การอภิเษกสมรสนี้เป็นการสงบศึกระหว่างรัฐทั้งสอง แต่ว่าภายหลังเมื่อพระเจ้าพิมพิสารสวรรคตแล้ว วัชชีกับมคธก็กลับเป็นศัตรูกันจนถึงขั้นแตกหัก (ดูตอนว่าด้วยมคธ)

การปกครองของวัชชี วัชชีมีการปกครองแบบสาธารณรัฐ[๑๐] มีกษัตริย์จากรัฐเล็ก ๆ น้อย ๆ มาร่วมกันเป็นรัฐบาล เช่น พวกวิเทหะซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ที่มิถิลา เป็นต้น ก็ได้มีผู้แทนเข้ามาเป็นรัฐบาลกลางที่เวสาลี ในครั้งนั้นเขานิยมเรียกว่าปกครองแบบสามัคคีธรรม ผลัดกันเป็นประธานตามแต่จะเหมาะสม เรื่องการบริหารการบ้านการเมืองและการต่างประเทศจะต้องเข้าสู่สภาแห่งรัฐเป็นผู้ชี้ขาดว่าจะทำอย่างไร ซึ่งนับเป็นระบอบประชาธิปไตยที่เก่าแก่ที่สุดในโลก

---

๑๐. พวกลิจฉวี ได้ตั้งอยู่ในอปริหานิยธรรมอย่างเคร่งครัด ดังที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร ทีฆนิกาย มหาวรรค คือ (อปริหานิยธรรมของคฤหัสถ์) ๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิก ๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่โบราณมิได้บัญญัติ ไม่ทำลายสิ่งที่โบราณบัญญัติไว้แล้ว ๔. เคารพนับถือสักการะผู้ใหญ่และเชื่อฟังผู้ใหญ่ ๕. ไม่ฉุดคร่าขืนใจสตรีหรือกุมารีทั้งหลาย ๖. เคารพนับถือบูชาเจดีย์ของพวกวัชชีทั้งภายนอกและภายใน ไม่ปล่อยให้พลีกรรมที่เคยให้เคยทำมาแล้วเสื่อมโทรมไป ๗. จัดการป้องกันคุ้มครองอารักขาแก่พระอรหันต์ทั้งหลายในแว่นแคว้น

สถานสำคัญเกี่ยวกับพุทธศาสนาก็มีมาก เช่น อัมพคาม กลันทคาม ชัมพุคาม โกฏิคาม เวฬุวคาม ภัณฑคาม หัตถิคาม และอักกวลานคร เป็นต้น

ในวัชชีมีวัดอยู่หลายวัด แต่ที่สำคัญได้แก่วัดอัมพปาลิวันและวาลิการาม นอกจากพวกลิจฉวีมีความเคารพต่อพระพุทธเจ้ามาก ถึงกับมอบถวายเจติยสถานอื่น ๆ ทั่วทั้งรัฐแก่พระองค์ แล้วยังได้สร้างกูฏาคารศาลาในป่ามหาวัน เป็นที่ประทับของพระองค์ด้วย ณ สถานที่นี้ปรากฏว่าได้เกิดพระสูตรขึ้นหลายสูตร

๖. **มัลละ** มัลละตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัชชี ทางด้านตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือของมัลละติดต่อกับรัฐโกศล ทางด้านเหนือติดต่อกับกาลรัฐนี้แบ่งการปกครองออกเป็น ๙ มณฑล แต่ที่สำคัญที่สุดในจำนวนนั้นคือกุสินารา และปาวา ดังนั้นรัฐมัลละยุคนั้นจึงมีเมืองหลวง ๒ แห่ง คือฝ่ายเหนือ ตั้งอยู่ที่กุสินารา ฝ่ายใต้ตั้งอยู่ที่ปาวา มีแม่น้ำกะกุตถา (ปัจจุบันเรียก Kakuttha ซึ่งตื้น

เขินแล้ว) เป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างเมืองหลวงทั้งสอง เมืองกุสินาราในครั้งโบราณ เรียกว่า กุสาวดี เคยเป็นเมืองหลวงที่เจริญมาแล้วในสมัยกษัตริย์มหาสุทัสสนะ

การปกครอง มัลละมีการปกครองแบบเดียวกับวัชชี คณะรัฐบาลเรียกว่าคณะราชา (ในมหาปรินิพพานสูตร พระองค์เรียกคณะราชาว่า "วาเสฏฐะ" มัลละมีความเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับวัชชี ทั้งนี้เพื่อป้องกันอันตรายจากการรุกราน และปรากฏในเรื่องวัชชีแล้วว่ามีคณะผู้แทน ๙ คน จากมัลละ เข้าไปร่วมอยู่ในคณะรัฐบาลลิจฉวีด้วย ทำให้คิดไปว่า มัลละอาจจะอยู่ในอารักขาของวัชชีด้วยซ้ำ แต่ทางประวัติศาสตร์ถือว่ามัลละเป็นอิสระมาจนสมัยพุทธปรินิพพาน เพราะตอนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุกันนั้น เมืองกุสินาราและเมืองปาวาก็ได้อ้างสิทธิเท่าเทียมกันกับรัฐอื่น ครั้นต่อมาหลังพุทธกาลแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูได้ปราบปรามรัฐต่าง ๆ รวมทั้งมัลละด้วย มัลละจึงสูญสิ้นเอกราชไปในคราวนั้น

เมืองอื่น ๆ ที่สำคัญในรัฐมัลละ มี โภคนคร อนุปิยนิคม (อนุปิยา) อุรุเวลกัปปะ เป็นต้น และมีบ้าน ชัมพุคาม สามคาม เป็นต้น

วัดที่สำคัญคือวัดอัมพวัน ของนายจุนทกัมมารบุตร ซึ่งชื่อนี้ไปซ้ำกับวัดอัมพวันในรัฐโกศล ทำให้สงสัยว่าวัดอัมพวันนี้อาจเป็นวัดเดียวกัน เพราะบางคราวโกศลก็ครอบครองมัลละด้วย ท่านที่ชำนาญบาลีโปรดพิจารณาเองเถิด

๗. **เจตี** รัฐเจตี หรือเจดี นี้ประวัติไม่ค่อยละเอียด สันนิษฐานกันเป็น ๒ นัย คือนัยแรกว่าตั้งถิ่นฐานอยู่แถบภูเขาแห่งเนปาล นัยหลังว่าตั้งถิ่นฐานที่พันเทลขันด์ (Bundelkhand) ลุ่มน้ำยมุนา ซึ่งใกล้ ๆ กับเมืองโกสัมพี นักปราชญ์ส่วนมากเชื่อนัยหลัง และยืนยันว่าเมืองหลวงของเจตีตั้งอยู่ระหว่างกุรุกับวังสะ เพราะเวลานี้มีตำบลชื่อเจต หรือเจติยะ อยู่แถบลุ่มแม่น้ำยมุนา ยิ่งกว่านั้น กษัตริย์แห่งเจดียังมีส่วนเกี่ยวข้องกับกาลิงคะ (ใต้เบงกอล) อีกด้วย ตามข้อความในศิลาจารึกของกษัตริย์ขารเวละ (Hathigumpha Inscription of Kharavela) เมืองหลวงของเจตีชื่อโสตถิวดี และอาจจะเป็นเมืองเดียวกับ ศุกติหรือศุกติมตีที่ปรากฏในมหาภารตะ เมืองต่าง ๆ ในเจตีก็มี สัญชาตินคร สหชาตินคร ภัททวติคาม และมีวัดชื่อปาจีนวังสทายะ ด้วย

๘. **วังสะ**[๑๑] รัฐวังสะตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของกาสี มีเมืองหลวงชื่อโกสัมพี ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำยมุนา ใกล้กับที่แม่น้ำคงคากับยมุนาต่อกัน ซึ่งได้แก่บริเวณที่เรียกว่า อัลละหะบาด (Allahabad) ในปัจจุบัน ส่วนที่ตั้งเมืองโกสัมพีปัจจุบันนี้ได้แก่หมู่บ้านโกสัม ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของวังสะ ติดต่อกับรัฐอวันตี วังสะเคยเป็นเมืองที่รุ่งเรืองและมีชื่อเสียงมากในการผลิตฝ้าย และเป็นรัฐมหาอำนาจในจำนวน ๔ รัฐดังกล่าวแล้ว

---

๑๑. ในแผนที่ใช้คำ วัตสะ เพราะเรียกตามสันสกฤต

ประชาชนวังสะ นัยว่าได้อพยพมาจากทางเหนือ ในสมัยพระเวท เมื่อพระเจ้านิจักษุ (Nichaksu) ครองเมืองกุรุ (ทางเหนือวังสะ) ซึ่งมีเมืองหลวงที่หัสตินาปุระ ได้ประสบอันตรายจากน้ำท่วมบ้าง หมู่ตั๊กแตนลงพืชนาบ้าง นอกจากหัสตินาปุระแล้ว ย่านโดอาบ (Doab) ทั้งหมดก็โดนอันตรายดังกล่าวแล้ว และบวกกับโดนพายุหิมะบ่อย ๆ กษัตริย์ผู้ครองหัสตินาปุระกับประชาชนจึงได้อพยพจากถิ่นฐานเดิมที่เรียกว่ากุรุ ลงทางใต้ตามแม่น้ำคงคาประมาณ ๓๐๐ ไมล์ มาตั้งรกรากที่วังสภูมิ ซึ่งมีเมืองโกสัมพีเป็นเมืองหลวงดังกล่าวแล้ว

ฝ่ายปารกิเตอร์ นักประวัติศาสตร์โบราณอินเดีย สันนิษฐานว่าการอพยพนี้เกิดจากการถูกกดขี่จากพวกปัญจาบ

ครั้งแรกเมื่ออพยพมา นัยว่าตกอยู่ภายใต้อำนาจกษัตริย์โปรวะแห่งกาสี และโปรวะก็ได้ร่วมมือกับพวกปาณฑวะด้วยในสงครามภารตยุทธ แต่รายละเอียดเรื่องพระเจ้าโปรวะแห่งกาสีครองโกสัมพีด้วยนั้นยังมืดมนอยู่

คัมภีร์ปุราณะกล่าวว่า ภายหลังจากพระเจ้านิจักษุแล้ว โกสัมพีมีกษัตริย์ครองต่อมา ๒๓ พระองค์จนถึงพระเจ้าเกษมกะ (Kshemaka) เป็นองค์สุดท้าย ในจำนวนนี้พระเจ้าศันตานีกะ (Santanika) หรือปรันตะ และโอรสชื่อพระเจ้าอุเทน (บางแห่งเป็นอุทัยนะ Udayana) สำคัญที่สุด พระเจ้าศันตานีกะเคยนำกองทัพไปตีถึงรัฐอังคะของพระเจ้าทธิวาหนะ ซึ่งอยู่ห่างไกลไปทางตะวันออกสุดของอินเดีย เป็นระยะทางเกือบพันไมล์ ผลทางสงครามไม่ปรากฏว่าพระเจ้าศันตานีกะหรือพระเจ้าทธิวาหนะ ชนะ แต่แสดงให้เห็นว่าวังสะมีอานุภาพมาก สามารถเดินทัพข้ามมคธสู่อังคะโดยง่าย และไม่มีรายละเอียดให้ทราบว่าสมัยนั้นพระเจ้าพิมพิสารยังครองราชย์อยู่หรือไม่ เพราะระยะเวลาดังกล่าวตกอยู่ในราวรัชสมัยของพระองค์ หรือก่อนนั้นเล็กน้อย ต่อจากพระเจ้าศันตานีกะก็ถึงราชโอรสคือพระเจ้าอุเทน ซึ่งคัมภีร์พุทธศาสนากล่าวว่าประสูติวันเดียวกันกับเจ้าชายสิทธัตถะ

พระเจ้าอุเทนเป็นกษัตริย์ที่ทรงพลานุภาพมาก เป็นคู่แข่งที่เกินหน้าของพระเจ้าจัณฑปัชโชต แห่งกรุงอุชเชนีในสมัยเดียวกัน ในสมัยดังกล่าวมหาอาณาจักรทั้งสี่กำลังแผ่รัศมีแข่งกัน คือทางด้านเหนือได้แก่พระเจ้าปัสเสนทิ ทางตะวันออกได้แก่พระเจ้าอชาตศัตรู และทางตะวันตกเฉียงใต้ได้แก่พระเจ้าจัณฑปัชโชต ส่วนพระเจ้าอุเทนอยู่ในระหว่างรัฐทั้งสาม พระเจ้าจัณฑปัชโชตทรงรู้ดีว่าพลังของพระองค์ไม่ทัดเทียมพระเจ้าอุเทน แต่ก็ไม่ปรารถนาจะให้วังสะเด่นขึ้นเหนืออวันตี จึงได้หาอุบายจับพระเจ้าอุเทนในป่าขณะไปคล้องช้างและนำพระเจ้าอุเทนไปสู่อุชเชนี แต่ตอนหลังเสียรู้พระเจ้าอุเทน พระเจ้าอุเทนจึงหลบหนีมาสู่วังสะพร้อมด้วยพระธิดาของพระเจ้าจัณฑปัชโชต คือพระนางวาสุลทัตตา แล้วแต่งตั้งนางไว้ในตำแหน่งอัครมเหสีด้วย เหตุการณ์นี้ทำให้พระเจ้าจัณฑปัชโชตช้ำพระทัยเป็นที่สุด

แต่ครั้นทราบพระธิดาได้เป็นอัครมเหสีแล้วจึงค่อยสบายพระทัยขึ้น และก็ไม่สนพระทัยที่จะมารุกราน หรือตั้งตนเป็นศัตรูกับวังสะอีกต่อไป

พระเจ้าอุเทนเป็นวีรกษัตริย์ที่กวียกย่องไว้หลายแห่ง ที่ปรากฏมีหลักฐานคือ

๑. ในเรื่อง “สวัปน-วาสวทัตถา” ของ ภาสะ

๒. ในเรื่อง ปริยทรศิกา และ

๓. รัตนาวลี (สองเรื่องหลังนี้เป็นของหรรษาวรธนะ)

นอกจากนี้แล้ว ในเมฆทูตของกาลิทาส เรายังได้ทราบว่าในสมัยของกาลิทาส (ประมาณ พ.ศ.๙๐๐ – ๑๐๐๐) เรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับพระเจ้าอุเทนถูกนำมาเล่าสู่กันฟังอย่างดาษดื่นในรัฐอวันตี ในวรรณคดีเรื่องปริยทรศิกากล่าวว่าพระเจ้าอุเทนปราบได้ถึงแคว้นกลิงคะ คืออินเดียใต้ และพระองค์ยังได้อภิเษกกับธิดาของพราหมณ์จากกุรุรัฐ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระองค์มีอำนาจมากจนสามารถแต่งกับลูกสาวพราหมณ์ ซึ่งตามปกติแล้วพราหมณ์เป็นวรรณะชั้นสูง จะไม่ยอมแต่งงานกับวรรณะใด ๆ แม้แต่วรรณะกษัตริย์ซึ่งพราหมณ์ถือว่าต่ำกว่า แต่กรณีของพระเจ้าอุเทนเป็นตัวอย่างให้เห็นการแต่งข้ามขั้นได้

พระเจ้าอุเทน เดิมทีไม่ได้นับถือพุทธศาสนา ต่อมาพระเถระชื่อ ปิณโฑลภารทวาชะ ได้ชักนำมาเป็นอุบาสก และได้กลายเป็นผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า หลังจากสมัยของพระองค์แล้ว ไม่ทราบอะไรแน่นอนเกี่ยวกับรัฐวังสะ เข้าใจว่าคงเสียเอกราชแก่รัฐอื่น

สถานที่สำคัญทางพุทธศาสนาในวังสะก็มีมาก เช่น พาลกโลณการาม เป็นต้น และวัดในเมืองโกสัมพีก็มี โฆสิตาราม ปาวาริกอัมพวัน พทริการาม และกุกกุฏาราม

๙. **กุรุ** รัฐกุรุเป็นรัฐเล็ก ๆ ไม่ค่อยสำคัญนัก ตั้งอยู่ทางตะวันตกของปัญจาละทางเหนือของมัจฉะ มีเมืองหลวงชื่อ อันทรปรัสถ์ ซึ่งได้แก่ท้องที่ใกล้ ๆ กับเดลลีปัจจุบันนี้นัยว่ามีเนื้อที่กว้าง ๒๑ ไมล์ (Seven Leagues) ในบาลีว่าพื้นที่วัดโดยรอบได้ ๓๐๐ โยชน์ กุรุมีความสัมพันธ์ทางสายญาติกับพวก ยาดวะ โบชา และปัญจาละ กษัตริย์ผู้ครองกุรุนี้พระนามว่า ธนัญชัยแห่งเผ่ายุธิษฐิระ เมืองอื่น ๆ ที่มีชื่อได้แก่ ถุลลโกฏฐิตนิคม ชโนฆนคร อาฏานาฏนคร กุณฑิยคาม เป็นต้น และมีวัดชื่อ อุคคาราม

๑๐.**ปัญจาละ** รัฐนี้อยู่ทางด้านตะวันออกของกุรุกับโกศล ด้านเหนือจดเขตหิมาลัย ด้านใต้จดแม่น้ำคงคา มีแม่น้ำอัมบัลไหลผ่านกลาง แบ่งรัฐออกเป็นสองตอน ตอนเหนือมีเมืองหลวงชื่อ อหิฉัตระ ตอนใต้มีเมืองหลวงชื่อ กามบิลยะ กษัตริย์จูฬนีพรหมทัต เป็นผู้ครองปัญจาละครั้งโบราณ คงมีอำนาจมากและดำรงอธิปไตยอยู่นาน เพราะค้นพบเหรียญเงินและทองแบบปัญจาละ (Panchala coin) มาก

ในสมัยพุทธกาล รัฐนี้มีการปกครองแบบประชาธิปไตย ต่อมาในสมัยอาณาจักรวรธนะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมัยพระเจ้าหรรษาวรธนะ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เมืองกโนช ซึ่งตั้งอยู่ในปัญจาละ ได้กลายเป็นเมืองสำคัญของอินเดียทางภาคเหนือด้วย

๑๑.**มัจฉะ** รัฐมัจฉะหรือมัตสยะ อยู่ตะวันตกของปัญจาละ ใต้รัฐกุรุ ปัจจุบันนี้ได้แก่เมือง ชัยบูร (Jaipur) ซึ่งเป็นเมืองที่มีตึกรามเก่าแก่และสวยงามมาก การปกครองของรัฐนี้ ไม่ค่อยจะมีความสำคัญมากนัก นัยว่ากษัตริย์สหชะ ผู้ครองรัฐเจตี ได้เคยครองมัจฉะด้วย จึงทำให้เข้าใจว่ารัฐนี้เคยรวมอยู่กับเจตี แต่ในบาลีปรากฏว่าประชาชนมัจฉะมีความเกี่ยวดองอยู่กับพวกสุรเสนะ

๑๒. **สุรเสนะ** รัฐนี้อยู่ทางใต้ของมัจฉะ ติดกับรัฐเจตี มีเมืองหลวงชื่อมธุรา นักประวัติศาสตร์กรีกโบราณ เรียกว่า เมโธระ ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งของแม่น้ำยมุนาปัจจุบันนี้ เมืองมธุราอยู่ห่างเดลลีลงทางใต้ประมาณ ๑๘๐ ก.ม. มีพิพิธภัณฑ์สถานบรรจุวัตถุโบราณเกี่ยวกับพุทธศาสนามากมาย พุทธรูปปางมธุราก็สวยงามไม่แพ้ปางไหน ๆ ในยุคเดียวกัน พระเจ้าอวันตีปุตระ แห่งสุรเสนะ ได้เป็นคนแรกที่ช่วยให้พระพุทธเจ้าได้ประกาศศาสนาในรัฐนั้น เชื่อกันว่า กษัตริย์องค์นี้คงเป็นราชโอรสแห่งกษัตริย์อวันตี เพราะพระนามบอกอยู่แล้ว หรือว่ามเหสีแห่งกษัตริย์สุรเสนะคงจะเป็นเจ้าหญิงจากอวันตี

ในอรรถศาสตร์ของเกาฏิลยะ (Kuatilya) บรรยายว่า สุรเสนะมีการปกครองแบบสาธารณรัฐประชาธิปไตยเหมือนกัน ในสมัยเมกัสเธนีส์ (Megasthenes) ประมาณ พ.ศ.๒๕๐ มธุรา ได้เป็นศูนย์กลางที่มั่นของสงครามกฤษณะ และต่อมาสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชก็ตกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรมคธ

๑๓. **รัฐอัสสกะ** รัฐอัสสกะยังคลุมเครือ ไม่ทราบว่าอยู่ที่ไหนแน่นอน ดร.ลอร์ (B.C. Law) ว่าเดิมอยู่ที่ลุ่มน้ำสินธุ เป็นเมืองเดียวกับ อัสสเกนนอย (Asskenoi) ของนักเขียนกรีก ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีปในย่านสวัต (Swat Valley) ปาณินิ และพระเวทเรียกเมืองนี้ว่า อัศมากะ

แต่คัมภีร์พุทธศาสนาว่า อัสสกะอยู่ทางใต้ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโคธาวารี คือที่ราบสูงเดกกัน (Deccan) ตอนใต้ภูเขาวินธัยลงไปอีกไกล มีเมืองหลวงชื่อโปตนะหรือโปตลิ ในครั้งพุทธกาล ภาคพื้นแถบนั้นเรียกว่าทักขิณาประเทศ พราหมณ์พาวรีที่มีชื่อเสียงก็ตั้งสำนักอยู่ในลุ่มน้ำโคธาวารี และได้ส่งลูกศิษย์ ๑๖ คนไปถามปัญหากับพระพุทธเจ้า จนได้กลายเป็นสาวกไปหมด

เกาฏิลยะว่า อัศมากะกับมหาราษฎระ เป็นอันเดียวกัน ดร.ภันดารการ์ (Dr. Bhandarkar) ว่าสมัยหนึ่งอัสสกะได้รวมเอาเมืองมูลกะ (Mulka) ซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงและจดเขตแดนของอวันตี เหนือภูเขาวินธัยด้วย

๑๔.**อวันตี** รัฐอวันตีตั้งอยู่ตะวันตกของเจตี มีเขตติดต่อด้านเหนือกับรัฐสุรเสนะ ด้านตะวันตกติดกับฝั่งทะเล ด้านใต้ติดกับภูเขาวินธัยและรัฐอัสสกะ อวันตีเป็นรัฐมหาอำนาจอีกรัฐหนึ่งในจำนวน ๔ รัฐ ดังกล่าวแล้ว เดิมทีพระเจ้าเวสภูเป็นผู้ครอง มีเมืองหลวงชื่อ มหิสมตี แต่บาลีว่า พระเจ้าจัณฑปัชโชตเป็นผู้ครอง มีเมืองหลวงชื่อ อุชเชนี ในลุ่มน้ำเวตรวตี (Vetravati) หรือจารมันวตี (Charmanvati) ปัจจุบันเมืองนี้มีชื่อว่าอุชเชน (Ujjain) ดร.ภันดารการ์ กล่าวว่า อวันตีถูกแบ่งเป็น ๒ อาณาจักรคือตอนใต้อยู่ที่ทักขิณาชนบท มีเมืองหลวงชื่อ มาหิสมตี ตอนเหนือมีเมืองหลวงชื่ออุชเชนี ซึ่งเป็นเมืองสำคัญที่จารึกไว้ในประวัติศาสตร์

อวันตี นอกจากจะเป็นรัฐที่ทรงอำนาจในทางการปกครองแล้ว ยังเป็นดินแดนที่ให้ความอบอุ่นแก่พุทธศาสนาเป็นอย่างดี มีพระเถระที่สำคัญหลายรูปที่เกิดในรัฐนี้ และแม้แต่สมัยหลังพุทธกาล อวันตีก็ยังปรากฏว่าเป็นรัฐที่สนับสนุนพระพุทธศาสนาตลอดมา

๑๕.**คันธาระ** รัฐคันธาระตั้งอยู่ในลุ่มน้ำสินธุ เป็นย่านที่อุมสมบูรณ์ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย อันได้แก่ท้องที่เมือง เปชวาร (Peshwar) หรือ ปุรุสปุระ และเมืองราวัลปินดี (Rawalpindi) ในประเทศปากีสถานตะวันตกปัจจุบัน เมืองหลวงชื่อตักสิลา (Taxila) ได้เป็นศูนย์กลางการค้าและการศึกษาสมัยโบราณ พระเจ้าปุกกุสาติ ผู้ครองคันธาระ เป็นกษัตริย์ยุคเดียวกับพระเจ้าพิมพิสาร ได้เคยส่งทูตและบรรณาการมาถวายพระเจ้าพิมพิสารเพื่อสัมพันธไมตรีด้วย พระเจ้าปุกกุ-สาติเคยยกทัพมาตีรัฐอวันตี ซึ่งอยู่ใต้ลงมาประมาณ ๖๐๐ ไมล์ ถึงกับพระเจ้าจัณฑปัชโชตต้องยอมสงบศึกด้วย

คันธาระเป็นรัฐชายแดนติดต่อกับประเทศต่าง ๆ ทางตะวันตกเฉียงเหนือ เช่น พวกกรีก (Greek) ปาร์เธีย (Parthia) บาบิโลเนีย (Babylonia) และเผ่าอื่น ๆ อีกมาก หลังพุทธกาลคันธาระกลายเป็นเมืองเด่น และเป็นที่รู้จักกันดีในวงนักประวัติศาสตร์ทั้งหลาย

๑๖.**กัมโพชะ** รัฐนี้ที่ตั้งไม่แน่นอน บางท่านว่าใต้คันธาระ และบางท่านว่าอยู่ตะวันตกคันธาระ มีเมืองหลวงชื่อทวารกา ในสมัยพุทธกาลกัมโพชะมีกษัตริย์ปกครอง แต่ต่อมาสมัยเกฏิลยะ มีการปกครองแบบประชาธิปไตย

นอกจากรัฐใหญ่ทั้ง ๑๖ ดังกล่าวแล้วนี้ ยังมีรัฐย่อยอีกหลายรัฐซึ่งปรากฏในบาลีสันสกฤตและปุราณะ แต่เป็นรัฐที่ไม่เด่น ไม่สำคัญ จึงมิได้นำมากล่าวไว้ในที่นี้

สาธารณรัฐประชาธิปไตย

ในบาลี ปรากฏมีรัฐอื่น ๆ เพิ่มจาก ๑๖ รัฐนี้ และกล่าวถึงรัฐที่มีการปกครองแบบประชาธิปไตยถึง ๙ รัฐ ในจำนวนนี้มีเพียง ๒ รัฐเท่านั้นที่อยู่ในรัฐใหญ่ทั้ง ๑๖ นั้น คือวัชชีกับ

มัลละ อีก ๗ รัฐไม่ได้รวมอยู่ด้วย ทั้งนี้อาจจะเป็นรัฐเล็ก ๆ หรือเป็นรัฐที่เสียเอกราชแก่รัฐอื่น ๆ ดังนั้น นักปราชญ์ตะวันตกจึงเรียกรัฐเหล่านี้ว่า Autonomous clans หรือ Semi-independent สาธารณรัฐประชาธิปไตยเหล่านี้ได้แก่

๑. **วัชชี** (ดูรัฐวัชชี)

๒. **มัลละ** (ดูรัฐมัลละ)

๓. **สักกะ** ตั้งอยู่ทางเหนือของรัฐโกศล ติดกับภูเขาหิมาลัย เป็นรัฐของพวกเจ้าศากยะ มีเมืองหลวงชื่อกบิลพัสดุ์ เมืองย่อย ๆ ของรัฐนี้ก็มีวิธัญญานคร สีลวตีนคร โขมทุสสนิคม สาลคาม สามคาม เป็นต้น ในสมัยพุทธกาล รัฐนี้ตกอยู่ใต้อำนาจของโกศล ครั้นต่อมาเมื่อพระเจ้าวิฑูฑภะขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้ยกทัพมาย่ำยีกรุงกบิลพัสดุ์จนแหลกลาญ บางตำราว่าได้มีกษัตริย์ศากยะหลบภัยหนีไปตั้งเมืองใหม่ชื่อเวทิสนคร แถบเชิงเขาหิมาลัย ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเก่า เมืองใหม่นี้อยู่ห่างจากปาฏลีบุตรประมาณ ๕๐ โยชน์ สมัยพุทธกาลสักกะมีวัดที่สำคัญหลายวัด เช่น นิโครธาราม ใกล้เมืองกบิลพัสดุ์ เป็นต้น

๔. **โกลิยะ** โกลิยะตั้งอยู่ทางตะวันออกของสักกะ โดยมีแม่น้ำโรหิณี เป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างรัฐทั้งสอง โกลิยะเป็นญาติสนิทกับสักกะด้วยการแต่งงานกัน แต่ก็มีบ่อยครั้งที่โกลิยะเคยพูดดูถูกสักกะว่าไม่รักษาขนบประเพณีโบราณ เช่นการแต่งงานกับน้องหรือพี่ในสกุลเดียวกัน เป็นต้น สมัยพุทธกาลไม่มีหลักฐานบ่งชัดว่าโกลิยะเคยอยู่ใต้อำนาจของใคร อาจจะรวมอยู่กับโกศลก็ได้ พวกโกลิยะมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “วยัคฆปัชชะ” เมืองหลวงของโกลิยะ ชื่อเทวทหะ ส่วนเมืองอื่น ๆ ก็มีกุณฑิยคาม รามคาม อุตรนิคม เป็นต้น อีกแห่งหนึ่งเป็นสถานที่พักของสงฆ์ใกล้ ๆ กับกุณฑิยคาม ชื่อว่าป่ากุณฑิยะ หรือกุณฑานวัน

๕. ***ภัคคะ*** เป็นรัฐเล็ก ๆ ระหว่างโกศลกับวัชชี คงจะอยู่ใกล้ ๆ โกศลลงไปทางวังสะเล็กน้อย เพราะในครั้งพุทธกาล ปรากฏว่าเจ้าชายโพธิราชกุมาร โอรสของพระเจ้าอุเทนแห่งโกสัมพี ได้ประทับที่เมืองสุงสุมารคีรี เมืองหลวงของมัลละ ทั้งทำให้เชื่อว่าเมืองนี้ได้ตกเป็นส่วนหนึ่งของวังสะด้วย พระเจ้าอุเทนจึงได้ส่งโอรสมาเป็นอุปราช

๖. **ถูลี หรือพุลี** เป็นรัฐเล็ก ๆ ไม่ทราบว่าตกอยู่ในอำนาจของใคร ทราบแต่ว่ามีเมืองหลวงชื่อ อัลลกัปปนคร ใกล้กับมคธ

๗. **กาลามะ** มีศูนย์กลางที่ เกสปุตตนิคม ชนชาวกาลามะตกเป็นส่วนหนึ่งของโกศลในสมัยพุทธกาล (กาลามสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ชาวกาลามะ เป็นสูตรที่ท่านควรอ่านอย่างยิ่ง)

๘. **โมริยะ (Moriya)** ชนเผ่านี้เชื่อว่าสืบมาจากพวกศากยะแห่งเมืองกบิลพัสดุ์ ที่หนีสงครามการรุกรานของพระเจ้าวิฑูฑภะแห่งโกศลดังกล่าวแล้ว ได้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่

ใกล้เชิงเขาหิมาลัย มีเมืองหลวงชื่อ ปิปผลิวัน อยู่ประมาณ ๕๐ ไมล์ทางตะวันตกของกุสินารา นักปราชญ์บางท่านเชื่อว่า โมริยะนี้เองได้เป็นต้นตระกูลสืบสายลงมาจนถึงราชวงศ์เมาริยะ (Mauriya) แห่งพระเจ้าอโศก ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า

๙. **วิเทหะ** มีศูนย์กลางที่มิถิลา เมืองนี้อยู่ในรัฐวัชชี เป็นคณะราชาร่วมกับรัฐบาลวัชชีด้วย มิถิลาเป็นเมืองหลวงของรัฐนี้

รัฐประชาธิปไตยเหล่านี้มีปรากฏในสมัยพุทธกาล แต่ว่าหลักฐานแตกต่างกัน บางแห่งก็ลงกัน บางแห่งก็แย้งกัน แต่คัมภีร์บาลีดูเหมือนจะละเอียดและน่าเชื่อถือกว่าคัมภีร์อื่น ๆ เพราะนักค้นคว้าทั้งหลายเมื่อไม่ได้ข้อเท็จจริงเป็นที่พอใจแล้ว ก็ต้องหันมาอ้างบาลีอีก แม้จะรู้อยู่แก่ใจว่าบาลีมิได้มุ่งหมายทางประวัติศาสตร์.

บทที่ ๑๓

มคธ (Magadha)

ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงรัฐต่าง ๆ ทั้ง ๑๕ รัฐมาแล้ว ยังเหลือรัฐที่สำคัญอยู่เพียงรัฐเดียวคือ มคธ เหตุที่ได้นำเอารัฐมคธมาไว้สุดท้ายนี้ ก็เพราะว่าการปกครองของรัฐนี้มีความสำคัญกว่าทุก ๆ รัฐนับตั้งแต่ต้นจนสมัยหลัง และเป็นตัวยืนให้ทราบความเคลื่อนไหวเป็นไปของรัฐต่าง ๆ ในอินเดียด้วย อนึ่ง ในสมัยต่อมาเมื่อรัฐอื่นเสื่อมอำนาจลง มคธก็ดำรงความเป็นใหญ่สืบมาอีกนาน จึงสมควรกล่าวทีหลังและให้ละเอียดด้วย

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ได้ให้รายละเอียดไว้ต่าง ๆ กัน แต่นักปราชญ์ส่วนมากได้พิสูจน์และพิจารณาแล้วว่า คัมภีร์พุทธศาสนานั้นน่าเชื่อถือกว่า ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงใคร่จะยึดเอาตามแนวบาลีเป็นประมาณ หากจะมีหลักฐานอื่นบ้างก็เพียงเป็นส่วนประกอบเท่านั้น และอาจจะไม่กล่าวถึงบางทัศนะของคัมภีร์อื่นที่ขัดกัน เพราะจะทำให้เสียเวลาและสับสนมากขึ้น

คัมภีร์มหาวงศ์กล่าวว่า **"พระเจ้าพิมพิสารได้ขึ้นครองราชสมบัติในมคธ เมื่อพระชนมายุ ๑๕ พรรษา โดยความเห็นชอบของพระบิดา"** โดยนัยนี้แสดงว่าพระองค์มิใช่คนแรกที่เป็นกษัตริย์ครองมคธ แต่คัมภีร์มหาวงศ์ก็ไม่ได้กล่าวให้ละเอียดว่าก่อนหน้านี้ใครเป็นต้นวงศ์และครองมาอย่างไร ดังนั้น ดร.ภันดารการ์ จึงเห็นว่าพระเจ้าพิมพิสารอาจเป็นเสนาบดีของวัชชีที่ครองมคธ ต่อมาได้ประกาศตนเองเป็นราชาแห่งมคธรัฐ ทั้งนี้เพราะปรากฏว่าพระเจ้าพิมพิสารเคยมีตำแหน่งเป็นเสนิยะ หรือเศรณิกะมาก่อน (อาจจะเป็นตำแหน่งแม่ทัพ) อนึ่ง ดร.ภันดารการ์ ยังให้ความเห็นต่อไปว่า พระเจ้าพิมพิสารอาจจะมาจากวงศ์มหานาค (Great Naga Dynasty) เพราะต่อมามีอีกวงศ์หนึ่งคือวงศ์ ศิศุนาค หรือ ศุศูนาค ซึ่งแปลว่าวงศ์จุลนาค (Little Naga Dynasty) แต่คัมภีร์พุทธจริตของท่านอัศวโฆษว่า พระเจ้าพิมพิสารเป็นเชื้อสายแห่งสกุลหรยังคะ (Haryanka-Kula)

อย่างไรก็ตาม เมื่อประมวลหลักฐานต่าง ๆ มาแล้ว กล่าวได้ว่าพระเจ้าพิมพิสารเป็นกษัตริย์ผู้ครองมคธในสมัยเดียวกับพระพุทธเจ้า ซึ่งมีเมืองหลวงชื่อคิริพชะ หรือปัญจคิรีนคร เพราะเป็นเมืองในท่ามกลางภูเขา ๕ ลูก ช่างสถาปนิกผู้ออกแบบสร้างเมืองนี้ชื่อ มหาโกวินทะ เมืองนี้มีการป้องกันอย่างดี ประตูเมืองจะปิดทุก ๆ เย็น ใคร ๆ แม้แต่พระเจ้าแผ่นดินก็เข้าออกไม่ได้ ภายหลังพระองค์ได้ย้ายเมืองหลวงออกไปตั้งอยู่นอกภูเขาทางด้านเหนือ และเรียกชื่อเมืองใหม่นี้ว่า ราชคฤห์ (Rajagriha)[๑] อาณาเขตของมคธนั้นกว้างขวางมาก ด้านเหนือติดต่อกับโกศลและวัชชี ทางตะวันตกติดต่อกับวังสะ ทางตะวันออกติดต่อกับอังคะ

ต่อมาพระองค์ได้ปราบอังคะแล้วแต่งตั้งโอรสพระนามว่า กูณิกะ (อชาตศัตรู) ให้ไปเป็นมหาอุปราชครองอังคะ ซึ่งมีเมืองหลวงชื่อจัมปา

---

๑. ปัจจุบันเรียกว่า Rajgir

พระเจ้าพิมพิสารมีพระมเหสีมาก ซึ่งอาจจะเป็นด้วยเหตุนี้เอง ที่ทำให้พระองค์ได้มีสัมพันธไมตรีกับรัฐต่าง ๆ เพื่อผดุงไว้ซึ่งอำนาจแห่งมคธ มเหสีองค์แรกเป็นพระกนิษฐภคินีของพระเจ้าปัสเสนทิโกศล และพร้อมกับมเหสีพระองค์นี้ พระเจ้าพิมพิสารได้รับสินสอดจากพระเจ้าปัสเสนทิ คือหมู่บ้านในรัฐกาสี พร้อมทั้งส่วยอีกหนึ่งหมื่น มเหสีองค์ที่สองชื่อ เจลลนา ลูกของหัวหน้าพวกลิจฉวี มเหสีองค์ที่สามชื่อ เวเทหิ วาสวี พระมารดาของพระเจ้าอชาตศัตรู เป็นผู้ที่เอาพระทัยใส่พระสวามีมาก และได้เป็นผู้นำพระกระยาหารไปถวายพระเจ้าพิมพิสารในคราวที่ถูกจำคุก ครั้นต่อมาเมื่อพระเจ้าพิมพิสารสวรรคตแล้ว พระนางเวเทหิ ทนเศร้าโศกอยู่ไม่ไหว จึงได้สิ้นพระชนม์ตามไปด้วย แต่บางแห่งกล่าวถึงพระนางเจลลนาว่าได้เอาพระทัยใส่พระสวามีมาก บางท่านจึงสันนิษฐานว่าพระนางเจลลนากับเวเทหิคือคนเดียวกัน แต่มีสองชื่อ มเหสีองค์ที่สี่ชื่อ เขมา พระธิดาของกษัตริย์มัทระ ในตอนกลางปัญจาบ

พระเจ้าพิมพิสาร มีพระโอรสมากมาย ซึ่งล้วนแต่จะอ้างสิทธิ์เพื่อราชสมบัติทั้งนั้น พระโอรสเหล่านั้นที่ปรากฏในคัมภีร์เชน ก็คือ กูณิกะ (อชาตศัตรู), หัลละ, และเวหัลละ (พระโอรสที่ประสูติจากพระนางเจลลนา), อภัย (เกิดจากนางอัมพปาลีแห่งลิจฉวี), เมฆกุมาร และคนอื่น ๆ อีก ซึ่งจากคัมภีร์ต่าง ๆ ก็ผิดแผกกันออกไป

พระเจ้าพิมพิสารมีสัมพันธไมตรีกับรัฐมหาอำนาจอื่น ๆ เป็นอย่างดี โดยการทูตบ้าง การอภิเษกสมรสบ้าง ดังกล่าวแล้ว ปรากฏว่ามีสัมพันธ์ทางการทูตกับพระเจ้าปุกกุสาติแห่งคันธาระ ซึ่งอยู่เหนือ ไกลแสนไกล และได้เคยส่งหมอชีวกไปรักษาพระเจ้าจัณฑปัชโชตแห่งอวันตีด้วย ทั้งหมดนี้ยืนยันถึงพระกุสโลบายของพระองค์ที่จะขยายอาณาเขต ให้กว้างขวางออกไปโดยไม่ให้มหาอำนาจอื่น ๆ เข้ามาขัดขวาง

อาณาจักรมคธในสมัยนี้ ได้ขยายออกไปมาก (เมื่อคิดเทียบกับยุคแรก) ประมาณว่ามีเส้นผ่านศูนย์กลางถึง ๙๐๐ ก.ม. ประกอบด้วยหมู่บ้าน ๘๐,๐๐๐ หมู่ มีหัวหน้าปกครองแต่ละหมู่บ้านเรียกว่า คามกะ ส่วนคณะเจ้าหน้าที่ส่วนกลางเรียกว่า มหามาตระ คณะเจ้าหน้าที่นี้ยังแบ่งออกอีกเป็น ๓ แผนกคือ

๑. คณะเจ้าหน้าที่บริหาร (Excutive) เรียกว่า สัพพัตถกะ
๒. คณะเจ้าหน้าที่ตัดสินความ (Judicial) เรียกว่า โวหาริกะ
๓. คณะเจ้าหน้าที่ฝ่ายทหาร (Military) เรียกว่า เสนานายกะ

สรุปการปกครองของมคธสมัยนี้ ได้ความว่า คณะเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบต่อบ้านเมืองนั้นมี ๓ คณะ แต่ทั้งหมดนี้จะต้องขึ้นอยู่กับประมุข คือพระเจ้าพิมพิสาร ดังนั้นการปกครองที่เป็นไปด้วยความสงบ จึงให้โอกาสแก่พระเจ้าพิมพิสารได้ใฝ่ใจในศาสนามากขึ้น

คัมภีร์ฝ่ายเชนอ้างว่า พระเจ้าพิมพิสารเป็นอุบาสกของมหาวีระ แต่คัมภีร์ฝ่ายพุทธกล่าวไว้ชัดแจ้งว่า พระองค์ได้หันมานับถือพุทธศาสนาภายหลังพระพุทธเจ้าตรัสรู้เล็กน้อย และเป็นกษัตริย์องค์แรกในชมพูทวีปที่หันมานับถือพุทธศาสนา และปรากฏว่าวัดเวฬุวันที่พระองค์ถวายพระพุทธเจ้านั้น ก็เป็นวัดแห่งแรกในพุทธศาสนา นอกจากพระองค์แล้วยังมีคนอื่น ๆ ในราชสำนักที่เกื้อกูลแก่พระพุทธศาสนา เช่นพระมเหสีเขมา และหมอชีวก เป็นต้น

ชีวิตบั้นปลายของพระเจ้าพิมพิสาร ตามคัมภีร์พุทธศาสนานั้นนับว่าเศร้าโศกน่าสะเทือนใจยิ่ง พระราชโอรส “อชาตศัตรู” ได้คบกับพระเทวทัต (ซึ่งเป็นพระที่หัวดื้อ และสร้างรอยร้าวไว้ในพุทธศาสนามาตลอดเวลา) ถูกพระเทวทัตยุแหย่ให้ทำปิตุฆาต คือปลงพระชนม์พระราชบิดา ด้วยการคบคนผิดจึงมีความหลงผิดและทำผิดมหันต์ คือจับพระราชบิดาไปใส่กรงขังไว้เชิงเขา แล้วพระองค์เองก็ขึ้นเสวยราชสมบัติแทน พระเจ้าพิมพิสารแม้จะถูกขังเช่นนั้น ก็ยังได้รับเมตตาจิตและกรุณาจากพระมเหสีเวเทหิเป็นอย่างดี โดยที่พระนางได้ลอบนำพระกระยาหารไปส่งพระสวามีบ่อยครั้ง จนครั้งหลังสุด พระเจ้าอชาตศัตรูรู้ว่าพระบิดายังมีพระชนม์อยู่ เพราะพระกระยาหารจากพระมารดา จึงได้สั่งห้ามพระมารดามิให้เยี่ยมพระบิดาต่อไปอีก เหตุการณ์ที่ร้ายแรงครั้งนี้ได้สร้างความระทมทุกข์สุดจะพรรณนาแก่กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ และมวลชนทั่วราชคฤห์ อย่างไรก็ตาม พระเจ้าพิมพิสารเมื่อไม่มีที่พึ่งอื่นก็หันไปพึ่งธรรมคือ ไม่เกลียด ไม่โกรธ ไม่เสียพระทัย ตั้งหน้าบำเพ็ญธรรม จำเริญศีล และเจริญวิปัสสนาอยู่ไม่ขาด ได้เสด็จจงกรมในห้องขังโดยไม่คำนึงถึงเรื่องอดีตและอนาคต แต่แล้วพระเจ้าอชาตศัตรูก็ได้ทราบว่าพระบิดายังมีพระฉวีวรรณเปล่งปลั่งสมบูรณ์ เสด็จจงกรมเป็นปกติ ด้วยพระประสงค์จะให้พระบิดาสวรรคตเร็วเข้า พระเจ้าอชาตศัตรูโอรสผู้หฤโหด จึงมีดำรัสสั่งให้กรีดฝ่าพระบาทของพระบิดาด้วยมีดโกนอันคม พฤติการณ์อันน่าเสียวสยองทำนองนี้ ดูเหมือนจะเป็นครั้งแรกและครั้งเดียวในพื้นชมพูทวีป สำหรับพุทธบริษัทประวัติศาสตร์ ได้จดจำเหตุการณ์อันทารุณนี้ไว้ด้วยความรันทดใจยิ่ง

แต่ฝ่ายเชนพูดเข้าข้างพระเจ้าอชาตศัตรูอยู่บ้างว่า เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูได้ทราบว่าพระมเหสีประสูติพระโอรส ทรงปลาบปลื้มปีติในพระโอรสเป็นที่ยิ่ง ทำให้พระองค์หวนไปถึงพระราชบิดา จึงทันใดนั้นได้ฉวยดาบรีบเสด็จไปสู่กรงขัง หวังจะปลดปล่อยพระราชบิดา แต่พระเจ้าพิมพิสารชิงเสวยยาพิษเสียก่อน

ความขัดแย้งเรื่องศักราช

ตามคัมภีร์มหาวงศ์ของลังกา และพงศาวดารอินเดีย (Tradition) มีความเห็นตรงกันว่าพระพุทธเจ้านิพพานเมื่อ ๕๔๓ ก่อน ค.ศ. และรับว่าพระเจ้าพิมพิสารสวรรคตก่อนพุทธเจ้า ๘ ปี เมื่อเป็นเช่นนั้น พระเจ้าพิมพิสารก็ต้องสวรรคตเมื่อ ๕๕๑ ก่อน ค.ศ. แต่ยังมีหลายมติที่ไม่ลงรอยกัน คือบางท่าน (B.C. Law) ว่าพระเจ้าพิมพิสารสวรรคตเมื่อ ๔๙๓ ก่อน ค.ศ. บางท่าน (D.C. Sircar) ว่า ๔๙๔ ก่อน ค.ศ.

อย่างไรก็ตาม ในเรื่องนี้ยังมีบางมติที่แตกต่างกันออกไป แต่ละท่านก็มีเหตุผลเป็นที่น่าฟัง ส่วนข้าพเจ้านั้นขอถือตามคัมภีร์มหาวงศ์ เพราะศักราชของเมืองไทยเราก็ถือตามนี้ และนักปราชญ์บางท่าน (Mookerjee) ก็เห็นด้วยกับมตินี้ว่า พระเจ้าพิมพิสารสวรรคตก่อนพุทธเจ้า ๘ ปี และเป็นปี ๕๕๑ ก่อน ค.ศ. แน่ ดังนั้นในหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าจึงขอรับมตินี้ ส่วนมติอื่น ๆ นั้นปล่อยไว้เป็นหน้าที่ของนักค้นคว้าได้พิจารณาเอาเองก็แล้วกัน

พระเจ้าอชาตศัตรู (๕๕๑-๕๑๙ B.C.)

พระเจ้าอชาตศัตรู (คัมภีร์เชน เรียกกูณิกะ) ได้ครองราชสมบัติแห่งมคธ สืบต่อจากพระบิดา และนับเป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจมากในสมัยนั้น เมื่อขึ้นครองราชย์บัลลังก์ พระองค์ก็เริ่มเป็นศัตรูกับประเทศเพื่อนบ้านทันที พระเจ้าปัสเสนทิแห่งโกศล ไม่ยอมรับว่าพระเจ้าอชาตศัตรูมีคุณธรรมที่จะเชื่อมสัมพันธไมตรี เพราะได้ทำปิตุฆาต และทำให้เจ้าหญิงแห่งโกศลต้องกลายเป็นหม้ายจนสิ้นพระชนม์ในเวลาต่อมา เพราะเสียพระทัย ไม่สามารถจะทนดูหน้ากษัตริย์องค์ใหม่ต่อไปได้อีก เหตุนี้เองทำให้พระเจ้าโกศลเรียกคืนซึ่งหมู่บ้านกาสีที่พระองค์ได้ทรงมอบเป็นสินสอดแก่พระเจ้าพิมพิสาร พร้อมกับพระกนิฏฐภคินีดังได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้น จึงเกิดสงครามขึ้นระหว่างมคธกับโกศล ครั้งแรกพระเจ้าอชาตศัตรูมีชัย ขับไล่กองทัพลุงผู้ชราให้แตกกระจายไป และตีไปจนถึงเมืองหลวงคือสาวัตถี แต่ไม่นานพระเจ้าโกศลใช้อุบายจับพระเจ้าอชาตศัตรูได้ และจับเป็นเชลยไปสู่กรุงสาวัตถี พระเจ้าโกศลน่าจะสำเร็จโทษพระเจ้าอชาตศัตรู แล้วยึดเอามคธไปรวมไว้ในอำนาจของพระองค์ แต่พระองค์เป็นพุทธสาวกผู้เปี่ยมด้วยคุณธรรม จึงมิอาจทำเช่นนั้นได้ พระองค์ทรงให้อำนาจคืนแก่พระเจ้าหลานพร้อมทั้งหมู่บ้านดังกล่าว และยกพระธิดาพระนามว่า วชิรา ให้อภิเษกกับพระเจ้าอชาตศัตรูอีกด้วย พระเจ้าอชาตศัตรูจึงนับว่าเป็นผู้มีโชคสองชั้น ได้ทั้งแผ่นดินและมเหสี เรื่องนี้ถ้าจะให้วิจารณ์ก็อาจจะวิจารณ์ได้ว่า พระเจ้าโกศลทรงชราภาพมากแล้ว ทรงห่วงใยพระศาสนา มองไม่เห็นว่าใครจะมีพลานุภาพมากในมคธ ที่จะเป็นทั้งนักรบและนักธรรมเหมือนอย่างพระเจ้าอชาตศัตรู ถ้าให้พระเจ้าหลานของพระองค์กลับไปครองเมืองตามเดิม

พร้อมกับได้พระธิดาไปเป็นเครื่องประกันสัมพันธไมตรีด้วยแล้ว แผ่นดินมคธจะเป็นไมตรีกับโกศลและอุ้มชูพระพุทธศาสนาสืบต่อไป ซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงประสงค์ยิ่งด้วยเหตุนี้ พระเจ้าโกศลจึงมิได้ทำอะไรรุนแรง และต่อมาพระประสงค์นั้นก็สัมฤทธิ์ผลดังคาดไว้ทุกอย่าง

หลังจากเป็นทองแผ่นเดียวกับโกศลแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูก็หันไปเล่นงานกับวัชชี สาเหตุแห่งการขัดแย้งกันครั้งแรกนั้นมีหลายทัศนะ ฝ่ายบาลีกล่าวว่า ได้ค้นพบบ่อเพชรที่เชิงเขาแถบแม่น้ำคงคา เขตติดต่อกันระหว่างรัฐทั้งสอง และมีข้อตกลงกันว่า ทั้งสองรัฐจะมีส่วนเป็นเจ้าของเท่าเทียมกัน มาภายหลังพวกวัชชีละเมิดข้อตกลงนั้นเสีย จึงทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูไม่พอพระทัย ส่วนคัมภีร์ของเชนกล่าวว่า สาเหตุการขัดกันคราวนี้เนื่องจากช้างประจำเมืองมคธชื่อ เสยนาค และสร้อยคอที่มีค่ามหาศาลของมคธ ที่พระเจ้าพิมพิสารมอบให้แก่โอรสทั้งสองคือหัลละและเวหัลละ เมื่อโอรสทั้งสองได้นำสร้อยคอกับช้างหนีไปพึ่งพระเจ้าปู่ คือกษัตริย์เชฏกะแห่งวัชชี ทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูไม่พอพระทัย แต่ไม่สามารถจะเรียกกลับคืนได้ จึงกลายเป็นรอยร้าวต่อกันขึ้นมา

เมื่อเกิดการขัดกันเช่นนั้น ฝ่ายวัชชีก็เตรียมพร้อม โดยได้ขอเสียงจากคณะราช ซึ่งเป็นรัฐบาลสาธารณรัฐประชาธิปไตยอยู่ในเวลานั้น ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนจากกาสี โกศล และมัลละด้วย ในคณะราชนั้นว่าจะรบหรือยอมเป็นไมตรีกับมคธ เสียงข้างมากว่าให้รบ ดังนั้นจึงทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูเกรงเดชของวัชชีอยู่ว่า เพียงการรบด้วยพลังทหารนั้น คงจะเอาชนะวัชชีไม่ได้ ควรจะดำเนินกโลบายทางอื่นด้วย พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทราบดีว่า วัชชีนั้นเป็นรัฐเดียวที่เป็นประชาธิปไตยที่มั่นคงในชมพูทวีป ทั้งนี้เพราะคณะราชมีอปริหานิยธรรม (โปรดดูในเรื่องรัฐวัชชี หน้า.......) หนทางจะมีก็ต่อเมื่อทำลายสามัคคีของคณะราชเสียก่อน พระองค์จึงมอบหมายให้วัสสการพราหมณ์เป็นไส้ศึก ไปทำลายความสามัคคีของวัชชีก่อน พร้อมกันนั้นพระองค์ยังได้ประกาศว่า **"ฉันจะต้องถอนรากและทำลายพวกวัชชีให้ได้ เอาเถอะ ถึงเขาจะสามารถและมีพลังเพียงใดก็ตาม ฉันก็จะทำให้เขาย่อยยับจนได้"**[๑๒]

---

๑๒. มหาปรินิพพานสูตร

แผนการต่อมาของพระองค์ คือการสร้างที่มั่นทางทหารเสียใหม่ เนื่องจากพิจารณาเห็นว่าราชคฤห์นั้นอยู่ห่างไกลฝั่งคงคา เป็นการยากที่จะยกทัพจากราชคฤห์ข้ามฟากไปตีวัชชี ดังนั้น พระองค์จึงวางแผนที่จะสร้างที่มั่นทางทหารขึ้นอีกแห่งหนึ่ง เพื่อสะดวกแก่การขนส่งพลรบและเสบียง เมื่อตรวจตราดูภูมิภาคที่เหมาะแล้ว จึงได้ทรงมอบหมายให้เสนาบดีชื่อสุนีธะ พร้อมด้วยวัสการะ จัดการสร้างเมืองหน้าด่านขึ้นที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคาตรงข้ามกับวัชชี และให้ชื่อเมืองใหม่นี้ว่า "ปาฏลีบุตร" ครั้นสร้างเมืองเสร็จแล้ว เสนาบดีทั้งสองได้อาราธนาพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยหมู่ภิกษุเข้าไปฉัน เพื่อเป็นสิริมงคลแก่เมืองใหม่ ประตูที่พระพุทธองค์เสด็จลงเพื่อข้ามฟากไปยังวัชชีนั้น มีชื่อว่า "โคตมดิษฐ์" ตั้งแต่นั้นสืบมา ในโอกาสนั้น

พระองค์ได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า "ต่อไปภายหน้าเมืองปาฏลีบุตรนี้ จะกลายเป็นเมืองสำคัญของอารยัน จะเป็นศูนย์กลางการค้า ธุรกิจและการปกครองด้วย"[๑๓]

---

๑๓. มหาปรินิพพานสูตร ที.ม. ฉบับมหาจุฬาฯ ๑๐/๑๕๒/๘๐

เมื่อได้เตรียมพร้อม ทั้งทางด้านทหารและการเมือง เสร็จเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูก็ได้เริ่มเคลื่อนขบวนทัพเข้าสู่เวสาลีทันที ณ กาลบัดนี้ การเมืองทางด้านเวสาลีตกอยู่ในสภาพที่เลวร้ายมาก บรรดาคณะราชผู้ปกครองวัชชี ได้แตกแยกกันโดยสิ้นเชิง ด้วยเล่ห์กลของวัสสการพราหมณ์ สามัคคีธรรมซึ่งรุ่งเรืองมาในดินแดนวัชชีเป็นเวลานาน ได้ถึงซึ่งอวสานลงอย่างน่าเสียดาย เมื่อทัพของพระเจ้าอชาตศัตรูประชิดเมืองหลวงนั้น ไม่มีราชาองค์ใดที่จะควบคุมรี้พลออกต่อต้าน มีเสียงพูดแต่เพียงว่า **"ขอให้เจ้าลิจฉวีที่เก่งกล้า จงออกไปสู้และขยี้ทัพของมคธเถิด"** ดังนั้น จึงเป็นการง่ายมากที่ทัพมคธจะยึดเวสาลีโดยมิต้องเสียเลือดเนื้อและอาวุธ

แต่คัมภีร์ฝ่ายเชนเล่าไว้ละเอียดเกี่ยวกับการสงครามนี้ว่า **"แผนการแรกคือการสร้างเมืองปาฏลีบุตรซึ่งเสียเวลากว่า ๒ ปี แผนการที่สองส่งวัสสการพราหมณ์ไปยุแหย่ที่เวสาลีอย่างน้อย ๓ ปี และแผนการที่สามคือการปฏิบัติการทางทหาร ซึ่งมีการต่อสู้อันยืดเยื้อกับพวกวัชชีอีกหลายปี เมื่อคำนวณจากการเริ่มวางแผนจนเอาชนะวัชชีได้นั้น พระเจ้าอชาต-ศัตรูต้องใช้เวลาถึง ๑๖ ปี"**

เรื่องนี้ อาจจะมีความจริงอยู่บ้าง เพราะในระยะเดียวกันนั้น พระเจ้าจัณฑปัชโชตแห่งอวันตีทางตะวันตก ก็พยายามจะแผ่รัศมีมายังมคธ พระเจ้าอชาตศัตรูจึงต้องกังวลอยู่ไม่น้อยในการทำศึกสองด้าน คือทางราชคฤห์ก็จะต้องเตรียมรับสถานการณ์ด้านอวันตี ส่วนทางปาฏลีบุตรเล่าก็จะต้องเตรียมรุกวัชชี ด้วยเหตุนี้จึงมิใช่เป็นการง่ายนักที่พระเจ้าอชาตศัตรูจะทำอะไรให้สำเร็จไปโดยรวดเร็ว การสงคราม ๑๖ ปีเพื่อปราบวัชชีให้ราบคาบนั้นจึงนับว่าน่าจะไม่ผิด

พระเจ้าอชาตศัตรู เวลานั้นได้กลายเป็นราชาผู้ทรงพลานุภาพแห่งอินเดียภาคเหนือแต่เพียงผู้เดียว เพราะรัฐโกศลต่อมาไม่นานก็กลายเป็นเมืองออกของมคธไป ยังคงเหลือแต่อวันตีเท่านั้นที่ยังคงเป็นหนามตำตามคธอยู่ แต่นั่นก็ไม่สำคัญมากนัก เพราะอวันตีอยู่เสียไกลลิบ และก็ไม่มีท่าทีว่าจะแบ่งรัศมีขึ้นเสมอกับมคธได้

เมื่อได้ปราบปรามเพื่อนบ้านให้อยู่ในอำนาจของพระองค์เรียบร้อยแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงย้ายราชธานีจากราชคฤห์ไปยังปาฏลีบุตร ทำให้ปาฏลีบุตรกลายเป็นศูนย์กลางการปกครองและศาสนาสืบต่อมาอีกหลายร้อยปี ตรงตามคำพยากรณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ไว้ พระเจ้าอชาตศัตรูครองราชย์มาจนถึงปี ๕๑๖ ก่อน ค.ศ. (พ.ศ.๒๔)

พระเจ้าอุทัยภัทร
(๕๑๙-๕๐๓ ก่อน ค.ศ. = พ.ศ.๒๔-๔๐)

คัมภีร์มหาวงศ์กล่าวว่า พระเจ้าอุทัยภัทระ ได้ปลงพระชนม์พระเจ้าอชาตศัตรูผู้บิดาแล้ว ครองราชย์สืบต่อมาเป็นเวลา ๑๖ ปี แต่ฝ่ายเชนอ้างว่า พระเจ้าอุทัยภัทระเป็นโอรสที่ภักดีต่อพระบิดา เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูสวรรคตนั้น พระองค์ยังเป็นอุปราชอยู่ที่นครจัมปา (เมืองหลวงของอังคะ) และได้ทราบการสวรรคตของพระบิดาด้วยความสลดพระทัยยิ่ง ในคัมภีร์วายุปุราณะกล่าวว่าพระเจ้าอุทัยภัทรได้ปรับปรุงเมืองปาฏลีบุตรเสียใหม่ และให้ชื่อว่า "กุสุมปุระ" แต่บางแห่งว่าพระองค์สร้างเมืองกุสุมปุระ (หรือปุปผาบุรี) ขึ้นเป็นที่ประทับบนฝั่งแม่น้ำคงคา ห่างจากกรุงปาฏลีบุตรราว ๒-๓ ไมล์ พระเจ้าอุทัยภัทรครองราชย์มาจนถึง ๕๐๓ ปีก่อน ค.ศ. จึงถูกพระโอรสนามว่า อนุรุทธะ ปลงพระชนม์ แล้วขึ้นครองราชสมบัติแทน ครองราชย์อยู่ไม่นานก็ถูกพระโอรสพระนามว่า มุณฑกะ ปลงพระชนม์ และพระเจ้ามุณฑกะครองราชย์อยู่ไม่นานก็ถูกโอรสนามว่า นาคทาสกะ ปลงพระชนม์เข้าอีก พระเจ้านาคทาสกะได้ครองราชย์อยู่นานหน่อย จาก ๔๙๗ ถึง ๔๗๑ ก่อน ค.ศ. คือ พ.ศ.๔๖-๗๐

เหตุการณ์ระยะนี้สับสนมาก เพราะตำราทั้งของพุทธและเชนไม่แน่นอน ซ้ำคัมภีร์ปุราณะก็เห็นไปอีกอย่างหนึ่ง วันเดือนปีก็คลาดเคลื่อนไม่ตรงกัน จึงเป็นการยากที่จะกล่าวว่าศักราชไหนที่ถูกต้องที่สุด

คุณเสถียร โพธินันทะ ได้จัดลำดับไว้ในหนังสือประวัติพุทธศาสนา เล่ม ๓ ว่า

พระเจ้าอุทัยภัทร	ครองราชย์ ๑๖ ปี
พระเจ้าอนุรุทธ	ครองราชย์ ๔ ปี
พระเจ้ามุณฑกะ	ครองราชย์ ๔ ปี
พระเจ้านาคทาสกะ	ครองราชย์ ๒๔ ปี

(สิ้นวงศ์พระเจ้าพิมพิสาร)

บทที่ ๑๔

ศาสนาเชน (Jainism)

ในยุคนี้เป็นยุคที่ประชาชนตื่นตัว อยากรู้อยากเห็นมากขึ้น ศาสนาพราหมณ์ซึ่งถือกำเนิดมาหลายพันปีก็ยังคงทรงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์เช่นเดิม แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงความเชื่อถือ และได้รับความกระทบกระเทือนจากอุปนิษัทบ้าง แต่ก็เป็นการเคลื่อนไหวภายใน คือในศาสนาเดียวกัน ผู้คนเพิ่มมากขึ้น จำนวนศาสนิกก็มากขึ้น การศึกษาไตรเพทก็มากขึ้น ยิ่งกว่านั้นเกิดมีความเชื่อถือและการปฏิบัติต่าง ๆ มากขึ้นดังกล่าวแล้ว ในบทที่ ๑๑ ดังนั้นจึงเกิดมีลัทธิศาสนาเพิ่มขึ้นหลายลัทธิ ในจำนวนลัทธิเหล่านั้นที่สำคัญควรจะกล่าวในที่นี้ก็คือ เชน และพุทธ ทั้งสองนี้นักปราชญ์ถือว่าเป็นศาสนาสำคัญ ที่อุบัติขึ้นคัดค้านศาสนาพราหมณ์ซึ่งมีอยู่เดิม และการอุบัติขึ้นแห่งศาสนาทั้งสองนี้ก็อยู่ในระยะเดียวกัน แต่เชื่อว่าเชนอาจจะก่อนเล็กน้อย ฉะนั้น ในการเรียงลำดับในหนังสือเล่มนี้ จึงเรียงเชนไว้ก่อนพุทธ เพื่อสะดวกในการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ ส่วนความสำคัญของศาสนาไหนจะมากน้อยกว่ากันอย่างไรนั้น ขอท่านได้ติดตามศึกษาต่อไป

ศาสนาเชน เป็นศาสนาที่มีชื่อและมีความสำคัญเกือบจะเท่า ๆ กับพุทธศาสนาในยุคเดียวกัน ซึ่งมีศาสดามหาวีระ เป็นผู้ประกาศและเผยแพร่ศาสนานี้ แต่ในคัมภีร์บาลีกล่าวถึงศาสดามหาวีระเป็นนิครนถ์บ้าง เดียรถีย์บ้าง อาชีวกบ้าง ผู้ซึ่งเป็นปรปักษ์ต่อพุทธศาสนาตลอดมา ประวัติศาสตร์ของศาสนานี้บกพร่องมากกว่าของพุทธศาสนา นักปราชญ์ไม่สามารถจะลำดับเรื่องของมหาวีระได้สมบูรณ์แบบเหมือนของพุทธศาสนา แต่ก็ยังมีหลักฐานอยู่มากที่จะค้นคว้าเกือบจะสมบูรณ์ แม้กระนั้นก็ตาม ความมั่นคงของศาสนานี้ก็ยังมีอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้ ประชาชนในอินเดียปัจจุบันที่นับถือศาสนาเชน ยังมีมากกว่าพุทธศาสนาเสียอีก ดังนั้น นักศึกษาผู้ใคร่จะเรียนรู้วัฒนธรรมของอินเดียโดยสมบูรณ์จึงไม่ควรที่จะเลยข้ามศาสนาเชน หรือดูถูกว่าเป็นศาสนาของฝ่ายศัตรู แท้จริงแล้วมีความจำเป็นที่จะเรียนรู้เพื่อเปรียบเทียบและค้นคว้าหลักฐานบางอย่าง ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา

ความเป็นมาของศาสนาเชน นิยายของพวกเชนกล่าวว่า มีตีรถกระถึง ๒๔ (ตีรถกระ หรือ ติดถังกร แปลว่าผู้ทำท่าเรือข้าโอฆสงสาร) แต่ละองค์ก็สอนหลักคำสอนอันเดียวกันมาตามลำดับ เขาอ้างว่าเทวรูปที่ค้นพบที่โมเหนโจดาโร และหรัปปะ ซึ่งมีอายุหลายพันปีดังกล่าวแล้วในบทที่ ๔ นั้น เปลือยกายกันทั้งนั้น การเปลือยกายของเทวรูปนั้นคือสัญลักษณ์ดั้งเดิมของศาสนาเชน เขาพยายามที่จะอ้างว่าเชนเก่าแก่กว่าพราหมณ์เสียด้วยซ้ำ แต่อย่างไรก็ตาม ตีรถกระ ๒๒ องค์แรกนั้นหาหลักฐานไม่ได้ เพิ่งมามีหลักฐานใน ๒ องค์หลังนี้เท่านั้นคือ

๒๓ ปารศวะ (Parsva) และ

๒๔ มหาวีระ (Mahavira)

ปารศวะ ปารศวะเป็นลูกชายของอัศวเสนา กษัตริย์เมืองพาราณสี และมีมเหสีชื่อ วามา ปารศวะครองเรือนได้ ๓๐ ปี แล้วก็ออกบวชเป็นปริพาชก บำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัด อยู่ ๘๔ วัน ก็ได้บรรลุและเผยแพร่ลัทธิคำสอนของเขาว่า ทุกสิ่งล้วนเป็นนิจจะ คือตั้งอยู่ถาวร การสำรวมเป็นเหตุให้กรรมยุติได้ การบำเพ็ญตบะนำไปสู่ความดับสูญ ปารศวะได้ประกาศ หลักศีลธรรม ๔ ข้อคือ

๑. ไม่ฆ่าและเบียดเบียนสัตว์
๒. ไม่พูดปดหรือพูดเหลวไหล
๓. ไม่ลักขโมยหรือฉ้อโกง
๔. ไม่ครอบครองทรัพย์สมบัติใด ๆ

แต่ปารศวะอนุญาตให้สาวกใช้ผ้าขาวนุ่งห่มได้ ส่วนมหาวีระนั้นเปลือยเลย นักปราชญ์ ฝ่ายเชนยืนยันว่าหลัก ๔ ประการนี้เป็นของปารศวะ มิใช่ของมหาวีระอย่างที่บางคนเข้าใจ เพราะในสูตรของเชนบางแห่งได้กล่าวถึงการโต้เถียงเรื่องหลัก ๔ ประการนี้ ระหว่างสาวกผู้ นับถือปารศวะและผู้นับถือมหาวีระ แม้แต่ต้นตระกูลของมหาวีระเองก็ถือหลัก ๔ ประการนี้ อยู่ก่อน เมื่อมองหลักทั่วไปแล้ว ส่วนปลีกย่อยต่างกัน แต่จุดสำคัญของศาสนานั้น ทั้งสองติ รถกระเป็นอันเดียวกัน มหาวีระเป็นแต่ผู้ปรับปรุงหลักคำสอนเท่านั้น มิใช่ผู้ประกาศเหมือน พระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงค้นพบทางตรัสรู้ แล้วนำมาสอนคน ฉะนั้น คัมภีร์บาลีจึงไม่พูดถึง การตรัสรู้ของมหาวีระ แม้คัมภีร์เชนจะอ้างว่ามหาวีระเป็นศาสดา เป็นอรหันต์ผู้ตรัสรู้ธรรม วิเศษก็ตาม ปารศวะได้ประกาศคำสอนของตนอยู่ประมาณ ๖๐ ปีก็ตาย ตามนิยายของเชนว่า ปารศวะมีอายุร้อยปีแล้วตาย ณ ภูเขาสัมเมตะ (Sammeta) ในรัฐเบงกอล ประมาณ ๒๕๐ ปี ก่อนมหาวีระ

มหาวีระ (Mahavira)

มหาวีระ เป็นศาสดาในศาสนาเชนคนที่ ๒๔ ตามประวัติว่า เกิดที่หมู่บ้านกุณฑคาม บริเวณชานเมืองเวสาลี ซึ่งปัจจุบันนี้มีชื่อว่า พสุกุณฑะ นัยว่าตระกูลของท่านเป็นกษัตริย์วงศ์ นายะ ในบาลีเรียกว่า “นาฏะ” หรือบางแห่งเรียก ญาตะ แต่ในสันสกฤตเรียก “ฌาตริ” บิดาชื่อ สิทธารถ มารดาชื่อ ตริศลา ผู้เป็นพี่สาวของเจ้าชายเชฏกะ ประธานคณะราชแห่งรัฐเวสาลี[๑๔] นิยายเชนกล่าวว่า มหาวีระเป็นอัจฉริยะตั้งแต่ก่อนเกิดแล้ว คือมหาวีระเดิมปฏิสนธิในครรภ์ ของนางพราหมณีชื่อ เทวานันทา ศรีภริยาของฤษภะ ซึ่งประชาชนถือเป็นผู้มีเกียรติและ วรรณะสูงกว่ากษัตริย์ด้วย แล้วมหาวีระก็ย้ายจากครรภ์ของวรรณะพราหมณ์มาเข้าสู่ครรภ์

ของตริศลา อีกที่หนึ่ง แม้ทางประวัติศาสตร์จะไม่รับรองในเรื่องนี้ แต่มหาวีระเองก็อ้างว่าเทวานันทาเป็นแม่เดิมของตน

----

๑๔. Dr. J. G. Buhler ชาวเยอรมัน ผู้มีความชำนาญวรรณคดีอินเดียกล่าวไว้ในหนังสือ The Indian Sect of Jains หน้า ๒๐ ว่า มหาวีระเป็นลูกคนสุดท้องของสิทธารถ ผู้มีเชื้อเป็นกษัตริย์ สันสกฤตเรียกวงศ์นี้ว่า ฌาติ หรือฌาตะ ปรากริต เรียก นายะ ตามประเพณีโบราณว่าเป็นเผ่านักรบ มีชื่อตามสกุลของพราหมณ์ว่า กาศยปะ แม่ของมหาวีระชื่อตริศลา มาจากตระกูลเจ้าเมืองวิเทหะ สิทธารถเป็นลูกเขยของกษัตริย์เวสาลี มหาวีระครองเรือนอยู่ ๓๐ ปี แต่งกับนางยโศทา มีลูกสาวคนหนึ่งชื่อ อโนชชา ในปีที่ ๓๑ พ่อแม่ตาย มหาวีระและญาติประพฤติตามธรรมเนียมเชนแห่งปารศวะชั่วคราว "โดยการอดอาหาร ต่อมาไม่นานมหาวีระก็ลาพี่ชายและราชการออกบวชเป็นปริพาชก เร่ร่อนไปตามที่ต่าง ๆ หยุดเฉพาะฤดูฝน.........." ฟังดูตามนี้ก็ทำให้สับสนว่านางตริศลานี้จะเป็นใครแน่

ก่อนที่มหาวีระจะคลอดนั้น ปรากฏว่าหมู่บ้านนั้นทั่วทุกบ้านมีลางดีปรากฏ คือการค้าเจริญ ความเป็นอยู่และกิจการของบ้านเมืองเจริญขึ้นทุกด้าน จนผิดสังเกต ดังนั้น เมื่อเขาคลอดออกมาจึงมีชื่อตามภาษาสันสกฤตว่า "วัธมานะ" (Vardhamana) แปลว่า ผู้เป็นสัญลักษณ์แห่งความเจริญ เทียบได้กับพระพุทธเจ้าของเรา เมื่อประสูติทรงได้รับพระนามว่า "สิทธัตถะ" แปลว่า ผู้มีความต้องการสำเร็จ ในคราวที่มหาวีระประสูตินั้นตระกูลของท่านพร้อมทั้งหมู่บ้านฉลองวันประสูติอย่างเอิกเกริก มีการหยุดงาน พ่อค้าแม่ค้าขายของถูก รัฐงดเว้นภาษี และปล่อยนักโทษ เป็นต้น

เมื่อถือตามวงศ์ตระกูลแล้ว มหาวีระเป็นญาติห่าง ๆ กับพระเจ้าอชาตศัตรู เพราะว่าพระนางเจลลนา ซึ่งเป็นธิดาของเจ้าชายเชฏกะ ประธานคณะราชแห่งเวสาลีนั้น ได้เป็นมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร พระนางเจลลนานี้บางตำราว่าเป็นคนเดียวกับพระนางเวเทหิ พระราชมารดาของพระเจ้าอชาตศัตรูนั้นเอง ส่วนมารดาของมหาวีระคือตริศลานั้นก็เป็นพี่สาวของเจ้าชายเชฏกะ แม้ว่าบางตำราจะทำให้สับสนบ้าง แต่ก็มีบางท่านลงความเห็นว่า มหาวีระมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราชวงศ์พระเจ้าพิมพิสาร และตัวมหาวีระเองเมื่อเป็นศาสดาประกาศศาสนานั้น ก็ได้รับความอุปถัมภ์จากพระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าอชาตศัตรูด้วย คัมภีร์เชนจึงไม่ปรักปรำว่าพระเจ้าอชาตศัตรูทำปิตุฆาต กลับหาว่าพระเจ้าพิมพิสารทรงเสวยยาพิษในห้องขังเสียเอง

สายสัมพันธ์ระหว่างเวสาลีกับมคธ

รุ่นพ่อ – สุปารศวะ สิทธารถ + ตริศลา (วิเทหทัตตา) เชฏกะ + สุภัทรา

รุ่นมหาวีระ – นันทิวัธนะ วัธมานะ + ยโสธรา สุทัศนา เจลลนา + พิมพิสาร

รุ่นลูก – อโนชชา + ธมาลี เวเทหิ + อชาตศัตรู (กูณิกะ)

รุ่นหลาน – อุทายิน

(+ หมายถึงแต่งงานกัน)

มหาวีระครองเรือนได้ ๓๐ ปี เวลานั้นบิดามารดาสิ้นชีพลง มหาวีระเสียใจก็เลยลาพี่ชายชื่อ นันทิวัธนะ (Nandivardhana) ออกบวช เวลานั้นเป็นฤดูหนาวพอดี มหาวีระถอนผมตนเอง ห่มผ้าเก่า ๆ ผืนเดียว เร่ร่อนของทานไปเรื่อย และบำเพ็ญตบะไปได้ ๑๓ เดือนซึ่งตอนนั้นก็เป็นฤดูหนาวอีกเช่นกัน มหาวีระก็ได้เปลื้องผ้าเป็นชีเปลือยโดยไม่กลัวร้อนหนาวอีกต่อไปแล้ว จากนั้นก็ได้บำเพ็ญตบะทรมานตนอย่างหนัก ตอนนี้ประชาชนนึกว่าบ้า บ้างก็ขว้างด้วยก้อนดินและท่อนไม้ บ้างก็เฆี่ยนตีด่าว่าต่าง ๆ นานา แต่มหาวีระไม่สนใจ เขาอุทิศชีวิตตนเองแก่สัตว์ มีเรือด ยุง เป็นต้น และแก่พืชแก่แผ่นดิน ร่างกายนี้เป็นสาธารณะ ใครจะทำอะไรก็เชิญ เพราะเขาพิจารณาเห็นว่าร่างกายนี้มีมาเพราะกรรม จะต้องเสวยกรรม ความสุขทางกามารมณ์ในปัจจุบันนี้จะนำไปสู่ความเกิดแก่เจ็บตาย อันเป็นทุกข์ของโลก ไม่มีวันจบสิ้นเพื่อให้กรรมที่มีอยู่หมดไป ก็ต้องยอมรับกรรมและทรมานตนต่อไป เขาเร่ร่อนไปไม่มีที่อยู่แน่นอนเป็นเวลา ๑๒ ปี เมื่อตบะแก่กล้าแล้วจึงได้บรรลุธรรมสูงสุด ใต้ต้นศาละ ริมฝั่งน้ำฤชุปาลิกา[๑๕] กลายเป็นสัพพัญญูรู้ทุกอย่างเหมือนกัน ตั้งแต่นั้นมาจึงได้ชื่อใหม่ว่า ชิน หรือเชน แปลว่า ผู้ชนะ คือชนะกิเลสทั้งปวง

มหาวีระพบโคสาล ตามคัมภีร์เชนว่า โคสาลมักขลิบุตร ได้มาพบมหาวีระเมื่อมหาวีระบวชแล้วได้ ๒ ปี และเป็นศิษย์มหาวีระอยู่ ๖ ปี จากนั้นนักพรตทั้งสองก็ทะเลาะกันแล้วแตกแยกกันไป และหลังจากนั้น ๑๖ ปีก็มาพบกันแล้วก็ทะเลาะกันอีก ต่อมาโคสาลมักขลิบุตรก็ตายก่อนมหาวีระประมาณ ๑๖ ปี แต่ทางสันนิษฐานว่าทั้งคู่มีส่วนใกล้เคียงกันมาก หลัก

ปฏิบัติบางอย่างเช่นเรื่องรับและกินอาหารเป็นต้น เชื่อว่าพวกเชนก็รับเอาของโคสาลมาใช้ และคัมภีร์บาลีก็จัดบุคคลเหล่านี้เป็นประเภทเดียรถีย์นิครนถ์ด้วยกันหมด

---

๑๕. แต่ Jack Finegan กล่าวไว้ในหนังสือ The Archeology of the World เล่ม ๑ ว่า Outside of the town Jimbhikagrama on the northern bank of the river Rirjumpalika, in the field of householder Samaga, in the northeastern direction from the old temple, not far from a saltree, in a squatting position with joined heels exposing himself to the heat of the sun, with the knees high and the head low, in deep meditation, he reached Nirvana.

มหาวีระประกาศธรรม หลังจากได้บรรลุธรรมแล้ว เขามีชื่อใหม่ว่า ชินหรือเชน (ผู้ชนะ) บ้าง เกวละ (ผู้รู้ทุกสิ่ง) บ้าง อรหันต์บ้าง แต่ชื่อที่รู้กันโดยทั่วไปก็คือมหาวีระ มหาวีระประกาศศาสนาของเขาอยู่ถึง ๔๒ ปี จึงสิ้นชีวิต (สาวกของศาสนาเชนบอกว่า นิพพานเหมือนกัน) ในการประกาศศาสนานั้นมหาวีระเดินทางไปทุกหมู่บ้านตำบลในชมพูทวีป ไม่พักแรมที่บ้านไหนเกิน ๑ คืน ไม่อยู่ในเมืองไหนเกิน ๕ วัน เขาจะอยู่ประจำในฤดูฝนเท่านั้นเป็นเวลา ๔ เดือน เพื่อจำพรรษา ออกพรรษาแล้วก็เร่ร่อนต่อไปอีก

สถานที่เป็นที่จำพรรษาของมหาวีระนั้น คัมภีร์เชน ชื่อกัลปสูตร เล่าไว้โดยย่อว่า

๑ พรรษาแรก	จำที่อัสถิกคาม
๓ พรรษา	จำที่จัมปา และปริษติจัมปา
๑๒ พรรษา	จำที่เมืองเวสาลี และวานิชคาม
๑๔ พรรษา	จำที่ราชคฤห์ และนาลันทา
๖ พรรษา	จำที่มิถิลา
๒ พรรษา	จำที่ภัทริกะ
๑ พรรษา	จำที่อลภิกะ
๑ พรรษา	จำที่ปนิตภูมิ
๑ พรรษา	จำที่สาวัตถี
๑ พรรษา	จำที่ปาปา (พรรษาสุดท้าย)

รวมเวลาได้ ๔๒ ปี จะเห็นได้ว่ามหาวีระใช้เวลาอยู่ในมคธมากกว่าที่อื่นคือ ๑๔ พรรษา มหาวีระสิ้นชีวิตที่เมืองเล็ก ๆ ชื่อปาปา หรือปาวา ซึ่งไม่ห่างจากกรุงราชคฤห์เท่าไรนัก ปัจจุบันได้แก่หมู่บ้านเล็ก ๆ ชื่อปาปาปุรี หรือปาวาปุรี ในแคว้นวิหาร

เมืองนี้มิใช่เมืองปาวาของพวกมัลลกษัตริย์ เมืองปาวานั้นอยู่ทางเหนือ ห่างจากกรุงกุสินาราเล็กน้อย เพราะว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสวยพระกระยาหาร ที่นายจุนทะถวายในสวน

อัมพวัน ในเมืองปาวาแล้ว เสด็จไปยังกุสินาราในวันนั้น ระยะที่พระองค์ผู้ทรงประชวรเสด็จไปถึงในวันเดียว ไม่ไกลนัก เมืองนี้ประชาชนเป็นพุทธสาวกเสียส่วนมาก ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองปาวาปุรีนี้หลายร้อยกิโลเมตรทีเดียว อยู่คนละรัฐด้วย

ในกัลปสูตรของเชน เล่าไว้ว่า มหาวีระรวบรวมสมณบริษัทได้ ๑๔,๐๐๐ คน มีอินทรภูติเป็นหัวหน้า ภิกษุณีบริษัทได้ ๓๖,๐๐๐ คน มีจันทนะเป็นหัวหน้า อุบาสกบริษัทได้ ๑๕๙,๐๐๐ คน มีศังขตกะเป็นหัวหน้า อุบาสิกาบริษัทได้ ๑๓๘,๐๐๐ คน มีสุลสาและเรวตีเป็นหัวหน้า

คำสอนของเชน

ได้กล่าวมาแล้วว่า มหาวีระมิใช่ผู้ค้นพบหลักธรรม แต่เป็นผู้ปฏิรูปหัวข้อธรรม ที่มีมาตั้งแต่ศาสดาเชนองค์ก่อน ๆ โดยเฉพาะท่านปารศวะ ศาสดาองค์ที่ ๒๓ คำสอนของเชนมีส่วนคล้ายกับของพระพุทธเจ้าอยู่บ้าง และผิดตรงกันข้ามก็มี แต่ทั้งมหาวีระและพระพุทธองค์ล้วนปฏิเสธอำนาจพระผู้เป็นเจ้าทั้งนั้น คือศาสนาทั้งสองรับหลักของกรรม คนจะดีจะชั่วด้วยการกระทำของตนเอง แต่ทางปฏิบัตินั้นของมหาวีระเคร่งเกินไปจนกลายเป็นอัตตกิลมถานุโยค และบางอย่างก็ผิดหลักของมนุษย์ไป ดังจะกล่าวข้างหน้า

เชน ได้แบ่งจักรวาลออกเป็น ๓ ส่วนคือ

๑. เบื้องบนเป็นโลกของเทวดาทั้งหลาย

๒. ท่ามกลางเป็นโลกของคน สัตว์และพืช

๓. เบื้องล่างเป็นโลกของภูติ ผี ปีศาจ

และเชื่อว่า สากลจักรวาลนี้เต็มไปด้วยวิญญาณย่อย (Individual Souls) ที่มีอยู่ตลอดกาล ไม่สามารถจะทำให้สูญสิ้นได้ วิญญาณนี้มีชื่อว่า “ชีวะ” ชีวะคือสิ่งที่มีอยู่ ดำรงอยู่ วิญญาณนี้มีพลังมาก บริสุทธิ์ มีปัญญา และมีจำนวนอนันต์ มีความดีอยู่ในนั้น แต่วิญญาณนี้รู้สึกสับสนเล็กน้อย เพราะมันได้พัฒนาการเข้าไปอยู่ตามพืชและสัตว์ทุกชนิด จนพวกเชนถือวิญญาณนั้นสาธารณะทั่วไป คือมีในคน สัตว์ พืช เทวดา ผี ปีศาจ ในเศษดิน ในน้ำ ลม แม้กระทั่งไฟก็มีวิญญาณอยู่ ความคิดและการกระทำของวิญญาณที่สิงอยู่ในร่างคนและสัตว์นี้แหละ จะดึงเอาอะตอมของสสารที่มองไม่เห็นเข้ามาสู่ตัวมันเอง และอะตอมเหล่านี้เองที่ถือเป็นกรรมคือการกระทำของวิญญาณ ที่เป็นไปไม่รู้จักหมดสิ้น การที่จะทำลายกรรมและทำให้ตนเป็นอิสระจากสิ่งที่ตนเข้าไปติดพัวพันอยู่นั้น ก็โดยการประพฤติตามหลักทางศีลธรรมอย่างเคร่งครัด ทั้งด้านกายกรรมและมโนกรรม หลักศีลธรรมนี้ปารศวะได้บัญญัติไว้ ๔

ประการ ดังกล่าวข้างต้นนั้น ซึ่งถือว่าเป็นความพอใจหรือเป็นฝ่ายรับ (Positive) เมื่อปฏิบัติตามหลัก ๔ อย่างนี้และทำสมาธิไปเรื่อย ๆ จิตใจจะสงบและประสบความสุขอมตะ จิตใจจะถูกยกขึ้นสูงเหมือนเกาะกลางทะเล น้ำทะเลจะไม่สามารถท่วมได้ฉันนั้น นี้คือระบบความเชื่อถือดวงวิญญาณ (Animism) อันเป็นปรัชญาดั้งเดิมของศาสนาเชน และยังมีมาจนทุกวันนี้ ต่อมาเมื่อมหาวีระเข้ามาทำการปฏิรูปคำสอนเขาก็ดำเนินตามหลักนี้ แต่ได้เพิ่มหลักศีลธรรมอีกข้อหนึ่ง คือข้อที่ ๕ ว่า ๕. จงประพฤติพรหมจรรย์ (Chastity)

ฉะนั้นหลักศีลธรรมของเชนยุคมหาวีระจึงกลายเป็น ๕ เหมือนกับศีล ๕ ของเรา (พุทธ)

รัตนะ ๓ (The Three Jewels)

เชนก็มีรัตนะ ๓ เหมือนกับพุทธะ แต่ของเชนไม่นับบุคคลเป็นรัตนะ เขาเอาคุณธรรมเป็นรัตนะ คือ

๑. ญานะ (Right Knowledge)
๒. ทรรศนะ (Right Faith)
๓. จาริตระ (Right Conduct)

ฌานะ คือความรู้ความเข้าใจเรื่องของโลกโดยถูกต้องว่า โลกนี้ไม่มีใครสร้าง มีอยู่เองโดยไม่มีผู้ปกครอง เป็นอยู่ด้วยพลังธาตุและความเป็นนิรันดรของมันเอง และคำว่าธาตุของโลกนั้น ได้แก่สิ่งทั้ง ๖ (Six Substances) คือ

๑. วิญญาณ (Souls)
๒. ธรรมะ (Moral Merit)
๓. อธรรมะ (Sin)
๔. อากาศ (Space)
๕. กาละ (Time)
๖. อนุภาคที่เล็กที่สุดของมวลสาร (Particles)

จากการรวมตัวของอนุภาคนี้เอง จึงก่อให้เกิด ดิน น้ำ ลม ไฟ และต่อไปก็มีรูปธรรม (Bodies) และปรากฏการณ์อื่น ๆ ของโลก แบบของปรากฏการณ์ทั้งหลาย ส่วนมากไม่มีการเปลี่ยนแปลง เพียงแต่ร่างกายและอายุของคนเท่านั้น จะเพิ่มขึ้นหรือลดลงตามผลแห่งบาปและบุญที่เขาทำมา จะมากบ้าง น้อยบ้าง ในระยะเวลาอันยาวนาน ไม่รู้ว่ากี่ร้อยปี วิญญาณของตัวมันเองก็เป็นอิสระมีอยู่จริง ๆ รากฐานของวิญญาณได้แก่ญาณที่บริสุทธิ์ วิญญาณทั้งหลายเหล่านี้สัมพันธ์กันกับร่างกาย การกระทำของคนเรียกว่า กรรม มีทั้งบาปและบุญ

กรรมนี้จะนำคนไปสู่โลกอื่นหลังจากตายไปแล้วตามฐานะของกรรม เชนเชื่อว่าความคิดดวงสุดท้าย คือก่อนจะตายนั้นสำคัญมากในการจะไปเกิด ณ ที่ไหน ความดีจะพาไปเกิดบนสวรรค์หรือเกิดเป็นมนุษย์ที่มีชื่อเสียงและฐานะดี ความชั่วจะส่งเขาไปสู่ภาวะชั้นต่ำ เช่น สัตว์ พืช กระทั่งสิ่งที่ไม่มีชีวิต เชนถือว่าวิญญาณมีอยู่ทุกแห่ง แม้แต่ในก้อนอิฐและในกองไฟ เมื่อมันมาสัมพันธ์กับร่างกาย มันจึงแสดงออก เมื่อสัมพันธ์กับสิ่งไร้ชีวิต มันก็ไร้ความรู้สึก และเคลื่อนไหวไม่ได้

เครื่องผูกพัน (Bondage) ที่จะผูกหรือถ่วงวิญญาณของคนให้ติดอยู่ในโลกนี้ มีทางจะละได้ ๒ วิธีคือ

ก. พยายามระงับเหตุที่จะพาไปสู่ความผูกมัดนั้น โดยการเบื่อต่อสิ่งที่รักและไม่รัก ไม่ใส่ใจในเรื่องของโลก แล้วควบคุมจิตใจไว้ให้ปกติ จะเป็นการกั้นบุญและบาปที่จะเกิดมาใหม่

ข. พยายามทำลายกรรมเก่า กรรมที่เคยสร้างมาแล้ว ที่คนกำลังเสวยอยู่นี้อาจจะทำลายให้หมดไป โดยการรับใช้กรรมที่มีอยู่ หรือโดยการประพฤติตบะ โดยการทำตบะนี้จะเป็นทางให้ได้ปัญญาที่สามารถจะทะลุจักรวาลนี้แล้วเข้าสู่ญาณะ และโมกษะ คือนิพพานในที่สุด

ทรรศนะ ได้แก่ความอ่อนน้อมต่อครู ต่อมหาวีระ โดยมีความเชื่อมั่นว่า เขาได้ค้นพบทางแห่งความรอดพ้น และถือว่ามหาวีระเป็นผู้ป้องกัน และผู้ให้ที่พึ่ง เดิมเขาก็เป็นคนธรรมดาที่มีความผิดและถูกผูกมัดด้วยกิเลสทั้งหลาย เขาไม่ได้อาศัยใคร และไม่ได้อาศัยคัมภีร์พระเวทด้วย แต่อาศัยพลังของตนเอง จนได้เข้าถึงความรู้แจ้งทุกสิ่งทุกอย่าง และเป็นอิสระจากสิ่งผูกพันทั้งหลาย แต่เนื่องด้วยมีเมตตาต่อมวลมนุษย์ที่เต็มไปด้วยทุกข์ เขาจึงได้สอนธรรมและประกาศทางรอดแก่ลูกศิษย์ เขาเป็นผู้ชนะโลกและชนะศัตรูทั้งหลายได้ จึงเรียกชื่อว่า “ชินะ” ผู้ชนะ “มหาวีระ” ผู้กล้ามาก “เกวลิน” ผู้รู้ทุกอย่าง “พุทธ” ผู้ตรัสรู้ เป็นต้น ในฐานะเป็นผู้ประกาศคำสอน เขาจึงมีชื่อว่า “ติรถกระ” ผู้สร้างท่าเรือข้ามโอฆสงสาร ชื่อเหล่านี้หมายไปถึงชื่อของศาสดาองค์เก่า ๆ ทั้งหลายของเชนด้วย เหมือนกับคำ “พุทธ” ของเรา ก็ใช้หมายถึงพุทธเจ้าหลาย ๆ องค์เช่นกัน จำนวนของเชนมี ๒๔ แต่ของพุทธพูดถึงพระเจ้า ๒๕ พระองค์เกือบจะเท่ากัน ความเชื่อถือในเรื่องของเชนเหล่านี้ เรียกว่า ทรรศนะ

จาริตระ ได้แก่ความประพฤติหรือหลักปฏิบัติ ซึ่งจริยศาสตร์ของเชนก็บรรจุอยู่ในนั้น จาริตระนี้ ดร.บูหเลอร์ เรียกว่า Right Walk สาระสำคัญของจาริตระก็คือหลักศีลธรรมทั้ง ๕ ดังกล่าวมาแล้ว พระเชนสมาทานหลัก ๕ ข้อนี้ก่อนจึงจะเข้าบวช ถือเป็นการรับเข้าหมู่ด้วย นอกจากนี้แล้วพวกพระจะต้องควบคุมทวาร ๓ คือ กาย วาจา และใจ ไม่ให้เป็นไปในทางบาป การห้ามฆ่าสัตว์ก็มิใช่ห้ามฆ่าอย่างเดียว ความตั้งใจที่จะฆ่าหรือทำเจ็บปวดก็ห้ามด้วย และ

นอกจากสัตว์แล้วพืชหรือวิญญาณในสารที่ตายไปแล้วก็ห้ามทำลาย เขาต้องมีสติตลอดเวลา ต้องพิจารณาตัวเองอย่างเคร่งครัดควบคุมจิตตนเอง หลีกการโต้เถียงที่จะนำไปสู่การทะเลาะวิวาท พวกพระเชนไม่เพียงแต่ไร้บ้านเท่านั้น ยังสอนไม่ให้เกี่ยวข้องกับอารมณ์ที่พอใจและไม่พอใจทั้งหลายของโลกอีกด้วย

นอกจากจะรักษากฎเหล่านี้ด้วยใจศรัทธาแล้ว ตบะหรือการบำเพ็ญพรตก็เป็นสิ่งสำคัญ ที่จะนำไปสู่นิพพานเพราะตบะนั้น เป็นการป้องกันกิเลสภายนอกและควบคุมกิเลสภายในไม่ให้ฟุ้งขึ้นมาอีก

อัตตกิลมถานุโยคของเชน

ข้อบัญญัติต่าง ๆ นอกจากที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีอีกเยอะที่นักพรตเชนควรปฏิบัติ เช่น

๑. เว้นของมึนเมาทุกชนิด

๒. ประพฤติตนเป็นคนขอทาน

๓. งดเว้นอาหารที่อร่อย ที่จะทำให้ติดรสอาหาร

๔. เดินทางไม่หยุดที่ไหนเกิน ๑ คืน เว้นแต่จะมีเหตุจำเป็น และให้หยุดพักจำพรรษา ๔ เดือนในฤดูฝน เพราะระยะนั้นมีสัตว์มาก พืชก็เจริญ ถ้าทำลายสัตว์และพืชก็เป็นบาป

๕. เพื่อป้องกันสัตว์มิให้ตาย พระเชนต้องมีอุปกรณ์ ๓ ชนิดติดตัว คือ

   ก. ผ้าขาวปิดปากและจมูกกันตัวแมลง
   ข. มีไม้กวาดสำหรับกวาดถนนทางเดิน
   ค. มีผ้ากรองน้ำ กันลูกน้ำตาย

๖. ทรมานตน การทรมานตนนี้แหละที่เราถือว่า เป็นอัตตกิลมถานุโยคในที่นี้

การทรมานตนของเชนแปลก ๆ และมากอย่าง เขาถือเป็นเรื่องใหญ่เรื่องสำคัญ ในการประพฤติพรตของนักบวช เช่น การยืนตากแดด การนั่งทรมานผิดกับมนุษย์ทั้งหลาย การแสดงผาดโผนเอาขาห้อยต้นไม้เอาหัวลง การอดอาหาร การถอนผม เป็นต้น

อาหารของพระเชน ต้องได้มาจากการขอทาน ทำเองไม่ได้ ถ้าไม่มีก็ไม่กินอะไร ผักดิบก็กินไม่ได้ ต้องกินผักใบเหลืองที่มันจะร่วงหล่นหรือหล่นจากต้นแล้ว ถ้ากินผักดิบก็บาป เพราะมันมีวิญญาณ พระเชนต้องอดอาหาร โดยเฉพาะในฤดูฝน ๔ เดือนนั้นเป็นเวลาเหมาะที่จะอดอาหารและทำสมาธิอยู่กับที่ การอดอาหารตายนั้น ดีแล้ว เป็นทางที่จะนำสัตว์ไปสู่โมกษะ พวกทิคัมพรนิยมการอดอาหารตาย ว่าพระอรหันต์ของเขาเคยอดอาหารมาแล้ว ส่วนพวกเศวตัมพรไม่บังคับในเรื่องนี้ เพียงรับว่าการอดอาหารเป็นของดี สามารถไปนิพพานได้

การถอนผมก็ทำกันเป็นพิธีจริง ๆ คือถ้าจะให้เคร่งจริง ๆ ๒ เดือนก็ต้องถอนครั้งหนึ่ง หรือถ้ากลัวเจ็บก็ปีละครั้ง ในอรรถกถาธรรมบทเราทราบว่า เขาใช้เสี้ยนตาลโกนผมก็มี ไม่ทราบว่าใช้โกนกันอย่างไร เพราะตาลเสี้ยนนั้นมันหยาบเป็นหนาม ๆ จะตัดผมขาดได้อย่างไร แม้แต่มีดหั่นหมูยังโกนผมไม่ได้ แล้วยังจะดื้อเอาตาลเสี้ยนไปโกน คิดว่าหนังจะไปก่อนผมแน่นอน

ทรรศนะของเชนในเรื่องนี้ว่า ชีวิตนี้มีมาด้วยกรรมเก่า เราต้องยอมรับผลกรรมนั้น ถ้ากรรมชั่วให้ผลหมดแล้ว เราจึงจะมีสุข แต่ถ้ารอให้กรรมชั่วให้ผลก่อน จะเสียเวลานาน อาจจะเสียชาตินี้ไปก่อนจะบรรลุความสุขก็ได้ ฉะนั้น พวกเชนจึงทรมานตนเพื่อรับทุกข์เสียเลย เมื่อรับทุกข์มาก ๆ ก็เป็นการทดแทนหรือใช้ผลบาปให้หมดไป จากนั้น เมื่อผลบาปหมดไปก็จะได้รับความสุขมากคือสุขาวดี หรือเข้าสู่โมกษะไปเลย ดังนั้นการทรมานตนเองโดยวิธีผิดมนุษย์วิสัยดังกล่าว จึงเป็นทางที่จะบรรลุคุณวิเศษได้ ซึ่งขัดกับพุทธตรงกันข้าม

จาริตระของพระกับของชาวบ้านต่างกัน

สำหรับคำสอนที่จัดเป็นจาริตระ หรือ Right Conduct ของเชนนั้น ในระหว่างพระกับชาวบ้านไม่เหมือนกัน คือพระเคร่งกว่าชาวบ้าน ส่วนชาวบ้านเพียงถือว่า

๑. ห้ามฆ่าสัตว์ หรือทำร้ายสัตว์และคนเท่านั้น

๒. ห้ามโกหกที่จงใจเท่านั้น

๓. ห้ามการขโมยหรือการปล้นที่จงใจจริง ๆ

๔. ห้ามกามารมณ์ที่ผิดกฎหมายเท่านั้น

๕. ห้ามเพียงแต่ไม่รวบรวมทรัพย์ด้วยโลภะจัด และไม่ให้ติดในทรัพย์สินนั้น ไม่ห้ามการมี

จะเห็นได้ว่ากฎข้อเดียวกัน แต่นักบวชต้องปฏิบัติให้ละเอียดมากกว่าชาวบ้าน เช่นข้อแรกนั้น ถ้าเป็นพระแล้ว ห้ามฆ่า ห้ามทำร้าย ห้ามเบียดเบียนคนและสัตว์ ห้ามตัดหรือถอนต้นไม้ ห้ามกินเนื้อสัตว์ ห้ามกินผักสด ห้ามดื่มน้ำไม่ได้กรอง เป็นต้น ข้อเดียวควบคุมไปทั้งหมด ส่วนของชาวบ้านห้ามแต่สัตว์และคนเท่านั้น

สรุปรัตนะของเชน เมื่อพิจารณาดูความหมายของรัตนะ ๓ ประการนี้แล้ว จะเห็นว่าเชนถือหลักคำสอนเป็นรัตนะ เมื่อประพฤติธรรม ๓ ข้อนี้ได้ ก็ถือว่าเป็นการเข้าถึงรัตนะด้วย โดยเฉพาะข้อสุดท้าย คือ จาริตระนั้น ผู้ที่จะเข้าบวชเป็นพระต้องสมาทานประพฤติให้เคร่งครัด

อำลาโลก (World Renunciation)

เชนมีจุดหมายปลายทางเช่นเดียวกับพุทธ คือนำสัตว์โลกให้ออกจากโลก เข้าสู่แดนสุขาวดี หรือโมกษะ แนวการสอนของเชนก็เหมือนพุทธในเรื่องนี้ คือให้มองโลกนี้เต็มไปด้วยทุกข์ แล้วหาทางรอดไปจากทุกข์ แต่วิธีการดำเนินผิดกันมาก เพราะเชนใช้วิธีอัตตกิลมถานุ-โยคดังกล่าวแล้ว ทุกคนต้องปฏิบัติตามหลักศีลธรรม ๕ ข้อนั้น ถ้าใครทำได้อย่างเคร่งครัดก็ออกบวชเป็นพระและนางชีเลย สละชีวิตโลกีย์เข้าสู่ศาสนา แต่ถ้ายังเป็นอุบาสกครองเรือนอยู่ก็ควรจะมีการจำกัดขอบเขตในการดำเนินชีวิต คือให้เป็นไปตามกฎศีล ๕ ข้อนั้น และพยายามเข้าถึงรัตนะ ๓ นั้นด้วย จะมากน้อยก็ต้องพยายาม เพื่อเป็นทางนำไปสู่การอำลาโลกในภายหลัง ซึ่งมีคำสอนจากต่ำไปหาสูงดังกล่าวมา

คำสอนสำหรับชาวบ้าน

เชนก็มีหลักคำสอนทั่ว ๆ ไปไว้สำหรับชาวบ้านเหมือนกัน คือถ้ายังไม่บวชก็ควรปฏิบัติธรรมของฆราวาสไปก่อน ธรรมของฆราวาสมีมากมาย ในที่นี้ขอนำมากล่าวเป็นบางเรื่องก่อน

ก. ชาวบ้านควรปฏิบัติธรรม ๖ ข้อ คือ

๑. ความสงบ
๒. การมองกันในแง่ดี
๓. ความอ่อนน้อม

    ๔. สำนึกบาป (ด้วยการประพฤติวัตร)
    ๕. เบื่อต่อโลก
    ๖. สละวัตถุทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย

ข. ฆราวาสควรมีการควบคุมตอนเอง ๓ ประการ

    ๑. ควบคุมร่างกายให้อยู่ในความเหมาะสม
    ๒. ควบคุมวาจาให้พูดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์
    ๓. ควบคุมใจให้นึกคิดในทางดีเท่านั้น

คำสอนสำหรับพระ

เมื่อเลื่อมใสอยากจะลาบ้านมาบวชเป็นพระ ก็ทำได้และเพิ่มข้อปฏิบัติมากขึ้นอีกดังนี้

    ๑. การให้อภัย ไม่โกรธตอบใคร แม้แต่ศัตรู
    ๒. ความอ่อนโยน สุภาพ
    ๓. ความพยายามไม่ถอยหลัง
    ๔. พูดจริงทำจริง
    ๕. พอใจในตนเองและสิ่งที่มีอยู่
    ๖. งดเว้นความชั่วทั้งปวง
    ๗. บำเพ็ญตบะ
    ๘. สละสิ่งของที่มีอยู่
    ๙. ไม่แตะต้องหรือห่วงใยสมบัติ
    ๑๐.ประพฤติพรหมจรรย์

จึงเห็นได้ว่า เชนมีนโยบายที่จะนำคนออกจากโลกนี้ทีละน้อย ๆ คือปฏิบัติตั้งแต่ขั้นง่าย ๆ แล้วยากขึ้นตามลำดับจนในที่สุดถึงขั้นออกบวชบำเพ็ญพรต อยู่แต่ผู้เดียว แนวการสอนและจุดหมายจึงมีส่วนใกล้เคียงกับพุทธมาก โดยเฉพาะการเข้าถึงโมกษะที่ว่า **“เมื่อวิญญาณทำลายกรรม สละความพัวพันในโลกได้แล้ว คนก็จะกลายเป็นสิทธิหรืออรหันต์หลุดพ้นจากการเกิดอีก และเข้าสู่อาณาจักรแห่งสุขาวดี.....”** นี้มีความหมายเกือบจะไม่ผิดกับหลักนิพพานของพุทธเลย

นวตัตวะ (Nine Categories)

ในปรัชญาเชน ถือว่าโลกนี้มีของจริงอยู่ ๙ อย่าง หรือจะเรียกว่าโลกมนุษย์แบ่งเป็นระดับย่อยได้ ๙ ระดับ ซึ่งทั้งหมดนี้มีปรากฏในโลก และนักเขียนรุ่นหลัง ได้จัดเป็นความจริงอันเป็นพื้นฐานของศาสนาเชน อาจจะถือว่าเป็นอริยสัจจ์ของพวกเขาก็ได้ คือ

๑. ชีวะ
๒. อชีวะ
๓. ปุณยะ
๔. ปาปะ
๕. อาศรวะ
๖. สังวระ
๗. พันธะ
๘. นิรชระ หรือกัมมักษยะ
๙. โมกษะ

ชีวะหรือวิญญาณ อาจจะแบ่งออกได้อีกเป็น ๒ คือ

ก. สิทธะที่สมบูรณ์ ซึ่งสถิตอยู่ในแดนสุขาวดี
ข. ชีวะสามัญที่ไม่สมบูรณ์ ยังเกี่ยวข้องกับโลก และเวียนว่ายในโอฆสงสารอีกนาน

ชีวะสามัญนี้มีมากมายเหลือหลาย ซึ่งพวกเชนบอกว่า “อนันตะ” คือเหลือที่จะนับได้ เชนได้แบ่งประเภทของชีวะออกเป็นต่าง ๆ กันดังนี้

แบ่งตามเพศมี ๓ คือ

๑. เพศชาย (Male)
๒. เพศหญิง (Female)
๓. ไม่มีเพศ (Neuter)

แบ่งตามภูมิฐานที่เกิดมี ๔ คือ

๑. พวกที่เกิดในนรก (In hell)
๒. พวกครึ่งคน (Subhuman state)
๓. พวกมนุษย์ (Human beings)
๔. พวกเทวะ (Spirits)

แบ่งตามประสาทที่รู้สึกมี ๕ คือ

๑. พวกมี ๑ อินทรีย์ คือกายประสาท (Touch) ได้แก่ชีวะที่อยู่ในก้อนหิน หรือในไฟ ในน้ำ ในพืช ซึ่งสามารถรู้สึกเจ็บปวดด้วย อายุกาลของชีวะประเภทนี้มีต่าง ๆ กันอย่างสั้นก็ชั่วครู่ อย่างยาวก็นานถึง ๒ หมื่นปี เพราะความเชื่อนี้เอง หลักอหิงสาของเชนจึงไม่เบียดเบียนชีวะประเภทนี้ พระเชนต้องไม่จับต้องหินหรือไฟ ไม่กินผักดิบ ดื่มแต่น้ำสุก เวลาเดินก็มีผ้าปิดปาก เพื่อกันชีวะจะตาย หรือได้รับความทรมานในปากหรือจมูกเรา
๒. พวกมี ๒ อินทรีย์ คือเพิ่มรู้รสเข้ามาอีก (Touch and Taste) เช่น สัตว์น้ำชั้นต่ำ จุลินทรีย์ ดักแด้ หอย เป็นต้น อายุกาลของชีวะประเภทนี้อย่างสูงไม่เกิน ๑๒ ปี ฉะนั้นพวกอุบาสกอุบาสิกาเชนจึงต้องระวังไม่ทำลายชีวะพวกนี้ ซึ่งถือเป็นหลักศีลธรรมข้อแรกของเขา
๓. พวกมี ๓ อินทรีย์ คือเพิ่มรู้กลิ่นเข้ามาอีก (Touch, Taste and Smell) เช่น มด มอด ปลวก เรือด เป็นต้น อายุกาลของชีวะประเภทนี้อย่างสูงไม่เกิน ๔๙ วัน
๔. พวกมี ๔ อินทรีย์ คือเพิ่มการเห็นเข้ามาอีก (Touch, Taste, Smell and Sight) เช่น ผึ้ง ต่อ แมงป่อง ยุง ตั๊กแตน แมลงวัน และผีเสื้อ เป็นต้น มีอายุกาลไม่เกิน ๖ เดือน
๕. พวกมี ๕ อินทรีย์ คือเพิ่มได้ยินเข้ามาอีก (Touch, Taste, Smell, Sight and Hearing) เช่น สัตว์นรก สัตว์ชั้นต่ำ มนุษย์ อมนุษย์ เป็นต้น มีอายุกาลอย่างสูงอาจถึง ๓๓ กัลป์ เช่น พวกสัตว์ในนรก เป็นต้น

แบ่งตามที่อยู่อาศัยมี ๖ คือ

๑. ในดิน (Earth)
๒. ในน้ำ (Water)
๓. ในไฟ (Fire)
๔. ในอากาศ (Wind)
๕. ในพืช (Vegetable lives)
๖. พวกตระสักยะ (Trasakaya)

พวกหลังสุด คือตระสักยะนี้ ข้าพเจ้าเองก็ไม่เข้าใจว่าได้แก่อะไรแน่ พวกเชนเขาเองก็ว่าชีวะทั่วไปของโลกจัดเป็นตระสักยะหมด

นอกจากนี้ เชนยังได้แบ่งย่อยออกไปเป็น ๗, ๘ อีก แต่เห็นว่าไม่มีความสำคัญนัก จึงไม่ได้กล่าวถึง

อชีวะ หรือสิ่งไม่มีชีวิต ได้แก่สิ่งทั้งหลาย มิใช่สัตว์ที่จะให้ชีวะเข้าไปพัวพันอยู่ อชีวะนี้มี ๒ ประเภทคือ มีรูป และไม่มีรูป

ก. ที่มีรูป คือหมวดต่าง ๆ ของวัตถุ หรือสสาร (Matter)
ข. ที่ไม่มีรูป คือพลังงาน อวกาศและกาล เป็นต้น

(ทั้งชีวะและอชีวะรวมกันเข้าเป็นจักรวาล)

ปุณยะ คือบุญหรือความดีที่คนทำขึ้น และวิธีที่จะถือเป็นการสร้างบุญนั้นมีอยู่ ๙ วิธี คือ

๑. ให้อาหารแก่คนหิวโหย
๒. ให้น้ำดื่มแก่คนกระหาย
๓. ให้ทานเสื้อผ้าแก่คนจน
๔. ให้ที่พักแก่คนไร้ที่อยู่
๕. ให้ที่นั่งที่นอนแก่พระ
๖. ปรารถนาให้คนอื่นสุขสบาย
๗. พยายามเพื่อช่วยเหลือบริการคนอื่น
๘. พูดคำที่ไม่ก่อความทุกข์แก่ใคร ๆ
๙. ให้ความเคารพอ่อนน้อมแก่นักบวช

อันบุญที่ได้สะสมเอาไว้นี้ จะให้อานิสงส์มากมาย ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

ปาปะ คือการทำชั่วทั้งหลาย มีการละเมิดหลักศีลธรรมทั้ง ๕ ข้อ และอื่น ๆ อีก เช่น ความโกรธ ความหลอกลวง ความโลภ ความริษยา เป็นต้น วิบากของบาปจะนำให้เกิดอีกและก็จะเป็นคนน่าเกลียด พิการ มีโรคมาก ยากจน เป็นต้น เหล่านี้คือผลบาป

อาศรวะ คำนี้เป็นคำสันสกฤต เท่ากับบาลีเราว่า อาสวะ อันได้แก่กิเลสมัวหมองทั้งหลายที่เป็นช่องทางในการกระทำกรรมต่าง ๆ มีช่องทางอยู่มากมายถึง ๔๒ ช่อง ที่กรรมชั่วจะเข้าสู่ชีวะได้ เช่น ผัสสะ ๖ อารมณ์ทั้งดีและชั่ว กรรมทางกาย ทางวาจา ทางมโน เป็นต้น ถือเอาความตามเชนว่า ช่องทางให้ทำความชั่ว ที่จะเป็นเหตุให้กรรมเข้าสู่ชีวะ นั้นคืออาสวะ

สังวระ คือความระมัดระวัง อันเป็นวิธีที่ดีมาก ที่จะกั้นมิให้กรรมใหม่เกิดขึ้น สังวรของเชนมีมากถึง ๕๗ วิธีที่จะกั้นกระแสกรรมใหม่ เช่น

๑. เดินอย่างไรจึงไม่เหยียบสัตว์
๒. ระวังคำพูด
๓. ฝึกและใช้ความระวังในการกินอาหาร

๔. ยับยั้งอารมณ์ที่ไม่ดี
๕. ทนต่อความเหนื่อยยากและความเจ็บป่วย
๖. ทำสมาธิ เช่น นั่งนิ่ง เพ่ง ไม่หลับตา เป็นต้น
๗. อดอาหาร และทรมานตน
๘. สร้างมโนภาพที่มุ่งไปสู่การรู้แจ้งธรรมชาติ และรู้จริงซึ่งทางที่จะปลดปล่อยตนจากโลก

พันธะ พันธะคือกิเลสเครื่องผูกสัตว์ไว้ในโลก กิเลสนี้มี เพราะตัวชีวะไปรวมเป็นอันเดียวกับวัตถุหรือสสาร ชีวะจึงไปพัวพันกับกรรมด้วย ถ้าชีวะสลัดตัวออกจากวัตถุเสียได้กรรมก็จะหมดไป ประเภทของพันธะนั้นแบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. เมื่อว่าตามธรรมชาติของพันธะแล้ว กรรมมีทั้งผลดีและเลว แล้วแต่บุคคล คือบางคนได้รับความขมขื่น บางคนได้รับความร่าเริงสุขสบาย
๒. เมื่อว่าตามเวลาที่จะทำลายกรรมให้สิ้นไปนั้น กรรมบางอย่างทำให้หมดไปได้ในวันเดียว แต่บางอย่างต้องใช้เวลานับพันปี
๓. เมื่อว่าถึงความหนักเบา บางอย่างก็หนัก บางอย่างก็เบา
๔. เมื่อว่าถึงความหนาแน่นหรือเบาบางของกรรม บางอย่างก็บางเบา บางอย่างก็หนัก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับตัววัตถุที่ชีวะนั้นเข้าไปเกี่ยวข้องอยู่

สรุปเรื่องพันธะก็คือว่า ตัวพันธะนี้มีขึ้นเพราะตัวชีวะมันไปรวมเข้ากับวัตถุ เช่นร่างกาย คน สัตว์ พืช เป็นต้น ความทุกข์ ความสุข ความหนาแน่นของกรรมจึงขึ้นอยู่กับประเภททั้ง ๔ ดังกล่าวแล้ว

นิรชระ คือการทำลายกรรมซึ่งเป็นตัวพันธะนี้ เป็นไปได้ แต่ต้องอาศัยความพยายามและเวลา ซึ่งไม่ใช่ง่ายนัก การทำลายต้องพร้อมกัน ทั้งทางกายอันเป็นส่วนภายนอก และทางใจอันเป็นส่วนภายใน ทางส่วนภายนอกได้แก่การทรมานกายโดยวิธีต่าง ๆ เช่น

๑. อดอาหารเป็นครั้งคราว หรือชั่วระยะเวลาที่กำหนด หรืออดไปเรื่อยตลอดชีวิต
๒. อดบางส่วน คือลดอาหารบางอย่างลงทีละน้อย
๓. จำกัดการกิน โดยลดจำนวนอาหาร หรือลดสถานที่กินลง คือจำกัดว่าจะกินในที่บางแห่งเท่านั้น ในที่อื่น ๆ ไม่กิน และรับในบางกรณีเท่านั้น[๑๖]
๔. งดอาหารบางชนิดที่ทำให้เราติด คืออาหารอร่อยนั้นเสีย
๕. ทรมานร่างกายตนเอง มีการถอนผม เป็นต้น
๖. ควบคุมอารมณ์ และงดการออกกำลังกาย

ส่วนภายในคือจิต ก็มีการทรมานเช่นกัน เช่น

๑. แสดงหรือสารภาพความผิด (แสดงอาบัติ) และประพฤติวัตร (อยู่กรรม) เพื่อล้างบาป
๒. อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่
๓. ช่วยเหลือคนจน
๔. สังเกตและศึกษาอยู่ตลอดเวลา
๕. ทำสมาธิ
๖. พยายามไม่มองเห็นความสำคัญของร่างกาย ถึงกับว่าไม่กลัวตายในเมื่อมีอันตราย

---

๑๖. ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายบาลีว่า พวกเชนประพฤติหละหลวม ไร้มรรยาทแบบผู้ดีที่ได้อบรมมาดีแล้ว เช่นว่า

๑. ทรมานร่างกาย
๒. กินแล้วเลียมือ ไม่ล้างด้วยน้ำ
๓. เมื่อแสวงหาอาหาร ถ้ามีคนทักโดยดีกลับหลีกหนี
๔. ไม่รับอาหารที่เขานำมาถวาย
๕. ไม่รับเชื้อเชิญไปรับอาหาร
๖. ไม่รับอาหารที่ตักจากปากหม้อ คืออาหารก่อนเจ้าบ้าน
๗. ไม่รับอาหารที่ธรณีประตู
๘. ไม่รับอาหารจากหญิงมีลูกอ่อน หรือหญิงที่คุยด้วยเวลาให้
๙. ไม่รับอาหารขณะที่มีหมายืนดูอยู่
๑๐. เมื่อคนสองคนกำลังกินข้าว ถ้าคนหนึ่งให้อาหาร จะไม่รับ ต้องให้ทั้งสองคนจึงจะรับ
๑๑. ไม่รับปลา เนื้อ เครื่องดื่มมีรสแรงหรือของมึนเมา
๑๒. กินอาหารวันละครั้ง หรือ ๒ วันต่อครั้ง

ฯลฯ

แต่ที่พุทธศาสนาตำหนิมากก็คือไม่นุ่งผ้า ไม่อาบน้ำ ไม่สีฟัน และถอนผมตนเอง

โมกษะ คือความหลุดพ้นจากพันธะ เหมือนกับวิมุตติในทางพุทธศาสนา เมื่อถึงขั้นนี้แล้ว เขาผู้นั้นจะมีชื่อว่า **สิทธะ** ไม่มีชั้นวรรณะ ไม่ยินดียินร้ายต่อรูป เสียง กลิ่น รส ไม่มีรูป ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข ไม่เกิด ไม่ตาย เชนถือว่าผู้ที่จะเข้าถึงจุดนี้ต้องเป็นคน ถ้าชีวะนั้นเป็นสัตว์หรือพืชก็ยังไม่เข้าถึง เพราะชีวะที่ยังอยู่ในสถานที่ต่ำนั้นไม่สามารถจะทำลายพันธะได้ พันธะคือกรรมนี้จะทำลายได้ก็โดยวิธีการปฏิบัติตนอย่างเข้มงวด และอดทนตามแนวทางที่กล่าวไว้ในข้อที่ ๘ คือ นิรชระนั้น เมื่อเข้าถึงโมกษะแล้ว เขาผู้นั้นก็กลายเป็นชินะ หรือเชน คือผู้ชนะ เป็นอันถึงจุดหมายปลายทางแห่งศาสนาเชน ด้วยประการฉะนี้

การแตกแยกนิกาย

นิกายเชนที่ใหญ่ ๆ มีอยู่ ๒ นิกายคือ ทิคัมพร พวกเปลือยกาย และเศวตัมพร พวกนุ่งผ้าขาว การแตกแยกเริ่มต้นตั้งแต่เมื่อมหาวีระตายใหม่ ๆ หากแต่รอยร้าวนั้นยังไม่ขยายตัวออกอย่างกว้างขวางชัดเจน ต่อมารอยร้าวนี้ได้กลายเป็นความแตกแยกจริง ๆ ความเห็นที่แตกแยกกัน ส่วนย่อย ๆ ก็เช่นการรับอาหาร การอดอาหาร การรับว่าสตรีบวชได้ และเข้าถึงโมกษะเหมือนชาย การยอมรับนิยายเรื่องมหาวีระว่าเกิดที่ท้องนางพราหมณีจริงหรือไม่ เป็นต้น แต่ข้อสำคัญที่ถือเป็นขั้นเด็ดขาดก็คือการนุ่งผ้า

สาเหตุก่อนจะถึงจุดแตกหักนั้นมีว่า สมัยเมื่อมคธเกิดความแห้งแล้ง อดอยากเป็นเวลา ๒ ปี ในรัชสมัยของพระเจ้าภัทรพาหุ หลังจากมหาวีระตายแล้วประมาณ ๗๐ ปี พวกพระเชนอีกจำนวนมากได้อพยพลงทางใต้ ไปตั้งตัวที่แคว้นกลิงคะ ชายทะเลอ่าวเบงกอล แต่อีกจำนวนหนึ่งยังคงทนอดอยากอยู่ในมคธตามเดิม และยังได้กระทำสังคายนา รวบรวมคำสอนของเชนเข้าเป็นหมวดหมู่อีกด้วย สังคายนาคราวนี้นับเป็นครั้งแรก ทำที่เมืองปาฏลีบุตร อาจจะเนื่องด้วยภัยธรรมชาติดังกล่าว พวกพระที่ยังเหลืออยู่ที่มคธจึงได้อนุญาตให้นุ่งผ้าขาวได้ แต่ไม่ใช่แต่งตัวเหมือนชาวบ้าน เพียงแต่นุ่งผ้าขาวผืนเดียว เพื่อปกปิดความน่าเกลียดเท่านั้น และพวกนี้ยอมรับให้สตรีบวชได้ เพราะสตรีก็สามารถเข้าถึงโมกษะได้ ต่อมาเมื่อมคธกลับอุดมสมบูรณ์ดังเดิม พวกพระที่หนีลงใต้ก็กลับสู่มคธอีก และมาพบว่าพวกมคธอนุญาตการนุ่งผ้า พวกนี้จึงไม่ชอบ ตำหนิว่าผิดบัญญัติของมหาวีระ ที่ไปใช้ผ้า ไม่ควรเอาอย่างการหละหลวมเช่นนี้ ดังนั้น พวกใต้จึงยังคงเปลือยกายตามเดิม ไม่ยอมรับสตรีบวช ไม่รับรองสังคายนาที่ฝ่ายเหนือทำที่ปาฏลีบุตร และไม่ร่วมสังฆกรรมกับฝ่ายเหนือด้วย ดังนั้น พวกนี้จึงเรียกตัวเองว่า ทิคัมพร (ห่มฟ้า) ส่วนพวกที่นุ่งผ้าขาวถูกเรียกว่า เศวตัมพร ตั้งแต่นั้นมา เรื่องการนุ่งผ้านี้ศาสดาองค์ก่อนคือปารศวะก็นุ่ง มหาวีระองค์เดียวที่เปลือย ฉะนั้น ฝ่ายเศวตัมพรจึงเชื่อว่า การนุ่งผ้าก็เข้าถึงโมกษะได้

การแตกแยกขั้นสุดท้ายนี้ บางท่านก็ว่าอยู่ในสมัยพระเจ้าจันทรคุปต์ บางท่านก็ว่า พ.ศ.๖๒๓ ยังไม่สามารถจะลงความเห็นได้แน่นอน แต่มคธประสบความอดอยากนั้นอยู่ในสมัยพระเจ้าภัทรพาหุ และพระเจ้าจันทรคุปต์แน่.

บทที่ ๑๕

พุทธศาสนา

เรื่องพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่คนไทยเราทั่วไปรู้อยู่แล้ว แม้จะไม่ละเอียดก็พอจะพูดได้ว่า ใครเป็นศาสดา และมีประวัติเป็นมาอย่างไร นักเรียน นักศึกษา ประชาชนคนใดที่แสดงว่าตนเป็นพุทธมามกะแล้ว ถ้าไม่รู้ว่าพุทธศาสนาคืออะไร มีประวัติเป็นมาอย่างไร ก็รู้สึกว่าจะเป็นที่อับอายขายหน้าแก่คนในศาสนาอื่น ที่เขารู้เรื่องและเข้าใจในศาสนาของเขาดี บางคนอาจจะอธิบายเรื่องของพุทธศาสนาให้เราฟังเสียด้วยซ้ำ ในการเขียนหนังสือเล่มนี้มิได้มุ่งหมายไว้แต่ต้นว่าจะเขียนเรื่องพุทธศาสนาให้พิสดาร แต่จะเขียนทุกเรื่องที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์อินเดียในยุคนั้น ดังนั้น ในตอนนี้มาถึงเรื่องพุทธศาสนา จึงขอเล่าเรื่องพุทธศาสนาแต่โดยสังเขป เพื่อประโยชน์แก่ผู้อ่านที่ยังไม่เข้าใจพุทธศาสนามากนัก จะได้เป็นเครื่องประดับตัวและนำไปใช้ได้ ไม่เก้อเขินหรือขายหน้าชาวต่างชาติต่างศาสนาที่เขารู้กัน เมื่อเราบอกว่าเป็นชาวพุทธก็ควรจะพูดเรื่องพุทธได้ ไม่เช่นนั้นก็ถือว่าเป็นเรื่องน่าอาย เพราะเป็นคนขาดความรอบคอบ ไม่เอาใจใส่ ไม่รู้แม้แต่ศาสนาของตนเอง ซึ่งความรอบคอบดังกล่าวนี้ ผู้มีการศึกษาถือนักหนา เพราะว่าเมื่อเรายังไม่รู้เรื่องของตนพอ ก็เป็นการยากที่เราจะรู้เรื่องของคนอื่น ดังนั้น ในบทนี้ขอให้เราได้มาสนใจเรื่องพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาประจำชาติของเราเสียก่อน

ชาติภูมิเดิมของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าเดิมชื่อ สิทธัตถะ ทรงเป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ กษัตริย์แห่งนครกบิลพัสดุ์ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของรัฐเล็ก ๆ คือรัฐสักกะ หรือที่เรารู้กันว่าสักกชนบทรัฐนี้อยู่ทางเหนือของโกศล ติดต่อกับเทือกเขาหิมาลัย ปัจจุบันนี้ได้แก่ท้องที่ประเทศเนปาล สักกะเป็นรัฐอิสระ แต่บางครั้งก็ถูกรัฐโกศลยึดไว้ในอำนาจ ราชวงศ์ที่ครองรัฐนี้มีชื่อว่า ศากยวงศ์ และถือตนเองว่าเป็นวงศ์ที่บริสุทธิ์ เป็นโคตมโคตร คือสืบมาแต่วงศ์แห่งพระอาทิตย์ แม้จะเป็นรัฐเล็ก แต่การปกครองและความเป็นอยู่ในรัฐก็ปกติสุข เป็นรัฐที่อุดมด้วยข้าวกล้า มีอาชีพส่วนใหญ่ไปในการกสิกรรม เจ้าชายสิทธัตถะเมื่อยังเล็ก ได้รับความเอาใจใส่และการเลี้ยงดูอย่างดียิ่งเหมือนกษัตริย์ทั้งหลาย ซ้ำได้รับการทำนายว่า ถ้าออกบวชจะเป็นจอมศาสดาเอกในโลก ถ้าอยู่ครองเมืองจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ยิ่งทำให้คนทั้งหลายมีใจมุ่งหวังอย่างยิ่งที่จะให้พระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ตามคำทำนายของพราหมณ์ และในบรรดาคนเหล่านั้นผู้

ที่มีความมุ่งหวังมากที่สุดก็คือ พระเจ้าสุทโธทนะ ดังนั้นพระองค์จึงจัดการเลี้ยงดูพระราชโอรสอย่างดีที่สุด ให้การศึกษาอย่างดีที่สุด ตามคัมภีร์ฝ่ายบาลีปรากฏว่า เจ้าชายสิทธัตถะเป็นรัชทายาทที่สมบูรณ์พร้อมทุกอย่าง แทบจะไม่มีใครเสมอเหมือนในโลกมนุษย์ เมื่อพระองค์มีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา เจ้าชายสิทธัตถะทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงยโสธราหรือพิมพา เจ้าหญิงแห่งนครเทวทหะ ผู้เป็นพระธิดาแห่งพระเจ้าสุปปพุทธ และเป็นกนิฏฐภคินีของพระเทวทัต (นัยว่าพระนางประสูติวันเดียวกับเจ้าชายสิทธัตถะ) หลังจากทรงอภิเษกแล้วได้ ๑๓ ปี เมื่อเจ้าชายมีพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา จึงมีพระโอรสคือ พระราหุล

การออกผนวช

ชีวิตการครองเรือนของพระองค์ เป็นไปด้วยความราบรื่นทุกอย่าง ทำให้ชาวเมืองมีความมั่นใจและสุขใจว่าไม่นานนัก เขาคงจักได้เห็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์ใหม่ ผู้ที่จะเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของเขาต่อไป แต่เหตุการณ์ตรงกันข้าม แม้ความสุขสำราญในพระราชวังจะมีจนเหลือล้น เจ้าชายก็มิได้พอพระทัยเลย ทรงพิจารณาเห็นความสุขอื่นซึ่งดีกว่านั้น ความสุขในครอบครัวเป็นความสุขแบบชาวบ้าน ไม่มั่นคง สามวันดี สี่วันเปลี่ยน ความทุกข์เดียวที่คนเดียวมีก็ยังไม่เท่าไร ต่อไปอาจจะมีลูกสี่หลานห้าเพิ่มขึ้น ความทุกข์ก็จะยิ่งมากขึ้น และการครองเรือนมีแต่ทางทำบาป เมื่อมีบาปก็ต้องมีทุกข์เป็นผล ต่อมาวันหนึ่งพระองค์เสด็จประพาสพระราชอุทยาน ได้พบเทวทูต[๑๗] คือ คนแก่หง่อม คนป่วยหนัก และคนตาย ซึ่งเทวดาเนรมิตไว้ในระหว่างทาง ภาพทั้ง ๓ นี้ทำให้พระองค์ทรงขยะแขยงหวาดกลัวเป็นที่สุด ดำริว่าสักวันเหตุการณ์เช่นนี้จะต้องมาถึงเรา การเสด็จพระราชอุทยานจึงไม่มีความหมาย จึงเสด็จกลับและได้พบสมณะเข้าอีกในระหว่างทาง ทรงเลื่อมใสพอพระทัยมาก เพราะดำริว่าเพศนี้จะเป็นทางให้พระองค์รอดพ้นจาก แก่ เจ็บ และตายได้

---

๑๗. เรารู้กันโดยทั่วไปว่าเจ้าชายสิทธัตถะจะเห็นเทวทูต ๔ แล้วเบื่อหน่าย แต่ในบาลี เทวทูตท่านแสดงไว้ ๓ รวมกับสมณะ ๑ จึงเป็น ๔ สมณะนั้นท่านไม่ถือเป็นเทวทูต

ด้วยอำนาจบารมีที่เคยบำเพ็ญมาหลายชาติ ทำให้พระองค์ทรงเบื่อหน่ายต่อการครองเรือน ในที่สุดความดำริจะออกหนีจากราชวัง เพื่อทรงผนวชก็มีขึ้นในพระทัย ต่อมาไม่นานพระนางยโสธราก็ประสูติพระโอรสเป็นชาย แทนที่พระองค์จะพอพระทัย แต่กลับรู้สึกไปว่านี้คือบ่วงที่จะคล้องเราไว้ในโลกแห่งความทุกข์ จึงในคืนเดียวกันนั้นเอง เจ้าชายสิทธัตถะก็ได้หนีออกจากราชวัง พร้อมด้วยสหายคู่ใจคือ ฉันนะ ผู้เป็นคนขับขี่ม้าประจำพระองค์ คนทั้งสองได้หลบหนีในยามราตรี ไปสู่แม่น้ำอโนมานที และเจ้าชายก็ทรงผนวชที่นั่น แล้วให้ฉันนะกลับ

จากนั้นพระองค์ซึ่งถือเพศเป็นดาบสแล้ว ก็ได้มุ่งหน้าสู่มคธ ซึ่งอยู่ทางใต้โกศลและใต้วัชชีลงไป ด้วยทรงเห็นว่ามคธมีความเหมาะสมหลายอย่างที่พระองค์จะไปบำเพ็ญเพียรที่นั่น

วิจารณ์การออกบวช

การออกผนวชของเจ้าชายสิทธัตถะ มีนักปราชญ์ได้ให้ทัศนะไว้ต่าง ๆ กัน เมื่อสรุปแล้วมีทัศนะที่สำคัญอยู่ ๓ ทัศนะคือ

๑. **การหลบหนีออกผนวช** ดังกล่าวแล้ว ทัศนะนี้นักปราชญ์ทางบาลีสนับสนุนเป็นอันเดียวกันว่า เนื่องจากเจ้าชายได้ตั้งปณิธานมาหลายร้อยชาติ เพื่อจะได้เป็นพระพุทธเจ้า และเพื่อจะให้เป็นไปตามปณิธานนี้ พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญคุณธรรมมาทุกชาติ คำนวณได้ถึง ๕๐๐ ชาติ และที่สำคัญที่สุดก็คือ ๑๐ ชาติหลัง (ทศชาติ) ซึ่งใกล้เข้ามาทุกที และชาติสุดท้ายก็คือ เมื่อพระองค์เสวยพระชาติเป็นเวสสันดร จากพระเวสสันดรก็มาเป็นสิทธัตถะ ดังนั้น จึงไม่มีสิ่งใดสามารถขัดขวางแนวทางของพระองค์ที่จะมิให้พระองค์ออกผนวช แม้พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบเป็นลางอยู่ก่อนนั้นแล้ว และได้จัดการระแวดระวังอย่างดียิ่งก็ตาม เจ้าชายสิทธัตถะก็ต้องหาโอกาสจนได้ ดังปรากฏแล้วนั้น

๒. **การออกผนวชซึ่งหน้า** ทัศนะนี้พระคันถรจนาจารย์เห็นว่า เจ้าชายสิทธัตถะได้ลาผนวชตามประเพณี และเสด็จออกเสด็จออกซึ่ง ๆ หน้า พระองค์ยังมีพระวรกายอันสดใสแข็งแรง มีพระเกศาอันดำสนิท ทำให้พระราชบิดาทรงกันแสงเป็นที่สุด ทรงเสียดายพระโอรส อยากให้อยู่ครองเมือง แต่ก็สุดจะห้าม จึงทรงปล่อยไปและทรงหวังอยู่ว่า เมื่อพระโอรสออกประพฤติพรตด้วยความลำบากแล้ว สักวันก็คงจะหวนกลับมาครองราชสมบัติตามเดิม

มีนักประวัติศาสตร์อินเดียหลายท่าน เชื่อตามทัศนะนี้ โดยให้เหตุผลว่า ยุคนี้เป็นยุคที่วรรณะกษัตริย์พยายามจะเอาชนะวรรณะพราหมณ์ เพราะเห็นว่าพราหมณ์มีอำนาจดึงความเชื่อถือจากประชาชนได้มาก และวิธีปฏิบัติการของพวกพราหมณ์ก็เป็นไปโดยผิดหลักศีลธรรม เช่น ไม่ยอมให้คนวรรณะต่ำเรียนรู้พระเวท ไม่ให้มีการสังคมด้วย ไม่ให้สิทธิมนุษย์แก่เขาเท่าที่เขาจะมี และเอาเปรียบประชาชน โดยเก็บผลประโยชน์จากประชาชนมาบำรุงศาสนา โดยทำหน้าที่เป็นพิธีกร บูชาอ้อนวอนพระเจ้า การบูชายัญก็มีการเข่นฆ่าสัตว์ บางครั้งแม้กระทั่งคน เพื่อบูชาเทพเจ้า ระบบสังคมและศาสนาในเวลานั้น พราหมณ์จะให้เป็นไปอย่างไรก็ได้ ปากของพราหมณ์ศักดิ์สิทธิ์กว่าเสียงปืนของกษัตริย์ ดังนั้น จึงมีกษัตริย์เป็นจำนวนมากค้านระบบของพราหมณ์ โดยการศึกษาและตั้งระบบปรัชญาขึ้นใหม่ เช่น อุปนิษัท

ดังกล่าวแล้วเป็นตัวอย่าง อนึ่ง ระบบอาศรม ๔ ดังกล่าวมาแล้วนั้น ก็เป็นที่นิยมของประชาชนโดยทั่วไป เจ้าชายสิทธัตถะได้ศึกษาและได้ครองเรือนแล้ว เห็นว่ายังไม่เป็นความสุขที่เพียงพอ จึงทรงหันมาประพฤติอาศรมที่สามคือ วานปรัสถะ แต่การประพฤติของพระองค์เจริญก้าวหน้าไปมาก จนไม่มีเจ้าลัทธิคนใดทัน ด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์ ทำให้พระองค์เจนจบสรรพวิชาและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในครั้งนั้น แล้วประการสุดท้ายเลยทำให้พระองค์เสด็จออกศึกษาด้วยพระองค์เอง ประพฤติพรตอยู่ถึง ๖ ปี ทัศนะนี้ก็มีคนเชื่ออยู่มาก

๓. **การออกบวชเพราะแพ้มติสภา** ทัศนะนี้เป็นของคนส่วนน้อยที่เป็นฝ่ายมหายาน คือเป็นผลงานของนักปราชญ์อินเดียและญี่ปุ่นสำนักมหายาน ซึ่งสรุปความได้ว่า เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะมีพระชนม์ได้ ๒๐ พรรษา พระองค์ได้ปฏิญาณพระองค์เข้าเป็นสมาชิกสภาปกครองรัฐสักกะ ต่อมาเมื่อพระองค์มีพระชนม์ ๒๘ พรรษา สักกะและโกลิยะเกิดขัดกันเรื่องน้ำในแม่น้ำโรหิณีถึงกับจะทำสงครามกัน รัฐสภาศากยะมีมติให้รบและจะเตรียมระดมพล แต่สมาชิกที่ไม่เห็นด้วยคือเจ้าชายสิทธัตถะ พระองค์ทรงค้านตลอดเวลา ไม่เห็นด้วยที่จะใช้อาวุธเป็นเครื่องสร้างสันติภาพ ทรงแนะให้แต่งตั้งผู้แทนทั้งสองฝ่าย เจรจาสันติภาพกัน แต่ไม่สำเร็จ และพระองค์ก็ทรงคัดค้านและยืนยันเช่นเดิม ทำให้สภาต้องวางมาตรการที่เด็ดขาดกับพระองค์ โดยพิจารณาว่าสมาชิกผู้ไม่ร่วมมือกับสภาในภาวะเช่นนี้ เป็นการละเมิดระเบียบของสภา และละเมิดต่อข้อปฏิญาณที่ตนให้ไว้ต่อสภาก่อนจะเข้ามาร่วมเป็นสมาชิก ว่าจะทำงานทุกอย่าง และสละเลือดเนื้อเพื่อประเทศชาติเป็นต้น เมื่อเจ้าชายไม่ทำตามสภา เจ้าชายก็ควรได้รับโทษ ๓ สถานคือ
   a. ให้สละวาจาเดิม แล้วเข้าร่วมรบกับสภา
   b. ยอมให้ลงโทษถึงประหาร หรือเนรเทศ
   c. ยอมให้สภาริบทรัพย์สมบัติและไร่นาของตระกูลมาเป็นของหลวง

เจ้าชายผู้มีฉายาว่ามหาบุรุษผู้ใฝ่สันติ ทรงใคร่ครวญแล้ว ทรงตัดสินพระทัยเลือกข้อที่ ๒ คือยอมรับการเนรเทศ แต่ทางสภาเห็นว่า แม้ว่าพระองค์จะรับโทษข้อนี้และยอมให้เนรเทศก็ตาม เรื่องก็จะยังไม่สงบ อาจจะเป็นปัญหากระทบกระเทือนต่อโกศล ซึ่งมีอำนาจเหนือกบิลพัสดุ์อยู่ เกรงโกศลจะยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องและบีบคณะราชแห่งศากยะเสีย แต่เจ้าชายก็หาทางออกจนได้ โดยการสละเพศฆราวาส บวชเป็นปริพาชกออกไป เพื่อให้พ้นข้อสงสัย การออกบวชจึงมีขึ้นด้วยประการฉะนี้ ทัศนะนี้ก็น่าฟัง แต่หลักฐานยังไม่รัดกุมพอ เพราะหลักฐานที่อ้างนั้น เป็นบทประพันธ์ของนักปราชญ์รุ่นหลัง และเป็นนักปราชญ์มหายานด้วย ทัศนะดังกล่าวยังไม่พบในตำนาน วังสะ พงศาวดาร หรือคัมภีร์อื่น เช่น ปุราณะ เป็นต้น จึงยังไม่มั่นใจว่าจะเป็นไปได้ (ผู้สนใจโปรดอ่านเรื่อง “เรื่องพุทธประวัติที่ค้นพบใหม่” ซึ่งแปลและเรียบเรียงโดย อาจารย์เสฐียร พันธรังษี)

การค้นหาสัจธรรม

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงผนวชแล้ว ทรงมุ่งหน้าสู่มคธ ซึ่งเวลานั้นมคธเป็นดินแดนที่มีอำนาจทางการปกครอง การเป็นอยู่ของประชาชนก็อุดมสมบูรณ์ และมีนักพรต นักปราชญ์ เจ้าลัทธิทางศาสนามากมาย เป็นการสะดวกที่พระองค์จะไปบำเพ็ญเพียรและศึกษาที่นั่น และเป็นการคาดล่วงหน้าของพระองค์ด้วยว่า เมื่อพระองค์สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว การประกาศสัจธรรมของพระองค์ก็จะง่ายขึ้นและมีผลรวดเร็ว เพราะมคธมีความพร้อมหลายประการดังกล่าวแล้ว นี้นับเป็นการคาดคะเนที่ถูกต้องและสมประสงค์ ดังนั้น เมื่อแรกถึงมคธพระองค์ก็เสด็จไปยังตัวเมืองหลวงคือราชคฤห์ก่อนอื่น ทั้งนี้อาจจะเป็นการทำทางไว้หรือเพื่อศึกษาความเป็นไปของบ้านเมือง ของกษัตริย์มคธและอื่น ๆ อีกตามวิสัยของผู้ฉลาดรอบคอบ พระองค์ได้พบพระเจ้าพิมพิสารแห่งมคธ หลังจากได้ทรงสนทนากับราชาแห่งมคธแล้ว พระราชาทรงเลื่อมใสพอพระทัยในท่วงทีและวาจาที่ฉลาดของพระองค์ จึงเชื้อเชิญให้พระองค์ลาผนวชมาร่วมราชการงานแผ่นดินด้วย แต่พระองค์ได้ถวายพระพรว่า ไม่มีความต้องการด้วยตำแหน่งและสมบัติ ที่มานี้เพื่อแสวงหาโมกขธรรม ดังนั้นพระเจ้าพิมพิสารจึงอนุโลมตามพร้อม ทั้งพอพระทัยที่จะถวายความสะดวก และให้อารักขาเท่าที่โอกาสจะอำนวย ก่อนจากกันพระเจ้าพิมพิสารได้ขอร้องว่า ถ้าเมื่อใดได้บรรลุโมกขธรรมแล้ว ขอให้กลับมาโปรดพระองค์และประชาชนชาวนครราชคฤห์ด้วย การเริ่มต้นของเจ้าชายสิทธัตถะครั้งนี้นับว่าเป็นลางดีที่นำไปสู่ความสำเร็จในอนาคตจากราชคฤห์ พระองค์ได้เสด็จไปยังสำนักของอาฬารดาบส และสำนักของอุทกดาบส ทั้งสองท่านเป็นอาจารย์ที่โด่งดังอยู่ในเวลานั้น เมื่อทรงศึกษาจากสำนักอาจารย์ทั้งสองจนหมดทุกวิชาที่อาจารย์จะสอนได้แล้ว พระองค์ก็ขอลาเพื่อแสวงหาโมกขธรรมต่อ พระองค์ได้ยึดเอาตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเป็นที่บำเพ็ญเพียร เพราะที่นั่นเป็นป่าที่ร่มรื่น มีน้ำใสไหลเย็น มีความเงียบพอจะทำความเพียร ทั้งไม่ห่างไกลจากหมู่บ้านที่พอจะบิณฑบาตอาหารได้ เมื่อพระองค์ได้ตั้งหลักที่นั้นแล้ว ก็มีพราหมณ์ ๕ คนคือ โกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ อัสสชิ ได้ออกบวชตามมาเป็นบริวารคอยรับใช้พระองค์ ในจำนวนเหล่านั้น โกณฑัญญะมีอายุแก่กว่าเพื่อน และเป็นพราหมณ์ผู้เคยทำนายเจ้าชายสิทธัตถะเมื่อประสูติใหม่ ๆ ว่าจะต้องออกบวชและเป็นศาสดาเอกของโลก ดังนั้นเมื่อเจ้าชายออกบวช โกณฑัญญะจึงเชิญเพื่อนออกบวชตามด้วย พระองค์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา คือการทรมานร่างกายอย่างหนักโดยวิธีต่าง ๆ อยู่ถึง ๖ ปีจนพระกายซูบผอมเพราะขาดอาหาร แม้กระนั้นก็ยังไม่ได้ตรัสรู้ ความพยายามโดยไม่มีใครบังคับ ด้วยความทรมานยิ่งนี้ นับเป็นคุณลักษณะอันสูงส่งของมหาบุรุษแห่งโลก ซึ่งยากจะหาใครทัดเทียมได้ การบำเพ็ญพรตโดยวิธีนี้เป็นความเชื่อถือของคนสมัยนั้นและนักบวชทั้งหลายก็ทำกันอยู่โดยทั่วไป แต่เมื่อสิ้น ๖ ปีแล้วก็ไม่ปรากฏผล พระองค์ทรงตัดสินพระทัยใหม่คือจะทำความเพียรทางจิต แต่การทำความเพียรทางจิตนั้นจะต้องมีอาหารมาเพื่อบำรุงร่างกายให้

แข็งแรงพอสมควรก่อน พระองค์จึงหันมาเสวยพระกระยาหารบ้าง จนเป็นเหตุให้นักบวชทั้ง ๕ ซึ่งเรียกว่าปัญจวัคคีย์ หลีกหนีไปอยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี การจากไปของปัญจวัคคีย์ทำให้พระองค์ได้รับความสงบ สะดวกแก่การทำสมาธิ

การตรัสรู้

ณ วันเพ็ญแห่งเดือนวิสาขะ คือเดือน ๖ พระโพธิสัตว์สิทธัตถะ ทรงรับข้าวมธุปายาสของนางสุชาดาแล้ว เสด็จไปยังแม่น้ำเนรัญชรา ทรงสนานแล้ว ทำข้าวมธุปายาสเป็นก้อน ๆ ได้ ๔๙ ก้อนและทรงเสวยทั้งหมด แล้วทรงลอยถาดในแม่น้ำ ตอนบ่ายได้รับหญ้าจากนายโสตถิยะ แล้วเอามาทำบัลลังก์ประทับนั่งภายใต้ต้นโพธิ์ ณ ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเนรัญชรา เมื่อตกเย็น พระองค์ได้ประทับนั่งบนแท่นหญ้า ผินพระพักตร์ไปทางเบื้องตะวันออก โดยตั้งพระทัยว่าจะทำสมาธิเพื่อบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ หากยังไม่บรรลุก็จะยังไม่เสด็จลุกจากที่ แม้ว่าเนื้อ เลือด เอ็น กระดูก จะสิ้นสูญไป ก็จะไม่ท้อถอยจนกว่าจะได้บรรลุผลที่ต้องการ

ณ ราตรีนั้นเอง มหาบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ของโลกได้ทรงทำความเพียร โดยเอาชีวิตเข้าแลกกับโพธิญาณ มิได้ย่อท้อต่ออุปสรรคใด ๆ พระองค์ทรงทำสมาธิจนได้บรรลุญาณ ๓ หรือวิชชา ๓ อันเป็นเครื่องประกาศว่า พระองค์เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในราตรีนั้น ญาณ ๓ ที่พระองค์ทรงบรรลุนั้นคือ

๑. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ได้แก่ญาณเป็นเครื่องให้รู้ถึงอดีตชาติของพระองค์และของสัตว์ทั้งหลายว่า ในชาติที่ล่วงมาแล้วนั้นเคยเกิดเป็นอะไรและอย่างไรมาแล้ว พูดอย่างธรรมดาก็ว่าระลึกชาติได้ พระองค์บรรลุญาณนี้ในปฐมยาม ยามที่หนึ่ง
๒. จุตูปปาตญาณ ได้แก่ญาณเป็นเครื่องให้รู้ถึงการจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย คือรู้ว่าใครเกิดใครตายที่ไหนอย่างไร พระองค์บรรลุญาณนี้ในทุติยยาม ยามที่สอง
๓. อาสวักขยญาณ ได้แก่ญาณเป็นเครื่องรู้ถึงการทำให้กิเลสทั้งหลายสิ้นไป และพระองค์ก็ทำให้อาสวะของพระองค์สิ้นไปด้วยในขณะนั้น พระองค์บรรลุญาณนี้ในตติยยาม ยามที่สาม

พอสิ้นราตรีนั้นเอง พระองค์ก็ได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ กิเลสาสวะทั้งหลายก็สิ้นไปพร้อมกันนั้นด้วย จากนั้นพระองค์จึงได้พระนามใหม่ว่า **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า** ซึ่งหมายความว่า ผู้ตรัสรู้เองโดยถูกต้อง ณ เพ็ญเดือนวิสาขะ ด้วยประการฉะนี้

ประกาศสัจธรรม

หลังจากได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงใช้เวลาถึง ๗ สัปดาห์ เสวยวิมุตติสุข คือความสุขที่เกิดจากความหลุดพ้น อยู่บริเวณต้นโพธิ์และเขตใกล้เคียง สถานที่ตรงนั้นเวลานี้มีชื่อว่า คยา หรือโพธิคยา เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ผู้ไปแสวงบุญทั้งหลาย หลัง ๗ สัปดาห์แล้วพระองค์ได้เสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เพื่อเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ซึ่งหลีกหนีจากพระองค์ไปอยู่ที่นั่น พระองค์ทรงแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญวัคคีย์ ในวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะคือเดือน ๘ ในหัวข้อพระธรรมเทศนานั้นมีอธิบายโดยย่อ ๆ ดังนี้คือ

พระองค์ทรงตำหนิทาง ๒ สาย คืออัตตกิลมถานุโยค คือการทรมานกายตนให้ได้รับความลำบาก อย่างที่พระองค์ทำมาแล้วถึง ๖ ปี หนึ่ง, และกามสุขัลลิกานุโยค คือการปล่อยตัวให้มั่วสุมอยู่กับกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส โดยไม่พิจารณาเห็นโทษของกามนี้ หนึ่ง ทาง ๒ สายนี้พระองค์ตรัสว่าไม่ดี เป็นของชาวบ้านเป็นของปุถุชน มิใช่ของผู้ประเสริฐ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ บรรพชิตควรเว้นทาง ๒ สายนี้ เพราะมันตึงเกินไปและหย่อนเกินไป ไม่สำเร็จประโยชน์ พระองค์ทรงแนะนำให้ใช้ทางสายกลาง เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา หรือมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ คือ

๑. **สัมมาทิฏฐิ** เห็นชอบ
๒. **สัมมาสังกัปปะ** ดำริชอบ
๓. **สัมมาวาจา** พูดชอบ
๔. **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ
๕. **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีพชอบ
๖. **สัมมาวายามะ** พยายามชอบ
๗. **สัมมาสติ** ระลึกชอบ
๘. **สัมมาสมาธิ** สมาธิชอบ

ทางสายนี้เป็นทางนำไปสู่ความบริสุทธิ์ คือนิพพานในที่สุด และทรงประกาศอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เมื่อจบธรรมเทศนาหัวหน้าปัญจวัคคีย์ คือ โกณฑัญญะ ได้ดวงตาเห็นธรรม คือ โสดาบัน เป็นพยานว่า ธรรมของพระองค์สามารถจะรู้ตามได้ และมีคนรู้แล้ว

ครั้นต่อมาอีก ๔ รูปนั้นก็ได้โสดาบันเช่นกัน และทุกท่านได้บรรลุพระอรหันต์ในที่สุด อีกไม่นาน ยสะ เศรษฐีหนุ่มแห่งเมืองพาราณสี ได้เบื่อหน่าย จึงไปขอบวช พระองค์ก็พร่ำสอนให้เป็นพระอรหันต์ แล้วจึงบวชให้ต่อมาอีก เพื่อน ๆ ของยสะก็ออกบวชตามจนทวีจำนวนมากขึ้น รวมเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด ๖๐ รูป และพระพุทธเจ้าด้วยเป็น ๖๑ รูป พระองค์ทรง

พิจารณาเห็นว่า บัดนี้ พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ มีครบถ้วนแล้ว สมควรจะส่งภิกษุเหล่านี้ออกประกาศพระศาสนา จึงได้ให้ภิกษุเหล่านั้นแยกย้ายกันออกไปสู่บ้านเล็กเมืองน้อย เพื่อเผยแผ่สัจธรรมที่ตนรู้แล้วแก่ประชาชน ส่วนพระองค์เองนั้นได้เสด็จกลับไปยังมคธอีก เพื่อประกาศศาสนา และเพื่อพบพระเจ้าพิมพิสารตามที่ได้รับอาราธนาไว้แต่ตอนต้นนั้น

อุบายที่ฉลาด

ปัญหาที่น่าคิดก็คือว่า เพราะเหตุไรพระองค์จึงไม่เผยแพร่ธรรมที่มคธก่อน เพราะที่นั่นพระองค์ได้อาศัยบำเพ็ญเพียรมาตั้ง ๖ ปี สาเหตุที่พระองค์ตัดสินพระทัยไม่ทำเช่นนั้นอาจจะเป็นกุสโลบายที่ฉลาดเยี่ยมของพระองค์ ที่จะติดตามไปโปรดปัญจวัคคีย์ก่อน เพราะท่านทั้ง ๕ เป็นบริวารผู้คอยติดตามและหวังการตรัสรู้ของพระองค์ เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้ว จึงสมควรโปรดท่านทั้ง ๕ ก่อน และเมื่อได้ท่านทั้ง ๕ เป็นสาวกแล้ว จะได้คนอื่น ๆ ตามมาอีก การกระทำของพระองค์เป็นตัวอย่างอันดีแก่คนรุ่นหลังว่า การอนุเคราะห์และการไว้ใจของกันและกันนั้น ผู้อยู่ใกล้ชิดสมควรได้รับก่อน เพราะถ้าคนใกล้ชิดถูกทอดทิ้ง หรืออยู่ในอันดับหลังแล้ว จะดูไม่งามและขาดคุณธรรมไป ดังนั้น คนใกล้หรือญาติมิตรจึงควรรักษาน้ำใจกันไว้ก่อน พระองค์ทรงมองเห็นประโยชน์เช่นนั้น จึงโปรดปัญจวัคคีย์ก่อน เมื่อพระองค์ได้ส่งสาวกออกประกาศศาสนาเช่นนั้นแล้ว พระองค์ก็ได้เสด็จกลับไปยังมคธ ในระหว่างทางได้พบภัททวัคคีย์ ๓๐ คนในไร่ฝ้าย บุรุษทั้ง ๓๐ คนนั้นถูกหญิงแพศยาขโมยเครื่องประดับ กำลังติดตามหา ก็พอดีมาพบพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสให้พวกนั้นได้สติว่า **“พวกเธอจะแสวงหาคนอื่นดีหรือว่าจะแสวงหาตนดีกว่า”** พระดำรัสเพียงเท่านี้ทำให้เธอทั้ง ๓๐ คนแปลกใจว่า ตัวเราอยู่ที่นี้แล้ว ทำไมสมณะนี้จึงถามว่าจะแสวงหาคนอื่นดีหรือจะแสวงหาตนดี เมื่อไม่เข้าใจจึงขอให้พระองค์ทรงอธิบาย พระองค์จึงแสดงธรรมโปรดเธอทั้งหมดให้เป็นพระอรหันต์ แล้วส่งไปประกาศศาสนา เช่นกับสาวก ๖๐ รูปนั้น แล้วพระองค์ก็มุ่งสู่มคธต่อไป เมื่อไปถึงมคธ แทนที่จะเข้าเมืองเพื่อโปรดพระเจ้าพิมพิสาร พระองค์กลับไม่ทำเช่นนั้น ทรงเสด็จไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้องก่อน คือ อุรุเวลกัสสปะ ซึ่งตั้งอาศรมอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราทางตอนเหนือ และมีศิษย์อยู่ถึง ๕๐๐ คน ชฎิลท่านนี้เป็นพวกฤษีบูชาไฟ เลี้ยงพญานาคที่มีฤทธิ์ไว้ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปขอพัก ชฎิลบอกให้ไปพักที่โรงพญานาค พระองค์ได้ปราบพญานาคชนะ ทำให้ชฎิลเลื่อมใส เลยยอมตนเป็นศิษย์ แล้วนำเอาบริขารและเครื่องของฤษีทั้งหลายโยนลงน้ำ บริขารเหล่านั้นลอยลงใต้ ไปถึงสำนักของน้องชายคนกลาง คือนทีกัสสปะซึ่งมีสำนักอยู่ใต้ลงไปอีก ชฎิลนทีกัสสปะ มีศิษย์ ๓๐๐ คน เมื่อเห็นบริขารของพี่ลอยมา นึกว่าคงเกิดอันตรายแก่พี่ชาย จึงพาศิษย์ไปดู และได้ทำอย่างพี่ชาย คือเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้า

เมื่อบริขารของพี่ทั้งสองคนลอยไปถึงน้องคนสุดท้ายคือ คยากัสสปะ ซึ่งตั้งอาศรมอยู่ที่ตำบลคยาสีสะ ใกล้ ๆ กับต้นโพธิ์ที่ตรัสรู้ ชฎิลคยากัสสปะซึ่งมีศิษย์ ๒๐๐ คนเกิดความสงสัย จึงพาศิษย์เดินทางไปดูพี่ชาย แล้วได้ทำอย่างพี่ทั้งสอง ตอนนี้พระองค์ได้ศิษย์จำนวน ๑,๐๐๓ คนแล้ว จากนั้นพระองค์พาสาวกใหม่ทั้งหมดไปยังคยาสีสะ ซึ่งเป็นที่รื่นรมย์ เหมาะสมที่จะแสดงธรรม พระองค์ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร อธิบายถึงไฟ คือความร้อน ๓ อย่าง ราคัคคิ ไฟคือราคะ โทสัคคิ ไฟคือโทสะ โมหัคคิ ไฟคือโมหะ

เพราะเหตุใด จึงทรงแสดงธรรมนี้ น่าจะเป็นเพราะว่าชฎิลทั้งสามนิยมบูชาไฟ ฮินดูสมัยนั้นนิยมบูชาไฟและดวงอาทิตย์ เห็นว่าไฟเป็นเทพเจ้าชื่ออัคนี ดวงอาทิตย์ก็เป็นเทพเจ้าที่สูงศักดิ์ เมื่อเป็นเช่นนั้น หัวข้อธรรมที่ดีที่สุดก็คือ อาทิตตปริยายสูตร เพราะเป็นสูตรว่าด้วยความร้อน แต่ความร้อนของพระองค์ไม่เหมือนที่เขาเคยรู้มา กลับเป็นความร้อนคือกิเลส ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนด้วยไฟคือ ราคะ โทสะ โมหะ เมื่อจบพระธรรมเทศนา ภิกษุเหล่านั้นก็ได้เป็นพระอรหันต์

เมื่อได้ชฎิลเหล่านี้เป็นสาวกแล้ว พระองค์พร้อมด้วยพระอรหันต์สาวกเหล่านั้น เข้าไปสู่กรุงราชคฤห์ เมื่อชาวเมืองเห็นชฎิลทั้งสามพร้อมด้วยบริวารยอมเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าเช่นนั้นก็แปลกใจ มีความสงสัย อุรุเวลกัสสปะจึงแสดงให้ชาวเมืองทั้งนั้นหมดสงสัย แล้วถวายคารวะแด่พระผู้มีพระภาค พระองค์จึงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าพิมพิสารและประชาชนจำนวน ๑๒ นหุต แล้วพระเจ้าพิมพิสารก็ได้ถวายป่าไผ่ ใกล้ ๆ กับตัวเมืองราชคฤห์ให้เป็นพระอารามที่ประทับของพระพุทธองค์และหมู่ภิกษุ วัดนั้นมีชื่อว่า “เวฬุวัน” นับเป็นวัดแรกในพุทธศาสนา และพระเจ้าพิมพิสารก็ได้ถวายความสะดวกทุกอย่าง

ได้อัครสาวกขวา-ซ้าย

เมื่อพระองค์ได้ชัยชนะต่อชฎิล ๓ พี่น้อง ซึ่งถือเป็นคณาจารย์ที่เด่นในมคธสมัยนั้น ทำให้มั่นใจได้ว่า ฐานะของพระองค์จะต้องมั่นคง และหมายถึงสำเร็จอันยิ่งใหญ่ในการฝังรากพระพุทธศาสนาลงในมคธ พระองค์พร้อมด้วยหมู่ภิกษุได้ประทับที่เวฬุวัน ที่ราชาแห่งมคธ ได้มอบถวาย ไม่นานนักก็ได้อัครสาวกคือพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ทั้งสองท่านเคยเป็นหนุ่มสำราญ ชื่ออุปติสสะ และโกลิตะ มีลูกน้องคนละ ๒๕๐ เคยไปดูละครบ่อยครั้ง ต่อมาเกิดเบื่อหน่ายว่า อันลิเกละครนั้นล้วนเป็นเรื่องโกหกหลอกลวงทั้งนั้น ผู้แสดงก็พยายามจะสรรหาเรื่องต่าง ๆ มาหลอกให้คนชมหัวเราะบ้าง ร้องไห้บ้าง เกิดอารมณ์ต่าง ๆ บ้าง เพื่อให้ผู้ชมหลงใหลและคอยติดตามดูอยู่เรื่อย ๆ ผู้ดูก็สนุกจริง ๆ คือ เขาหลอกให้หัวเราะ ให้ร้องไห้ให้เพลิดเพลินนึกว่าเป็นจริง ๆ แต่ที่แท้ก็ของปลอม หนุ่มทั้งสองจึงคิดจะแสวงหาความรู้ที่

ดีกว่านี้ ทั้งสองได้ไปขอเป็นศิษย์ของท่านสญชัยก่อน ศึกษาอยู่กับท่านพอสมควร จนท่านสญชัยหมดวิชาที่จะสอน ทั้งสองจึงออกแสวงหาความรู้กันไปคนละทาง โดยสัญญากันว่าถ้าใครพบวิชาที่ดีก่อนก็มาบอกแก่กัน วันหนึ่งอุปติสสะได้ไปพบพระอัสสชิเถระเข้า เมื่อได้ฟังธรรมโดยย่อของท่านแล้ว ได้บรรลุธรรมขั้นโสดาบัน แล้วกลับไปบอกเพื่อนคือโกลิตะ ทั้งสองได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เวฬุวัน ต่อมาทั้งสองท่านตั้งใจทำความเพียร ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ อุปติสสะได้นามใหม่ว่า พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้มีปัญญามาก ได้เป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระผู้มีพระภาค โกลิตะได้นามใหม่ว่า พระโมคคัลลานะ เป็นผู้มีฤทธิ์มาก ได้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย

เมื่อพุทธธรรมได้แพร่หลายไปโดยเร็วเช่นนั้น ประชาชนก็ออกบวช และได้บรรลุมรรคผลมากขึ้น ปรากฏว่าไม่ถึงปีก็มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลกเป็นจำนวนมหึมา

จาตุรงคสันนิบาต

หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้แล้วได้ ๙ เดือน เมื่อพระองค์ประทับที่เวฬุวัน ได้เกิดเหตุที่น่าสนใจขึ้น ๔ อย่างคือ

๑. วันนั้นดวงจันทร์เสวยมาฆฤกษ์ คือเพ็ญเดือน ๓
๒. พระสงฆ์จำนวน ๑,๒๕๐ รูป มาประชุมพร้อมกันโดยมิได้นัดหมาย
๓. พระสงฆ์เหล่านั้น ล้วนเป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา คือพระพุทธเจ้าบวชให้
๔. พระสงฆ์เหล่านั้น ล้วนเป็นพระอรหันต์ ไม่มีพระปุถุชนปะปนเลย

เหตุบังเอิญ ๔ อย่างนี้เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต แปลว่า การประชุมแห่งองค์ ๔ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเห็นเหตุนี้ พระองค์ได้ถือเป็นนิมิตดี ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระสาวกทั้งหลาย

โอวาทปาฏิโมกข์

โอวาทปาฏิโมกข์ ที่พระองค์ทรงแสดงในวันนั้น คือหลักใหญ่ที่สรุปคำสอนลงไว้สั้น ๆ และถือเป็นแม่บทได้ เพื่อถือเป็นหลักปฏิบัติสืบต่อไป พระองค์ตรัส ๓ คาถากึ่งเป็นภาษาบาลี ดังต่อไปนี้

๑. **ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี สมโณ โหติ ปรํ วิเหฐยนฺโต.** พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า ขันติคือความอดทนเป็น

ตบะอย่างยอด นิพพานเป็นธรรมสูงสุด บรรพชิตผู้ฆ่าและเบียดเบียนสัตว์อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะเลย

๒. **สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ.** การไม่ทำบาปทั้งปวงหนึ่ง การทำกุศลหนึ่ง การทำจิตให้หมดจดผ่องใสหนึ่ง สามประการนี้คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

๓. **อนูปวาโท อนูปฆาโต ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ ปนฺตญฺจ สยนาสนํ อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธานสาสนํ.** การไม่กล่าวร้ายกัน การไม่ประหัตประหารกัน การสำรวมในหลักคำสอน รู้จักประมาณในการกินอาหาร การนั่งการนอนในที่สงัด ประกอบความเพียรทางจิตอย่างสูง นี้คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระองค์ตรัสย่อ ๆ เพียง ๓ คาถากึ่งเท่านี้ แต่จุใจความไว้โดยตลอด โดยเฉพาะคาถาที่ ๒ นั้นชาวพุทธมักจะนำไปกล่าวเสมอ ๆ ว่านี่คือสรุปหรือหัวใจของพุทธศาสนา ซึ่งก็ถูก แต่ไม่หมดทีเดียว

พระองค์ทรงอนุญาต ให้ภิกษุสงฆ์สวดโอวาทปาฏิโมกข์นี้ ในวันอุโบสถทุกกึ่งเดือน ต่อมาเลยเป็นที่นิยมใช้สวดโอวาทปาฏิโมกข์ก่อนจะทำอุโบสถ ชื่อนี้ก็เลยติดมาจนบัดนี้ว่า พระลงโบสถ์สวดปาฏิโมกข์

บำเพ็ญพุทธกิจ

ตอนนี้พระองค์มีความพร้อมแล้ว ที่จะวางรากฐานในชมพูทวีป พระสาวกก็มีมาก อัครสาวกก็ได้แล้ว และได้ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ อันเป็นแม่บทแห่งคำสอนของพระองค์แล้ว เป็นการมั่นพระทัยว่า ศาสนธรรมของพระองค์จักมั่นคงและกระจายออกไป เพื่อสันติสุขของมวลมนุษย์ทั้งโลก แม้จะได้ทำให้สำเร็จเป็นชิ้นสำคัญปานนี้แล้วก็ตาม พระองค์ก็มิได้หยุดพักนิ่งเฉยหรือเสวยวิมุตติสุขอยู่แต่พระองค์เดียว ทรงมุ่งมั่นเพื่อจะประกาศสัจธรรมนั้นต่อไปอีก โดยปกติพระองค์จะทรงบำเพ็ญพระองค์ให้เป็นประโยชน์แก่โลกทั้งมวลด้วยการบำเพ็ญพุทธกิจ ๕ ประการ คือ

๑. เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต
๒. เวลาเย็นทรงแสดงธรรม
๓. เวลาค่ำ ๆ แสดงธรรมและโอวาทภิกษุ
๔. เวลาเที่ยงคืนตอบปัญหาเทวดา
๕. เวลารุ่งอรุณตรวจดูสัตว์โลกด้วยพระญาณ

พุทธกิจ ๕ ประการนี้ พระองค์ทรงบำเพ็ญมิได้ขาด ส่วนเวลากลางคืนนั้น ไม่จำกัดว่าจะทำอะไรบ้าง บางทีก็ตอบปัญหาของเจ้าลัทธิ บางทีก็สอนบริษัท ๔ บางครั้งเมื่อตรวจดูสัตว์โลกแล้วเห็นว่าใครควรจะโปรด พระองค์ก็จะเสด็จไปโปรด แม้จะไกลแสนไกลก็เสด็จไป ทั้งนี้ก็ด้วยพระมหากรุณาธิคุณในมวลสัตว์ไม่เลือกหน้า บางครั้งพระองค์เสด็จทางไกลถึง ๖๐ โยชน์ เพื่อประโยชน์คนคนเดียว เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงเห็นประจักษ์ชัดว่าทรงทำงานไม่กี่ปี ศาสนธรรมก็ได้กระจายทั่วชมพูทวีป กุลบุตรออกบวชกันมากมาย ต่อมากุลสตรีก็ขอออกบวชกันบ้าง ไม่นานบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ก็บริบูรณ์ พระกิตติคุณของพระองค์ได้แผ่ไพศาลไปสู่บ้านเล็กเมืองน้อย กษัตริย์ในแคว้นต่าง ๆ ก็ได้ถวายความอุปถัมภ์ เป็นอันว่า รสแห่งพระธรรมได้ซึมซาบอยู่ทั่วไปในชมพูทวีป

เมื่อพิจารณาดูพุทธกิจ ๕ ข้อของพระองค์แล้ว จะเห็นว่าพระองค์มีเวลาพักผ่อนน้อยเหลือเกิน พระองค์ทรงเสวยพระกระยาหารเวลาเดียวและพักผ่อนน้อย เช่นนั้นไม่น่าจะมีเรี่ยวแรงเลย แต่ด้วยญาณพละคือกำลังพระญาณและพุทธาภินิหาร จึงทำให้พระองค์มีพระฉวีเปล่งปลั่ง มีกำลังไม่ลดถอย และทรงบำเพ็ญหน้าที่ได้โดยไม่บกพร่องเลย หากเป็นคนสามัญอย่างพวกเราคงทำไม่ได้ เรื่องนี้เป็นพุทธวิสัย คือมิใช่วิสัยของปุถุชนจะคิดออก ใครขืนไปคิด ท่านว่าจะกลายเป็นบ้าไปเสียก่อน

พุทธปรินิพพาน

พระองค์ได้ใช้เวลา ๔๕ พรรษาหลังจากตรัสรู้แล้ว ประกาศหลักธรรมของพระองค์ ไปตามถิ่นที่ต่าง ๆ แก่บุคคลหลาย ๆ ประเภท เป็นอันว่าพุทธศาสนาได้มั่นคงและสำเร็จประโยชน์แก่โลกมนุษย์แล้ว พระองค์ทรงใคร่จะมีชนม์ต่อไปเพื่อมวลมนุษย์ แต่ก็เป็นไปไม่ได้ เพราะสังขารร่างกายของพระองค์ได้คร่ำลงตามกาลสมัย แม้ว่าพระทัยของพระองค์จะบริสุทธิ์สูงส่งถึงเพียงนั้น แต่พระวรกายอันถูกสร้างขึ้นด้วยกรรมนั้นย่อมจะเป็นไปตามหลักของอนิจจัง คือมีเกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่นกับกายของสัตว์อื่น ๆ ดังได้กล่าวแล้วว่า พระองค์ทรงทำงานหนัก พักผ่อนน้อย พระกระยาหารมื้อเดียว ไม่น่าจะทนทานมาได้นานถึงเพียงนี้ แต่ก็เป็นไปได้อย่างน่าอัศจรรย์ ฉะนั้น เมื่อสังขารนี้ถูกใช้มานานก็ย่อมทรุดโทรมเป็นธรรมดา เพราะมันถูกใช้โดยไม่ได้บำรุงหรือทะนุถนอมด้วยหยูกยาหรือหมอที่ทันสมัย ทรงอาศัยขันติธรรมและเดชธรรมอย่างอื่นเท่านั้น ได้ทำงานจนเป็นผลสำเร็จ แทบจะกล่าวได้ว่าไม่มีอะไรเหลืออยู่อีกที่พระองค์จะต้องกระทำแล้ว ต่อไปก็เป็นหน้าที่ของพระสาวกจะสืบต่อคำสอนนี้ต่อไปอีก

ดูเหมือนว่า ก่อนหน้าจะปรินิพพานนั้น พระองค์ทรงห่วงใยชาวเวสาลีอยู่บ้าง เพราะเมื่อประทับที่เขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์ ทรงทราบว่า พระเจ้าอชาตศัตรูจะยกทัพไปตีรัฐวัชชี พระองค์จึงเสด็จจากมคธสู่วัชชี แต่มิได้แวะเข้าเมืองเวสาลี เพราะถ้าแวะเข้าไปเมื่อเจ้าลิจฉวีแห่งเวสาลีทูลถามเรื่องเมืองมคธ ก็จะต้องลำบากพระทัย คือถ้าบอกก็จะผิด เพราะมิใช่หน้าที่ ถ้าไม่บอกก็จะดูกระไรอยู่ ฉะนั้น พระองค์จึงเสด็จผ่านไปใกล้ ๆ แล้วไปประทับที่อัมพปาลีวัน ที่นางอัมพปาลีถวาย พระองค์ทรงเสด็จวนเวียนอยู่รอบ ๆ บริเวณเวสาลีนานเกือบปี อันนี้เอง ทำให้ผู้รู้หลายท่านเชื่อว่า พระองค์ทรงห่วงชาววัชชี เกรงว่าพระเจ้าอชาตศัตรูจะยกทัพมาตี พระองค์ทรงจำพรรษาสุดท้ายที่หมู่บ้านเล็ก ๆ แห่งหนึ่ง ชื่อเวฬุวคาม และแม้จะออกพรรษาแล้วพระองค์ยังประทับอยู่ที่หมู่บ้านนั้นอีกจนถึงเพ็ญเดือน ๓ คือมาฆปุณณมี จึงทรงแสดงให้พระอานนท์ทราบว่าพระองค์จะปรินิพพานในวันเพ็ญเดือน ๖ ที่จะมาถึงนี้ ในระยะ ๓ เดือนที่เหลืออยู่นี้ พระองค์ทรงบำเพ็ญประโยชน์ให้มากที่สุดที่จะมากได้ โดยการโอวาทและสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย เกือบจะไม่ทรงพักผ่อน

จากเวฬุวคาม ทรงเสด็จไปยังกูฏาคาร ในป่ามหาวัน ซึ่งเจ้าลิจฉวีทรงสร้างถวาย ทรงเรียกประชุมหมู่ภิกษุและทรงแสดงให้ทราบว่า อีก ๓ เดือนพระองค์จักปรินิพพาน แล้วทรงแสดงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการแก่หมู่ภิกษุ ธรรม ๓๗ ข้อนี้ ในที่นี้ทรงเรียกว่า อภิญญาเทสิตธรรม คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ ทรงแนะนำภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๓๗ ประการนี้ที่อบรมดีแล้วจะสำเร็จประโยชน์แก่ชนเป็นจำนวนมาก

รุ่งเช้าหลังจากการประชุม พระองค์ได้เสด็จเข้าสู่นครเวสาลี เพื่อทรงบิณฑบาต เสร็จจากบิณฑบาตแล้วเสด็จออกจากเมืองเวสาลี และหันกลับมองดูเมืองเวสาลีเป็นครั้งสุดท้าย คล้าย ๆ กับจะทรงห่วงใยเวสาลีว่าต่อไปจะมิได้เห็นอีกแล้ว

ในระยะ ๓ เดือนก่อนจะถึงวันมหาปรินิพพาน พระองค์เสด็จไปตามบ้านเล็กเมืองน้อยในเขตแดนวัชชี สั่งสอนภิกษุทั้งหลายให้ยึดธรรม ๔ ข้อว่าจะเป็นครูอาจารย์ของภิกษุทั้งหลายภายหลังที่พระองค์ปรินิพพานไปแล้ว ธรรม ๔ ข้อนั้นมีชื่อว่า อริยธรรม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ เหลืออีกวันเดียวจะถึงวันวิสาขะ พระองค์เสด็จเข้าสู่แคว้นมัลละ ถึงกรุงปาวา เสด็จประทับที่สวนมะม่วงของนายจุนทะ นายจุนทะทราบว่าพระพุทธเจ้าประทับที่สวนของตนก็ดีใจ ได้อาราธนาพระองค์ทรงรับบิณฑบาตที่บ้าน นายจุนทะได้เตรียมอาหารอย่างดีถวาย ซึ่งบาลีเรียกว่า สุกรมัทวะ พระองค์รับแล้วได้สั่งนายจุนทะว่า สุกรมัทวะนี้ สมควรแก่พระองค์เท่านั้น ส่วนภิกษุทั้งหลายให้ถวายอาหารอย่างอื่น เมื่อเสวยเสร็จแล้วได้สั่งให้นายจุนทะเอาสุกรมัทวะที่เหลือไปฝังเสีย

ข้อถกเถียงเรื่องสุกรมัทวะ

เรื่องนี้มีนักปราชญ์รุ่นหลัง มีความเห็นไม่ตรงกันคือ ทางพม่าและไทยแปลสุกรมัทวะว่าเนื้อสุกรอ่อน แต่ทางตะวันตกและลังกาแปลว่าเห็ดชนิดหนึ่ง ยังไม่ทราบว่ามติไหนจะถูก แต่ก็น่าสังเกตว่า ถ้าเป็นเนื้อสุกรจริง ทำไมจึงจะมีอันตรายแก่พระองค์ มันน่าจะเป็นเห็ดที่เป็นพิษ แต่ถ้าเป็นเห็ดที่เป็นพิษ พระองค์ทรงพิจารณาก่อนเสวยก็น่าจะทรงทราบว่าเป็นอันตรายหรือไม่เป็น เรื่องนี้ข้าพเจ้าไม่สามารถจะลงความเห็นได้ ขอท่านผู้รู้ได้พิจารณาดูเถิด

หลังจากเสวยสุกรมัทวะแล้ว พระองค์ก็ทรงอาพาธหนัก ถ่ายเป็นโลหิต มีพระวรกายอ่อนเพลีย แต่กระนั้นก็มิได้พักผ่อน ทรงเสด็จต่อไปยังเมืองกุสินาราด้วยความเหนื่อยอ่อนอย่างยิ่ง โดยไม่ให้ใครหามหรือพยาบาล พระชนมายุ ๘๐ พรรษา และทรงอาพาธหนักเช่นนั้นยังทรงเสด็จเป็นระยะทางหลาย ๆ กิโลเมตร ซึ่งแม้แต่คนที่แข็งแรงดีก็ต้องใช้เวลาเกือบวัน อันนี้แสดงถึงความหนักแน่นในขันติธรรมของพระองค์อย่างใหญ่หลวง เมื่อเสด็จถึงเมืองกุสินาราแล้ว ได้แวะที่ป่าสาลวัน ใกล้กับตัวเมือง ทรงรับสั่งให้พระอานนท์จัดเตียงถวายภายใต้ต้นรังคู่ ทรงหันพระเศียรไปทางทิศอุดร เสด็จบรรทมแบบสีหไสยาคือตะแคงข้างขวา พระเศียรหนุนพระหัตถ์ขวา พระบาทซ้ายทับพระบาทขวา เหยียดตรง ถือเป็นการเสด็จบรรทมครั้งสุดท้าย โดยไม่เสด็จลุกขึ้นอีก ซึ่งบาลีเรียกว่า **“อนุฏฐานไสยา”**

วันนั้นเป็นวันเพ็ญเดือนวิสาขะ คือเดือน ๖ พระมหาบุรุษของโลก ซึ่งทรงทำงานอันใหญ่ยิ่งมาครบ ๔๕ พรรษา จักเสด็จดับขันธปรินิพพาน ไม่มีพระชนม์ยืนอยู่คู่กับมวลมนุษย์ต่อไปอีกแล้ว มวลเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายต่างโศกเศร้าโสกาดูรเป็นล้นพ้น ถึงแม้พระองค์จะทรงบริบูรณ์ด้วยฤทธิ์เดชและปาฏิหาริย์ขนาดไหนก็ตาม อันสังขารร่างกายนั้นก็ยังตกอยู่ในกฎของธรรมดา คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ฉะนั้น พระวรกายของพระมหาบุรุษก็จักต้องเป็นจริงตามนั้นด้วย

ปัจฉิมโอวาท

ก่อนจะปรินิพพาน พระอานนท์เป็นห่วงว่าในเวลาออกพรรษาทุก ๆ ปี มักจะมีภิกษุเดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว ภิกษุเหล่านั้นจะปฏิบัติอย่างไร พระองค์ตรัสแนะนำว่า สังเวชนียสถานทั้ง ๔ คือ ที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่แสดงปฐมเทศนา และที่ปรินิพพาน จักเป็นที่ควรคารวะและระลึกถึงของพุทธบริษัททั้งหลาย ต่อจากนั้นพระองค์ได้ประทานพระโอวาทครั้งสุดท้ายว่า

อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ

แปลว่า **เธอทั้งหลาย จงยังกิจทั้งปวงอันเป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ให้บริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเถิด**

จากนั้นพระองค์ก็ไม่ตรัสอะไรอีกเลย ทรงเสด็จเข้าสู่รูปฌาน อรูปฌาน สัญญาเวทยิต-นิโรธ เป็นอนุโลม จนดับขันธปรินิพพาน ในปัจฉิมยามของราตรีวันวิสาขปุณณมีนั้นเอง.

บทที่ ๑๖

คำสอนของพระพุทธศาสนา

พระรัตนตรัย

ก่อนอื่น ควรทราบของสำคัญเบื้องต้นในพุทธศาสนาก่อน นั่นก็คือพระรัตนตรัย พุทธศาสนิกชนทุกคนต้องรู้ เพราะเริ่มแรกที่เราจะนับถือพุทธศาสนา เราต้องรับสรณคมน์และสมาทานศีลเป็นเบื้องต้น สรณคมน์นี้ก็คือพระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

พระพุทธ ได้แก่พระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ไม่มีใครเป็นครูในการตรัสรู้นั้น เมื่อตรัสรู้แล้วทรงมีพระมหากรุณาในสัตว์โลก ผู้ตกอยู่ในห้วงแห่งทุกข์ พระองค์จึงอุทิศชีวิตของพระองค์เพื่อประกาศสัจธรรมที่ตรัสรู้แล้วนั้นแก่สัตว์โลก เพื่อให้หลุดพ้นจากปวงทุกข์

พระธรรม ได้แก่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ซึ่งรวมเรียกว่า ไตรปิฎก

พระสงฆ์ ได้แก่สาวกของพระพุทธเจ้า คำว่าสาวก แปลว่า ผู้ฟัง คือฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์ในที่นี้หมายเอาสาวกที่เป็นอริยบุคคล ๘ จำพวก นับตั้งแต่โสดาปัตติ-มรรค ถึงอรหัตตผล อริยบุคคลทั้ง ๘ นี้ไม่จำกัดว่าท่านจะเป็นพระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ถ้าเป็นอริยบุคคลแล้วก็ย่อมนับเป็นพระสังฆรัตนะโดยทั่วกัน โดยนัยนี้พระสังฆรัตนะจึงได้แก่หมู่พระอริยบุคคล ๘ จำพวก ส่วนพระสงฆ์สามัญ (ปุถุชน) นี้ย่อมจะอยู่นอกความหมายนี้

คำขอสรณคมน์และศีลว่า มยํ ภนฺเต ติสรเณน สห ปญฺจสีลานิ ยาจาม ฯ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกข้าพเจ้าขอศีล ๕ พร้อมกับสรณะ ๓ (สรณะก็คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์) คำกล่าวรับสรณะ ๓ ว่า

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเป็นที่พึ่ง

ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง

สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง

จากนั้นก็รับศีล ๕ จึงเห็นได้ว่าใครก็ตามที่นับถือพุทธศาสนาจำเป็นต้องรู้ และต้องสมาทานรับสรณะหรือพระรัตนตรัยนี้ก่อนอื่น ดังนั้นพุทธศาสนิกชนคนใดไม่รู้จัก ไม่เข้าใจเรื่องนี้จึงถือว่าไม่รู้ศาสนาและคำสอนของศาสนาของตนเอง เป็นเรื่องที่ควรละอายอยู่มาก

พระไตรปิฎก

พุทธศาสนา มีคำสอนที่เป็นมาตรฐาน และเข้ารูปรอยมากกว่าทุก ๆ ศาสนา เพราะพระอรหันตสาวกได้รวบรวมคำสอนเข้าเป็นหมวดหมู่ ให้เข้ามาตรฐาน หลังจากพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วเพียง ๓ เดือน เรื่องที่สำคัญ ๆ ในพุทธศาสนาจึงยังอยู่อย่างบริบูรณ์ คำสอนทั้งหมดประมวลเข้าเป็นหมวดได้ ๓ หมวด เรียกว่า ไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธัมมปิฎก

พระวินัย เป็นหมวดที่ว่าด้วยระเบียบข้อห้าม ข้ออนุญาต และหลักปฏิบัติโดยทั่วไปของพุทธบริษัท เรียกว่าเป็นประเภทศีล แต่อย่างไรก็ตามในวินัยปิฎกมิได้กล่าวเฉพาะเรื่องวินัยล้วน ๆ ได้มีเรื่องอื่นปะปนอยู่มาก พวกเราได้ทราบเรื่องต่าง ๆ เช่น พุทธประวัติ ลัทธิประเพณี สังคม เศรษฐกิจ เป็นต้น จากปิฎกนี้มากมาย เพราะเมื่อพระองค์บัญญัติสิกขาบทแต่ละครั้งพระองค์ตรัสเรื่องต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสิกขาบทนั้น ๆ ไว้ละเอียด เรื่องเหล่านั้นจึงติดมาในปิฎกนี้ด้วย

วินัยปิฎกนี้ ยังแบ่งแยกออกเป็นหมวดย่อย ๆ เรียกว่าคัมภีร์ ได้ ๕ คัมภีร์ คือ

๑. **อาทิกัมม์** ว่าด้วยสิกขาบทเบื้องต้น ตั้งแต่ปาราชิก ถึงอนิยต
๒. **ปาจิตตีย์** ว่าด้วยสิกขาบทตั้งแต่นิสสัคคิยปาจิตตีย์ไป
๓. **มหาวรรค** ว่าด้วยขันธกะต่าง ๆ ๑๐ ขันธกะ
๔. **จุลวรรค** ว่าด้วยขันธกะต่าง ๆ รองลงมาอีก ๑๒ ขันธกะ
๕. **ปริวารวรรค** ว่าด้วยบทบัญญัติปลีกย่อย

โดยการแบ่งเป็น ๕ คัมภีร์นี้เอง นักไสยศาสตร์จึงได้ถือเอาอักษรตัวหน้ามาย่อเป็นหัวใจพระวินัยว่า อา. ปา. ม. จุ. ป. การแบ่งคัมภีร์ในพระวินัยปิฎกยังมีการแบ่งอีกอย่าง ท่านที่สนใจกรุณาค้นตำราพระไตรปิฎกอีกที

พระสูตร (สุตตันตปิฎก) เป็นส่วนธรรมที่เจือปนด้วยเรื่องนิทานและอุทาหรณ์ต่าง ๆ มิใช่อธิบายธรรมล้วน ๆ แต่เป็นนิทานธรรม เล่าเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับบุคคล สถานที่ เหตุการณ์เป็นต้น

สุตตันตปิฎกประกอบด้วยสูตรเล็กสูตรใหญ่ จำนวน ๑๗,๘๐๐ สูตร ชาดกอีก ๕๔๗ เรื่อง และคาถาเล็ก ๆ น้อย ๆ อีกมาก

ท่านอาจจะสงสัยว่า ที่เรียกเป็นสูตรหนึ่ง ๆ นั้นถือเอาแค่ไหน อย่างไร เรื่องนี้ไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัวว่าสูตรนั้น ๆ จะต้องมีอย่างนี้อย่างนั้น หากแต่ถือเอาจุดรวมของเรื่องเป็นสำคัญ คือให้มีเนื้อหาสาระที่เป็นจุดรวมอันเดียว ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า Theme หรือ Main point ในสูตรหนึ่งอาจจะว่าด้วยเรื่องอื่น ๆ หลายเรื่อง เช่น มหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงวัสสการพราหมณ์ อปริหานิยธรรม โทษของการไม่มีศีล อานิสงส์ของศีล การสร้างเมืองปาฏลีบุตร ต่อไปจนถึงตอนพุทธปรินิพพาน มีความยาวเกือบร้อยหน้า มีข้อย่อยถึง ๑๐๙ ข้อ น่าจะแยกเป็นหลายสูตร แต่ไม่แยก เพราะจุดรวมของเรื่องต้องการพูดถึงพุทธปรินิพพาน ดังนั้นจึงมีชื่อว่า มหาปรินิพพานสูตร และการจะเรียกสูตรไหนว่าชื่ออะไรนั้น พระพุทธเจ้าก็มิได้กำหนดไว้ พระสังคีติกาจารย์รุ่นหลังตั้งชื่อให้เองในการสังคายนาเมื่อพระองค์นิพพานไปแล้ว ๓ เดือน การตั้งชื่อให้นี้ก็เพื่อสะดวกแก่การจดจำ และเพื่อความเป็นระเบียบของคำสอน

อนึ่ง ชื่อของแต่ละสูตรนั้น ตั้งตามเหตุการณ์บ้าง เช่น มหาปรินิพพานสูตร เป็นต้น ตั้งตามสถานที่บ้าง เช่น ราชคหสูตร และจัมเปยยกสูตร เป็นต้น ตั้งตามบุคคลบ้าง เช่น สิงคาลกสูตร เป็นต้น ตั้งตามชื่อธรรมบ้าง เช่น มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น

สุตตันตปิฎก ยังแบ่งย่อยออกเป็นคัมภีร์ หรือนิกาย ได้ ๕ นิกาย คือ

๑. **ทีฆนิกาย** เป็นสูตรที่ยาว ๆ เช่น มหาปรินิพพานสูตร พรหมชาลสูตร สามัญญผลสูตร เป็นต้น รวมทั้งหมดมี ๓๔ สูตร

๒. **มัชฌิมนิกาย** เป็นสูตรปานกลาง ไม่ยาวมาก ไม่สั้นมาก เช่น สัลเลขสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร เป็นต้น รวมทั้งหมดมี ๑๕๒ สูตร

๓. **สังยุตตนิกาย** เป็นสูตรที่ประมวลเรื่องต่าง ๆ มารวมไว้ เช่น วนสังยุตต์ (ธรรมที่ตรัสในป่า) เทวดาสังยุตต์ (เรืองเทวดา) ราหุลสังยุตต์ (เรื่องพระราหุล) เป็นต้น ทั้งหมดมี ๗,๗๖๒ สูตร

๔. **อังคุตตรนิกาย** เป็นสูตรที่แจกแจงธรรมเข้าเป็นหมวดหมู่ เป็นพวกเดียวกัน เช่น ธรรมหัวข้อเดียว เป็นเอกนิบาต, ธรรม ๒ หัวข้อเป็น ทุกนิบาต, ธรรม ๓ หัวข้อเป็น ติกนิบาต, ธรรม ๑๐ หัวข้อเป็นทสกนิบาต เป็นต้น รวมทั้งหมดมี ๙,๕๕๗ สูตร

๕. **ขุททกนิกาย** เป็นหมวดปลีกย่อยเบ็ดเตล็ด เช่น ธัมมปทะ อุทาน เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก มหานิเทส (คำอธิบายของพระสารีบุตรเกี่ยวกับบางสูตร) เป็นต้น รวมทั้งหมดมี ๒๙๕ สูตร พร้อมทั้งคาถาต่าง ๆ อีกมาก

เพราะการแบ่งออกเป็น ๕ นิกายดังกล่าว พวกนักไสยศาสตร์จึงถือว่าหัวใจพระสูตรมี ๕ คือ ที. มะ. สัง. อัง. ขุ

พระอภิธรรม เป็นส่วนที่ว่าด้วยธรรมล้วน ๆ ไม่ปนด้วยนิทานหรือบุคคล สถานที่ใด ๆ พระอภิธรรมนี้เมื่อก่อนทีเดียวรวมอยู่กับพระสูตรรวมเรียกว่า “ธรรม” พุทธพจน์ทั้งหมดสรุปเป็น ๒ ประเภทคือ “วินัย” กับ “ธรรม” ในสังคายนาครั้งที่ ๑ พระธัมมสังคีติกาจารย์ ได้ร้อยกรองพระธรรมวินัยเข้าเป็นหมวดหมู่ ดังคำกล่าวของพระมหากัสสปเถรว่า หนฺท มยํ อาวุโส ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายาม ฯ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ขอให้พวกเราทำสังคายนา (ร้อยกรอง) พระธรรมและพระวินัยกันเถิด ดังนี้ ในคำนี้ไม่มีคำว่า อภิธรรม เลย จึงเชื่อว่าคงรวมเป็นอันเดียวกันกับพระสูตร และมาแยกออกภายหลัง เมื่อคำอธิบายมากขึ้นไม่สามารถจะรวมกับพระสูตร ก็เลยแยกเป็นอภิธรรมปิฎกเสียเลย ทั้งนี้เพื่อสะดวกแก่การจัดรูปและง่ายแก่การจดจำ พระอภิธรรมแบ่งออกเป็นคัมภีร์ย่อยได้ ๗ คือ

๑. **พระธัมมสังคณี** ว่าด้วยการจำแนกธรรมออกเป็นประเภทพิสดาร
๒. **วิภังค์** ว่าด้วยการแบ่งแยก แสดงความแตกต่างของธรรม
๓. **ธาตุกถา** ว่าด้วยเรื่องธาตุต่าง ๆ
๔. **ปุคคลบัญญัติ** ว่าด้วยลักษณาการของบุคคล
๕. **กถาวัตถุ** ว่าด้วยการประมวลถ้อยคำที่ควรกล่าว (เชื่อว่าพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ แต่ง)
๖. **ยมก** ว่าด้วยการอธิบายธรรมเป็นคู่ ๆ
๗. **ปัฏฐาน** ว่าด้วยเรื่องธรรมที่มีเหตุปัจจัยเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน

นักไสยศาสตร์ถือเอาอักษรย่อของคัมภีร์ทั้ง ๗ นี้ว่าเป็นหัวใจพระอภิธรรมคือ สัง. วิ. ธา. ปุ. ก. ย. ป. แต่เนื้อหาของพระอภิธรรมว่าด้วยธรรม ๔ อย่างคือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ดังนั้นบางท่านจึงถือว่าหัวใจของพระอภิธรรมคือ จิ. เจ. รุ. นิ.

การคัดค้านพระอภิธรรม

นักปราชญ์อินเดียและฝรั่ง ไม่รับว่าพระอภิธรรมเป็นพุทธพจน์ อ้างว่าเป็นคำบรรยายของสาวกรุ่นหลังคือ พระอนุรุทธาจารย์ เพราะเป็นสำนวนรุ่นใหม่ เนื้อหาและสำนวนใกล้ไปทางปรัชญามากกว่า และค้านว่าการแสดงอภิธรรมแก่สาวกก็ไม่ปรากฏหลักฐาน ในข้อนี้ ฝ่ายเถรวาทส่วนใหญ่ไม่พอใจ กล่าวหาฝ่ายคัดค้านว่าเป็นผู้หัวดื้อ ไม่รับรองคำสอน และปรากฏในอรรถกถา อัฏฐสาลินี หน้า ๓๙ ว่า “........ผู้ที่ปฏิเสธอภิธรรม ก็ย่อมชื่อว่า ปฏิเสธพระสัพพัญญุตญาณในชินจักรนี้ ชื่อว่าทำเวสารัชชญาณของพระศาสดาให้หมุนกลับ ทำให้บริษัท

ผู้ใคร่จะฟัง เข้าใจผิด กั้นทำนบในอริยมรรค จัดเข้าในพวกก่อเหตุให้แตกร้าว ๑๘ จำพวก พวกใดพวกหนึ่ง เป็นผู้ควรถูกลงอุกเขปนียกรรม นิสสยกรรม และตัชชะนียกรรมโดยแท้.....”

ยังมีเหตุผลและวาทะอีกมาก ที่ถกเถียงกันระหว่างผู้รับและผู้ปฏิเสธพระอภิธรรม ฝ่ายรับก็รับอย่างมีเหตุผลสนับสนุนว่า พระอภิธรรมต้องเป็นพุทธพจน์แน่ โดยยกหลักฐานมาอ้างอิงดังต่อไปนี้

๑. ในอังคุตตรนิกาย (๓/๔๓๓) มีความตอนหนึ่งว่า เตน โข ปน สมเยน สมฺพหุลา ภิกฺขู .... ก็โดยสมัยนั้นแล พระภิกษุเถระทั้งหลาย กลับจากบิณฑบาต ภายหลังแห่งภัตแล้ว นั่งประชุมกัน สนทนาพระอภิธรรมอยู่ เป็นต้น
๒. ในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ทัพพมัลลบุตรเถรวัตถุว่า เย เต ภิกฺขู อภิธมฺมิกา........ภิกษุเหล่าใดศึกษาพระอภิธรรม ภิกษุเหล่านั้นรวมเป็นคณะ พระเถระจัดเสนาสนะให้ด้วยคิดว่า ท่านเหล่านี้จักธรรมสากัจฉา (ถามตอบ) พระอภิธรรมกัน เป็นต้น
๓. ในวินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์ หน้า ๒๕๕ ว่า ปญฺหํ ปุจฺเฉยฺยาติ สุตฺตนฺเต โอกาสํ การาเปตฺวา วินยํ วา อภิธมฺมํ วา.......ภิกษุณีผู้กับภิกษุ ขอโอกาสอันใด ต้องถามอันนั้น ถ้าขอโอกาสถามพระสูตร แล้วกลับถามพระวินัยก็ดี ถามพระอภิธรรมก็ดี เป็นอาบัติปาจิตตีย์ ขอโอกาสถามพระวินัย แล้วกลับถามพระสูตรก็ดี ถามพระอภิธรรมก็ดี เป็นอาบัติปาจิตตีย์ เป็นต้น
๔. ในอปทานอุบาลีเถรวัตถุ หน้า ๖๓ ว่า

   สุตฺตนฺตํ อภิธมฺมญฺจ วินยญฺจปิ เกวลํ
   นวงฺค พุทฺธวจนํ เอสา ธมฺมสภา ตว
   (ข้าแต่พระผู้มีพระภาค) พระสูตร พระอภิธรรม และพระวินัย
   รวมพระพุทธวจนะมีองค์ ๙ ทั้งสิ้นนี้ เป็นธรรมสภาของพระองค์

๕. ในอภิธรรมที่เป็นสาวกภาษิตก็มี คือคัมภีร์กถาวัตถุ ซึ่งเป็นวาทะของพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ แต่พระเถระก็ได้รับความรู้ความคิดเห็นเรื่องนี้มาจากพระพุทธเจ้า ดังมีตัวอย่างในเถรีอปทาน หน้า ๓๐๙ ที่พระนางเขมาเถรี ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

   “ในศาสนานี้ ดิฉันฉลาดในวิสุทธิ ๗ และสามารถในกถาวัตถุ เป็นผู้รู้นัยแห่งอภิธรรม เป็นต้น” ในข้อนี้แสดงว่า ภิกษุณีเขมาเถรีก็เคยชำนาญในคัมภีร์นี้มาแล้วในสมัยพุทธกาล ฉะนั้น เมื่อพระโมคคัลลีบุตรนำมาอธิบายก็ย่อมได้เนื้อหาเดิมมาจากพระพุทธเจ้านั่นเอง

อนึ่ง ถ้าจะปฏิเสธว่า พระเถระรุ่นหลังเป็นผู้แต่งพระอภิธรรม ก็น่าจะปฏิเสธเช่นกันว่า พระสูตรและพระวินัยก็รวบรวมจัดเป็นหมวดหมู่ขึ้นภายหลัง คือพระอานนท์เป็นผู้รวบรวมพระสูตร พระอุบาลีเป็นผู้รวบรวมพระวินัย และพระอรหันต์ ๕๐๐ เป็นผู้รับรองในสังคายนาครั้งที่ ๑ นั้น

คุณเสถียร โพธินันทะ กล่าวไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์พุทธศาสนา หน้า ๗๔ ตอนหนึ่งว่า **“.......เมื่อจะกล่าวถึงประวัติมูลเดิม ย่อมถือว่า พระสารีบุตรกับพระมหากัจจายนะ เป็นปฐมาจารย์แห่งอภิธรรมและดังนั้นเราจึงสรุปความได้ว่า.......”**

๑. พระอภิธรรมเป็นพระพุทธภาษิตแต่เฉพาะตัวแม่บทมาติกา และคำอธิบายธรรมบางแห่ง
๒. ส่วนใหญ่เป็นสาวกภาษิต ซึ่งแต่งขยายพุทธพจน์ตามแนวพุทธมติ และบางแห่งได้แทรกกฎเกณฑ์ใหม่ ๆ ขึ้น การแต่งนั้นหลายองค์ มิใช่องค์เดียว
๓. ไม่ควรปฏิเสธอภิธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ นักปริยัติธรรมของไทย ควรสนใจศึกษาอภิธรรมให้เข้าใจให้ถ่องแท้ ในฐานะอภิธรรมเป็นพุทธปรัชญาที่ละเอียดสุขุมยิ่งนัก

สรุปเรื่องพระไตรปิฎก

พระวินัย

พระวินัยมี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ บรรจุอยู่ในหนังสือพระไตรปิฎกฉบับบาลี ๘ เล่ม ฉบับภาษาไทย ๑๓ เล่ม

พระสูตร

พระสูตรมี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ บรรจุอยู่ในหนังสือพระไตรปิฎกฉบับบาลี ๒๕ เล่ม ฉบับภาษาไทย ๔๒ เล่ม

พระอภิธรรม

พระอภิธรรมมี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ บรรจุอยู่ในหนังสือพระไตรปิฎกฉบับบาลี ๑๒ เล่ม ฉบับภาษาไทย ๒๕ เล่ม.

พระสูตรบางเรื่อง

เมื่อกล่าวถึงพระไตรปิฎกโดยย่อแล้ว ก็ใคร่จะได้กล่าวถึงเนื้อหาบ้าง แต่ถ้าจะนำมากล่าวให้ครบทั้งสามปิฎกก็เสียเวลามาก และเกินความจำเป็นไป ฉะนั้นจึงจะเลือกกล่าวเฉพาะพระสูตรเท่านั้น และก็จะนำมาเล่าไว้เพียงบางสูตรที่เห็นว่าเป็นเรื่องน่ารู้ หลังจากนั้นจึงจะกล่าวถึงหลักธรรมในพุทธศาสนาบ้างตามสมควร

อนึ่ง เนื้อความของพระสูตรที่ได้นำมากล่าวไว้นี้ก็มิได้คัดลอกมาทั้งหมด คือข้อความในพระสูตรจริง ๆ นั้นยืดยาว และสำนวนซ้ำ ๆ คือพระองค์ตรัสย้ำไปย้ำมา เพื่อให้ผู้ฟังทบทวนความจำไปในตัว ที่นำมากล่าวนี้ได้ตัดทอนพลความลงไปบ้าง เอาแต่เนื้อหาที่จำเป็นเท่านั้น ถ้าท่านสนใจใคร่จะดูสำนวนพระไตรปิฎกจริง ๆ ก็ไม่ยากนัก เพราะเวลานี้ฉบับภาษาไทยหาอ่านได้ง่าย ๆ ตามห้องสมุดและตามวัดต่าง ๆ ก็พอหาอ่านได้ ถ้าจะสละเวลาบ้างเล็กน้อยอ่านพระไตรปิฎกเสียบ้าง ท่านจะได้ความรู้และซาบซึ้งในคำสอน ตลอดทั้งสำนวนภาษาของพระพุทธเจ้าด้วย บางทีท่านอาจจะเบื่อเรื่องนิยายและสารคดีอื่น หันมาสนใจอ่านพระไตรปิฎกเพิ่มขึ้นก็ได้ โดยเฉพาะพระสูตร ท่านจะได้ทั้งความรู้แง่ธรรม แง่ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม แง่การเมือง แง่เศรษฐกิจ เป็นต้น เพราะแต่ละสูตรก็จะมีจุดหมาย หรือ Main Point เอาไว้ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ขอให้ดูตัวอย่างบางสูตรดังต่อไปนี้

กาลามสูตร (เกสปุตตสูตร องฺ ติกฺ. ๒๐/๒๔๑)

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค เสด็จจาริกไปยังแคว้นโกศล แวดล้อมด้วยหมู่ภิกษุเป็นจำนวนมาก เสด็จไปถึงเกสปุตตนิคม อันเป็นถิ่นของชาวกาลามชน

เมื่อชาวกาลามะได้ทราบข่าวการเสด็จมาของพระผู้มีพระภาค ผู้โคตมราชบุตร แห่งศากยวงศ์ ผู้สละแล้วซึ่งราชสกุล ข่าวนี้ก็แพร่กระจายไป ประชาชนได้กล่าวขานกันอึงมี่ว่า “นี่แลคือพระองค์ ผู้เป็นบรมศาสดา เป็นพระอรหันต์ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ พระองค์ทรงเปี่ยมด้วยพระปัญญาและความประพฤติชอบ ฯลฯ พระองค์ทรงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงวางกำหนดชีวิตพรหมจรรย์ไว้ให้สมบูรณ์และหมดจด ทั้งในทางอรรถและทางพยัญชนะ ย่อมเป็นมงคลอันยิ่งใหญ่ที่ได้พบเห็นพระองค์นั้น”

ชาวกาลามะได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วทูลว่า มีพราหมณ์และโยคาจารย์ (เจ้าลัทธิ) เป็นอันมาก มายังเกสปุตตนิคม แล้วแสดงลัทธิหลาย ๆ อย่างต่าง ๆ กันแก่ข้าพระพุทธเจ้า โดยการยกย่องว่าของตนดี แล้วกล่าวดูหมิ่นเหยียดหยามลัทธิของคนอื่นว่าไม่ดี....ฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ได้มีพราหมณ์และโยคาจารย์อื่น ๆ อีก มายังเกสปุตตนิคม และได้กระทำอย่างเดียวกันนี้อีก เมื่อข้าพระพุทธเจ้าฟังแล้วก็เกิดความสงสัยสับสนขึ้นในใจ ไม่อาจจะตัดสินใจได้ว่าฝ่ายไหนถูก ฝ่ายไหนผิด พระเจ้าค่ะ”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “กาลามชนทั้งหลาย ชอบแล้ว และเป็นธรรมดาที่ความสงสัยจะเกิดขึ้นแก่พวกเธอ ควรที่พวกเธอจะลังเล เพราะความลังเลใจเกิดจากความไม่เข้าใจ”

“ฉะนั้น พวกเธอจง
อย่าถือโดยฟังตาม ๆ กันมา
อย่าถือโดยเห็นเป็นของเก่าแก่
อย่าถือโดยเชื่อข่าวลือ
อย่าถือโดยอ้างตำรา
อย่าถือโดยนึกเดาเอาเอง
อย่าถือโดยการคาดคะเน
อย่าถือโดยตรึกตรองตามอาการ
อย่าถือโดยชอบใจว่าเหมือนกับลัทธิของเรา
อย่าถือโดยคิดว่าผู้พูดเป็นคนน่านับถือ
อย่าถือโดยนับว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา

เมื่อใดเธอทั้งหลายรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นบาปธรรม เหล่านี้มีโทษ ผู้รู้ติเตียน ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้วไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ เมื่อนั้นเธอทั้งหลายควรละธรรมเหล่านั้นเสีย

เมื่อใดเธอทั้งหลายรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ไม่มีโทษ ท่านผู้รู้สรรเสริญ ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้วเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข เมื่อนั้นเธอทั้งหลายควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๓๑ หน้า ๓๐๐)

พระสูตรนี้ พระองค์ทรงแก้ข้อสงสัยของชนชาวกาลามะได้ดีมาก โดยไม่กระทบกระทั่ง ไม่มีการยกตนข่มท่าน ไม่มีการเปรียบเทียบว่าเราดีเขาไม่ดี แต่ทรงให้ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง ใครอื่นหมื่นแสนก็เชื่อไม่ได้ถ้ามิใช่เพราะปัญญาของตนเอง ข่าว ตำรา ครูบาอาจารย์เป็นต้นนั้น เป็นประโยชน์เชื่อได้ในขั้นพื้นฐาน แต่การรู้แจ้ง รู้ชัด รู้ตลอดนั้น ต้องตนเองพึ่งตนเอง ตนเองเชื่อตนเอง ตนเองตัดสิน แต่ทั้งหมดนี้ต้องอาศัยปัญญา มิใช่อาศัยทิฏฐิมานะ หรืออัตตวาทุปาทาน นักสอนศาสนาหรือสาวกของพระพุทธองค์ควรสำนึกตนให้ดี ไม่พึงยกตนข่มท่าน ไม่พึงสรรหาความบกพร่องของผู้อื่น ไม่พึงอวดว่าของตนถูก ตนเท่านั้นรู้ ควรสอนตามแนวทางของพระศาสดาว่า คำสอนนั้นเป็นไปเพื่อสิ้นทุกข์หรือไม่เท่านั้น ถ้าขืนใช้วิธียกตนข่มท่าน ก็จะไม่ต่างอะไรกับเจ้าลัทธินอกศาสนา ที่ทำให้ชาวกาลามะต้องสับสนดังกล่าวแล้วนั้น

จูฬกัมมวิภังคสูตร (ม. อุปริ. ๑๔/๓๗๖)

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ที่เชตวันมหาวิหาร ที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ใกล้เมืองสาวัตถี ครั้งนั้นสุภมาณพ บุตรของโตเทยยพราหมณ์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้กล่าวสัมโมทนียกถากับพระองค์แล้วนั่งอยู่ที่สมควร ครั้นแล้วได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้มนุษย์ทั้งหลายเกิดมาไม่เหมือนกัน มนุษย์บางพวกมีอายุน้อย ฯลฯ บางพวกมีปัญญามาก ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มนุษย์เกิดมา บางพวกก็เลว บางพวกก็ดีเช่นนี้"

พระองค์ตรัสว่า "ดูกรมาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นพวกพ้อง มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ดีและเลว"

เหตุให้อายุสั้น-อายุยืน

"ดูกรมาณพ บางคนในโลกนี้ มีปกติฆ่าสัตว์ โหดร้าย มือเปื้อนเลือด ไม่เอ็นดูสัตว์ทั้งหลาย บุคคลนั้นเมื่อกายแตกดับไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ย่อมเป็นผู้มีอายุสั้น"

"ดูกรมาณพ บางคนในโลกนี้ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เก็บท่อนไม้และอาวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู เกื้อกูล อนุเคราะห์ในสัตว์ทั้งปวง บุคคลนั้นเมื่อกายแตกทำลายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หากมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นผู้มีอายุยืน"

เหตุทำให้มีโรคมาก-ทำให้มีโรคน้อย

"ดูกรมาณพ บางคนในโลกนี้ เป็นผู้ชอบเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายด้วยมือ ด้วยท่อนไม้ หรืออาวุธ บุคคลนั้นเมื่อกายแตกทำลายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หากไม่เข้าถึง ฯลฯ มาเกิดเป็นมนุษย์ย่อมเป็นผู้มีโรคมาก" (หากตรงกันข้ามก็ย่อมเป็นผู้มีโรคน้อย)

เหตุทำให้ผิวพรรณทราม–ทำให้ผิวพรรณงาม

"ดูกรมาณพ บางคนในโลกนี้เป็นผู้มักโกรธ มากไปด้วยความแค้นใจ ถูกด่านิดหน่อยก็ด่าตอบมากมาย มีพยาบาท มีใจกระด้าง โทสะร้าย บุคคลนั้น ฯลฯ ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ก็มีผิวพรรณทราม" (หากตรงกันข้ามก็ย่อมมีผิวพรรณงาม)

เหตุทำให้ต่ำศักดิ์-ทำให้สูงศักดิ์

“ดูกรมาณพ บางคนในโลกนี้ มีใจริษยาในลาภสักการะ การเคารพนับถือ การบูชาของคนอื่น มีจิตคิดไม่ดี อยากให้ลาภยศของเขาพินาศไปเสีย บุคคลนั้น ฯลฯ ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นผู้มีศักดิ์น้อย” (หากตรงกันข้ามก็ย่อมมีศักดิ์สูง มีเกียรติสูง)

เหตุทำให้ยากจน-ทำให้ร่ำรวย

“ดูกรมาณพ บางคนในโลกนี้ ไม่ให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ประทีป แก่สมณะหรือพราหมณ์ บุคคลนั้น ฯลฯ มาเกิดเป็นมนุษย์ย่อมเป็นผู้มีสมบัติน้อย” (หากตรงกันข้ามก็ย่อมมีสมบัติมาก)

เหตุให้เกิดในตระกุลต่ำ-ทำให้เกิดในตระกูลสูง

“ดูกรมาณพ บางคนในโลกนี้ เป็นคนแข็งกระด้าง ถือตัวจัด ไม่กราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ไม่สักการะคนที่ควรสักการะ ไม่ให้ทานแก่คนที่ควรให้ ไม่บูชาคนที่ควรบูชา บุคคลนั้น ฯลฯ มาเกิดเป็นมนุษย์ย่อมเกิดในตระกูลต่ำ” (หากตรงกันข้ามก็ย่อมเกิดในตระกูลสูง)

เหตุทำให้โง่-ทำให้ฉลาด

“ดูกรมาณพ บางคนในโลกนี้ ไม่เข้าหาสมณะหรือพราหมณ์ ไม่ไต่ถามว่าอะไรเป็นบุญอะไรเป็นบาป อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรประพฤติ ไม่ควรประพฤติ บุคคลนั้น ฯลฯ มาเกิดเป็นมนุษย์ย่อมเป็นคนโง่” (หากตรงกันข้ามก็ย่อมเป็นคนฉลาด)

(จาก พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๒๒ หน้า ๔๕๗)

พระสูตรนี้ชี้ให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่า สัตว์โลกทั้งมวลล้วนอยู่ใต้อำนาจของกรรม ความผิดแผกแตกต่างกันมิใช่อำนาจเทวะหรืออิทธิพลของผู้ใดจะบันดาลได้ สิ่งที่บันดาลได้ก็คือกรรม แต่เพราะเรื่องกรรมเป็นเรื่องละเอียดลึกซึ้ง ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า จะต้องมีตาที่ละเอียดกว่านี้ อย่างน้อยก็เป็นตาที่มีฌานแล้ว ฉะนั้น เรื่องกรรมจึงเป็นเรื่องที่เราควรจะได้ศึกษาให้ละเอียด อย่าพึ่งปฏิเสธเอาง่าย ๆ ในสิ่งที่ตนไม่เข้าใจ การตัดสินใจอะไรโดยที่ตนรู้น้อย ท่านว่าจะด้อยความเป็นปราชญ์

ในที่นี้ใคร่ขอเสนอข้อคิดบางประการในการศึกษาหาความรู้เรื่องกรรม เรารู้แล้วว่าเราไม่มีตาปัญญาที่จะดูผลของกรรมได้ว่า ผลอันนี้เกิดมาจากกรรมอะไร แต่โดยส่วนหยาบ ๆ พอจะคาดคะเนได้ว่ามันน่าจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เช่น เมื่อโดนเขาทุบตีก็เดาเอาว่าคงจะไปทุบตีเขามาก่อน ตั้งแต่ปางไหนหนใดไม่รู้ บัดนี้ ผลมันคงมาปรากฏให้แล้ว เหล่านี้เป็นต้น ถ้า

เราอยากจะรู้ว่ากรรมมันส่งให้เราดีและชั่ว เราเคยสร้างมันไว้แล้ว จะมีจริง ๆ หรือเป็นเพียงคำขู่ของพระเท่านั้น ก็พอมีทางจะทดสอบแบบหยาบ ๆ ได้คือ

ก. ให้สังเกตว่า ทุกคนเกิดมาไม่เหมือนกัน ลูกพ่อแม่เดียวกัน บ้านเดียวกัน สภาพแวดล้อมอันเดียวกัน อีกคนสวยอีกคนฉลาด อีกคนโง่ ไม่เป็นแบบเดียวกัน
ข. ลายมือคนไม่เหมือนกัน เส้นและโครงต่างกันไป หมอดูชำนาญทายได้ว่าใครจะเป็นอย่างไร ทั้งนี้เพราะกรรมของเขาไม่เหมือนกัน
ค. โชคลาภ ชะตาชีวิต ของคนไม่เสมอเหมือนกัน บางคนดี บางคนร้าย เป็นต้น

ความต่างกันดังกล่าว มิใช่อำนาจของเทวดาหรือพรหมลิขิต หากเป็นกรรมลิขิตอย่างชัดแจ้ง เพราะเราทำเอง ผลเกิดแก่เรา ดวงดาวหรือพรหมจะมีหน้าที่อะไรมาบงการเหนือตัวเรา ทั้งหมดนี้เพราะกรรมอย่างเดียว ขอให้อ่านสูตรนี้อีกครั้ง

จูฬ้าลุงกโยวาท (ม. ม. ๑๓/๑๔๓)

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ ณ วิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี ครั้งนั้น พระมาลุงกยบุตรไปในที่ลับ เกิดความคิดขึ้นว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ ทรงห้ามทิฏฐิเหล่านี้คือ

๑. โลกเที่ยง
๒. โลกไม่เที่ยง
๓. โลกมีที่สุด
๔. โลกไม่มีที่สุด
๕. ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น
๖. ชีพอย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง
๗. สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป มีอยู่
๘. สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป ไม่มีอยู่
๙. สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป มีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี
๑๐.สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป มีอยู่ก็หามิได้ ไม่มีอยู่ก็หามิได้

การที่พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์นี้ ไม่ชอบใจเราเลย เราจักไปเฝ้าพระองค์แล้วทูลถามเนื้อความนั้น ถ้าพระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์แก่เรา เราก็จะลาสิกขาไปเป็นคฤหัสถ์

ครั้งนั้นเวลาเย็น ท่านมาลุงกยบุตร เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกราบทูลเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามว่า

"ดูกรมาลุงกยบุตร เราได้เคยพูดกะเธอหรือว่า จงประพฤติพรหมจรรย์เถิด เราจะพยากรณ์ทิฏฐิ ๑๐ ข้อนี้แก่เธอ?"

พระมาลุงกยบุตรกราบทูลว่า “ไม่ใช่อย่างนั้นพระเจ้าข้า ฯลฯ”

พระองค์มิได้พยากรณ์แก่เธอ เพราะแม้วินิจฉัยหรือพยากรณ์แล้วก็ไม่มีประโยชน์แก่เธอ ไม่ทำให้เธอพ้นทุกข์ไปได้ พระองค์ตรัสเปรียบเทียบแก่เธอว่า มาลุงกยบุตร เปรียบเหมือนบุรุษต้องศร (ถูกยิงด้วยศร) แทนที่จะถอดลูกศรออกแล้วล้างแผล ใส่ยาเสีย แต่มิได้ทำเช่นนั้น บุรุษนั้นกลับวิ่งไปถามว่า ลูกศรนี้มาจากทิศไหน ใครยิงมา คนยิงเป็นกษัตริย์หรือว่าพราหมณ์ หรือแพศย์ หรือศูทร ถ้าเราไม่รู้จักคนนั้นก่อน ก็จะไม่ดึงลูกศรออก ดังนี้ บุรุษนั้นก็ต้องตายเปล่า ไม่มีประโยชน์อะไรที่จะไปสืบหาคนยิง เมื่อพระองค์ไม่พยากรณ์ คนที่มาถามก็ต้องตายไปเองโดยไม่ได้ประโยชน์อะไร

พระองค์ตรัสสอนพระมาลุงกยบุตรว่า บุคคลที่มีทิฏฐิเหล่านี้อยู่ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น ก็คงมีอยู่ พระองค์จึงบัญญัติความเพิกถอน ชาติ ชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น เหล่านั้นเสีย (จาก พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๑๙ หน้า ๑๗๖)

พระสูตรนี้ชี้ให้เห็นว่า ปัญหาโลกแตกดังกล่าวนี้ไม่มีประโยชน์แก่คนที่จะบำเพ็ญธรรม ใครจะเรียนธรรม ไม่ต้องไปสนใจเรื่องเช่นนี้ รู้ไปก็เท่านั้น ไม่รู้ก็เท่านั้น หนักสมอง เปลืองเวลาของโยคีบุคคลผู้มุ่งจะสิ้นทุกข์ พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์แก่ใครให้เสียเวลา เพราะมันเป็นทางเนิ่นช้า เป็นทางโค้ง ทางอันตราย ควรหันเข้าหาทางตรง ที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ดีกว่า เรียนมากมาย แต่ถ้ามิใช่ทางดับทุกข์แล้ว พระองค์ห้ามว่าไม่ควร บางครั้งเรียกคนนั้นว่า โมฆบุรุษด้วยซ้ำ คือเป็นผู้เปล่า รู้แต่ทางอยู่ในโลก ไม่ได้ดำเนินสู่โลกุตระ พุทธบริษัทควรพิจารณาให้มากในข้อนี้ เรื่องปัญหาของโลกนั้นมีมาก เราอย่าแบกโลก อย่ารับปัญหาของโลกมาไว้ในสมอง อย่าสนใจที่ยังไม่มีแววว่าจะเป็น ควรสนใจเรื่องปัจจุบัน เรื่องของตน เรื่องที่จะทำให้ตนเองสิ้นทุกข์ ปัญหาของตนเองนั้นมีมากนัก ชาวโลกเรียนออก แต่ชาววัดเรียนเข้า คือเริ่มศึกษาสิ่งแวดล้อมและปัญหาอื่น ๆ แล้วเข้าหาตนเอง ใกล้เข้ามาในที่สุดก็ศึกษาว่าตัวเราคืออะไร จะทำให้ตัวนี้สิ้นกิเลสได้อย่างไร เป็นต้น พุทธทรงมุ่งปัญหาการทำลายกิเลสและสิ้นทุกข์ ด้วยการกระทำของแต่ละบุคคล ความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ บุญหรือบาป เป็นของแต่ละบุคคล จะยื่นส่งให้กันไม่ได้ เมื่อเรามีทุกข์ก็ต้องแก้ที่ตัวเรา อย่าไปแก้ที่คนอื่น แม้คนอื่นจะช่วยได้ก็เป็นแต่เพียงผู้ให้ข้อคิดเท่านั้น ความสำเร็จจะมีได้ก็เพราะตนเอง พระมาลุงกยบุตรไม่สนใจศึกษาปัญหาของตน กลับไปสนใจเรื่องโลก (ปัญหาโลกแตก) ซึ่งถ้าเข้าใจแล้วก็ไม่เป็นทางสิ้นทุกข์ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงไม่ตรัสอธิบายให้เสียเวลา

อริยสัจ ๔

อริยสัจ แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ ความจริงที่ทำให้คนเป็นอริยะ หรือความจริงของพระอริยะ เพราะผู้ค้นพบความจริงข้อนี้มิใช่สามัญชน แต่เป็นพระพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะ เราอาจจะนึกค้านอยู่ในใจก็ได้ว่า ถ้าหากมันเป็นความจริงแล้ว ทำไมจะต้องมีผู้ค้นพบ มันจะมีอยู่เองไม่ได้หรือ? เรื่องนี้ขอให้นึกถึงประวัติการค้นพบทั่ว ๆ ไปจึงจะเข้าใจดี วิทยาการใหม่ ๆ ที่เรามีในปัจจุบัน มันมีอยู่แล้วทั้งนั้น แต่คนโง่ ไม่สามารถจะพบได้ คนฉลาดมีปัญญาจึงสามารถค้นพบ เช่น ความจริงเรื่องโทรศัพท์ โทรทัศน์ และศาสตร์อื่น ๆ เป็นต้น อริยสัจก็เช่นกัน มันเป็นสัจธรรมที่คู่กับโลกมนุษย์ แต่มนุษย์ไม่มีปัญญาพอ ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงพบความจริงนี้ ความจริงนี้จึงมีชื่อว่า อริยสัจ พระพุทธเจ้าทรงประกาศ อริยสัจเป็นครั้งแรก ก่อนกว่าธรรมเหล่าอื่น คือทรงแสดงไว้ในปฐมเทศนาที่ได้นามว่า “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” แก่ปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ภายหลังที่พระองค์ตรัสรู้แล้วไม่นาน จึงเห็นได้ว่าอริยสัจนี้ ไม่มีนักปราชญ์คนใดเคยประกาศมาก่อน แม้นักประวัติศาสตร์อินเดียหลายท่านจะยืนยันว่าเคยมีการกล่าวถึงอริยสัจในคัมภีร์พระเวทมาแล้ว แต่เขาเรียกชื่อต่างจากนี้ ก็ตามที ข้าพเจ้าก็ไม่ถือว่าคำยืนยันนั้นจะมีเหตุผล เขาอาจจะกล่าวถึงในชื่ออื่น ๆ และมีแนวการสอนการปฏิบัติโดยวิธีอื่น มิใช่แนวการแบบของพุทธศาสนา ฉะนั้น แนวการสอนของพุทธเจ้าจึงถือได้ว่า เป็นแนวการแรกที่สอนความจริงอันนี้ อริยสัจจำแนกออกเป็น ๔ หัวข้อ คือ

๑. **ทุกข์** คือความลำบาก ขัดข้อง ฝืนความต้องการ
๒. **สมุทัย** คือเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ตัณหา
๓. **นิโรธ** คือความดับทุกข์ ความสงบ
๔. **มรรค** คือหนทางไปสู่ความดับทุกข์

พระพุทธเจ้าทรงสอนอริยสัจในแนวที่แปลก คือสอนผลก่อน สอนเหตุทีหลัง

(ที่ต้องกำจัด)	ผล คือ	**ทุกข์**
	เหตุ คือ	**สมุทัย**
(ที่ต้องการ)	ผล คือ	**นิโรธ**
	เหตุ คือ	**มรรค**

เมื่อดูตามนี้ บางท่านอาจจะนึกไปว่าเป็นการสอนที่ผิดหลัก เพราะไม่เป็นไปตามเหตุผล น่าจะได้พูดถึงเหตุก่อนแล้วพูดถึงผลทีหลัง แต่ถ้าใช้ปัญญาพิจารณาดูให้ละเอียดแล้วจะเห็นได้ว่าการสอนนี้ไม่ผิด เป็นการสอนที่สุขุมมาก เป็นแนวการสอนที่ได้ผลสมบูรณ์อย่างที่พระองค์ทรงสอนมาแล้ว

ที่ต้องยกผลขึ้นก่อนก็เพราะว่า ผลที่ปรากฏอยู่นี้ คนเห็นง่ายและรู้กันอยู่แล้ว ทุกคนเกลียดทุกข์ กลัวทุกข์ แต่ก็ไม่รู้จะทำอย่างไรจึงจะให้หมดทุกข์ได้ การสอนสิ่งที่คนรู้ ๆ นี้แหละคนจึงจะสนใจ เมื่อคนสนใจแล้ว ต่อไปก็สาวหาต้นเหตุของทุกข์ต่อไปว่า ทุกข์นี้มาจากไหน? อะไรคือเหตุของทุกข์? ตอนนี้ผู้ฟังจะสนใจมากขึ้น เพราะทนทุกข์ทรมานมานานแล้ว อยากจะรู้ว่าโคตรของทุกข์มันมาจากไหน เมื่อได้ชี้แจงให้ฟังว่าเหตุของทุกข์มันเป็นอย่างนี้ ๆ แล้ว พระองค์ก็นำเข้าสู่การทำลายทุกข์ ทุกข์นี้ทำลายได้ ทำให้สงบได้ นั่นคือต้องเข้าถึงนิโรธ นิโรธคือความสงบจากทุกข์ทั้งปวง แต่นิโรธนั้นมันเป็นผล คือความสุข อะไรล่ะที่เป็นเหตุของความสุข เมื่อเกิดปัญหาขึ้นอีกเช่นนี้ พระองค์ก็ทรงชี้แจงต่อไปว่าเหตุที่จะเข้าถึงนิโรธก็คือมรรค มรรคเป็นยาขนานเอกที่จะทำให้ผู้เกลียดทุกข์เข้าถึงนิโรธได้ ดังนั้นปัญหาข้อสุดท้ายก็คือว่า คนที่มีทุกข์ทั้งหลายต้องดำเนินตามมรรคนี้ แล้วจะไปถึงที่ดับทุกข์ได้ เหมือนกับว่าเมื่อกินยาขนานนี้แล้วต้องหายจากโรคทุกข์แน่นอน และพระองค์ตรัสด้วยว่า ทางสายนี้เป็นสายเดียวที่จะเข้าถึงนิโรธ ทางสายอื่นจะไม่ถึงเลย

๑. ทุกข์

ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระองค์ตรัสไว้ว่า การเกิด การแก่ การเจ็บ การตาย เป็นทุกข์ ความโศกเศร้า คร่ำครวญ เสียใจ คับแค้นใจ เป็นทุกข์ การพลัดพรากจากของรักหรือคนรัก เป็นทุกข์ การอยู่ร่วมกับของหรือคนที่ไม่ชอบ เป็นทุกข์ ฯลฯ แม้กระทั่งการยึดถือในขันธ์ ๕ ว่าเป็นตัวกูของกู ก็เป็นทุกข์ ทั้งหมดที่พระองค์ทรงแสดงมานั้นไม่มีใครคัดค้านว่าผิด เพราะเคยประสบกันมาแล้วทั้งนั้น นอกจากทุกข์ใหญ่ ๆ เหล่านี้ ทุกข์บริวารก็มีอีกมาก สรุปว่าอันใดที่มันฝืนหรือขัดกับความสุขความพอใจของเราแล้ว เป็นทุกข์ทั้งนั้น พระองค์ตรัสไว้บางตอนซึ่งถือว่าเป็นพุทธปรัชญาที่สูงยิ่งว่า “นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ” พุทธพจน์นี้ลึกซึ้ง ถ้าไม่คิดก็อาจจะนึกว่าเป็นคำพูดของคนขี้ขลาด กลัวโลก มองเห็นโลกเป็นทุกข์ไปหมด แต่ถ้าใช้ปัญญาพิจารณาแล้วจะรู้ว่าเป็นปรัชญาที่ซึ้งจริง ๆ ทุกอย่างที่เกิดดับในโลกนี้ สรุปลงในความทุกข์ทั้งหมด ทุกข์จะมากจะน้อยก็ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ด้วย เมื่อทุกข์น้อยลงเราก็รู้สึกมีสุขและเห็นว่าโลกนี้เป็นสุข น่าอยู่ แท้ที่จริงแล้วนั่นมันคือตัวทุกข์ที่ยอมลดตัวมันลงชั่วครู่เท่านั้น สุขที่จริงนั้นจะมีไม่ได้ ตราบเท่าที่เรายังไม่สามารถจะทำลายตัวทุกข์ให้หมดไป ฉะนั้น ตามแนวพุทธประสงค์จึงมิได้พูดถึงสุข กลับพูดถึงทุกข์ของโลกแทน ทำนองเดียวกับทฤษฎีวิทยาศาสตร์ ที่ว่าโลกนี้มีแต่ความร้อน ไม่มีความเย็น ที่เรารู้สึกเย็นก็เพราะความร้อนมันน้อยลงต่างหาก อันที่จริงความร้อนหรืออุณหภูมินั้นมันสอดแทรกอยู่ทั่วไปแม้แต่ในก้อนน้ำแข็ง เราอาจจะค้านว่าน้ำแข็งจะมีอุณหภูมิได้อย่างไร แต่นักวิทยาศาสตร์เขาต้องตอบว่า มีได้ คนฉลาดที่ค้นพบอุณหภูมิในน้ำแข็ง นับว่าเป็นคนที่หาได้ยาก แต่พุทธผู้ค้นพบทุกข์ในความสุขได้ ยิ่งนับว่าหาได้ยากยิ่ง ดังนั้นเมื่อพระองค์ค้นพบแล้วจึงมิได้ดูดาย ทรงอาศัยพระมหากรุณาธิคุณแก่โลก ได้นำเอาแนวที่พระองค์พบแล้วมา

ประกาศแก่โลก **พระองค์จึงเป็นบุคคลแรกที่ประกาศเรื่องทุกข์ของโลก และวิธีที่จะออกจากโลกที่เต็มไปด้วยความทุกข์**

๒. สมุทัย

สมุทัย คือเหตุเกิดทุกข์ ได้แก่ตัณหา ๓ คือ

กามตัณหา ความอยากในกาม
ภวตัณหา ความอยากในภพ
วิภวตัณหา ความอยากไม่มีภพ

กามในที่นี้หมายถึงกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ทั้ง ๕ นี้เป็นอารมณ์ที่น่ารักน่าอยาก ของผู้มีกามตัณหา หรือนัยหนึ่งสัตว์ผู้ยังท่องเที่ยวอยู่ในกามาวจรภูมิทั้งหลายคือ อบายภูมิ ๔ มนุสสภูมิ ๑ เทวภูมิ ๖ รวมเป็น ๑๑ ภูมิ เป็นกามตัณหา (ที่เรียกกามาวจรก็เพราะเป็นที่เที่ยวไปของผู้ชอบกามทั้งหลาย)

ความอยากในภพ หมายถึง อยากเป็น เช่น อยากเป็นโน่น อยากเป็นนี่ อยากเป็นเศรษฐี อยากเป็นอธิบดี เป็นต้น ภวะแปลว่าความเป็น เป็นอะไรก็ได้ หรืออีกนัยหนึ่งคนที่ได้รูปฌาน ๔ (ได้คุณธรรมสูงสุดเพียงฌาน ๔) จะมีชีวิตอยู่หรือไปเกิดในรูปภพก็ตาม ก็เป็นผู้ที่มีภวตัณหา

ความอยากไม่มีภพ หมายถึงไม่อยากเป็นโน่น ไม่อยากเป็นนี่ ไม่อยากเป็นคนจน ไม่อยากเป็นคนไร้เกียรติ ไม่ต้องการเสื่อมยศ หรือบางครั้งไม่อยากเป็นคนอยู่ในโลกกับเขาก็มี อีกนัยหนึ่งคนที่ได้อรูปฌาน ๔ (ได้คุณธรรมสูงสุดเพียงอรูปฌาน ๔) จะมีชีวิตอยู่หรือตายไปเกิดในอรูปภพก็ตาม เป็นผู้ที่มีวิภวตัณหานี้อยู่

เรื่อง ภวะ และวิภวะนี้ นักบาลีบางท่านอธิบายว่า ภวะ หมายถึงความเป็นต่าง ๆ เช่น เป็นเจ้า เป็นไพร่ เป็นข้าราชการ เป็นคนมีอำนาจ เป็นผู้นำ เป็นต้น ส่วนวิภวะหมายถึงทรัพย์สมบัติ คือผู้มีวิภวตัณหานั้นอยากร่ำรวย มีเงินทองข้าวของมาก ๆ ดังนั้นตัณหา ๓ ตามทัศนะของนักบาลีท่านนี้จึงมีความหมายว่า ความอยากในกามคุณ ๕ เป็นกามตัณหา, ความอยากในอำนาจหรือความเป็น เป็นภวตัณหา, ความอยากในทรัพย์สมบัติ เป็นวิภวตัณหา

ตัณหาทั้ง ๓ นี้แหละคือต้นตอของทุกข์ ตราบใดที่ตัณหายังอยู่ ทุกข์ก็เกิดอยู่ตราบนั้น สิ้นตัณหาก็สิ้นทุกข์

๓. นิโรธ

นิโรธ คือความดับทุกข์ หรืออาจจะเรียกว่าดับตัณหาก็ได้ นิโรธคือตัวอริยมรรค เมื่อตัวอริยมรรคปรากฏ ตัณหาก็จะดับทันที นั้นก็คือทุกข์ดับ เราอาจจะเรียกคำอื่นที่ใช้แทนนิโรธได้เช่น วิโมกข์ วิมุตติ วิสุทธิ์ สันติ นิพพาน เป็นต้น แต่ความหมายก็อันเดียวกัน

๔. มรรค

มรรค คือหนทางที่จะดำเนินไปสู่นิโรธ พระองค์ตรัสถึงนิโรธเป็นทางล่อใจผู้ฟังไว้ก่อนว่า นิโรธคือความดับทุกข์ แต่อะไรล่ะคือหนทางที่จะให้ไปถึงนิโรธได้ พระองค์ตรัสต่อไปว่าได้แก่ มรรค มรรคเป็นทางเอกสายเดียว แต่ประกอบด้วยองค์ ๘ (ดูหน้า.....) ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าอริยสัจ ๔ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะจริง ๆ หรือเป็นสัจจะอันประเสริฐ เพราะไม่เคยมีใครค้นพบมาก่อน และอริยสัจ ๔ นี้ พระองค์ทรงสอนตลอดเวลาที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ จึงเห็นได้ว่าอริยสัจเป็นธรรมที่ขาดไม่ได้ในหลักคำสอนของพุทธ ทุกนิกายในพุทธศาสนาจะต้องกล่าวถึง หากนิกายใดไม่กล่าวถึงก็พึงทราบเถิดว่านิกายนั้นย่อหย่อน คำสอนขาดสูญ และเป็นนิกายที่ไกลต่อพระนิพพานมากเต็มที การสั่งสอนและเรียนรู้อริยสัจยังมีอยู่ตราบใด พุทธพจน์ก็ชื่อว่าตั้งอยู่ตราบนั้น ถ้าอริยสัจขาดหายไปเมื่อใด เมื่อนั้นพุทธพจน์ก็ได้ชื่อว่าขาดหายไปด้วย นั่นคือสัญลักษณ์แห่งพุทธศาสนาจะอวสาน ฉะนั้นพุทธบริษัทจึงมีความจำเป็นยิ่งที่จะศึกษาเรื่องอริยสัจ ๔ เพราะอริยสัจเป็นหลักธรรมประจำชีวิต ชีวิตทุกชีวิตหนีไม่พ้น คือจะต้องมีทุกข์และสมุทัยเสมอกัน แต่นิโรธและมรรคนั้นคนเรามีไม่เสมอกัน ผู้ที่จะมี ๒ ข้อหลังได้ต้องเป็นพระอริยะ ดังนั้น จึงเรียกอริยสัจ ตกลงว่าทุกคนมีสิ่งที่จะต้องกำจัดเสมอกัน แต่สิ่งที่ต้องการเรามีไม่เสมอกัน แต่ก็น่าแปลกอยู่มาก เพราะมีบางคนกลัวต่อสิ่งที่ต้องการนี้ คือกลัวนิพพาน ไม่อยากไปนิพพาน กลัวว่านิพพานจะไม่สุขไม่สนุกเหมือนที่เป็นอยู่ ความกลัวนี้อยากจะกล่าวว่าเป็นความโง่ เหมือนเด็กกลัวยาหรือกลัวเข็มฉีดยา บอกว่าปล่อยให้ป่วยแล้วรักษาดีกว่าจะฉีดยาให้เจ็บ หรือว่านอนให้ป่วยหาย ดีกว่ากินยาขม ๆ เป็นต้น ความกลัวนิพพานนับว่าเป็นความเข้าใจผิดอย่างน่าสงสาร และน่าจะได้รับการช่วยเหลือโดยด่วน ขืนปล่อยไว้จะเป็นอันตรายต่อตัวเราเอง และต่อสังคมประเทศชาติด้วย

ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์คือลักษณะ ๓ ประการได้แก่ **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** ลักษณะ ๓ นี้บางครั้งเรียกว่า สามัญญลักษณะ บางครั้งเรียก ธัมมนิยาม หรือ ธัมมฐิติ แต่เนื้อความก็คงเป็นอันเดียวกัน

อนิจจัง คือความไม่เที่ยง แปรเปลี่ยน ไม่คงสภาพ สังขารทั้งหลายที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ตลอดจนอนุภาคที่เล็กที่สุดของสสาร ล้วนเป็นอนิจจังทั้งนั้น สังขารมีการเกิดหรือเริ่มต้น การตั้งอยู่หรือสืบต่อ การสิ้นสุดหรือดับลงด้วยกันทั้งนั้น จะช้าหรือเร็วด้วยอาการแตกต่างกันบ้างตามแต่เหตุ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมานี้ เป็นการเปลี่ยนที่หยาบ พอจะมองเห็นได้ ตัวอย่างเช่น เสื้อผ้าที่ใหม่ ใช้ไปสักระยะหนึ่งก็เก่า แล้วก็ขาดสลายไป หรือคนเกิดขึ้น ดำรงชีพอยู่ แล้วก็สิ้นลมไป เราพอจะมองเห็นการเปลี่ยนแปลงชนิดที่หยาบ ๆ นี้ได้ แต่ในพุทธศาสนาสอนละเอียดลงไปว่า สังขารทั้งหลายเปลี่ยนแปลงทุกขณะ เป็นขณิกะ แม้แต่จิตใจก็เป็นขณิกะ คือเป็นอยู่ชั่วประเดี๋ยวแล้วก็เปลี่ยนไป ของเก่าสิ้นไปของใหม่ขึ้นมาแทน คนและสัตว์เกิดดับและเกิดใหม่อยู่ตลอดเวลา ตาเนื้ออย่างคนสามัญยังไม่มีปัญญานั้นยากที่จะมองเห็น ผู้มีตาปัญญาหรือฌานเท่านั้นจึงจะเข้าใจเรื่องนี้ เวลานี้ทางวิทยาศาสตร์เจริญขึ้น สสารทุกชิ้นมีไฟฟ้าบวกไฟฟ้าลบวิ่งอยู่ตลอดกาล และสามารถจะแยกสารนั้น ๆ ออกให้เป็นปรมาณูที่เล็กที่สุดได้ด้วย จึงเห็นได้ว่าวิชาพุทธศาสนาซึ่งประกาศมา ๒ พันปีเศษ ยังทันสมัยและพิสูจน์ได้ตามทางวิทยาศาสตร์ จึงไม่มีข้อกังขาใด ๆ ว่าคำสอนเรื่องอนิจจัง จะเป็นเรื่องเหลือเชื่อหรือยากแก่การเข้าใจ

ทุกขัง คือความทุกข์ ทุกข์ในที่นี้หมายเอาทุกข์เพราะความแปรไป และไม่สามารถจะรักษาสภาวะของตนไว้ได้ สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ (สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา) สังขารทั้งปวงที่มีใจครองและไม่มีใจครอง ล้วนทรงอยู่ไม่ได้ รักษาสภาพของตนเองไว้ไม่ได้ ชนิดของทุกข์นั้นจำแนกอย่างหยาบเป็น ๔ คือ

ทุกขเวทนา คือความรู้สึกเจ็บปวด รู้สึกร้อน รู้สึกหนาว
ทุกขสภาวะ คือความเกิด แก่ เจ็บ ตาย
ทุกขลักษณะ คืออาการที่ปรากฏ การแปรไป
ทุกขอริยสัจ คืออาการเกิดดับของรูปนาม

ทุกข์ในไตรลักษณ์ จึงหมายเอาอาการของทุกข์ที่ปรากฏออกมา เพราะไม่ดำรงคงอยู่ แม้เมื่อว่าโดยละเอียดแล้ว ทั้งหมดนี้เป็นทุกข์ในอริยสัจหมด และทุกข์ในอริยสัจก็เป็นอันเดียวกับทุกข์ในไตรลักษณ์ ขอให้นึกถึงพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย สังขารร่างกายของท่านเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือไม่เที่ยงก็ผันแปรไป เมื่อผันแปรไปก็เป็นทุกข์ และเมื่อเป็นทุกข์แล้ว จะหาความมั่นคงเป็นตัวตนไม่ได้ จะต้องเสื่อมสลายไปตามสภาพของสังขาร นั่นคืออนัตตา แต่จิตใจของพระอรหันต์ทั้งหลายไม่ได้เป็นอนิจจังและทุกขังด้วย เพราะพ้นจากความเป็นสังขารเสียแล้ว กลายเป็นวิสังขาร หรือ อสังขตธรรม คือธรรมที่ไม่ต้องอาศัยปัจจัยปรุงแต่งอีกแล้ว หรือพูดอีกสำนวนหนึ่งว่า เข้าสู่นิพพาน แต่ทั้งสังขารและวิสังขารทั้งหมดก็ยังเป็นอนัตตาอยู่นั่นเอง

อนัตตา คือความไม่มีอัตตา เราทราบกันโดยทั่วไปว่า คน สัตว์ สิ่งของต่าง ๆ ที่มองเห็นหรือถูกต้องได้ ล้วนมีอัตตา คือเป็นสิ่งเป็นอันเป็นคน ถ้าไม่มีเราก็จะรู้ไม่ได้ว่าอันนั้นสิ่งนั้นคืออะไร ที่เรารู้ก็เพราะมีอยู่ ความเข้าใจเช่นนี้เป็นสามัญวิชาคือรู้กันทั่วโลก จนนักวิทยาศาสตร์รุ่นปัจจุบันตั้งทฤษฎีขึ้นมาว่า สสารทั้งมวลไม่หายไปจากโลก เป็นแต่แปรสภาพไปเท่านั้น เช่น คนตาย ร่างกายก็แปรเป็นน้ำและดินไป เปลี่ยนสภาพและรูปทรง แต่ตัวจริงของสสารนั้นยังคงอยู่ แต่ทำไมพุทธศาสนาจึงสอนว่าไม่มีตัวตน คำสอนนี้จะเป็นจริงไปได้หรือ นี้เองเป็นจุดให้เจ้าลัทธิหรือนักปราชญ์ที่มิใช่พุทธ คัดค้านว่า เป็นคำสอนที่ไม่เป็นไปกับความจริงของโลก แต่นักปราชญ์ฝ่ายพุทธที่ศึกษาให้ลึกซึ้ง แล้วจะไม่มีความสงสัยในแง่นี้ พุทธพจน์นี้เป็นคำสอนทวนโลกจริง เพราะผู้สอนเป็นคนที่อยู่เหนือกระแสของโลก และสอนให้สาวกสลัดตัวจากโลก ไปสู่จุดสูงสุดที่เหนือโลก ที่พระองค์ตรัสเช่นนี้ก็เพราะว่าคำสอนของพระองค์เป็นประเภท วิภัชวาที คือว่าด้วยการจำแนกธรรมออกเป็นส่วนย่อยจนที่สุด ไม่มีตัวหรือเรียกอีกอย่างว่าเป็นประเภท ขณิกวาท คือเห็นว่าธรรมทั้งหลายเป็นไปชั่วขณะ ปรากฏประเดี๋ยวเดียว ไม่ดำรงมั่นเป็นตัวตนอยู่ตลอดกาล กล่าวโดยสมมตินัยสสารต่าง ๆ มีจริง สิ่งทั้งปวงมีจริง แต่เมื่อกล่าวโดยปรมัตถนัยแล้วไม่มีอยู่จริง ๆ พระบาลีว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งที่เป็นโลกีย์และโลกุตระ ล้วนเป็นอนัตตา พระนิพพานก็เป็นอนัตตาไปด้วย คือหาอัตตาไม่ได้ สิ่งทั้งปวงเป็นสังขารคือมีปัจจัยปรุงแต่งขึ้น มีเหตุเบื้องต้นผลเบื้องปลาย สังขารเหล่านี้ทั้งหมดก็เป็นทุกข์ ไม่ใช่สุข ส่วนนิพพานมิใช่สังขาร เป็นวิสังขาร เพราะไม่มีปัจจัย ไม่มีสาเหตุเป็นแดนเกิด ไม่มีทุกข์ มีแต่สุขอย่างเดียว ถึงกระนั้นนิพพานเองก็เป็นอนัตตาด้วย พระองค์จึงตรัสว่า ธรรมทั้งปวง (คือสังขารและวิสังขาร) เป็นอนัตตา

ความลึกซึ้งเรื่องอนัตตานั้น พระองค์ทรงค้นพบเป็นคนแรกด้วยพระปรีชาอันสูงส่ง ดังนั้นสามัญชนเช่นเรา จึงยากที่จะเข้าใจโดยชัดแจ้ง ผู้ที่จะเข้าใจก็ต้องทำสมาธิและเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ให้เห็นการเกิดดับของรูปนาม ว่ามันเกิดดับอย่างไร แต่ผู้ที่ยังไม่ได้ปฏิบัติดังกล่าวก็พอจะศึกษาค้นคว้าให้เข้าใจพอเป็นเบื้องบาทได้ว่า คำสอนนี้มุ่งสอนถึงความไม่ยึดมั่นในสิ่งใดว่าเป็นของยั่งยืน มีรูปปรากฏตลอดเวลา ที่เราเห็นเราลูบคลำอยู่นี้ล้วนแต่มายาหรือลักษณะที่ปรากฏออกมาชั่วครู่เท่านั้น เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งตามหลักปรมัตถ์แล้ว สิ่งเหล่านั้นไม่มีอยู่จริง ๆ ไม่อยู่ในอำนาจหรือความประสงค์ของใคร มันจะหมุนไปสู่ความเปล่าความไม่มีตัว และความไม่มีเจ้าของ แม้กระทั่งพระนิพพานก็ตกอยู่ในอนัตตา คือหาตัวตนมิได้ คำสอนในแง่นี้เองที่ทำให้พุทธศาสนาอยู่เหนือโลก เพราะโลกยังเข้าใจและยึดถืออยู่ว่าตัวกูของกู ทุกสิ่งในโลกเป็นของจริงเป็นเรื่องจริง ที่แท้แล้วมันก็คือของแปลกปลอม ของหลอกของโลก โลกนี้ก็คือเวทีละครฉากหนึ่งเท่านั้น ใครจะสามารถหาตัวจริง ๆ ของสิ่งนั้น ๆ ได้ แม้แต่พระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาเอกก็ไม่สามารถจะหาตัวจริงของสิ่งทั้งหลายได้ คงได้แต่อนัตตานั่นเอง ที่สุดแม้แต่พระองค์เองผู้ประกาศอนัตตา ก็เป็นอนัตตาไปด้วย และพระ

นิพพานที่ชื่อว่า อมตธรรม นั้น ก็คืออนัตตานั้นเอง แต่จะต้องไม่ลืมว่าหลักอนัตตานั้น มิได้หมายถึงนัตถิกทิฏฐิ เพราะนัตถิกทิฏฐินั้นปฏิเสธทุกสิ่งว่าไม่มี บาปไม่มี บุญไม่มี พ่อแม่ไม่มีบุญคุณ คือสูญสิ้นโดยประการทั้งปวง ฉะนั้น ถ้าเข้าใจอนัตตาในแง่นั้นก็ผิด เป็นมิจฉาทิฏฐิขนาดหนัก ห้ามสวรรค์ ห้ามนิพพาน เอาทีเดียว.

บทที่ ๑๗

ศาสนาฮินดู

ศาสนาฮินดู เป็นศาสนาใหญ่ มีศาสนิกมากกว่า ๒๒๐ ล้านคน มีคนนับถือไม่เฉพาะในอินเดียเท่านั้น หากมีอยู่ทั่วโลกกระจายกันไป แต่ที่เกิดอยู่ที่อินเดีย เป็นของคนอินเดียจึงชื่อฮินดู ศาสนานี้เป็นศาสนาที่วิวัฒนาการมาจากศาสนาพระเวท เดิมทีอารยันในอินเดียนับถือคัมภีร์พระเวท ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น พราหมณ์เป็นผู้สวดท่องบ่นพระเวทและรักษาพระเวทไว้ครอบครองด้วย ยุคนั้นนักปราชญ์เรียกยุคพระเวท ต่อมาเมื่อพราหมณ์มีบทบาทมากขึ้นเป็นผู้รับผิดชอบต่อพระเวททั้งหมด พราหมณ์หาทางสร้างอิทธิพลโดยวิธีเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ใครต้องการอะไร ใครไม่ต้องการอะไร ใครจะให้ช่วยอะไรต้องมาปรึกษาพราหมณ์ พราหมณ์ก็จะทำพิธีบวงสรวงเทพเจ้า ขอร้องเทพเจ้าให้ประทานพรตามที่มนุษย์ต้องการ ยุคนี้เรียกว่ายุคพราหมณ์หรือศาสนาพราหมณ์ เพราะพราหมณ์เป็นใหญ่ในศาสนานี้ พราหมณ์จึงเจริญรุ่งเรืองมานาน ได้รับความนิยมทั้งจากพวกอารยันและดราวิเดียนที่เป็นเจ้าของถิ่นเดิม กาลผ่านมา หลักอนิจจัง ประชาชนตื่นตัวมากขึ้น คนรู้ความจริงของพราหมณ์มากขึ้น ฐานะของพราหมณ์ก็ค่อย ๆ ลดลง เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ทำให้ฐานะของพราหมณ์สั่นสะเทือนก็คือ

ก. ลัทธิปรัชญา เช่น จารวาก อุปนิษัท นยายะ ไวเศษิกะ ศางขยะ เป็นต้น ลัทธิจารวากเป็นลัทธิวัตถุนิยม สิ่งใดมองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้ ไม่นับถือ ไม่เชื่อ โลกนี้เท่านั้นมีจริง โลกอื่นไม่จริง ควรหาสุขในโลกนี้ดีกว่าจะเสวยสุขเพื่อโลกอื่น จารวากโจมตีพระเวทอย่างไม่มีดีเลย ส่วนอุปนิษัทก็ไม่ร่วมสัมพันธไมตรีกับพระเวท หาทางวิจารณ์พระเวท และชี้แนวทางเข้าถึงอมตสุขโดยการปฏิบัติ มิใช่โดยอำนาจพระเจ้า เป็นต้น ลัทธิอื่นก็มีอะไรแตกต่างกันไป ล้วนแต่ไม่เป็นมิตรกับพระเวทนั้น

ข. เจ้าลัทธิมาสมัยอุปนิษัท เกิดมีเจ้าลัทธิต่าง ๆ ได้ประกาศธรรมในลัทธิของตน เจ้าลัทธิเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นพวกฤษีและนักบวช ผู้ประพฤติพรหมจรรย์คือไม่มีครอบครัว ไม่เกี่ยวข้องกับกามารมณ์ แต่ละคนก็แสวงหาทางเข้าถึงความสุขตามทัศนะของตน และมีศิษย์คนละมาก ๆ

ค. ศาสนาเชนกับพุทธ ทั้งสองศาสนานี้ประกาศโดยศาสดาผู้เป็นปฏิปักษ์ต่อพระเวทและความศักดิ์สิทธิ์ของพราหมณ์ ไม่รับรองอำนาจสิ่งลึกลับ แต่รับรองอำนาจกรรมคือการกระทำ คนจะดีชั่วขึ้นอยู่กับกรรม กรรมมีอำนาจเหนือโลกทั้งมวล ชาติ สกุล และทรัพย์สมบัติ ไม่เหนืออำนาจของกรรมไปได้ สองศาสดาประกาศไม่

สนใจเรื่องวรรณะ ๔ แต่รับรองภราดรภาพ ทุกคนมีเสรีเสมอกัน รักใคร่กันเสมอเหมือนญาติ และประกาศทำลายยัญพิธีของพราหมณ์ว่าไร้สาระ แต่รับรองว่าหลักอหิงสาเป็นหลักที่ถูกต้อง ทั้งคนและสัตว์ควรมีเมตตากรุณาต่อกัน ไม่รังแกกันเป็นต้น

เหตุการณ์ด้านสังคมดังกล่าวมา รวมทั้งฐานะทางเศรษฐกิจของบ้านเมือง มีการเปลี่ยนแปลงไป ชื่อเสียงของพราหมณ์ ซึ่งเคยโด่งดังมานานก็มีอันเป็นไป เริ่มซบเซาลงทีละน้อย ถ้าปล่อยไว้ไม่แก้ไข ความหายนะก็จะมาถึง แต่พวกพราหมณ์เป็นพวกหัวไวดังกล่าวแล้ว เขาคอยสอดส่องฟังเสียงของประชาชนว่าใครชอบอะไร ไม่ชอบอะไร เมื่อรู้ว่าใครนิยมนับถืออะไร พราหมณ์ก็จะโอนอ่อนไปตามแนวโน้มของประชาชนด้วย

ในยุคพุทธกาล ศาสนิกของพราหมณ์ แตกแยกกันเป็นหลายกลุ่ม นับถือเทพเจ้าหลายองค์นอกเหนือจากที่เคยนับถือมาในคัมภีร์พระเวท ศาสนิกฝ่ายเหนือนับจากหิมาลัยลงมาจนจดภูเขาวินธัย กำลังนับถือพระศิวะ ผู้ซึ่งเขาเชื่อว่าเป็นเทพที่ดุร้าย อาจบันดาลให้เกิดเภทภัยต่าง ๆ แก่มนุษย์ ส่วนศาสนิกฝ่ายใต้จากภูเขาวินธัยลงไปจดริมทะเล กลับนับถือพระวิษณุ ซึ่งเป็นเทพที่อ่อนโยน ช่วยเหลือชาวทะเลให้รอดพ้นอันตรายต่าง ๆ ชาวเรืออ้อนวอนขอความสวัสดีในการออกทะเล นักปราชญ์ชาวเยอรมันชื่อ ออตโตสะเตราส์ (Otto Strauss) อธิบายว่า “เทพเจ้าที่ตั้งขึ้นใหม่นี้เหมาะสมกับท้องถิ่นและเชื้อชาติ คือพวกอารยันทางเหนือนิยมความดุร้าย ต้องปราบปรามศัตรู จึงมีพระศิวะขึ้นมา ซึ่งมีตำแหน่งรักษาภูเขา ส่วนพระวิษณุเป็นเทพเจ้าของคนพื้นเมือง ผู้ซึ่งมิใช่อารยัน คือพวกดราวิเดียน หรือทาส หรือทัสยุ พวกนี้นิยมความอ่อนโยนและสันติ มีเมตตา พระวิษณุมีหน้าที่ปราบปรามยุคเข็ญและให้ความสุขแก่โลกมนุษย์ และสวรรค์”

เมื่อประชาชนมีเทพเจ้าเพิ่มขึ้นโดยมิได้ปรึกษาพราหมณ์เช่นนี้ พราหมณ์ก็จนใจ จึงได้ประชุมกันว่าสมควรจะจัดการแก้ไขแนวโน้มของประชาชนเสียแต่ต้นมือ ในพระเวทเทพเจ้าชื่อรุทระ ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่ดุร้าย มีอำนาจมาก (เทพอันธพาล) อยู่ตามป่าตามเขา เป็นที่พึ่งแก่คนเลี้ยงโค แก่พวกโจรและคนชาวเขา ถ้าใครทำขัดใจ พระรุทระต้องบันดาลให้เกิดความฉิบหายให้เกิดอันตรายต่าง ๆ ดังนั้นเทพเจ้าทั้งสองนี้ควรจะเป็นพระรุทระ แต่จะเป็นโดยวิธีใดนี้พราหมณ์คิดได้ดีมากคือ คิดว่าพระศิวะกับพระวิษณุควรอวตารมาจากพระรุทระ พราหมณ์จึงประกาศแก่ประชาชนว่า “ได้ทราบจากพระพรหมว่า เทพเจ้าทั้งสองนี้มิใช่อื่นไกล ที่จริงก็คือพระรุทระ แต่ได้อวตารลงเป็นพระศิวะในภาคดุร้าย และพระวิษณุในภาคอ่อนโยน” ประชาชนไม่ว่ากระไร จะเป็นใครก็ตาม เขาก็เคารพของเขาอยู่แล้ว หากจะเป็นพระรุทระอวตารมาจริงก็ยิ่งดี จะได้บูชาเทพเจ้าคราวเดียวหลาย ๆ องค์ด้วย ดังนั้นอวตารจึงเกิดมีขึ้นโดยกลอุบายของพวกพราหมณ์ เพื่อรักษาศาสนาให้อยู่รอด

พระศิวะเป็นเทพที่ดุ ชอบกินเลือด มีสร้อยคอทำด้วยกะโหลกศีรษะร้อยเป็นพวง มีงูพันรอบคอ ชอบอยู่ป่า มีชื่อหลายชื่อเช่น พระอิศวร พระสยัมภู พระมหาเทพ พระตรีโลจนะ (สามตา) พระนีลกัณฐ์ (คอดำ) เป็นต้น ในภาคดุร้ายเคยมีชื่อว่า ไภรพี พระศิวะมี ๓ ตาคือมีอีกตาหนึ่งอยู่ระหว่างคิ้ว มีชายาชื่ออุมาเหมวดี หรืออุมา (นัยว่าเป็นน้องสาวของตนเอง) พระนางอุมาก็มีหลายชื่อ คือ

ก. ภาคอ่อนโยน มีชื่อว่า เทวี เคารี (เป็นนางงามสีเหลืองและกระจ่าง) บรรพตี หรือ ปรวตี (หญิงชาวเขา) เหมวดี (ลูกสาวท้าวหิมวัต) เป็นต้น
ข. ภาคดุร้าย มีชื่อว่า ทุรคา (เข้าหายาก) กาลี (ดำ) ไภรพี (น่ากลัว)

เรื่องพระนางอุมาพิสดารมากกว่านี้ ศิวะและอุมา มีโอรส ๓ องค์คือ ๑. พระคเนศ หรือวิฆเนศ ซึ่งมีเศียรเป็นช้าง เป็นเทพแห่งศิลปวิทยา นักแต่งนักเขียนมักจะไหว้พระคเนศ หรือเอารูปมาติดหน้าแรกของหนังสือ ๒. พระขันธกุมาร เป็นนักรบ เทพเจ้าผู้ชอบสงคราม ๓. พระสกันทน์

ส่วนพระวิษณุหรือนารายณ์ เป็นเทพเจ้าที่อ่อนโยน ประทับที่เกษียรสมุทร อยู่บนหลังอนันตนาคราช มีครุฑเป็นพาหนะ เวลาจะไปปราบยุคเข็ญที่ไหนก็ขี่ครุฑไป ข้ามทะเลมหาสมุทรสะดวกมาก วิษณุมีร่างกายสีนิล เพราะคนทางใต้ใกล้ทะเลเป็นคนผิวดำ พระวิษณุเป็นเทพของชาวใต้จึงมีผิวดำไปด้วย (แม้แต่เจ้าแม่กาลี ซึ่งเกิดขึ้นทางใต้ ก็มีผิวดำด้วยเช่นกัน) วิษณุได้รับความนับถือจากอินเดียใต้ เพราะเขารู้คุณค่าของทะเล ค้าขายทางทะเล วัฒนธรรมอินเดียเข้าสู่ไทย ก็มาทางทะเลก่อนทางอื่น ดังนั้น พระวิษณุจึงมาแพร่หลายในไทยก่อน พาหนะของวิษณุคือครุฑ ก็มาปรากฏในตราแผ่นดินของไทยด้วย

เมื่อมีเทพเพิ่มขึ้นอีก จาก ๑ เป็น ๓ เช่นนี้ พราหมณ์ก็ต้องจัดตำแหน่งให้ว่าใครจะทำหน้าที่อะไร ถ้าปล่อยไว้เฉย ๆ เทพก็จะหมดความสำคัญ หรือหน้าที่อาจจะซ้ำกัน แล้วจะขัดใจกันเองระหว่างผู้นับถือ โดยที่พระพรหมได้รับตำแหน่งเป็นผู้สร้างโลก สร้างสิ่งต่าง ๆ มาก่อน เวลานี้ยังขาดผู้รักษาและผู้ทำลาย สร้างอยู่ทุกวันแต่ไม่มีการสูญหายพังทลาย นั้นผิดความจริง ฉะนั้นจึงต้องมีตำแหน่งใหม่เพิ่มขึ้นอีก คือผู้รักษาและผู้ทำลาย คือ

พระพรหม – ผู้สร้าง
พระวิษณุ – ผู้รักษา
พระศิวะ – ผู้ทำลาย

และให้เทพทั้งสามทำงานร่วมกัน เรียกว่าคณะ ๓ สหาย (ตรีมูรติ)

มีนักคิดบางท่านให้ทัศนะว่า พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะนี้ ถ้าตีความตามแง่ธรรมแล้ว ได้แก่

อุปาทะ – เกิดขึ้น (พรหม)
ฐิติ – ตั้งอยู่ (วิษณุ)
ภังคะ – ดับไป (ศิวะ)

สังขารทั้งหลาย มีการเกิด การทรงอยู่ และเสื่อมสิ้นไปด้วยกันทั้งนั้น พราหมณ์อาจจะเห็นว่ามีพระพรหมองค์เดียวนั้นผิด เพราะคนเกิดอย่างเดียว ไม่แก่ ไม่ตาย นั้นไม่มี ดังนั้นจึงต้องมีการทรงอยู่และการสิ้นไปด้วย

เมื่อได้รบรวมเทพเจ้าและความเชื่อถือต่าง ๆ ของคนอินเดียเข้าด้วยกันแล้ว อาณาจักรของพวกฮินดูก็กว้างขวาง ใครเคารพนับถืออะไรที่ไหน ถ้าเป็นชาวอินเดียแล้วก็ย่อมไม่พ้นจากการดึงมารวมไว้ในศาสนาเดียวกัน ศาสนาที่รวบรวมขึ้นใหม่นี้แหละคือศาสนาฮินดู และฮินดูก็คือศาสนาของคนอินเดียที่วิวัฒนาการมาจากศาสนายุคพระเวทนั้นเอง

พุทธเจ้ากับฮินดู พวกปฏิรูปศาสนายุคต่อมาก็คือตามพราหมณ์ครั้งโบราณ คือคอยฟังว่าใครนับถืออะไรก็เก็บมาไว้ในฮินดูให้หมด การนับถือของแต่ละรัฐแต่ละถิ่นนั้นก็แตกต่างกันไป เพราะไม่มีศูนย์กลาง และไม่มีศาสดาผู้รับผิดชอบต่อคำสอน บางแห่งไม่ฆ่าสัตว์ บางแห่งฆ่าสัตว์บูชาเจ้าแม่กาลี เช่นที่เมืองกัลกัตตา ในวัดเจ้าแม่กาลี แพะถูกตัดคอสังเวยวันละหลาย ๆ ตัว บางแห่งเคารพพระวิษณุ บางแห่งเคารพพระศิวะ (พระพรหมเกือบไม่มี) บางแห่งเคารพ ๒-๓-๔ องค์ เป็นต้น เอาแน่ไม่ได้ ต่อมาสมัยหลัง ชาวฮินดูได้ผนวกเอาพุทธเจ้าเข้าไปเป็นฮินดูด้วย โดยอ้างว่าพระวิษณุหรือนารายณ์นั้นเป็นผู้มีน้ำใจโอบอ้อมอารีอ่อนโยน พระองค์ได้อวตารลงมาเป็นมนุษย์ คือสิทธัตถะ แล้วบรรลุอริยธรรม แล้วช่วยเหลือชาวฮินดู ในภาคกรุณานี้ก็ต้องการจะลงมาทดลองความเชื่อถือและความนิยมของประชาชนว่าจะมีมากน้อยแค่ไหน ฉะนั้น ใครนับถือพุทธก็กลายเป็นบริวารของฮินดูไปด้วย พวกเราได้ยินแล้วก็รู้สึกไม่สบายใจ อยู่ ๆ ก็ถูกเขาดึงไปเป็นบริวารเอาดื้อ ๆ

นอกจากพุทธแล้ว ใครอื่นที่โด่งดังขึ้นมา ก็กลายเป็นพระเจ้าไปหมด แม้แต่นิยายหรือวรรณคดีที่มีตัวบุคคลเป็นผู้แต่งผู้เขียนเป็นหลักฐาน อยู่ต่อมา ๒๐๐-๓๐๐ ปี เมื่อกวีคนนั้นตายไป เรื่องราวที่เขียนไว้นั้นก็กลับเป็นจริง พวกฮินดูก็หลงเชื่อว่าเรื่องนั้นเป็นจริง นับถือกราบไหว้กันเป็นเรื่องเป็นราว ตัวอย่างเช่น รามายณะ (รามเกียรติ) และเรื่องมหาภารตะ เดิมทีเขียนเป็นนิยายอ่านเล่นสนุก ๆ ครั้นนานมาผู้เขียนตายไป เรื่องทั้งสองมีคนนิยมอ่านกันแพร่หลาย ตัวบุคคลในเรื่องล้วนแต่สามารถฆ่ากันรบกัน พวกฮินดูจึงยกเป็นพระเจ้าไปด้วย

เวลานี้ผู้ศึกษาจะถือเอาคำสอนที่แท้จริงของฮินดูยากนัก เพราะมันขัดกันอยู่หลายอย่าง ผู้ปฏิบัติไม่ลงรอยเดียวกัน แต่ที่พอจะมองเห็นว่ามีส่วนคล้าย ๆ กันนั้นก็คือ

ก. **พิธีลอยบาป** โดยการอาบน้ำในแม่น้ำคงคา เขาถือว่าล้างบาปได้ ใครไปอาบหรือตักมาอาบที่บ้าน จะได้ขึ้นสวรรค์

ข. **อหิงสา** การไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่รังแกสัตว์ ไม่กินเนื้อ ปลา ไข่ กินแต่พืชผลไม้และนมเนย

ค. **การเคารพศิวลึงค์** ความเชื่อถืออันนี้ดูเหมือนจะขึ้นหน้าของชาวฮินดู มักจะพบศิวลึงค์อยู่ตามโบสถ์ทั่ว ๆ ไป แสดงว่า ศิวลึงค์เป็นที่นิยมกันมานานแล้ว ปัจจุบันก็ยังไม่เสื่อมความนิยม

ทั้งสามอย่างนี้พอจะดูออกว่า พวกฮินดูส่วนใหญ่ทำคล้ายกัน นอกจากนี้แล้วเอานิยายไม่ได้ ใครจะถือเทพองค์ใด บูชาอย่างไร ปฏิบัติประพฤติวัตรเช่นใด ไม่ห้าม ทุกคนเป็นฮินดูเสมอกันหมด.

บทที่ ๑๘

วงศ์สุสูนาค (พ.ศ.๗๐-๑๔๐)

ในบทก่อนเราทราบมาแล้วว่า ราชวงศ์พระเจ้าพิมพิสารได้สิ้นสุดลงประมาณ พ.ศ.๗๐ มีพระเจ้านาคทาสกะเป็นองค์สุดท้าย ซึ่งอาจเป็นองค์เดียวกันกับพระเจ้าทารศกะ ในคัมภีร์ปุราณะนั้นเอง กษัตริย์วงศ์นี้นับจากพระเจ้าอชาตศัตรูลงมาจำนวน ๕ องค์ ล้วนแต่ทำปิตุฆาตคือฆ่าพ่อทั้งนั้น ประชาชนมคธสมัยหลังเกิดความเบื่อหน่ายต่อกษัตริย์วงศ์นี้ว่า เป็นผู้มีพระทัยหฤโหดกันทั้งนั้น ฆ่าได้แม้กระทั่งผู้บังเกิดเกล้าของตนเองอย่างไร้ศีลธรรม การอยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ผู้ไร้ธรรมย่อมไม่เป็นมงคล ฉะนั้น ประชาชนจึงก่อกบถจับพระเจ้านาคทาสกะปลงพระชนม์ ยกสุสูนาคขึ้นเป็นกษัตริย์แทน

พระเจ้าสุสูนาค (พ.ศ.๗๐-๙๐)

ต้นตระกูลของสุสูนาค ค่อนข้างจะสับสน ทางบาลีว่าเป็นเชื้อเจ้าแห่งเวสาลี มีมารดาเป็นหญิงงามเมือง มีความประพฤติและผลงานดี จึงถูกยกขึ้นเป็นกษัตริย์ ทางสันสกฤตว่าเป็นอำมาตย์ของพระเจ้านาคทาสกะ ได้เป็นแม่ทัพ ยกพลไปตีเมืองอวันตี กลับมาจึงได้เสวยราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินมคธ และประทับที่ราชคฤห์ แล้วตั้งโอรสให้เป็นผู้รักษาเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านกันทัพของอวันตีที่จะมาจากตะวันตก ต่อมาได้รวบรวมเอากาสีและโกศลเข้ามาอยู่ในอำนาจมคธหมด อินเดียหรือชมพูทวีปได้รวมเป็นอันเดียวกันในสมัยนี้ อนึ่ง ทางบาลีว่าสุสูนาคได้ย้ายราชธานีจากปาฏลีบุตรไปอยู่เวสาลี และครองราชย์อยู่ ๑๘ ปี ก็สวรรคต

สุสูนาค สันสกฤตเป็น “ศิศุนาค” ศิศุแปลว่า เด็ก หรือน้อย ศิศุนาคแปลว่า นาคน้อย

ฉะนั้น บางท่านจึงเชื่อว่า ศิศุนาค เป็นรัชทายาทของพระเจ้านาคทาสกะ เพราะนาคทาสกะเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งบางตำราเรียกว่าวงศ์มหานาค เมื่อวงศ์มหานาคหมดไป ผู้สืบต่อมาก็น่าจะได้แก่จุลนาค ซึ่งแปลว่านาคน้อย หรือศิศุนาคนั้นเอง เรื่องนี้ท่านผู้อ่านต้องใจกว้าง ๆ รับฟังหลาย ๆ มติ เพราะประวัติเก่า ๆ เช่นนี้ยากที่จะเอาความแน่นอนอย่างจริงจัง ส่วนมากคนโบราณไม่คำนึงเรื่องประวัติ คำนึงแต่เรื่องลัทธิ ศาสนา ปรัชญาและพิธีกรรมเท่านั้น ฉะนั้น เรื่องศาสนา ปรัชญา จึงเป็นเรื่องเชื่อถือได้มากกว่าประวัติศาสตร์

พระเจ้ากาฬาโศก (พ.ศ.๙๐-๑๑๘)

เมื่อพระเจ้าสุสูนาคสวรรคต โอรสพระนามว่ากาฬาโศกก็ขึ้นครองราชย์สมบัติแทน คัมภีร์ชินกาลมาลินีกล่าวว่า “พระเจ้ากาฬาโศกได้เสวยราชย์สืบต่อมา ๒๘ ปี ขณะเมื่อพระองค์เสวยราชย์ได้ ๑๐ ปี ก็ตรงกับ พ.ศ.๑๐๐ ปี และในปีนั้นเองคณะสงฆ์แห่งเมืองเวสาลีได้สำแดงวัตถุ ๑๐ ประการ.....”

ด้านการปกครอง พระเจ้ากาฬาโศกไม่ค่อยมีอะไรเด่น แต่ก็รักษาแผ่นดินมคธไว้ได้ตลอด ๒๘ ปี (นักประวัติศาสตร์บางท่านว่า พระองค์ได้รวบเอาอวันตี วังสะและกาสีมาไว้ในปกครอง) ส่วนทางด้านศาสนานั้นพระองค์ได้เป็นผู้อุปถัมภ์สังคายนาครั้งที่ ๒ ซึ่งทำที่เมืองเวสาลี เนื่องจากภิกษุวัชชีบุตรก่อความไม่สงบขึ้นในศาสนา คือละเมิดวินัยโดยประพฤติวัตถุ ๑๐ ประการ เป็นเหตุให้คณะสงฆ์แตกเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายที่เห็นด้วยกับภิกษุวัชชีบุตรและพวกคัดค้าน พวกคัดค้านล้วนเป็นพระอรหันต์ (เถรวาท) ดังนั้นจึงมีการกระทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ขึ้นเมื่อ พ.ศ.๑๐๐ เพื่อกำจัดวัตถุ ๑๐ ประการนั้นเสีย ในการสังคายนาคราวนี้ พระเจ้ากาฬาโศกเป็นผู้อุปถัมภ์

พระเจ้ากาฬาโศกนี้อาจเป็นองค์เดียวกับพระเจ้ากากวรรณ หรือกากวรรณิน ในคัมภีร์ปุราณะ การสวรรคตของพระองค์เป็นเรื่องหวาดเสียวมาก คือถูกผู้ร้ายใช้หอกแทงพระศอสวรรคต

ข้อความตอนหนึ่งของนักเขียนชาวกรีกชื่อ “เคอร์ตีอุส” (Curtius) ที่กล่าวถึงกษัตริย์วงศ์ใหม่ (นันทะ) บอกว่า “เขาเป็นช่างตัดผม ได้มาเป็นชู้รักกับมเหสีของพระเจ้ากาฬาโศก ด้วยอิทธิพลของมเหสีเขาได้เข้าใกล้ชิดราชสำนัก จนวางแผนทรยศปลงพระชนม์พระเจ้าแผ่นดิน แล้วก็แสร้งเป็นผู้คุ้มครองพระโอรสผู้สืบรัชทายาท ครั้นแล้วก็ประหารรัชทายาทเหล่านั้น แย่งราชสมบัติเสียเอง”

จากข้อความนี้ ทำให้มองเห็นช่องทางว่ากรณีสวรรคตของพระเจ้ากาฬาโศกนั้น เกิดจากการลอบปลงพระชนม์โดยมีแผนทางการเมือง และผู้วางแผนก็คือพระมเหสีกับชายชู้ และชายชู้คนนี้ก็ได้กำจัดราชโอรสของพระเจ้ากาฬาโศกจนหมดสิ้น แล้วตั้งตนเป็นกษัตริย์ครองมคธสืบมา

ความตอนนี้ชินกาลมาลินีเล่าว่า เมื่อพระเจ้ากาฬาโศกสวรรคตแล้วพระโอรส ๑๐ องค์ ได้ครองราชย์ต่อมาอีก ๒๒ ปี พระโอรสทั้ง ๑๐ นั้นมีนามว่า ๑. ภัทรเสน ๒. โกรัณฑวรรณ ๓. มังกร ๔. สัพพัญชหะ ๕. ชาลิกะ ๖. สัญชัย ๗. อุภคะ ๘. โกรพยะ ๙. นันทิวัฒฒนะ ๑๐. ปัญจมตะ

ในมหาวงศ์ เรียกนามเพี้ยนออกไปบ้างว่า ภัทรเสน, โกรัณฑวรรณ, มังกร, สัพพชหะ, ชาลิกะ, ชัย, อุสุภะ, โตรศะ, นันทิกะ และพันธนะ

อนึ่ง ในคัมภีร์ปุราณะก็รับรองเช่นกัน และว่าโอรสองค์ที่ ๙ นั้นนามวา นันทิวรรธนะ ซึ่งตรงกับชินกาลมาลินี

จากหลักฐานเหล่านี้ สรุปความได้ว่า พระเจ้ากาฬาโศกครองราชย์เมื่อ พ.ศ.๙๐ และครองอยู่ ๒๘ ปี หลังจากนั้นโอรสทั้ง ๑๐ ได้ครองต่อมาอีก ๒๒ ปี รวมเป็น ๕๐ ปี ตกใน พ.ศ. ๑๔๐ พอดี ดังนั้นจึงเชื่อว่าพระเจ้ากาฬาโศกถูกโจรนันทะ ซึ่งมาเป็นชู้กับมเหสีปลงพระชนม์ และโอรสทั้ง ๑๐ ก็ครองมาได้ถึง ๒๒ ปี ไม่ใช่แย่งราชสมบัติจากรัชทายาททันที แต่รายละเอียดเกี่ยวกับผู้สืบรัชทายาททั้ง ๑๐ องค์นี้ยังบกพร่องอยู่ สันนิษฐานว่าคงจะไม่มีอะไรก้าวหน้ามากนัก เพราะโจรนันทะยังคุมเชิงอยู่ วงศ์สุสูนาคครองมาได้ ๕๐ ปีก็สิ้นสุดลงอย่างไม่ค่อยชัดแจ้งนักดังกล่าวแล้ว.

บทที่ ๑๙

วงศ์นันทะ (พ.ศ.๑๔๐-๑๖๒)

ผู้ตั้งวงศ์ใหม่นี้เป็นคนสามัญที่มิใช่เลือดกษัตริย์ ซึ่งบางแห่งเรียกว่าโจรด้วยซ้ำ คัมภีร์เชนบอกว่าเขาเป็นลูกของช่างตัดผม มีแม่เป็นโสเภณี ปุราณะว่าเขาเป็นลูกของมหานันทิน แม่เป็นหญิงวรรณะศูทร์ แม่มหานันทินนี้มีประวัติไม่แจ่ม ด็อกเตอร์มุขจี ให้ทัศนะว่ามหานันทินอาจเป็นโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้ากาฬาโศก ซึ่งนอกเหนือจาก ๑๐ องค์ดังกล่าวแล้ว ถ้าทัศนะนี้ถูกก็หมายความว่า มหานันทินมิได้ครองราชย์เหมือนโอรสทั้ง ๑๐ นั้น คงจะหลบภัยหนีไปตั้งป้อมอยู่ที่อื่น แล้วไปได้เสียกับหญิงสามัญ ต่อเมื่อนางมีลูกคือนายนันทะ นายนันทะผู้ซึ่งเป็นหลานของพระเจ้ากาฬาโศก จึงไปแย่งราชสมบัติจากพระเจ้าปู่ หรือจากรัชทายาทองค์สุดท้ายก็สุดจะเดา

มหาวงศ์กล่าวว่า วงศ์นันทะมาจากไหนไม่ทราบ (อัญญาตกุละ) นักประวัติศาสตร์กรีกว่า “พ่อของนันทะเป็นวรรณะศูทร์ คือเป็นช่างตัดผม” สรุปแล้ววงศ์นันทะจึงเป็นคนสามัญดังกล่าวแล้ว

เกี่ยวกับชื่อของผู้ตั้งวงศ์นี้มีแตกต่างกันออกไปหลายชื่อ ปุราณะว่ามหาปัทมานันทะ กรีกว่า อครัมเมส (Agrammes) มหาโพธิวงศ์ว่า อุครเสน แต่ทุก ๆ คัมภีร์มีทัศนะพ้องกันว่า วงศ์นันทะมีผู้ครองราชย์จำนวน ๙ องค์ซึ่งเรียกว่า นวนันทะ ปุราณะว่านันทะองค์แรกเป็นบิดา อีก ๘ องค์เป็นลูก ส่วนมหาโพธิวงศ์ (พุทธ) บอกว่าทั้ง ๙ องค์เป็นพี่น้องกันตามลำดับ ซึ่งมีชื่อดังนี้ ๑. อุครเสน ๒. ปัณฑุกะ ๓. ปัณฑุคติ ๔. ภูตปาละ ๕...... ๖. โควิษาณกะ ๗. ทศ-สิทธกะ ๘. ไกวรรต ๙. ธนะ

อนึ่ง คำว่า “นวนันทะ” นี้ยังมีบางท่านให้ทัศนะว่าหมายความว่า นันทะใหม่ เพราะรัชทายาทของพระเจ้ากาฬาโศก องค์ที่ ๙ นั้นมีนามว่า นันทิวัฑฒนะ หรือนันทิกะ คือเป็นนันทะเก่า ส่วนวงศ์ใหม่นี้สืบมาจากมหาปัทมานันทะ จึงมีชื่อว่านันทะใหม่ (นว=ใหม่, เก้า) แต่ทัศนะนี้ไม่มีน้ำหนัก จึงขาดการสนับสนุน

อุครเสน (พ.ศ.๑๔๐-)

มหาวงศ์เล่าไว้ละเอียดว่า นันทะองค์แรกซึ่งเป็นพี่องค์โตนั่นเป็นคนชายแดน ถูกพวกโจรลักพาตัวไป ต่อมามีความสามารถจึงได้เป็นหัวหน้าโจร ครั้นมีกำลังแข็งแกร่งพอก็ได้บุกรุกเพื่อนบ้านจนถึงเมืองหลวง เมื่อถึงเมืองหลวง นันทะได้ยื่นคำขาดไปยังกษัตริย์ผู้ครองเมืองปาฏลีบุตรว่า จงยอมแพ้ หรือไม่ก็จงสู้กัน (Either yield your kingdom or give battle) แล้วยกทัพโจรบุกเมืองปาฏลีบุตรจนได้ชัยชนะ ชัยชนะคราวนี้นับเป็นผลงานชิ้นโบแดงของคนสามัญที่ปราบวงศ์กษัตริย์ที่ครองอำนาจมคธอยู่ ซึ่งไม่เคยมีมาก่อน ดังนั้นคัมภีร์ทางพุทธศาสนาจึงเรียกเขาว่าเป็นโจรปุพพะ คือเป็นโจรมาก่อน และเปิดการโจมตีเอาดื้อ ๆ มิใช่พระมเหสีเป็นไส้ศึกอย่างที่กรีกกล่าวไว้

ปุราณะเรียกเขาว่า "ปรศุราม" คือผู้ทำลายองค์กษัตริย์ และรวบเอารัฐต่าง ๆ ในอินเดียเหนือมาไว้ในอำนาจ รัฐต่าง ๆ ที่ยอมแพ้ต่อนันทะอุครเสนในครั้งนั้นก็มี ปัญจาละ กาสี ไหหยะ กาลิงคะ อัสมากะ กุรุ มิถิลา สุรเสน และวีติโหตระ หลักฐานหลายแห่งก็รับรองตามที่ปุราณะกล่าวไว้ นอกจากนี้บางท่านยังเชื่อว่าอุครเสนได้แผ่อำนาจลงใต้ ครอบครองเดกคันและไมเซอร์ไว้ด้วย

นักประวัติศาสตร์กรีก ชื่อเคอร์ติอุส (Curtius) ได้กล่าวว่า อุครเสนมีกองทัพมหึมาประกอบด้วยทหารม้า ๒ หมื่นคน ทหารราบ ๒ แสนคน รถชนิดลากด้วยม้า ๔ ตัว ๒ พันคัน และช้าง ๓ พันเชือก

นันทะเป็นกษัตริย์ที่มีพื้นฐานมาจากคนชั้นต่ำ แต่ด้วยความสามารถเช่นเดียวกับพระเจ้าตากสินของไทยเรา ได้ยกฐานะตนขึ้นเป็นกษัตริย์ผู้ทรงพลัง จึงนับว่าเป็นผู้สามารถมาก นันทะได้พิสูจน์ให้เห็นว่า วรรณะที่จะปกครองแผ่นดินได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นวรรณะกษัตริย์เสมอไป เพราะพระเจ้าวิฑูฑภะได้เป็นตัวอย่างมาครั้งหนึ่งแล้ว แต่วิฑูฑภะก็ยังมีเชื้อพระวงศ์ติดอยู่บ้างนิดหน่อย ส่วนนันทะนั้นเป็นลูกของโสเภณีแท้ ๆ ยังเป็นใหญ่เป็นโตได้

จากหน้าประวัติศาสตร์ของอินเดีย ตอนนี้แสดงให้เห็นเหตุการณ์ของสังคมมคธยุคนั้นได้ว่า ทัศนคติของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปบ้าง คือสมัยอุปนิษัทกษัตริย์เกิดเบื่อหน่ายต่ออิทธิพลของพราหมณ์ ที่ควบคุมพิธีกรรมทางศาสนาและจิตใจของคนทุกคน คล้ายกับว่าพราหมณ์เป็นผู้วิเศษสุดแต่ผู้เดียว จะพูดอะไรใครก็เชื่อ จึงเป็นเหตุให้กษัตริย์มีความเคลื่อนไหวบ้าง โดยมีการเรียนรู้ มีการถกเถียงและอภิปรายหลักศาสนาพรหมณ์และก่อกำเนิดปรัชญาอุปนิษัทขึ้น ทำให้อำนาจของพระเจ้าและพราหมณ์ตกต่ำลง ส่วนกษัตริย์นั้นได้เด่นขึ้นทั้งทางการปกครองและศาสนาปรัชญา ครั้นมาถึงสมัยนันทะ ประชาชนเห็นว่า

กษัตริย์ก็ไม่แน่เสมอไปที่จะยืนเด่นอยู่ในท่ามกลางชุมชน คนสามัญธรรมดาก็สามารถจะเป็นผู้นำได้ อันดับของกษัตริย์จึงตกต่ำลงไปบ้าง

พุทธศาสนาในยุคนันทะ

ราชวงศ์นันทะ ได้เอาใจใส่บำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ได้บำรุงทั้งทางด้านปริยัติและปฏิบัติ ในสมัยนี้พุทธศาสนากำลังอยู่ในยุคสับสน เพราะหลังจากสังคายนาครั้งที่ ๒ สมัยพระเจ้ากาฬาโศกแล้ว พระสงฆ์ได้เริ่มแตกแยกกันเป็นนิกายต่าง ๆ ที่เป็นเถรวาทก็ได้แตกแยกออกไปเป็นนิกายย่อยทีละน้อย จนภายหลังมีถึง ๑๑ นิกาย ส่วนพวกมหาสังฆิกะหรือผู้สนับสนุนภิกษุชาววัชชีครั้งนั้น ก็มีเพิ่มขึ้นจนในที่สุดก็แตกเป็นนิกายย่อย ๗ นิกาย ดังนั้นนิกายทั้ง ๑๘ (18 Schools) ในพุทธศาสนาจึงมีการเริ่มต้นมาตั้งแต่หลังสังคายนาครั้งที่ ๒ (พ.ศ.๑๐๐) แล้วค่อย ๆ แตกออกไปตามลำดับ มาถึงสมัยนันทะนี้ราชวงศ์นันทะต้องทำงานหนัก เพราะต้องเอาใจและสมานสามัคคีคณะสงฆ์ทุก ๆ นิกาย แต่หลักฐานไม่ชัดแจ้งว่าในสมัยนันทะนั้นมีกี่นิกาย ข้อนี้ยังตอบไม่ได้แน่นอน

ความเสื่อมโทรมของนันทะ

เราทราบมาแล้วว่า วงศ์นันทะ ได้แผ่อำนาจออกไปคลุมอินเดียเหนือเกือบทั้งหมด มีพลรบเตรียมพร้อม แต่ก็มีบางอย่างที่บกพร่อง นั่นคือ เมื่อขยายอำนาจออกไปมาก ความมั่นคงส่วนกลางไม่มีพอ หรืออาจกล่าวได้ว่าพระเดชมาก แต่ขาดพระคุณ ขาดความมั่นคงที่เป็น Unity และ Security ไป ประชาชนผู้ใกล้ชิดก็เริ่มเบื่อหน่าย สาเหตุแห่งความเบื่อหน่ายก็คือ กษัตริย์องค์สุดท้ายที่ชื่อว่า ธนนันทะ นั้นเป็นคนเห็นแก่ได้ และขี้เกียจอย่างยิ่ง ได้สะสมเงินทองไว้มาก ขูดรีดภาษีจากราษฎรเข้าคลังหลวง และหาที่เก็บซ่อนเงินทองไว้หลายแห่ง ความโลภมากนี้เองเป็นเหตุสร้างความเบื่อหน่ายขึ้นแก่ประชาชน จนในที่สุด ธนนันทะก็ขาดความเชื่อถือ เป็นการเปิดโอกาสให้จันทรคุปต์ ก้าวขึ้นสู่บัลลังก์แห่งมคธสืบต่อไป วงศ์นันทะจึงสิ้นสุดลงเมื่อ พ.ศ.๑๖๒.

บทที่ ๒๐

อินเดียถูกรุกราน

ในปลายราชวงศ์นันทะนี้ มีเหตุการณ์เกี่ยวข้องกับเพื่อนบ้านด้านตะวันตกมากขึ้น อันเรื่องการติดต่อเรื่องการสู้รบชิงดินแดนกับประเทศต่าง ๆ เช่น เปอร์เซีย อิหร่าน และกรีก ได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพระเจ้าพิมพิสาร แต่เหตุการณ์ไม่รุนแรง เคยปรากฏว่าพระเจ้าซีรุส (Cyrus) แห่งเปอร์เซีย ในสมัยพระเจ้าพิมพิสาร ได้เคยบุกรุกมาถึงลุ่มแม่น้ำสินธุ และต่อมาอีกพระเจ้าดาริอุส (Darius พ.ศ.๒๑-๕๗) ได้ขยายการรุกรานมากขึ้น รวบเอาคันธาระไว้ในอำนาจของเปอร์เซียด้วย ซ้ำยังมีการสำรวจลำน้ำสินธุตลอดปากอ่าว และได้ขนเอาทรัพย์สินไปจากอินเดียไม่น้อย

ครั้นต่อมาถึงสมัยนันทะ การรุกรานมีมากขึ้น แต่เป็นการรุกรานจากกรีกแทนเปอร์เซีย ในระยะนี้กรีกมีอำนาจทางย่านบอลข่าน เป็นคู่แข่งกับโรมันในยุคเดียวกัน กรีกในเวลานั้นได้แตกแยกเป็นรัฐเล็ก ๆ หลายรัฐ แต่ที่สำคัญมากมีอยู่ ๒ รัฐ คือ

๑. **สปาร์ตา (Sparta)** อยู่ในหุบเขา ผู้นิยมการทหารและสงคราม ชายหนุ่มทุกคนต้องรู้วิชาทหาร
๒. **มาซีโดเนีย (Macedonia)** อยู่เหนือสปาร์ตาและเอเธนส์

เมื่อสปาร์ตากับเอเธนส์ทำสงคราม ชิงความเป็นใหญ่กันเองจนหมดกำลังแล้ว มาซีโดเนียก็ได้โอกาสตั้งตัวเป็นใหญ่ และรบชนะรัฐอื่น ๆ หมด ทำนองเจ้าอ้ายกับเจ้ายี่รบกันแล้วเจ้าสามก็ครองอำนาจแทน กษัตริย์ผู้ครองมาซีโดเนียเวลานั้นคือ พระเจ้าฟิลลิป ที่ ๒ (Phillip II พ.ศ.๑๙๔-๒๐๗) พระองค์เอาพระทัยใส่ในการศึกษาอย่างมาก และได้ปราบสปาร์ตาและเอเธนส์ให้เข้ามาอยู่ในอำนาจโดยเด็ดขาด เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว พระโอรสหนุ่ม ๒๐ พรรษาก็ได้ครองมาซีโดเนียสืบต่อมา ซึ่งมีนามว่า อเล็กซานเดอร์ (Alexander) พระเจ้าอเล็กซานเดอร์เป็นศิษย์ของอริสโตเติล (Aristotle) พระองค์ได้ทรงแสดงความสามารถให้ประชาชนเห็นมาตั้งแต่ยังเยาว์ เล่ากันว่าครั้งหนึ่ง มีคนนำม้ามาถวายพระเจ้าฟิลลิป ม้าตัวนั้นดื้อมากจนไม่มีใครอยากฝึก พระเจ้าฟิลลิปจึงสั่งให้คืนเจ้าของเดิมไป แต่อเล็กซานเดอร์หนุ่มขอรับไว้ และฝึกให้ม้าหายพยศอย่างน่าอัศจรรย์ พระเจ้าฟิลลิปได้อุทานว่า "แผ่นดินนี้มันแคบเกินไปสำหรับเจ้า เจ้าควรจะไปหาแผ่นดินใหม่อยู่" ดังนั้นเมื่อพระเจ้าฟิลลิปสวรรคตในปี พ.ศ.๒๐๗ แล้ว พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ก็ครองราชย์สมบัติในมาซีดอนแทน เมื่อครองราชย์ได้ ๒ ปี คือ พ.ศ.๒๐๙ พระองค์ได้กรีฑาทัพบุกประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย

เช่น เฟนิเซีย (Phoenicia) อิหร่าน (Iran) เปอร์เซีย (Persia) และชนะอียิปต์ (Egypt) ในอาฟริกาด้วย จากนั้นพระองค์ก็บ่ายหน้าสู่ตะวันออก พุ่งเข้าสู่อินเดียทันที ทัพกรีกบุกเข้าสู่คันธาระ ตีกรุงตักสิลาแตก พระเจ้าอัมภิ (Ambhi) ยอมจำนนและให้ความช่วยเหลือ โดยหวังผลตอบแทนจากพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ทางการเมือง คือต้องการความช่วยเหลือจากอเล็กซานเดอร์ เพื่อปราบปรามรัฐเพื่อนบ้าน ซึ่งการที่พระเจ้าอัมภิได้กระทำไปเช่นนั้น บรรดาราชาแห่งอินเดียทั้งปวงถือว่า เป็นการทรยศต่อเลือดภารตะทั้งมวล เมื่อพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ชนะตักสิลาแล้ว พระองค์ก็มุ่งสู่ปัญจาบ ได้ปะทะกับการต่อสู้อย่างแข็งขันของกษัตริย์ปุรุสหรือโปโรส (Poros) แห่งรัฐปัญจาบ ปุรุสได้ต่อสู้จนสุดความสามารถแบบเลือดกษัตริย์แท้ จนมีชื่อว่า “สิงห์แห่งปัญจาบ” การสู้รบเป็นไปหลายวัน แต่โดยที่ปุรุสไม่ชำนาญพอในวิธีการยุทธ จึงเพลี่ยงพล้ำแก่ฝ่ายกรีก ที่มีกลยุทธเหนือกว่า ยิ่งกว่านั้นอเล็กซานเดอร์ยังได้พลรบจากคนพื้นเมือง คือพวกคันธาระมาช่วยด้วย พระเจ้าปุรุสทรงต่อสู้จนศรลูกสุดท้าย แม้ว่านายทหารและพระราชโอรสทั้งสองของพระองค์ ได้สิ้นชีวิตไปในสนามรบนั้นแล้วก็ตาม พระองค์ก็ไม่ยอมถอย จนในที่สุดไม่มีอาวุธจะสู้แล้ว จึงยอมให้เขาจับ เมื่อเผชิญหน้ากัน พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ตรัสถามว่า “จะให้ข้าพเจ้าปฏิบัติต่อท่านอย่างไร?” พระเจ้าปุรุสเวลานั้นมีพระโลหิตเต็มตัวเพราะมีบาดแผลจากการสู้รบถึง ๙ แผล แต่ไม่ทรงย่อท้อ ได้ตรัสตอบว่า “ปฏิบัติอย่างกษัตริย์” เมื่อพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ขอให้อธิบายให้ชัดหน่อย ว่าหมายความว่าอย่างไร พระองค์ตรัสว่า “เมื่อข้าพเจ้าบอกว่าอย่างกษัตริย์ ทุกอย่างย่อมบรรจุอยู่ในนั้นแล้ว” พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ทรงพอพระทัยมากที่พบเลือดกษัตริย์ ที่เป็นนักสู้เหมือนพระองค์ พระองค์จึงคืนอำนาจการปกครองทั้งหมดให้แก่พระเจ้าปุรุสอีก พร้อมทั้งดินแดนบางส่วนทางตะวันออกด้วย

พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ มุ่งหน้าสู่ตะวันออกต่อไป ประชาชนทุกแห่งที่พระองค์ผ่านไปก็ยอมอ่อนน้อม แล้วพระองค์ก็มุ่งลงทางใต้ แต่ไปได้ไม่เท่าไรก็หมดฤทธิ์ พลรบทั้งหลายเกิดเบื่อหน่ายการรบ เพราะอยู่ไกลบ้าน คิดถึงลูกเมีย จึงไม่มีแรงที่จะมุ่งสู่มคธ (แต่บางทัศนะบอกว่า เพราะกองทัพกรีกได้มาปะทะกับกองทัพอันแข็งแกร่งของนันทะเข้า จึงล่าถอยไป) พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ใช้เวลาทำสงคราม และย่ำดินแดนอินเดียอยู่ ๑ ปี ๘ เดือนจึงกลับสู่กรีก ขากลับได้แบ่งทัพออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งให้ กราเตโรส (Krateros) เป็นผู้นำผ่านบาลูชิสถาน สู่เปอร์เซีย ส่วนหนึ่งพระองค์เป็นผู้นำเดินทางโดยขบวนเรือลงสู่แม่น้ำสินธุ แล้วเดินทางทะเลไปจนอ่าวเปอร์เซียเข้าสู่ปากแม่น้ำยูเฟรติส แล้วข้ามทะเลทรายและภูมิประเทศที่ไม่ได้เรียนรู้มาก่อน ทำให้พวกพลรบล้มตายเพราะร้อนและหิวโหยเป็นจำนวนมาก พระองค์ผ่าน การ์มาเนีย (Karmania) ถึงซูซ่า (Susa) ในปี พ.ศ.๒๑๙ แล้วไปสวรรคตที่บาบิโลน (Babylon) ในปีต่อมา

อิทธิพลต่างชาติในอินเดีย

เมื่อเปอร์เซีย เข้าครองดินแดนบางส่วน ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียนั้น วัฒนธรรมต่าง ๆ ของเปอร์เซียก็ติดเข้ามาด้วย ภาษาและวรรณคดีได้เข้ามาปะปนกับของท้องถิ่น โดยเฉพาะภาษาและอักษรเปอร์เซีย จะพบได้จากศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช และที่อื่น ๆ ซึ่งใช้ตัวอักษร ขโรษฐี (Kharosthi) มาตั้งแต่เริ่มพุทธศักราชแล้ว

เมื่อเปอร์เซียอ่อนกำลังลง กรีกก็เข้ามาแทนที่ กองทัพของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ชนะที่ไหน ก็มักจะตั้งกองทหารกรีกและผู้สำเร็จราชการไว้ในที่นั้น เพื่อผลทางการปกครอง ทหารกรีกเหล่านั้นได้ตั้งรกรากในถิ่นนั้นก็มาก ไม่คิดกลับบ้านอีก เราทราบมาแล้วว่าพวกกรีกเป็นพวกชำนาญศิลปะและปรัชญา เมื่อเข้ามาอยู่ในอินเดียก็ได้นำศิลปะต่าง ๆ เข้ามาแพร่ด้วย โดยเฉพาะการแกะสลักและปั้นนั้นเขาชำนาญมาก ดังนั้นในย่านสินธุและคันธาระ จึงพบศิลปะแบบกรีกและอักษรกรีกอยู่ทั่วไป พระพุทธรูปปางคันธาระซึ่งเป็นพระพุทธรูปรุ่นแรก ก็เป็นศิลปะกรีกในอินเดีย อักษรที่เหรียญเงินสมัยอเล็กซานเดอร์ก็มีมากเป็นตัวอย่างในย่านดังกล่าวสืบต่อมา จนพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐ พระเจ้ามิลินท์เองก็เป็นกรีก และมีกษัตริย์กรีกหลายองค์ที่ครองย่านนั้น ซึ่งเรียกกันว่า แบคเตรีย (Bactria) หรือโยนก ความปะปนกันระหว่างกรีกกับอินเดียสมัยหลังพุทธกาล ก่อให้เกิดศิลปะตระกูลต่าง ๆ ขึ้นในย่านนั้น และพระพุทธศาสนาก็ได้แผ่ขยายออกไป เพราะอิทธิพลของกษัตริย์กรีกหลายองค์ ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า แม้อินเดียจะเสียแผ่นดินบางส่วนไปบ้างเป็นบางคราว แต่ก็มีผลได้เป็นอย่างอื่นแทน วี.เอ. สมิธ (V. A. Smith) นักปราชญ์อังกฤษกล่าวไว้ว่า “มรดกของ เฮลเลนิสท์ ที่มีในอารยธรรมอินเดียเท่าที่สืบได้ทั้งหมดนั้น เป็นผลทางอ้อมจากการรุกรานของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์นั่นเอง” คำว่า เฮลเลนิสท์ ในที่นี้หมายถึงกรีก ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า เพราะกรีกบุกอินเดีย อินเดียจึงได้รับวัฒนธรรมบางอย่างจากตะวันตก มีศิลปกรรมและประติมากรรม เป็นต้น อนึ่ง พุทธศาสนาก็ได้แพร่ไปสู่โลกตะวันตกในสมัยเดียวกันนี้ด้วย.

บทที่ ๒๑

วงศ์โมริยะ (พ.ศ.๒๒๐)

ในระยะที่บ้านเมืองตกอยู่ในท่ามกลางภัยแห่งการรุกรานจากต่างชาติ คือเพื่อนบ้านทางตะวันตกนั้น ปรากฏว่าที่มคธ กษัตริย์นันทะ ยังรักษาความมั่นคงเป็นเอกราชไว้ได้ กองทัพของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ ไม่สามารถจะล่วงล้ำเขตแดนมคธเข้ามาได้ นักประวัติศาสตร์เชื่อด้วยซ้ำว่าอเล็กซานเดอร์ถอย ก็เพราะเกรงกลัวต่อกองทัพอันทรงพลังของมคธ แต่เมื่อพิจารณาตามวันเดือนปีแล้ว ระยะกาลยังอยู่ห่างกันมาก คือ ธนนันทะ กษัตริย์องค์สุดท้ายของวงศ์นี้ สวรรคตเมื่อ พ.ศ.๑๖๒ แต่เวลาที่อเล็กซานเดอร์บุกปัญจาบนั้น พ.ศ. ๒๑๘ ซึ่งห่างกันตั้ง ๕๖ ปี ถ้าถือตาม พ.ศ. ดังกล่าวนี้ย่อมเป็นไปไม่ได้ที่กองทัพของทั้งสองฝ่ายจะปะทะกัน แต่เรื่องปีเดือนนั้นไม่มีทางที่จะปรับให้เป็นอันเดียวกันได้ ในระหว่างนักประวัติศาสตร์ทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์มันบังคับให้เชื่ออยู่แล้วว่า วงศ์นันทะสิ้นสุดลงเมื่อวงศ์โมริยะเรืองอำนาจขึ้น

ผู้ก่อตั้งวงศ์โมริยะ ก็อยู่ในความมืดมนเช่นเดียวกันกับกรณีของวงศ์นันทะ คือยังไม่มีมติเป็นเอกฉันท์ว่าพระเจ้าจันทรคุปต์ ผู้ประกาศตั้งวงศ์โมริยะนั้น คือใครมาจากไหน ทางพุทธศาสนาว่า จันทรคุปต์เป็นเชื้อพระวงศ์สืบต่อจากวงศ์ศากยะแห่งนครกบิลพัสดุ์ และอพยพไปตั้งหลักที่เมืองโมริยะ (ดูหน้า.......)

คัมภีร์มหาวงศ์กล่าวว่า พระองค์เป็นโอรสของกษัตริย์แห่งเมืองโมริยะ เมื่อเมืองโมริยะถูกทำลายด้วยฝ่ายศัตรู พระมารดาซึ่งทรงครรภ์แก่ ได้ปลอมตัวหลบหนีไปอยู่เมืองปาฏลีบุตร ต่อมาได้ประสูติโอรสคือจันทรคุปต์

แต่เรื่องราวทางวรรณคดีฮินดูกล่าวว่า จันทรคุปต์เป็นลูกของกษัตริย์นันทะ มีแม่เป็นวรรณะศูทร ชื่อมูระ เมื่อจันทรคุปต์เติบโตขึ้น คิดจะก่อการกบฏชิงราชสมบัติแห่งมคธ แต่ความลับรั่วไหล เขาจึงถูกเนรเทศหนีไปอยู่เมืองตักสิลา สมัยเมื่ออเล็กซานเดอร์บุกเข้าทางตักสิลา จันทรคุปต์อาสาสมัครช่วยอเล็กซานเดอร์ และขอความช่วยเหลือจากอเล็กซานเดอร์เพื่อชิงราชบัลลังก์มคธ แต่ไม่สำเร็จ เพราะอเล็กซานเดอร์ถอยทัพกลับไปก่อน จันทรคุปต์ได้พบพราหมณ์ชาวเมืองตักสิลา ชื่อจาณักยะ หรือเกาฏิลยะ จาณักยะได้แนะนำวางแผนยุทธศาสตร์ให้จนตีเมืองปาฏลีบุตรได้เป็นผลสำเร็จ (ยังมีทัศนะอื่นอีก)

จันทรคุปต์ (พ.ศ.๒๒๐-๒๔๓)

เมื่อพระเจ้าธนนันทะ กษัตริย์องค์ที่ ๙ แห่งวงศ์นันทะอ่อนแอลง จันทรคุปต์ได้ยกกองทัพแบบกองโจร มาปล้นตีเอาปาฏลีบุตรได้ชัยชนะ และขึ้นครองราชย์ในมคธ เป็นกษัตริย์องค์แรกแห่งวงศ์โมริยะ งานขั้นแรกเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์คือการขับไล่อำนาจของต่างชาติให้หมดสิ้นไปจากอินเดีย เพราะว่าระยะหลังจากอเล็กซานเดอร์สวรรคตแล้ว ทหารหรือผู้รักษาการเมืองต่าง ๆ ที่กรีกตีได้ ก็เริ่มตั้งตนเป็นใหญ่ ไม่ขึ้นต่อใคร ต่างคนต่างประกาศตนเป็นอิสระ บางครั้งก็รบกันเอง ดังนั้น จันทรคุปต์จึงลงมือขับไล่อำนาจพวกกรีกออกจากดินแดนอินเดียเสียจนหมดสิ้น และปรากฏว่าตอนท้าย ๆ รัชกาล แม่ทัพกรีกชื่อซีลิวกัส (Seleukos) เป็นผู้รักษาการเมืองหน้าด่านของกรีก ที่ติดต่อเขตอินเดีย ต้องการจะครอบครองดินแดนที่จันทรคุปต์ยึดกลับคืนนั้น จึงยกทัพเข้าสู่ปาฏลีบุตร แต่การต่อสู้ของจันทรคุปต์เหนือกว่า จึงทำอะไรไม่ได้ จึงต้องยินยอมสงบศึก และยกดินแดน ๔ อาณาจักรคือ กาบูล (Kabul) กันดาหาร (Kandahar) เฮรัต (Herat) และเคโดรเซีย (Gedrosia) หรือ บาลูชิสถาน (Baluchistan) ให้แก่จันทรคุปต์ และฝ่ายจันทรคุปต์ก็ได้ยกช้างศึกให้แก่ซีลิวกัสอีก ๕๐๐ เชือก เป็นการตอบแทน ยิ่งกว่านั้นทราบว่า ซีลิวกัสได้ยกลูกสาวถวายพระเจ้าจันทรคุปต์ด้วย สันติภาพคราวนี้จึงลงเอยกันด้วยการเป็นลูกเขยและเป็นพ่อตากัน

พระเจ้าจันทรคุปต์ทรงสามารถมาก ทรงขยายอาณาเขตออกไปทางเหนือจดหิมาลัย ทางตะวันตกจดมหาสมุทรอาเรเบีย ทางตะวันตกเฉียงเหนือจดอาณาเขตของกรีก ส่วนทางใต้ได้แผ่ขยายข้ามภูเขาวินธัยลงไปถึงเดกกัน (Deccon) อาจจะนับว่าพระองค์เป็นสิงห์มคธในยุคนั้น อานุภาพของพระองค์แผ่ไปทั่วทุกทิศ กษัตริย์ในประเทศต่าง ๆ เช่น ซีเรีย และอียิปต์ เป็นต้น ได้ส่งราชทูตและบรรณาการมาเจริญสัมพันธไมตรีด้วย

ทางด้านศาสนา ไม่ทราบชัดอีกเช่นเดียวกันว่าพระองค์นับถือศาสนาอะไร แต่ตามคัมภีร์เชนกล่าวว่า ก่อนสิ้นรัชกาล พระองค์ทรงสละราชสมบัติในสมัยเกิดความแห้งแล้งในมคธ (ดูหน้า.......) แล้วเสด็จไปสู่ไมซอร์ (Mysore) ทางตอนใต้ และอดอาหารตามแบบของเชน จนสวรรคตในปี พ.ศ.๒๔๓ ฉะนั้น ด้านศาสนา เราไม่ทราบละเอียด แม้กระทั่งการสวรรคตก็ไม่ค่อยชัด อาจจะจริงตามคัมภีร์เชนก็ได้

พระเจ้าพินทุสาร (๒๔๓-๒๗๑)

พระเจ้าจันทรคุปต์ ครองราชย์ได้ ๒๔ ปี ในระยะดังกล่าวนี้ พระองค์ทรงขยายอาณาเขตมคธออกทั้งเหนือและใต้ดังกล่าวแล้ว นับเป็นกษัตริย์มคธองค์แรกที่มีอาณาเขตกว้างขวางจดเหนือใต้ โดยไม่ถูกรบกวนจากชาติอื่นใด ต่อมาเมื่อปลายรัชกาล พระเจ้าจันทร-คุปต์ ทรงเบื่อหน่าย จึงได้มอบราชสมบัติให้แก่ราชโอรสพระนามว่า สิงหเสน ส่วนพระองค์

เสด็จออกบำเพ็ญพรต แต่ปรากฏต่อมาว่า สิงหเสนมิได้ครองราชย์สมบัติ โอรสอีกองค์คือพินทุสาร ได้ครองราชย์สมบัติแทน เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๒ แห่งวงศ์โมริยะ

พระเจ้นพินทุสารขึ้นครองราชย์ในปี ๒๔๓ และครองอยู่ถึง ๒๘ ปี เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ งานชิ้นแรกของพระองค์ก็คือ เปิดสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ ซึ่งในสมัยพระราชบิดานั้นได้ทำทางเอาไว้แล้ว พระองค์ได้เจริญไมตรีกับพระเจ้าแอนติโอคัส โซเตอร์ (Antiochus Soter) โอรสของพระเจ้าซิลิวกัส ซึ่งเวลานั้นเป็นกษัตริย์กรีกครองที่ซีเรีย แต่นักประวัติศาสตร์บางท่านว่าครองที่บาลิโลเนีย และพระเจ้าพินทุสารยังได้เจริญไมตรีกับพระเจ้าปโตเลมี ฟิลาเดลฟัส (Ptolemy Philadelphos) แห่งอียิปต์ด้วย พระเจ้าพินทุสารเคยขอซื้อผลมะเดื่อแห้ง เหล้าไวน์ และนักปราชญ์ (Sophist) จากพระเจ้าแอนติโอคัสโซเตอร์ แห่งซีเรีย ในฐานะกษัตริย์เพื่อนบ้าน พระเจ้าแอนติโอคัสตอบมาว่า “สองอย่างแรกนั้นจะจัดไปถวายฟรี แต่นักปราชญ์นี้ให้ไม่ได้ เพราะกฎหมายกรีกไม่อนุญาตให้ขายนักปราชญ์”

พระเจ้าพินทุสาร ทรงเลื่อมใสศาสนาพราหมณ์ ในมหาวงศ์กล่าวว่า ทรงเลี้ยงอาหารพราหมณ์วันละ ๖ หมื่นคน พระเจ้าจันทรคุปต์นับถือเชน พระเจ้าพินทุสารนับถือพราหมณ์ พระพุทธศาสนาขาดการอุปถัมภ์จากพระเจ้าแผ่นดินเสียหลายปี แต่ก็มิได้ซบเซาลงเพราะปรากฏว่าสมัยนี้นิกายเถรวาทได้ตั้งมั่นที่แคว้นอวันตีทางตะวันตก ส่วนนิกายมหาสังฆิกะไปรุ่งเรืองที่คันธาระทางเหนือ นิกายสรวาสติวาทไปรุ่งเรืองที่มถุรา แถบโกศล นิกายมหิศาสกะไปรุ่งเรืองที่มหิสมณฑลทางใต้ (คือแคว้นไมซอร์ปัจจุบัน) ส่วนมคธนั้นยังเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนา เช่นเคย ทุก ๆ นิกายดูเหมือนจะมีปะปนอยู่ในมคธทั้งนั้น

พระเจ้าพินทุสารมีมเหสีมาก มีโอรสถึง ๑๐๐ องค์ องค์ใหญ่พระนามว่า สุสิมะ (บาลีเป็นสุมนะ) ซึ่งพระเจ้าพินทุสารมุ่งหมายอย่างเต็มที่ที่จะให้ครองราชย์สมบัติแทน แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะโอรสที่สามารถกว่าคืออโศก ได้ชิงราชสมบัติจากสุสิมะเสีย

บทที่ ๒๒

อโศกมหาราช (พ.ศ.๒๗๑-)

พระเจ้าอโศก เป็นกษัตริย์โมริยวงศ์ องค์ที่ ๓ พระองค์เป็นมหาราชแห่งอินเดียองค์แรกและองค์เดียวที่เพียบพร้อมด้วยเดชานุภาพ และธัมมานุภาพอย่างสมบูรณ์ ซึ่งไม่มีมหาราชองค์ใดในผืนแผ่นดินนี้จะเสมอเหมือน เอช. จี. เวลส์ (H.G. Wells) กล่าวว่า (ใน Outline of History) "พระเจ้าอโศกเป็นมหาราชที่ยิ่งใหญ่กว่ามหาราชทั้งหลาย ทั้งนี้มิใช่เพราะอำนาจที่แผ่ไปครอบครองอาณาจักรอันกว้างใหญ่นั้น แต่เพราะบุคลิกที่แสดงถึงความเป็นมนุษย์ (ผู้ทรงธรรม) และเป็นผู้ดำรงตนอยู่ด้วยหลักศีลธรรม"

ประวัติของพระองค์น่าเรียนน่ารู้ เวลานี้มีนักปราชญ์ทั่วโลกได้นำไปเผยแพร่เป็นภาษาของแต่ละประเทศ บางคนถึงกับใฝ่ฝันว่า เมื่อไรหนอ โลกจะได้ราชาผู้เพียบพร้อมอย่างพระเจ้าอโศกอีก

หลักฐานการค้นคว้าประวัติของพระองค์ ดูเหมือนจะสมบูรณ์และหาง่ายกว่ากษัตริย์องค์ใด ๆ ในอินเดีย เพราะมีทั้งที่เป็นภาษาบาลี สันสกฤต พงศาวดารพื้นเมือง และหลักศิลาจารึก เป็นต้น โดยเฉพาะศิลาจารึกนั้นมีอยู่ทั่วไปทั้งเหนือและใต้ นับเป็นกษัตริย์ที่มีศิลาจารึกมากที่สุดในโลก ฉะนั้น การศึกษาประวัติและผลงานของพระองค์จึงทำได้ง่ายและสมบูรณ์กว่ากษัตริย์องค์อื่น ๆ ในระยะใกล้ชิดกัน เนื่องจากเรื่องของพระเจ้าอโศกเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญมาก ดังนั้นจึงได้แยกออกเป็นบทหนึ่งต่างหากจากวงศ์โมริยะที่กล่าวมาแล้ว และก็จะต้องกล่าวให้ละเอียดกว่าองค์อื่น ๆ ในราชวงศ์เดียวกัน

ชีวประวัติย่อ

พระเจ้าอโศก เป็นโอรสของพระเจ้าพินทุสาร มีพระมารดาชื่อศิริธรรมา มีพระอนุชาชื่อติสสะ ตอนที่ยังทรงพระเยาว์อยู่ อาชีวกคนหนึ่งทำนายว่า เด็กน้อยนี้จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิแห่งชมพูทวีป พระเจ้าพินทุสารทรงห่วงใยในพระโอรสอีกจำนวน ๙๙ องค์ที่เกิดแต่มเหสีองค์อื่น ๆ กลัวว่าจะทำสงครามแย่งราชสมบัติ และถูกอโศกฆ่าเสียหมด จึงทรงออกอุบายแต่งตั้งให้อโศกหนุ่มผู้มีพระชนม์เพียง ๑๘ พรรษา เป็นอุปราชไปครองเมืองอวันตี ขณะที่เสด็จไปอวันตี ได้พักกลางทางที่เมืองวิทิสา ได้พบลูกสาวของเทวมานกเศรษฐี ชื่อวิทิสาเทวี ทรงพอพระทัย จึงได้ขอไปอุปภิเษกเป็นมเหสีที่เมืองอวันตี ต่อมาทรงมีโอรสชื่อมหินทะ และธิดาชื่อสังฆมิตตา ครั้นกาลนานมา เมื่อพระเจ้าพินทุสารประชวรหนัก ได้เรียก

พระเจ้าอโศกมาแล้วมอบราชสมบัติให้ แต่พระโอรสองค์โตของพระองค์ชื่อสุมนะ ไม่พอพระทัย จึงได้ร่วมมือกับอนุชาอีก ๙๘ องค์ ยกกองทัพมาแย่งราชสมบัติจากพระเจ้าอโศก พระเจ้าอโศกมีชัยและจับพระภารดาทั้ง ๙๙ องค์นั้นสำเร็จโทษหมด แล้วแต่งตั้งให้อนุชาชื่อติสสะ เป็นอุปราชต่อไป

ข้อความตอนนี้ขัดกันเล็กน้อย เพราะตอนต้นว่าพระเจ้าพินทุสารต้องการให้สุมนะครองราชสมบัติ และเกรงว่าจะเกิดสงครามกัน จึงได้แต่งตั้งพระเจ้าอโศกเป็นอุปราชไปครองอวันตี แต่ตอนท้ายบอกว่าเมื่อประชวรหนักได้เรียกพระเจ้าอโศกมาแล้วมอบราชสมบัติให้ ดูไม่ลงรอยกันเลย

ทางฝ่ายสันสกฤตบอกว่ามารดาของพระเจ้าอโศกเป็นนางพราหมณี เป็นพระสนมเอก และพระองค์มีอนุชาองค์หนึ่ง ชื่อวีตโศก พระเจ้าพินทุสารทรงโปรดโอรสองค์โตชื่อสุสิมะมาก เวลานั้นตักสิลาแข็งเมืองขึ้น จึงส่งพระเจ้าอโศกไปปราบ ด้วยความสามารถของพระองค์ พระบิดาจึงแต่งตั้งให้เป็นอุปราชไปครองเมืองอวันตี เป็นการขับไล่ไสส่งทางอ้อม ต่อมาตักสิลาแข็งเมืองอีก คราวนี้ส่งสุสิมะไปปราบ ยังไม่สำเร็จ พระเจ้าพินทุสารบังเอิญประชวรหนัก ทรงห่วงใยสุสิมะ จึงสั่งให้พระเจ้าอโศกขึ้นไปปราบ แต่เสนาบดีได้ร่วมกับพระเจ้าอโศกทำอุบายว่าพระเจ้าอโศกประชวรหนัก ไม่สามารถไปรบกับข้าศึกได้ เมื่ออาการของพระเจ้าพินทุสารเพียบหนัก เสนาบดีทั้งหลายจึงนำพระเจ้าอโศกเข้าเฝ้า กราบทูลขอให้แต่งตั้งเป็นกษัตริย์สืบแทน พระเจ้าพินทุสารทรงพิโรธมากจนสวรรคต พระเจ้าอโศกจึงได้ครองมคธสืบต่อมา

หลังจากขึ้นครองราชย์แล้ว ได้มีการต่อสู้กับเจ้าชายอื่นอยู่นาน ตำราทั้งบาลี สันสกฤต และพงศาวดาร มีทัศนะเหมือนกันว่า มีการต่อสู้ชิงชัยเพื่อราชบัลลังก์กันดุเดือด จนพระเจ้าอโศกต้องสำเร็จโทษพระภารดาไป ๙๙ องค์ อนึ่ง การครองราชย์จริง ๆ ของพระเจ้าอโศกต้องล่าช้ามาถึง ๔ ปี คือครองจริงเมื่อ พ.ศ.๒๗๔ ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะมีการชิงชัยกันอยู่นานนั่นเอง

แต่บางแห่งบอกว่า ที่คัมภีร์บาลีว่า พระเจ้าอโศกทารุณต่อพระญาติถึง ๙๙ องค์นั้นไม่จริง เพราะเมื่อครองราชย์แล้ว ๑๘ ปี ยังปรากฏว่ามีพระเชษฐา พระอนุชาอยู่อีกหลายองค์ และพระเจ้าอโศกทรงเอาพระทัยใส่อย่างดีด้วย ที่กล่าวเช่นนั้นต้องการจะแสดงว่าพระเจ้าอโศกเดิมเป็นคนทารุณ โหดร้าย แต่เมื่อหันมานับถือพุทธแล้ว กลับเป็นคนใจบุญอย่างตรงกันข้าม ผู้กล่าวต้องการแสดงถึงความอัศจรรย์ของธรรมเท่านั้น

มูลเหตุให้เลื่อมใสในพุทธศาสนา

ในตำราหลายเล่มเล่าไว้ไม่ตรงกันในเรื่องนี้ บาลีปกรณ์ชื่อมหาวงศ์ว่า เจ้าชายสุมนะ (สุสิมะ) เมื่อแพ้พระเจ้าอโศกแล้ว ได้พาชายาหนีออกจากเมืองปาฏลีบุตร ไปอยู่กับพวก

จัณฑาล ต่อมาชายาได้ประสูติโอรสแล้วตั้งชื่อว่า “นิโครธ” เมื่อนิโครธอายุได้ ๗ ขวบ ได้ฟังธรรมเทศนาของพระมหาวรุณเถรเจ้า ได้ออกบวชและสำเร็จเป็นพระอรหันต์ วันหนึ่งสามเณรเดินผ่านหน้าพระลานหลวง พระเจ้าอโศกได้ทอดพระเนตรเห็นสามเณรเข้า เกิดความเลื่อมใสในอากัปกิริยาและมารยาทของสามเณรน้อยผู้ทรงศีล จึงตรัสให้นิมนต์สามเณรเข้าเฝ้า ทรงถวายอาหารบิณฑบาตแก่สามเณร สามเณรฉันแล้วได้แสดงอัปปมาทธรรมแก่พระองค์และราชบริพาร พระเจ้าอโศกได้ทรงสมาทานเบญจศีล และปวารณาถวายปัจจัยแก่สามเณร วันรุ่งขึ้นสามเณรได้พาพระเถระผู้ใหญ่ ๓๒ รูป เข้าเฝ้าพระเจ้าอโศก เมื่อได้สนทนากันอย่างกว้างขวางในธรรมวินัยแล้ว พระเจ้าอโศกได้หันมานับถือพุทธศาสนา ละทิ้งศาสนาเดิมคือพราหมณ์ ละความโหดร้ายทารุณลงตั้งแต่วันนั้น

ส่วนปกรณ์สันสกฤตชื่อ อโศกาวทาน เล่าความไว้ยืดยาวในเรื่องความโหดร้ายของพระองค์ เช่น การสร้างที่ประหารไว้ชื่อ นรกาลัย ใครเข้าไปบริเวณนั้นต้องตาย กลับออกมาไม่ได้ และมีกระทะทองแดงไว้ต้มคนที่มีความผิดบ้าง เอาคนที่ฝ่าฝืนลงในครกตำให้ละเอียดบ้าง เผาทั้งเป็นบ้าง ต่อมามีพระเถระชื่อสมุทระ ได้สำแดงปาฏิหาริย์โน้มน้าวเอาพระเจ้าอโศกให้ละทิ้งความทารุณ แล้วหันมานับถือพุทธศาสนา

แต่ในศิลาจารึก (Rock Edict 13) ว่า “เมื่อสมเด็จพระปิยทัสสี (อโศก) ราชาภิเษกได้ ๘ ปี มีชัยชนะแก่อาณาจักรกาลิงคะ ทรงได้เชลยศึกจากแคว้นนั้น ๑๕๐,๐๐๐ คน ถูกฆ่าตาย ๑๐๐,๐๐๐ คน และจำนวนมากได้สิ้นชีพลง นับตั้งแต่ปราบแคว้นกาลิงคะได้ จนถึงบัดนี้สมเด็จพระปิยทัสสี ทรงเริ่มอภิบาลรักษาธรรม ทรงปรารถนาพอพระทัยในธรรม และทรงรักษาการสั่งสอนธรรม เพราะการชิงชัยนั้นเองทำให้พระองค์กำสรวลสลดสังเวชพระทัยนัก เพราะการรบพุ่งตีชิงประเทศย่อมต้องมีการประทุษร้าย การพิฆาตผู้คน หรือการจับคนมาเป็นเชลย ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สมเด็จพระปิยทัสสีทรงโทมนัสพระทัยเหลือเกิน”

จากศิลาจารึกนี้เป็นอันแน่นอนว่า พระเจ้าอโศกเกิดสลดพระทัย เพราะการฆ่าคนจำนวนแสน การสงครามคือฆ่า ศีลธรรมไม่มีในการสงคราม และสงครามก็ไม่มีในศีลธรรม พระเจ้าอโศกก็อาจจะเหมือนผู้ร้ายที่ฆ่าคนมามากแล้ว ภายหลังสำนึกตัวได้ เลยเลิกทารุณกรรมนั้น แล้วหันเข้าสู่ธรรม หรือเพศกาสาวพัตรไป ในสมัยนั้นศาสนาใหญ่ ๆ มีอยู่ ๓ ศาสนา คือ พราหมณ์ เชน และพุทธ พระองค์ทรงพิจารณารอบคอบและเห็นว่าพุทธศาสนาเหมาะที่สุด ที่จะเป็นหลักปฏิบัติทางใจ และนำไปสู่ความสงบได้ ดังนั้น จึงหันมานับถือพุทธศาสนา (บางแห่งว่า หลังจากนับถือแล้วได้ ๒ ปี พระองค์ก็ทรงผนวชอยู่ปีเศษ) พระองค์เปลี่ยนการเสด็จออกล่าเนื้อ เป็นการเสด็จออกนมัสการสังเวชนียสถาน และเยี่ยมสุขทุกข์ของประชาชน นอกจากนี้พระองค์ยังได้แนะนำพระประยูรญาติทั้งหลาย ให้ดำเนินตามรอยพระองค์บ้าง คือออกนมัสการสถานที่สำคัญ ๆ ทางพุทธศาสนา เป็นบางครั้งบางคราว เพื่อเพิ่มกุศลศรัทธา

และได้ใกล้ชิดกับประชาชนของพระองค์ และพระองค์ทรงถือว่าประชาราษฎร์ทุกคนในแว่นแคว้นเป็นเสมือนโอรสของพระองค์เอง มีความรักและความยุติธรรมแก่ทุก ๆ คน จนได้พระนามใหม่ว่า พระปิยทัสสี (ผู้เป็นที่รักของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย)

อาณาจักรของพระเจ้าอโศก

พระเจ้าอโศกเป็นกษัตริย์มคธองค์เดียว ที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล เกือบจะคลุมทั่วทั้งแผ่นดินที่เรียกว่าอินเดียในปัจจุบัน นักโบราณคดีได้ค้นพบศิลาจารึกของพระองค์ในที่ต่าง ๆ ซึ่งแสดงว่าในที่นั้น ๆ พระองค์มีอำนาจครอบครองโดยสมบูรณ์ ไม่เช่นนั้นศิลาจารึกจะไปมีอยู่ไม่ได้ เมืองต่าง ๆ ที่มีปรากฏในจารึกก็มาก แต่ที่เป็นเมืองหน้าด่านที่มีอุปราชไปประจำนั้นมี ๔ เมืองคือ

๑. อุชเชนี เป็นเมืองหน้าด่านทางตะวันตก
๒. ตักสิลา เป็นเมืองหน้าด่านทางเหนือ
๓. สุวรรณคีรี เป็นเมืองหน้าด่านทางใต้
๔. โตสาลี เป็นเมืองหน้าด่านทางตะวันออก

เมื่อดูที่ตั้งเมืองเหล่านี้แล้ว จะเห็นว่าอินเดียสมัยนี้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยอุปราชทั้งหมดขึ้นตรงต่อศูนย์กลางคือ ปาฏลีบุตร จึงเป็นการง่ายและสะดวกที่จะบัญชาการใด ๆ ไม่ว่าด้านศาสนาหรือการปกครอง อนึ่ง ปรากฏในศิลาจารึกว่า ในอาณาจักรของพระองค์มีคนหลายเผ่า หลายภาษา ที่อาศัยร่มบารมีของพระองค์ รวมทั้งพวกกรีก (หรือโยนก) และกัมโพชะ ในอาฟกานิสถานด้วย จึงน่าเชื่อว่าบริเวณปากีสถานทั้งหมดตลอดอาฟกานิสถานก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของมคธด้วย

ส่วนทางตะวันออก ก็คลุมมาถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร เพราะพบศิลาจารึกที่บริเวณนี้ (คือ เขตปากีสถานตะวันออกปัจจุบัน) ทางใต้ก็แผ่ลงไปถึงแม่น้ำกริษณา คือใต้รัฐมัทราสในปัจจุบัน เหลือแต่ปลายแหลม ซึ่งเป็นอาณาจักรของพวกโจฬิะ และปาณฑยะ แม้จะมิได้มีอำนาจเหนือแหลมนี้ แต่ก็มีสัมพันธไมตรีกันดีกับคน ๒ เผ่านี้

พระเจ้าอโศกกับธรรม

หลังจากได้หันมานับถือพุทธศาสนาแล้ว พระเจ้าอโศกได้กลายเป็นอุบาสกผู้อุปถัมภ์พระศาสนาเป็นอย่างดียิ่ง และมีพระบรมราชโองการแก่เจ้าพนักงานทั้งหลายว่า ถ้าภิกษุสามเณร หรือภิกษุณีรูปใด ประพฤตินอกรีตผิดบัญญัติ ก็ให้จัดการสึกเสีย อย่าให้บวชต่อไป ทั้งนี้เพื่อเป็นการคุ้มครองพระศาสนาให้บริสุทธิ์ และความผาสุกของภิกษุผู้มีศีล พระองค์ทรง

ปฏิบัติและแนะนำให้ประชาชนปฏิบัติตามธรรม เช่น ความซื่อสัตย์ ความบริสุทธิ์กาย วาจา และใจ ความกตัญญูต่อผู้มีอุปการคุณ ไม่เบียดเบียนคนและสัตว์ เชื่อฟังอ่อนน้อมต่อญาติผู้ใหญ่ ต่อสมณชีพราหมณ์ และคนแก่ทั่ว ๆ ไป อ่อนโยนต่อเพื่อน ต่อญาติ และต่อคนรับใช้ เป็นต้น ทรงให้งดการฆ่าสัตว์นานาชนิด ทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำ โดยเฉพาะในวันพระ ๘ ค่ำ ๑๔, ๑๕ ค่ำแล้ว ห้ามฆ่าสัตว์และใช้งานสัตว์ เช่น ลากเกวียนและลากไถ เป็นต้น การชุมนุมกันในวันนักษัตที่มีการรับประทานเนื้อสัตว์และดื่มสุราก็ห้าม อนุญาตแต่การชุมนุมเพื่อศีลธรรมเท่านั้น พระองค์ทรงมอบอำนาจการตัดสินให้แก่คณะลูกขุนได้พิจารณากันโดยรอบคอบ ถ้าใครมีความผิดถึงประหารชีวิต ก็ให้รออาญาไว้ถึง ๓ วัน ทั้งนี้โดยมีพระประสงค์ว่า ในระยะนี้ฝ่ายจำเลยอาจจะหาหลักฐานเพิ่มเติมมาอ้างอิง หรือญาติของเขาอาจจะหาเงินทองมาไถ่ถอนขอเมตตาจากผู้พิพากษา อาจจะลดหนักเป็นเบาได้ อนึ่ง ถ้าเขาจะตายจริง ในเวลา ๓ วันนี้ เขาจะได้ทำบุญกุศล ทำใจให้เป็นปกติ ได้พบปะญาติมิตร เป็นต้น เพื่อความสุขในโลกหน้า นี้ก็นับว่าเป็นพระมหากรุณาสุดจะหากษัตริย์องค์ใดเปรียบได้ พระองค์ถือว่า ประชาชนในแผ่นดินของพระองค์คือลูกของพระองค์ และโปรดยกโทษให้แม้แต่ศัตรูที่อยู่นอกราชอาณาจักร หรือผู้คิดไม่ดีต่อพระองค์ และห้ามการให้สินบนหรือของกำนัลแก่มเหสีทั้งหลาย เป็นต้น

ในด้านศาสนาอื่น ๆ ทรงให้ความเป็นธรรมอย่างดียิ่ง ทรงให้อิสระแก่ทุกคนที่จะนับถือศาสนาอะไรก็ได้ แต่อย่าใช้ความเชื่อถือทางศาสนามาเป็นศัตรูกันเอง ต้องการให้ทุกคน ทุกศาสนา มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยสันติและสามัคคีธรรม การยกย่องศาสนาตนเองแล้วดูหมิ่นศาสนาอื่น ๆ นั้น พระองค์ถือว่าเป็นความเลวอย่างยิ่ง ฉะนั้น จึงได้ให้อุปการะแก่ศาสนาพราหมณ์ แก่อาชีวก และนิครนถ์ (เชน) เป็นต้น

พระจริยาของพระเจ้าอโศก

พระองค์มิใช่เป็นผู้แนะนำเท่านั้น แต่ทรงทำเป็นตัวอย่างด้วย เช่น การรักษาอุโบสถในวันพระ เป็นต้น ทรงให้ความเมตตาแก่คนและสัตว์ทุกถ้วนหน้า ทรงให้ขุดบ่อน้ำเพื่อคนและสัตว์จะได้ดื่มกิน ทรงให้ปลูกต้นไม้และศาลาพักร้อนตามถนนหนทางทุกสาย ทรงให้นำพืชที่เป็นยานานาชนิดจากในและนอกประเทศมาปลูก เพื่อปรุงยาแก่คนและสัตว์เลี้ยง ทรงสนับสนุนให้ทุกคนแข่งกันทำดี แต่มิให้มีการอิจฉาริษยากัน ทรงทำพระองค์เป็นพ่อของคนทุกคน ทรงสอนพระโอรสพระธิดา และพระญาติทั้งหลายให้ดำเนินตามพระองค์ คือชนะประชาชนทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักรด้วยน้ำพระทัย หรือธรรมาวุธ เพราะการชนะนี้ถือเป็นชัยชนะที่ถูกต้องและไม่มีอันตราย

ศาสนูปถัมภ์

พระเจ้าอโศกทรงมีพระราชศรัทธา ถวายไทยทานแก่สงฆ์วันละประมาณ ๖๐,๐๐๐ รูป ทรงสร้างอโศการาม ที่เมืองปาฏลีบุตร และโปรดให้สร้างวัดทั่วราชอาณาจักรจำนวนมากมาย ทรงบริจาคทรัพย์จำนวน ๙๖ โกฏิ ถวายเครื่องสักการะแก่เจดีย์เป็นส่วนพุทธบูชา ถวายแก่พระเถระผู้ทรงธรรมวินัยเป็นส่วนธรรมบูชา ถวายแก่พระสงฆ์เป็นส่วนสังฆบูชา เป็นต้น เมื่อพระองค์ได้บำรุงพระศาสนาอย่างมหาศาลเช่นนี้แล้ว จึงได้ตรัสถามพระโมคคัลลีบุตรติสส-เถระว่า พระองค์จะได้ชื่อว่าเป็นศาสนทายาทหรือไม่? พระเถระถวายพระพรว่ายังไม่จัดเป็นศาสนทายาท เป็นแต่เพียงปัจจัยทายก หรือเรียกว่าโยมอุปัฏฐากเท่านั้น ต่อเมื่อมีพระโอรสหรือพระธิดา หรือพระญาติ บวชแล้วนั่นแหละ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นศาสนทายาท ดังนั้น พระองค์จึงขอให้พระโอรสคือ พระมหินทะ และพระธิดาคือ สังฆมิตตา ออกบวชในพุทธศาสนา

ตติยสังคายนา

เมื่อพระองค์ครองราชย์ได้ ๑๗ ปี พระองค์ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ ซึ่งทำที่อโศการาม เมืองปาฏลีบุตร ปรารภเรื่องเดียรถีย์ปลอมบวชในพระพุทธศาสนา สังคายนาครั้งนี้มีพระอรหันต์สาวกที่คัดเลือกแล้วจำนวน ๑,๐๐๐ รูป ทำอยู่ ๙ เดือนจึงสำเร็จ พระเจ้าอโศกเป็นผู้อุปถัมภ์ นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๓ ของฝ่ายเถรวาท

ข้อวิจารณ์เรื่องตติยสังคายนา

สังคายนาครั้งนี้ มีนักปราชญ์ฝ่ายตะวันตกหลายท่าน ไม่รับรู้ว่าเป็นสังคายนาในพุทธศาสนา ศาสตราจารย์ โทมัส (E.J. Tomas) กล่าวว่า “สังคายนาครั้งนี้ทำโดยสงฆ์วิภัชวาที ชาวลังกา” นายสมิท (V.A. Smith) กล่าวว่า “ถ้าตติยสังคายนามีจริงก็เป็นเรื่องสำคัญมาก น่าจะมีกล่าวไว้ในศิลาจารึก แต่ศิลาจารึกก็มิได้กล่าวถึง จึงเชื่อว่าพระลังกาแต่งขึ้นภายหลัง” และอีกหลายท่านก็ไม่ค่อยจะพูดถึงอย่างจริงจัง ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะว่าสังคายนาครั้งนี้เป็นของคณะสงฆ์วิภัชวาทีฝ่ายเดียว

แต่อย่างไรก็ตาม คัมภีร์มหาวงศ์ เล่าไว้ละเอียดดีมากในเรื่องนี้ ซึ่งสรุปได้ความว่า หลังจากที่พระเจ้าอโศกครองราชย์มาได้ ๘ ปี พวกเดียรถีย์จำนวนมากได้ปลอมบวชเป็นพระภิกษุ เพราะเห็นพระภิกษุมีลาภ สักการะบริบูรณ์ พระเจ้าอโศกทรงเอาพระทัยใส่ดีมาก จึงทำให้การคณะสงฆ์ไม่บริสุทธิ์ เพราะมีคนแปลกปลอมมาก พระสงฆ์ไม่ลงอุโบสถสังฆกรรมเป็นเวลา ๗ ปี ในระยะนี้พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ซึ่งเป็นพระผู้ใหญ่ในสังฆมณฑล มองเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาจะแก้ไข จึงหนีไปอยู่ที่อโธตังคบรรพต ทางตอนเหนือของแม่น้ำคงคา (การ

แก้ปัญหาต้องดูกาละ เทศะ และบุคคลด้วย มิใช่ว่ามีปัญหาแล้วจะแก้ได้เสมอไป) ปล่อยให้พระมหินทเถระเป็นผู้ดูแลการคณะสงฆ์ที่ปาฏลีบุตรแทน ในระยะที่สงฆ์เกิดการระส่ำระสายนี้นับเป็นเวลา ๗ ปี ไม่มีการลงอุโบสถสังฆกรรมกันเลย เพราะเหตุนี้เองทำให้พระเจ้าอโศกไม่สบายพระทัย พระองค์ทรงห่วงใยในการพระศาสนามาก จึงได้มีดำรัสสั่งให้อำมาตย์ไปแจ้งแก่คณะสงฆ์ว่า ให้ลงอุโบสถสังฆกรรมกันเสียที อำมาตย์นำพระดำรัสไปแจ้งแก่คณะสงฆ์ แต่คณะสงฆ์ฝ่ายสัมมาทิฏฐิไม่ยอมลงอุโบสถ อำมาตย์เห็นว่าขัดขืนพระราชบัญชา จึงใช้ความทารุณ โดยใช้ดาบฟันคอพระสงฆ์ไปหลายรูป พระติสสเถระเห็นเหตุการณ์อันรุนแรงเช่นนั้น จึงเข้าไปนั่งกั้นเอาไว้ อำมาตย์ได้สติ จึงกลับไปกราบทูลเรื่องราวนั้นแก่พระเจ้าอโศก พระองค์เมื่อได้สดับข่าวอันรุนแรงเช่นนั้น ทรงหวั่นเกรงต่อบาปเป็นหนักหนา ไม่ทราบว่าบาปนั้นจะตกแก่ใคร จะตกแก่พระองค์หรืออำมาตย์ผู้ประหาร บรรดาพระเถระในเมืองปาฏลีบุตรไม่มีใครจะช่วยปลดเปลื้องข้อข้องพระทัยได้ พระองค์จึงให้ไปอาราธนาพระโมคคัลลีบุตรมาช่วยวิสัชนา พระเถระได้เดินทางจากอโธตังคบรรพตโดยทางเรือมาสู่ปาฏลีบุตร พระเจ้าอโศกได้เสด็จไปรับพระเถระที่ท่าน้ำ และนำท่านเข้าสู่พระราชวัง พระเถระได้แก้ข้อกังขาของพระองค์ว่า “บาปนั้นตกแก่อำมาตย์ ผู้ทำเกินคำรับสั่ง เพราะพระเจ้าอยู่หัวก็มิประสงค์ที่จะให้ใช้ความทารุณกับพระคุณเจ้าแต่อย่างใด” พระเจ้าอโศกพอพระทัยมาก และโดยการแนะนำของพระเถระ พระเจ้าอโศกได้ถวายความอุปถัมภ์ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ สืบต่อไป

คัมภีร์มหาวงศ์กล่าวว่า ก่อนทำสังคายนา พระเถระกับพระเจ้าอโศกได้สอบสวนพระทั้งหลาย โดยการซักถามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาว่า ใครเป็นสัมมาทิฏฐิ ใครเป็นพระจริงหรือพระปลอม จากการซักถามปรากฏว่า บางพวกตอบเป็นสัสสตทิฏฐิ บางพวกตอบเป็นอุจเฉททิฏฐิ ซึ่งขัดกับพุทธวจนะที่เป็นสัมมาทิฏฐิและเป็นวิภัชวาที เมื่อเป็นเช่นนั้นพระองค์จึงใช้พระอาญาให้พระที่เป็นมิจฉาทิฏฐิเหล่านั้นผู้ซึ่งปลอมบวช ลาสิกขา เสียเป็นจำนวนมากประมาณ ๖๐,๐๐๐ รูป แล้วพระเถระได้คัดเลือกภิกษุผู้ทรงคุณที่เป็นสัมมาทิฏฐิได้ ๑,๐๐๐ รูป เพื่อทำสังคายนาต่อไป

สังคายนาครั้งนี้ ถ้าถือตามฝ่ายบาลีเถรวาทก็ว่าเพื่อกำจัดเดียรถีย์ที่ปลอมบวชในพระธรรมวินัย เพื่อกำจัดพวกอธรรม และจะได้ร้อยกรองพระธรรมวินัยให้เป็นหลักฐานต่อไปภายหน้า แต่ตามทางสันนิษฐานของนักปราชญ์รุ่นหลังแล้ว เรื่องเดียรถีย์ไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะสมัยนั้นพระเจ้าปิยทัสสีได้เป็นที่รักของเทวดาและมนุษย์ ทรงอุปถัมภ์บำรุงศาสนาทุกนิกายโดยไม่เบียดเบียนใคร แต่เหตุไฉนเดียรถีย์จะอับเฉาแล้วหันมาปลอมบวช ฟังไม่สมเหตุผล หลักฐานทางอื่นทำให้มีทัศนะว่า ผู้ที่ลาสิกขาไป ๖๐,๐๐๐ รูปนั้นน่าจะเป็นพระในพุทธศาสนานี้เอง มิใช่เดียรถีย์ แต่พระเหล่านั้นได้นับถือคำสอนตามแบบนิกายต่าง ๆ เพราะพุทธศาสนารุ่นต่อมาได้แตกแยกกันออกเป็นนิกายย่อย ๆ ถึง ๑๘ นิกาย และนิกายที่ใหญ่มากก็คือ

เถรวาทกับมหาสังฆิกะ อาจจะเป็นได้ว่า ใครที่มีทัศนะไม่ตรงกับเถรวาทก็บังคับให้ลาสิกขาหมด จึงมีมากมายถึงเพียงนั้น ที่มหาวงศ์กล่าวเช่นนั้นก็เพราะต้องการจะยกย่องเถรวาทว่าเป็นนิกายที่ถูกต้อง ส่วนนิกายอื่น ๆ นั้นไม่ยอมรับว่าถูกต้อง จึงซ้ำเติมให้เป็นเดียรถีย์ไปเสียจะได้หมดปัญหา เรื่องนี้อาจเป็นได้ เพราะพระเถระหลายรูปที่เด่น ๆ ในสมัยนั้นไม่ได้เข้าร่วมสังคายนา และมหาวงศ์ก็ไม่ได้พูดถึง แต่ปรากฏในคัมภีร์อื่น ๆ ว่าเป็นพระเถระผู้ทรงความรู้ มีบริวารจำนวนมาก ๆ ก็มีอยู่ เช่น พระอุปคุตเถระ เป็นต้น

การส่งสมณทูต

หลังจากสังคายนาครั้งที่ ๓ เสร็จสิ้นลงแล้ว พระโมคคัลลีบุตรกับพระเจ้าอโศกได้จัดส่งภิกษุเป็นศาสนทูตไปยังต่างประเทศ เพื่อประกาศคำสอนที่ได้ร้อยกรองไว้ในการสังคายนาครั้งนี้แก่มวลมนุษย์ในประเทศนั้น ๆ เพราะต่อไปภายหน้าเมื่อพระเถระผู้ทรงความรู้หมดไป พระราชาผู้อุปถัมภ์สิ้นไป พระศาสนาจักสูญสิ้นไปด้วย เพื่อให้พระศาสนายั่งยืนอยู่ ก็ควรจะได้ส่งพระไปเผยแพร่ยังประเทศต่าง ๆ ให้ประเทศเหล่านั้นได้สนับสนุนพระพุทธศาสนาสืบต่อไป พระเถระที่ได้รับคัดเลือกเพื่อส่งเป็นสมณทูตไปยังประเทศต่าง ๆ ๙ สาย นั้นมีดังนี้

๑. **คณะพระมัชฌันติกะ** ไปแคชเมียร์ (Kashmir) และคันธาระ ปัจจุบันนี้คือดินแดนทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ติดต่อกับปากีสถานตะวันตก และได้แก่บางส่วนของอาฟกานิสถานด้วย
๒. **คณะพระมหาเทวะ** ไปมหิสมณฑล ปัจจุบันได้แก่รัฐไมซอร์ (Mysore) ทางอินเดียใต้ ลุ่มน้ำโคธาวารี
๓. **คณะพระรักขิต** ไปประเทศวนวาสี ได้แก่บริเวณตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย แถวป่าใต้ภูเขาวินธัย มหาวงศ์ว่ามีวัดเกิดขึ้นในประเทศนั้นจำนวน ๕๐๐ วัด
๔. **คณะพระธรรมรักขิต** ไปอปรันตชนบท อาจจะเป็นเมืองชายทะเลตอนเหนือของบอมเบย์ (พระธรรมรักขิต นัยว่าเป็นชาวกรีก อาจเป็นฝรั่งรูปแรกที่บวชในพุทธศาสนา)
๕. **คณะพระมหาธรรมรักขิต** ไปแคว้นมหาราษฎร์เวลานี้เรียกมหารัษฎระ ทางตะวันออกของบอมเบย์ ใต้ภูเขาวินธัย (คือเดกกัน ตอนเหนือ)
๖. **คณะพระมหารักขิต** ไปประเทศโยนก ได้แก่ประเทศกรีกในอาเซียกลาง เหนืออิหร่าน คำว่าโยนกหมายถึง กรีก บางทีก็เรียกว่า เยาวนะ หรือ โยนะ พวกกรีกมีการเกี่ยวข้องกับ มคธ มาตั้งแต่สมัยนันทะแล้ว
๗. **คณะพระมัชฌิมะ** ไปทางเหนือคือเชิงเขาหิมาลัย อาจเป็นบริเวณประเทศเนปาลเดี๋ยวนี้

๘. **คณะพระโสณะ กับพระอุตตระ** ไปสุวรรณภูมิ ดินแดนที่ชื่อสุวรรณภูมินี้นักโบราณคดีมีทัศนะต่าง ๆ กันถึง ๔ กลุ่มใหญ่ คือ

ก. กลุ่มอินเดีย ๙๐ เปอร์เซ็นต์ เชื่อว่า สุวรรณภูมิคือแหลมมลายู หรือดินแดนตอนใต้ของไทยลงไปสุดสุมาตรา สมัยนาลันทารุ่งเรือง (พุทธศตวรรษที่ ๑๓) นั้น ได้มีนักศึกษาจากที่ต่าง ๆ และจากนาลันทาด้วย เดินทางไปยังสุวรรณภูมิ เพราะที่นั่นมีการศึกษาเจริญ พระจีนเดินทางเรือไปอินเดียก็แวะพักศึกษาที่นั่นก่อน ประวัติพื้นเมืองว่าสมัยโบราณย่านนั้นมีทองมาก เล่นการพนันกันโดยเอาทองออกประกัน ชนไก่ก็เอาทองเท่าตัวไก่ออกเป็นเดิมพัน เขาจึงเชื่อกันว่าสุวรรณภูมิก็คือแหลมมลายู

ข. กลุ่มอินเดียส่วนน้อยว่า ได้แก่ริมทะเลด้านตะวันออกของอินเดียใต้ คือรัฐโอริสสา (Orissa) ปัจจุบัน

ค. กลุ่มพม่าว่า สุวรรณภูมิได้แก่บริเวณตอนกลางและตอนใต้ของพม่า และอ้างว่าอุบาสก ๒ คนแรกคือ ตปุสสะ กับ ภัลลิกะ ซึ่งเป็นพ่อค้าไปพบพุทธเจ้าหลังตรัสรู้ใหม่ ๆ นั้นก็คือคนพม่า ไปจากสุวรรณภูมินี่เอง ขากลับได้นำพระเกศาที่พระพุทธเจ้าทรงประทาน มาบรรจุไว้ที่พระเจดีย์ใหญ่ ชเวดากอง เมืองพม่า นี้เป็นข้ออ้างของพวกพม่า

ง. กลุ่มไทยเชื่อว่า ได้แก่ตอนใต้ของเมืองไทยคือบริเวณนครปฐม พระเถระทั้งสองเดินทางเรือมาขึ้นที่นครศรีธรรมราช แล้วต่อมานครปฐมในครั้งนี้ เมืองนั้นจึงมีชื่อว่านครปฐมไปด้วย ข้าพเจ้าเชื่อว่าอาเซียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด คือ พม่า มลายู ไทย เขมร ที่อยู่ในย่านแหลมทองนี้มีชื่อว่าสุวรรณภูมิหมด เพราะคนอินเดียโบราณถือว่าย่านนี้มีทองมาก ร่ำรวย เขาจึงตั้งชื่อให้ว่าสุวรรณภูมิ ในชินกาลมาลินี กล่าวถึงพระโพธิสัตว์องค์แรกที่ปรารถนาพุทธภูมิ ก็ตอนที่ลงเรือสำเภากับแม่ ไปแสวงหาทองที่สุวรรณภูมินี้เอง เมื่อเรืออับปางคิดจะช่วยแม่และคนอื่น ๆ จึงปรารถนาอยากเป็นพุทธเจ้าเพื่อช่วยสรรพสัตว์ จากนิทานดังกล่าวนี้ลงความเห็นได้ว่า การค้าขายสมัยนั้นก็มีการติดต่อกันระหว่างอินเดียกับอาเซียใต้แล้วโดยทางทะเล ครั้นต่อมาสุวรรณภูมิโดยเฉพาะสุมาตราและชวา ได้กลายเป็นเมืองผ่านของพ่อค้าจีนและอินเดียด้วย

๙. **คณะพระมหินทระ** ไปลังกาทวีป พระเถระไปถึงในสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะครองประเทศลังกา พระองค์ทรงเลื่อมใสยอมรับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำประเทศ และเป็นผู้อุปถัมภ์เป็นอย่างดี

มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ว่า หลักฐานการส่งสมณทูตทั้ง ๙ สายนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ฝ่ายบาลีอย่างชัดแจ้ง แต่ไม่ปรากฏในฝ่ายสันสกฤต ฝ่ายเหนือก็ไม่พูดถึง จึงทำให้คิดว่าการสังคายนาครั้งนี้เป็นของฝ่ายเถรวาทเท่านั้น นิกายอื่น ๆ อีก ๑๗ นิกายไม่ร่วมมือด้วย ดังนั้นการให้พระเดียรถีย์ ๖๐,๐๐๐ รูปลาสิกขา จึงเชื่อได้ว่า ได้แก่พระนิกายอื่นจากเถรวาทโดยแท้

อนึ่ง ในศิลาจารึก (แผ่นที่ ๑๓) ปรากฏว่าพระเจ้าอโศกได้ส่งราชบรรณาการ (คงมีศาสนทูตด้วย) ไปถวายกษัตริย์ประเทศต่าง ๆ หลายองค์ คือ

๑. พระเจ้าอันติโอคัส ที่ ๒ แห่งซีเรีย (Antiochus II Theos of Syria) ครองราชย์ปี พ.ศ.๒๘๒ ถึง ๒๙๗ ผู้เป็นราชโอรสของพระเจ้าอันติโอคัสที่ ๑ และเป็นหลานของพระเจ้าซีลิวกัส นิเคเตอร์ (Seleukos Nikator) ผู้เคยแพ้สงครามพระเจ้าจันทรคุปต์ แล้วปรองดองกันได้ด้วยการแต่งงานดังกล่าวมาแล้ว ต่อมาพระเจ้าซีลิวกัส ได้ส่งเมคัสเธนีส์ (Megasthenes) เป็นราชทูตมายังสำนักพระเจ้าจันทร-คุปต์ การติดต่อจึงมีมาถึงสมัยพระเจ้าอโศก

๒. พระเจ้าปโตเลมี ที่ ๒ แห่งอียิปต์ (Ptolemy II Philadelphos of Egypt) ซึ่งครองราชย์ในปี พ.ศ.๒๕๘ ถึง ๒๙๖

๓. พระเจ้าอันติโคนัส โคนาตัส แห่งมาซีโดเนีย (Antigonas Gonatas of Macedonia) ครองราชย์ในปี พ.ศ.๒๖๕ ถึง ๓๑๓

๔. พระเจ้ามะคัส แห่งซีรีน (Magas of Cyrene) ครองราชย์ในปี พ.ศ.๒๔๕ ถึง ๒๙๕ เป็นพี่ชายห่าง ๆ กับพระเจ้าปโตเลมีที่ ๒ แห่งอียิปต์

๕. พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ แห่งเอปิรุส (Alexander of Epirus) ครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๗๑ ถึง ๒๘๘ (มิใช่อเล็กซานเดอร์ที่บุกอินเดีย)

จากหลักฐานข้างต้นนี้เชื่อว่า สัมพันธไมตรีกับต่างประเทศสมัยพระเจ้าอโศกนั้นเป็นไปอย่างกว้างขวาง นโยบายสันติหรือธรรมาวุธของพระองค์นั้น แผ่กว้างไปยังประเทศต่าง ๆ หลายประเทศ เพราะข้าราชการของพระองค์มีทั้งฝ่ายการปกครองและการศาสนา ข้าราชการฝ่ายการปกครองเรียกชื่อว่า **มหามาตา** ข้าราชการฝ่ายการศาสนาชื่อว่า **ธรรมมหา-มาตา** เป็นผู้มีหน้าที่คอยอบรมสั่งสอนธรรมแก่ชาวบ้าน ทำงานร่วมกับมหามาตา ในการส่งราชทูตไปต่างประเทศนั้น คงจะได้ส่งธรรมมหามาตาไปด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้นพุทธศาสนาก็คงกระจายออกไปยังถิ่นนั้น ๆ บ้างแล้ว พระเจ้าอโศกเคยตรัสไว้ว่า “.....ได้มีการปฏิบัติธรรม ไม่เฉพาะในประเทศนี้เท่านั้น แม้ในประเทศต่าง ๆ ที่พระองค์ไม่เคยไป ก็มีธรรมแล้ว” พระดำรัสนี้ยืนยันว่าพุทธศาสนามีในต่างแดนแล้ว

นโยบายธรรมาวุธ คือการปกครองด้วยคุณธรรม เช่นอย่างพระเจ้าอโศกนี้โลกต้องการนักหนา และใฝ่ฝันอยู่ตลอดมา แต่จนบัดนี้ ยังไม่มีกษัตริย์หรือนักปกครองคนใดทำ

ได้เสมอเหมือนหรือแม้แต่ใกล้เคียง โลกจึงได้ยกย่องพระเจ้าอโศกว่า เป็นมหาราชาผู้ยิ่งใหญ่ด้วยเดชานุภาพและธรรมานุภาพ ของโลกแต่องค์เดียว

ศิลปะยุคพระเจ้าอโศก

นักโบราณคดีอินเดียหลายท่าน แม้จะเป็นฮินดูหรืออิสลามก็ตาม ได้กล่าวไว้ว่า พระเจ้าอโศกเป็นพระบิดาของศิลปะแห่งอินเดีย ทั้งนี้เพราะได้ซาบซึ้งในศิลปะ ซึ่งรุ่งเรืองขึ้นในสมัยของพระองค์ โดยเฉพาะพุทธศิลป์ (Buddhist Arts) และศิลาจารึก (Inscriptions) แล้วนับว่าไม่เคยมียุคไหนไม่มีกษัตริย์องค์ใดทัดเทียมได้ จึงนับว่ายุคนี้เป็นยุคทองแห่งศิลปะอินเดีย

ก่อนสมัยของพระองค์ เรายังไม่มีหลักฐานที่จะยืนยันได้อย่างชัดแจ้งว่าศิลปะได้เจริญขึ้นหรือเสื่อมลง หรือมีรูปแบบอย่างไรบ้าง แต่อาศัยจากวรรณคดีและชาดกต่าง ๆ เป็นคู่มือในการศึกษา ในคัมภีร์พุทธศาสนาได้กล่าวถึงเรื่องสถูปเจดีย์บ้างแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเคยตรัสเรื่อง **ถูปารหบุคคล ๔** คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ และพระเจ้าจักรพรรดิว่า เป็นบุคคลผู้สมควรแก่การเคารพ และควรเก็บอัฐิใส่ไว้ในสถูปเพื่อสักการบูชา และในมหาปรินิพพานสูตรพระองค์ตรัสเรื่องนี้ไว้ในตอนว่าด้วย อปริหานิยธรรม ๗ ปรากฏในข้อที่ ๖ ว่า “หากชาววัชชียังเคารพบูชาสถูปเจดีย์ที่บรรพบุรุษเคยทำมาแล้ว อยู่ตราบใด ความเสื่อมก็ไม่มีตราบนั้น” ดังนี้เป็นต้น จึงน่าจะเชื่อได้ว่าสมัยนั้นได้มีสถูปเจดีย์กันแล้ว แต่รูปทรงจะเป็นอย่างไรนั้นยังไม่ทราบ สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นรูปกองดิน มียอดคล้าย ๆ จอมปลวกก็ได้ แต่ว่าหลังจากสมัยนั้นแล้ว ความเป็นมาของศิลปะด้านนี้ยังมืดมนอยู่อีก พึ่งมารุ่งเรืองขึ้นเมื่อสมัยพระเจ้าอโศกนี้เอง พระองค์ทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนามาก ทรงสละราชทรัพย์จำนวน ๙๖ โกฏิ ให้สร้างวัดและสร้างสถูปทั่วราชอาณาจักร จำนวน ๘๔,๐๐๐ องค์ และทรงให้ซ่อมแซมบูรณะวัดและวิหารต่าง ๆ รวมทั้งปูชนียวัตถุอื่น ๆ ด้วย ทั่วราชอาณาจักร ที่สำคัญมากก็คือ วัดอโศการาม เมืองปาฏลีบุตร มีวิหารที่สร้างด้วยเสาหินอ่อนขัด สวยงามมาก (วิหารนี้เป็นที่ประชุมทำสังคายนาครั้งที่ ๓) ซึ่งจะหาฝีมือยุคไหนทัดเทียมได้ยาก เวลานี้ซากของวิหารนี้ยังมีอยู่ นอกจากนี้ซากปรักหักพังของโบสถ์ วิหาร และสถูปเจดีย์สมัยพระเจ้าอโศกยังมีเหลืออยู่อีกมาก ซึ่งเป็นประโยชน์แก่นักโบราณคดีและนักทัศนาจรอย่างมากมายทีเดียว

สถูปหรือเจดีย์ในยุคนี้มีลักษณะคล้ายโอคว่ำ ตั้งบนฐาน และฐานก็กว้างพอสมควรเป็นที่เดินเวียนรอบทำปทักษิณได้ รอบฐานก็มีรั้วหินที่สวยงามล้อมรอบ ตอนบนสุดจะมีฐาน ๔ เหลี่ยมและมียอดเป็นฉัตร ตั้งบนฐานนั้นอีกที ฉัตรนั้นเองเป็นยอดของสถูป เวลานี้ตัวอย่างสถูปดังกล่าวนี้มีที่ **สาญจิ (Sanchi)** เป็นต้น ตามกำแพงหรือซุ้มประตูมีรูปสลักหิน

แสดงประวัติของเจ้าชายสิทธัตถะ ประวัติพระพุทธเจ้า และเหล่าพระสาวกด้วย การแกะสลักหินในยุคนี้นับว่าก้าวหน้ามาก ภาพสลักนั้นดูแล้วเกิดภาพพจน์ และเหมือนมีชีวิตจิตใจจริง ๆ นับว่าเป็นงานที่มีฝีมือเยี่ยมทีเดียว

แต่เป็นเรื่องน่าคิดอยู่อย่างหนึ่ง คือคนยุคนี้ไม่สร้างภาพของบุคคลที่ตนเคารพ ภาพแสดงปางประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน เป็นต้น ก็ไม่ปรากฏรูปพระพุทธองค์ คงมีแต่สัญลักษณ์เท่านั้น เช่นปางประสูติมีรูปพระนางสิริมหามายายืนเหนี่ยวกิ่งไม้ มีเทพธิดาถือหม้อมารออยู่โดยรอบ บางแห่งมีรูปดอกบัว ๗ ดอก แต่ไม่มีรูปเจ้าชายสิทธัตถะเลย ให้รู้เอาเองว่าสัญลักษณ์นี้คือปางประสูติ ปางตรัสรู้ก็มีแต่ภาพแท่นหญ้าตั้งอยู่ภายใต้ต้นโพธิ์ มีหมู่มารอยู่โดยรอบแท่น แต่ไม่มีคนนั่ง ทั้งนี้ก็เพราะคนสมัยนั้น ไม่นิยมปั้นหรือสลักรูปสิ่งที่เขาเคารพเกรงไปว่าจะเป็นการไม่คารวะ เพราะภาพนั้น ๆ อาจจะกระจายหรือตกไปในที่อันไม่เหมาะสมเป็นต้น แต่มาสมัยนี้ความคิดเปลี่ยนไปมาก ไม่เพียงแต่ปั้นรูปพุทธไว้บูชาเท่านั้น ซ้ำยังนำมาผูกคอหรือใส่กระเป๋าเสียด้วย ยิ่งกว่านั้นยังใส่ภาชนะไปวางขายในที่ต่าง ๆ เช่น เสาชิงช้า และตลาดขายพระ ข้างสนามหลวง เป็นต้น การนำรูปพระพุทธเจ้าที่เคารพไปขายกิน หรือแลกเปลี่ยนกับอามิสอย่างอื่นใดก็ตาม จะบาปขนาดไหนก็ไม่ทราบ ขอให้พุทธมามกะทั้งหลายช่วยกันคิดให้ดีเถิด

ศิลาจารึก

ศิลปะยุคพระเจ้าอโศก เฉพาะอย่างยิ่งการสลักหินนับเป็นศิลปะชั้นเยี่ยม ซึ่งไม่มีฝีมือของยุคไหนจะเทียมทัน นับตั้งแต่ก่อนพุทธกาลตราบเท่ายุค ๔๐๐ ปีหลังพุทธกาล สำหรับศิลาจารึกนั้นนับเป็นงานชิ้นเอก และเป็นหลักฐานอมตะด้วย เพื่อให้เข้าใจง่าย ๆ ว่า จารึกยุคนี้มีอย่างไรบ้าง จึงขอแยกประเภทให้เห็นชัดขึ้นดังนี้

ก. **จารึกบนแผ่นหิน** มีพระราชกฤษฎีกา บนแผ่นหินเล็ก (Minor Rock Edict) และบนแผ่นหินธรรมดา (Rock Edict) รวมทั้งพระราชกฤษฎีกาเกี่ยวกับพุทธศาสนาด้วย จำนวน ๑๘ แผ่น

ข. **จารึกบนเสาหิน** (Pillar Inscription) มีทั้งจารึกธรรมดาและพระราชกฤษฎีกาด้วย จำนวนทั้งหมด ๑๑ เสา

ค. **จารึกตามกำแพงถ้ำ** (Cave Inscription) มีจำนวน ๓ แห่ง รวมทั้งหมดมี ๓๒ ชิ้น ทั้งหมดนี้บางชิ้นก็อยู่ในสภาพที่เรียบร้อย ชัดเจน บางชิ้นก็เก่า หักพังไปเกือบอ่านไม่ได้ จากที่อยู่ของจารึกเหล่านี้ทำให้เรารู้ว่าอำนาจของพระเจ้าอโศกผู้ใช้ธรรมาวุธนั้นแผ่ไปกว้างใหญ่ไพศาลจากเหนือถึงใต้

ลักษณะเด่นของเสาศิลาก็คือว่า เป็นเสาที่ใหญ่โต โคนเสาโอบได้ ๒ รอบก็มี และยาวเรียวขึ้นข้างบน สูง ๕-๖ เมตรก็มี เสาทุกต้นกลมเหมือนต้นตาล แต่เกลี้ยงเกลาจนเป็นมัน น่าอัศจรรย์ว่าสมัยนั้นช่างเขาใช้เครื่องมือหรือน้ำยาอะไรจึงทำได้เช่นนั้น ที่ปลายเสาก็มีบัวรับคอเสาอีกที เสาที่สารนาถ (ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน) นั้นปลายเสาเป็นรูปสิงโต ๔ ตัว หันหน้าออกสู่ทิศทั้ง ๔ หันหลังเข้าหากัน (คงจะหมายถึงธรรมานุภาพได้แพร่ออกไปยังทิศทั้ง ๔) ใต้หัวเสาก็เป็นฐานรับสิงโตทั้ง ๔ ตัว รอบฐานนี้มีสัตว์ ๔ ชนิด เรียงกันโดยรอบมีตราธรรมจักรคั่นทั้ง ๔ ตัว คือมี ช้าง ม้า วัว และสิงโต ธรรมจักรอยู่ใต้คางสิงโต ๔ ตัวนั้น ส่วนสัตว์ ๔ ตัวนี้อยู่ใต้ระหว่างของสิงโต ๒ ตัว สัตว์เหล่านี้หันหน้าไปทางซ้ายทุกตัว บางเสาที่หัวเสาเป็นวัว บางเสาเป็นช้าง บางเสาเป็นสิงโตตัวเดียว และที่คอเสาก็มีดอกไม้รอบ ๆ อย่างสวยงาม ความประณีตและสวยงามของเสาศิลาจารึกนี้ ทำให้เกิดภาพประทับใจแก่นักโบราณคดีมากทีเดียว และยังค้นไม่พบว่าเขาใช้เครื่องมือและยาอะไร

อนึ่ง ศิลปะยุคนี้มิได้จำกัดเขตอยู่เฉพาะในมคธเท่านั้น ราชทูตและศาสนทูตที่เดินทางออกนอกอินเดีย มักจะมีผู้ทรงความรู้ด้านศิลปะติดตามไปด้วย แม้แต่พระก็มิใช่รู้เฉพาะด้านศาสนธรรมเท่านั้น ศิลปกรรมท่านก็รู้ด้วย ดังนั้นศิลปะยุคพระเจ้าอโศก จึงแพร่หลายไปยังประเทศต่าง ๆ หลายประเทศ รูปเสมาธรรมจักรทำด้วยหินแผ่นโต ๆ ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเรา ก็เชื่อว่าเป็นผลงานของพระโสณะกับพระอุตระ ผู้มาประกาศศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ และเสมาธรรมจักรนี้พบที่นครปฐม จึงทำให้เชื่อว่าย่านนี้เองที่พระเถระทั้งสองมาและที่ตรงนี้แหละคือ สุวรรณภูมิ

ฉะนั้น จึงสรุปได้ว่า ศิลปะอินเดียได้บานเต็มที่ในสมัยพระเจ้าอโศก แต่เป็นเรื่องน่าคิดอยู่อีกว่า หลังจากนั้นมาแล้วศิลปะยุคนี้มิได้วิวัฒนาการขึ้นเลย ดูเหมือนว่าช่างศิลปะแต่ละยุคนั้น ไม่มีการถ่ายทอดกันเลย ช่างศิลปะแต่ละสกุลคงจะปกปิดหรือสงวนความรู้ของตนไว้ไม่ให้สาธารณแก่สกุลอื่น ๆ หรือไฉน ถ้าไม่สงวนทำไมศิลปะยุคนี้จึงไม่ถ่ายทอดมายังยุคหลัง ๆ ข้อนี้ยังสงสัย

อักษรสมัยพระเจ้าอโศก

ในเรื่องศิลาจารึกที่พูดมาแล้วนั้น ยังไม่ได้พูดถึงตัวอักษรว่าในการจารึกนั้นใช้อักษรอะไร เท่าที่ปรากฏในจารึกทั้งหมดที่ค้นพบแล้วเวลานี้ มีอักษร ๒ ชนิดคือ ขโรษฐี และพรหมี (หรือพราหมี ก็เรียก)

ขโรษฐี เป็นอักษรที่ใช้กันอยู่ทางตอนเหนือสุดของอินเดีย เผ่าชนที่ใช้อักษรนี้คือพวกยวนะ (กรีก) พวกศกะ หรือสกิเธียน (Scythians) พวกกุษาณ และกลุ่มชนที่อยู่ในเอเชียกลาง กลุ่มชนเหล่านี้ถูกอารยันเรียกว่าพวกป่าเถื่อน แต่ถ้าพิจารณาดูตามประวัติศาสตร์แล้ว

บริเวณนั้น เป็นเส้นทางที่อารยันผ่านมายังอินเดีย พวกท้องถิ่นนั้นกับอารยันก็คงผสมกันมาแล้ว ข้าพเจ้าเชื่อว่า พวกอารยันจะต้องต่อสู้และรวมเป็นอันเดียวกันกับเผ่าชนต่าง ๆ ที่ตนผ่านมา หาไม่แล้วการเดินทางมาสู่อินเดียคงมาไม่ถึงแน่ แต่เหตุไหนพวกอารยันจึงชอบดูถูกคนในย่านนั้นว่าเป็นพวกป่าเถื่อน ก็ไม่เข้าใจ อักษรนี้ประดิษฐ์ขึ้นโดยชนพวกนี้ซึ่งอารยันเรียกว่าพวก ขโรษฐะ (ขร+โอษฐ) ซึ่งแปลว่าพวกปากฟ้า แต่อย่างไรก็ตามอักษรนี้ยังมีชื่อเรียกอีกหลายชื่อ เช่น แบกเตรียน (Bactrian) อารยัน (Aryan) อินโดแบกเตรียน (Indo-Bactrian) แบกโตรปาลี (Bactro-Pali) กาบูเลียน (Kabulian) และขโรษฐี (Kharosthi) เป็นต้น คำว่า ขโรษฐีนี้เป็นคำสันสกฤต เป็นชื่อเรียกเมืองอีกเมืองหนึ่งในเอเชียกลางคือเมืองกัษการ (Kashgar) ซึ่งเป็นศูนย์กลางที่ใช้อักษรนี้ในยุคหลังสุด เรื่องนี้ สเตนโคโนว (Sten Konow) ได้อธิบายไว้ว่า "เป็นความจริงว่า หลักฐานเอกสารจำนวนมากที่เป็นอักษรขโรษฐีพบที่เขตเตอรกีสถานติดต่อกับจีน (Chinese Turkestan) เฉพาะอย่างยิ่งทางใต้ทะเลทรายและว่าอักษรนี้ที่รู้กันดีก็มาจากรัฐ โขตาน (Khotan) เท่านั้น (เมืองนี้อยู่เหนือแคสเมียร์) แต่อย่างไรก็ตามอักษรนี้กระจายอยู่ทั่วไป ใช้จารึกภาษาอินเดีย พ่อค้าอินเดียอาจจะเป็นคนนำอักษรเข้าไปก็ได้ อักษรนี้คงไม่เก่าแก่นัก อาจจะมีใช้กันในราวพุทธศตวรรษที่หนึ่งหรือสองโดยประมาณ (Third Century B.C.)"

ในจารึกของพระเจ้าอโศก มีเพียง ๒ แห่งที่จารึกด้วยอักษรนี้ คือที่ ซะหบัซการหิ (Shahbazgarhi) และที่มันเซหรา (Mansehra) ซึ่งอยู่ตอนเหนือสุดของอินเดีย แสดงให้เห็นชัดว่าย่านนั้นยุคนั้นยังใช้อักษรนี้อยู่ พระเจ้าอโศกจึงให้จารึกด้วยอักษรนี้ (เรื่องอักษรขโรษฐี ยังมีอีกมาก แต่เห็นว่าไม่ค่อยจำเป็นนัก สำหรับผู้อ่านธรรมดาจึงขอเล่าแต่โดยย่อเพียงเท่านี้)

พรหมี (อ่านว่า พรม-มี) เป็นอักษรที่ใช้มากในสมัยพระเจ้าอโศก จารึกทั้งหมดเว้นจารึกดังกล่าวนั้นล้วนแต่ใช้พรหมีทั้งนั้น อักษรพรหมียุคนี้สวยกว่าทุกยุค เพราะมีรูปหักมุมเป็นเหลี่ยม อ่านง่าย ต่อมาได้วิวัฒนาการมาหลายยุคเป็นตัวกลม ตัวเอียง แปรรูปไปจนกลายเป็นอักษรทิเบต พม่า เนปาล เขมร และไทย เป็นต้น

ปัญหาต่อไปเกี่ยวกับเรื่อง อักษรพรหมีก็คือว่า อักษรนี้มีต้นกำเนิดมาจากไหน นักโบราณคดีทั้งตะวันตกและอินเดีย ต่างก็ได้ค้นคว้ากันมานานพอสมควร จากการค้นคว้าของท่านเหล่านั้น พอสรุปได้เป็น ๒ ทัศนะดังนี้

๑. ทัศนะที่เห็นว่า อักษรนี้เกิดที่อินเดีย

๒. ทัศนะที่เห็นว่า อักษรนี้มาจากที่อื่น

ทัศนะแรก มี ๒ กลุ่ม คือกลุ่ม ก. และกลุ่ม ข.

กลุ่ม ก. มีท่าน เอดเวอร์ดโธมัส (Edward-Thomas) เป็นต้น บอกว่าอักษรพรหมีสืบมาจากอักษรดราวิเดียน เพราะก่อนอารยันจะเข้าสู่อินเดียนั้น พวกดราวิเดียนได้กระจายอยู่ทั่วไปแล้ว และมีอารยธรรมบางอย่างเจริญมากกว่าพวกเข้ามาใหม่ด้วย แต่ ดร.ราช พาลิ

ปานเดย์ (Dr. R.B. Pandey) ค้านว่าอักษรพรหมี พบที่อินเดียฝ่ายเหนือ มิใช่พบที่ฝ่ายใต้ อนึ่ง ตัวอักษรทะมิล หรือดราวิเดียน เวลานี้ก็ยังไม่ครบวรรค ไม่สมบูรณ์ ส่วนพรหมีนั้นสมบูรณ์มานานแล้ว

กลุ่ม ข. มีท่าน คันนิงแฮม (Cunningham), ดาวสัน (Dowson), ลัสเสน (Lassen) เป็นต้น บอกว่า อักษรพรหมีมาจากอักษรสัญลักษณ์ (Hieroglyphics) ท่านเหล่านี้จึงเชื่อว่าอักษรภาพและอักษรขยุกขยิกเหล่านี้ต่อมาได้กลายมาเป็นอักษรพรหมีในยุคหลัง

ในข้อหลังนี้ ดร. เดวิด ดิรินเจอร์ (Dr. David Diringer) ไม่เห็นด้วย โดยการให้ข้อคิดว่า

๑. การที่อักษร ๒ ชนิดมีอยู่ในประเทศเดียวกันนั้น มิได้หมายความว่าอักษรชนิดหนึ่งจะลอกแบบของอีกชนิดหนึ่ง เช่น อักษรกรีกในประเทศนั้นก็มิใช่สืบมาจากอักษรกรีกโบราณหรืออักษรมิโนน (Minoan Script) เลย แม้จะมีบางตัวคล้ายคลึงกัน แต่ก็ยังขาดหลักฐานว่าเป็นการเลียนแบบจริง ๆ อาจจะเป็นไปโดยบังเอิญหรือเสียงเหมือนกันอักษรก็อาจจะไปคล้ายกันได้

๒. อักษรลุ่มน้ำสินธุ เป็นประเภทเครื่องหมายเป็นพยางค์เดี่ยว ส่วนอักษรพรหมีเป็นอักขระเรียงตัว จึงไม่มีทางจะถ่ายทอดกันได้ นอกจากจะถ่ายทอดจากอักษรที่เรียงตัวเหมือนกัน

๓. วรรณคดีสมัยพระเวท ไม่กล่าวถึงการเขียนเลย เทพเจ้าเกี่ยวกับตัวอักษรก็ไม่มี มีแต่เพียงเทพธิดาประจำความรู้และการศึกษา คือสรัสวดีเท่านั้น

๔. หลักฐานต่าง ๆ ยืนยันว่าประมาณ ๘๐๐-๖๐๐ ปีก่อนพระคริสต์ อักษรเหล่านี้จึงมีขึ้นในอินเดียตอนเหนือ และตำราของเชนกับพุทธเท่านั้นที่ได้ให้หลักฐานเกี่ยวกับการมีตัวอักษรนี้

อย่างไรก็ตาม ดร.ปานเดย์ ได้ค้าน ดร.ดิรินเจอร์ ทุก ๆ ประตู และข้อ ๓ ของ ดร.ดิรินเจอร์ ถูกปฏิเสธเลยว่ากล่าวผิดความจริง เพราะเทพธิดาสรัสวดีเองกับพระสวามีคือพระพรหม ปรากฏว่ามีหนังสืออยู่ในมือของเทพเจ้าทั้งสองนั้น (คือมีเทพเจ้าตำราแล้ว)

ทัศนะที่ ๒ มี ๒ กลุ่มคือ กลุ่ม ก. กลุ่ม ข.

กลุ่ม ก. มีท่าน ออตเฟรด มูลเลอร์ (Otfried Mueller), เจมส์ ฟรินเซป (James Prinsep), เอมิล เสนารต (Emile Senart), โจเซฟ ฮาเลวี (Joseph Halevy) และวิลสัน (Wilson) เป็นต้น มีความเห็นว่าอักษรพรหมีสืบมาจากอักษรกรีก (Greek Origin)

กลุ่ม ข. กลุ่มนี้เห็นว่าอักษรพรหมีสืบมาจากเซมิติก (Semitic Origin) แต่อักษรเซมิติกมีหลายภาษาเหลือเกิน ดังนั้นนักปราชญ์ที่สนับสนุนทัศนะนี้ ต่างก็มีทัศนะแยกกันออกไปอีกหลายพวกคือ

๑. พวกที่เห็นว่า อักษรพรหมีสืบมาจากเฟนิเซีย (Phoenician Origin) ซึ่งมีท่านเวเบอร์ (Weber), เบนเฟย์ (Benfey), เจนเซน (Jensen) และบูหเลอร์ (Buhler)

เป็นต้น ท่านเหล่านี้ให้เหตุผลว่า หนึ่งในสามของอักษรเฟนิเซีย มีส่วนใกล้เคียงมากกับอักษรพรหมีโบราณ และที่เหลือนั้นก็มีส่วนคล้าย ๆ กัน

๒. พวกที่เห็นว่า สืบมาจากเซมิติกตอนใต้ (South Semitic Origin) ซึ่งมีท่านเทเลอร์ (Taylor), ดีเก (Deeke) และแคนนอน (Canon) เป็นต้น

๓. พวกที่เห็นว่า สืบมาจากเซมิติกตอนเหนือ (North Semitic Origin) ซึ่งมีท่านบูหเลอร์ เป็นต้น และคนอื่น ๆ อีก ท่านบูหเลอร์มีทัศนะไว้ ๒ อย่างคือว่า มาจากเฟนิเซีย และเซมิติกเหนือ

อย่างไรก็ตามทัศนะทั้งหมดนี้ ถูกคัดค้านโดยนักโบราณคดีของอินเดียหลายท่าน มีท่าน ดร.ปานเดย์ เป็นต้น ท่านเหล่านี้ต้องการจะดึงกลับมาให้เป็นของอินเดียให้ได้ จึงยกเหตุผลนานาประการมาคัดค้าน เพื่อชี้ให้เห็นว่าอักษรพรหมีเป็นของอินเดียแท้ ชื่อมันก็บอกชัดว่าเป็นของพวกพราหมณ์ พราหมณ์ใช้จดจารึกคัมภีร์พราหมณ์มาแต่บรรพกาลแล้ว และไม่รับว่าอักษรพรหมีจะมาจากที่ใดๆ ในโลก

สำหรับข้าพเจ้าผู้รวบรวมหลักฐานและทัศนะของปราชญ์ต่าง ๆ เหล่านั้นแล้ว มีทัศนะว่าอักษรพรหมีน่าจะมาจากอักษรเฟนิเซียมากกว่า เพราะสมัยโบราณมีการติดต่อกันระหว่างอินเดียกับเอเชียน้อยโดยทางทะเลมากแล้ว (ดูบทที่ ๘) แต่พราหมณ์ผู้รักษาพระเวทได้นำมาดัดแปลงให้เข้ารูป และให้เป็นระเบียบของภาษาที่เหมาะกับคนอารยันในยุคนั้น ครั้งแรกอาจจะยังไม่บริบูรณ์ครบถ้วน และคงไม่ได้รับความสนใจเท่าไรนัก ครั้นกาลนานมาพวกพราหมณ์ได้ปรับปรุงแก้ไขทีละน้อย พราหมณ์นำมาจารึกคัมภีร์พระเวท อักษรนี้จึงมีชื่อว่าพรหมีไปด้วย (หรือเรียก พราหมี)

วาระสุดท้ายของพระเจ้าอโศก

พระเจ้าอโศก ทรงเป็นกษัตริย์องค์เดียวที่มีทั้งเดชานุภาพและธรรมานุภาพ ปกครองไพร่ฟ้าด้วยความสงบสุขเป็นเวลาถึง ๓๗ ปี อาณาจักรของพระองค์ก็แผ่ไพศาล ซึ่งไม่มีกษัตริย์องค์ใดเคยได้รับความสำเร็จมาก่อน ๓๗ ปี แห่งรัชสมัยของพระองค์ เป็นระยะที่ประชาชนชาวอินเดียมีความร่มเย็นและสงบสุขที่สุด จนประชาชนขนานพระนามของพระองค์ว่า พระปิยทัสสีบ้าง พระเทวานัมปิยะบ้าง (นายสมิท บอกว่า คำว่าปิยทัสสีนี้ เป็นพระนามตามวงศ์ของพระองค์ ส่วนพระนามแท้นั้นคือ อโศกวัธนะ) พระนามเหล่านี้แสดงว่าพระองค์เป็นที่รักใคร่ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ใครเห็นใครก็รักเคารพ แต่อย่างไรก็ตาม ทุกอย่างมีการเปลี่ยนแปลง แม้พระมหาราชาผู้เรืองอำนาจก็จะต้องมีอันเป็นไป คือถึงความอับเฉาบ้าง

อโศกวทาน บอกว่า ในตอนปลายรัชสมัยของพระเจ้าอโศก พระองค์ถูกพระราชนัดดาคือเจ้าชายสัมปทิ ควบคุม ถูกลิดรอนสิทธิต่าง ๆ แม้แต่จะถวายทานแก่พระสงฆ์ก็ไม่ได้ เพราะพระราชนัดดานับถือศาสนาเชน จนในที่สุดพระองค์ก็ต้องสวรรคตไปด้วยความช้ำพระทัย

ข้อความดังกล่าวนี้ รู้สึกจะเกินความจริงอยู่บ้าง เพราะหลักฐานหลายอย่างชี้ชัดว่าพระเจ้าอโศกมีพระโอรสและพระนัดดามากมาย การสืบราชสมบัติต่อมาก็มิใช่เจ้าชายสัมปทิ หากแต่เป็นคนอื่นซึ่งปรากฏตามหลักฐานต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ก. **วายุและพรหมาณฑะ ปุราณะ** ว่า

a. พระเจ้าอโศก ครองราชย์ ๓๗ ปี
b. คุณาละ - ปี
c. พันธุปาลิต ๘ ปี
d. อินทรปาลิต ๑๐ ปี
e. เทววรมัน ๗ ปี
f. ศตธนุ ๘ ปี
g. พฤหัทรถ ๗ ปี

ข. **มัตสยา ปุราณะ** ว่า

a. อโศก ครองราชย์ ๓๗ ปี
b. ทศรถ ๘ ปี
c. สัมประติ ๙ ปี
d. ศตธันวัน ๘ ปี
e. พฤหัทรถ ๗ ปี

ค. **ปารกิเตอร์ (Pargiter)** ว่า

a. พระเจ้าอโศก
b. คุณาละ
c. พันธุปาลิต
d. ทโศน
e. ทสรถ
f. สัมประติ
g. ศาลิศุก
h. เทวธรรมัน
i. ศตธันวัน
j. พฤหทรถ

คงมีแต่อโศกวทานเท่านั้น ที่อ้างว่า เจ้าชายสัมปทิสืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้าอโศก

อนึ่ง ประวัติศาสตร์มคธ หลังพระเจ้าอโศกนั้น สับสนมาก แม้แต่กษัตริย์ผู้ครองราชบัลลังก์ก็ไม่ชัดแจ้ง ซึ่งไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น พระเจ้าอโศกได้สร้างความรุ่งเรืองไว้มาก ผู้สืบต่อก็น่าจะรับมรดกนั้นไว้อย่างสะดวกสบาย และมีอะไรเด่นอยู่บ้าง แต่เหตุการณ์กลับซบเซาอย่างผิดสังเกต หรืออาจมีเหตุอะไรที่ทำให้เป็นเช่นนั้น อย่างไรก็ตาม นักประวัติศาสตร์ก็ลงความเห็นแล้วว่า ราชวงศ์โมริยะได้ครองมคธเป็นเวลา ๑๓๗ ปี ๓ องค์แรกคือ จันทรคุปต์ พินทุสาร และอโศก ครองมา ๘๕ ปี เหลือมาในยุคหลังจากอโศก ๕๒ ปี มาสิ้นสุดลงในรัชกาลของพระเจ้าพฤหัทรถ

พานะ กล่าวไว้ในหรษจริตว่า “ปูษยมิตร (แม่ทัพ) ได้ปลงพระชนม์ของพระเจ้าพฤหัทรถ ในขณะที่พระองค์กำลังเสด็จตรวจกองทัพ แล้วปูษยมิตรก็ได้ขึ้นครองราชย์ในมคธแทน และตั้งวงศ์ใหม่ว่า วงศ์ศุงคะ”

จากหลักฐานหลาย ๆ ด้าน ประกอบกันพอจะทราบได้ว่า พระเจ้าอโศกมีพระโอรสและธิดามากมาย เช่น

๑. **เจ้าชายตีวาระ** ประสูติแต่พระนางการุวากี ได้เป็นอุปราชครองเมืองตักสิลา อุชเชนี สุวรรณคีรี และโตสาลี (ปรากฏในศิลาจารึก)
๒. **เจ้าชายกุณาละ** ประสูติแต่พระนางปัทมวดี ได้เป็นอุปราชครองเมืองตักสิลา ภายหลังมารดาเลี้ยงชื่อ ติษยรักขิต แกล้งจนพระเนตรบอด ครั้นต่อมาพระองค์ได้บรรลุโสดาปัตติผล พระเนตรได้หายอย่างเดิม (จากอโศกวทาน)
๓. **เจ้าชายมหินทะ** และเจ้าหญิงสังฆมิตตา ประสูติแต่พระนางวิทิสาเทวี ภายหลังออกบวช และไปประกาศศาสนา ที่ลังกาทวีป (จากมหาวงศ์)
๔. **เจ้าหญิงจารุมติ** อุปภิเศกกับเจ้าชายเทวปาละ แห่งประเทศหิมพานต์ (คือเนปาลเดี๋ยวนี้ - จากเนปาลชาติภูมิของพระพุทธเจ้า ของ เสถียร โพธินันทะ)
๕. **เจ้าชายจาลุกะ** เป็นอุปราชครองแคชเมียร์ นัยว่านับถือศาสนาพราหมณ์ และทำลายพุทธศาสนาด้วย
๖. **เจ้าชายวิสมโลมกุมาร** เป็นอุปราชครองปาฏลีบุตร (จากมหาวงศ์)
๗. **เจ้าชายกุสตนะ** ได้พาบริวารอพยพข้ามภูเขาการาโกรุม ไปตั้งอาณาจักรที่โขตาน แล้วเป็นกษัตริย์ครองเมืองนั้น

อโศกวทานเล่าว่า เจ้าชายสัมปทิ โอรสของพระเจ้ากุณาละ เป็นผู้เสวยราชย์ต่อจากพระอัยกาโดยตรง แต่คัมภีร์ปุราณะกล่าวว่า เจ้าชายทศรถเป็นรัชทายาทของอโศก เจ้าชายทศรถเป็นพระนัดดาอีกองค์หนึ่ง นักปราชญ์บางคนเห็นว่าอาณาจักรมคธระยะนี้ถูกแบ่งเป็น ๒ ภาค ภาคตะวันออก มีเจ้าชายทศรถเป็นใหญ่ ภาคตะวันตกมีเจ้าชายสัมปทิเป็นใหญ่ ราชวงศ์โมริยะเริ่มเข้าสู่ยุคเสื่อม ประเทศราชทั้งหลายก็แข็งเมือง จนกษัตริย์องค์สุดท้ายชื่อพฤหัทรถ อ่อนแอ ไม่สามารถครองมคธได้ ปูษยมิตร เสนาบดีวรรณะพราหมณ์ จึงเป็นกบฏ แย่งราชสมบัติจากพระเจ้าพฤหัทรถ ราชวงศ์โมริยะจึงเป็นอันสิ้นสุดลงในปี พ.ศ.๓๖๓

เนื่องจากมีหลายทัศนะ หลายมติ หลักฐานทางประวัติศาสตร์หลังพระเจ้าอโศกก็ไม่เพียงพอ ฉะนั้น วันสิ้นสุดรัชกาลของพระองค์จึงไม่บอกไว้ แต่คาดว่าคงสิ้นสุดลงเมื่อ พ.ศ. ๓๑๑ (เสวยราชย์จริงเมื่อ พ.ศ.๒๗๔ ครองราชย์ ๓๗ ปีรวมเป็น ๓๑๑) เรื่องความสับสนดังกล่าวนี้ ขอฝากนักปราชญ์ทั้งหลายได้โปรดช่วยกันค้นคว้าสืบต่อไป สักวันเราอาจจะพบความแจ่มแจ้ง.

บทที่ ๒๓

กำเนิดอักษรอินเดีย

ในอินเดียเวลานี้ มีอักษรใช้อยู่หลายชนิด เช่น เทวนาครี เบงคอลี อุรดู ทมิฬ เป็นต้น และอักษรของชนกลุ่มเล็กกลุ่มน้อย ซึ่งไม่แพร่หลาย ก็มีอีกมาก อักษรเหล่านี้มีกำเนิดมาจากไหน ตั้งแต่เมื่อไร ใครเป็นผู้ประดิษฐ์ ปัญหาเหล่านี้ยังไม่มีใครตอบได้แน่นอน เพราะเป็นเรื่องเก่าแก่หลายพันปี รู้แน่แต่เพียงว่าพวกพราหมณ์ท่อง สวด พระเวทด้วยภาษาสันสกฤต และต่อมาก็จารึกด้วยอักษรเทวนาครี อย่างที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ แต่ก็ไม่รู้อีกเหมือนกันว่าเริ่มจารึกเมื่อไร ด้วยอักษรชนิดไหน นักโบราณคดีจำนวนมากทั้งที่เป็นคนอินเดียและชาติตะวันตก เช่น เยอรมัน อังกฤษ ฝรั่งเศส รัสเซีย เป็นต้น ได้ค้นคว้าเรื่องเก่า ๆ ในอินเดียแล้วก็ลงความเห็นไว้ต่าง ๆ กัน เกี่ยวกับกำเนิดของอักษรเหล่านี้ แต่ละท่านได้ให้เหตุผลไว้อย่างน่าฟังมาก กล่าวได้ว่าได้ทั้งความเป็นปราชญ์ไว้ให้เราอย่างมากทีเดียว ข้าพเจ้าจะขอสรุปผลงานของท่านเหล่านั้นมาชี้ให้เห็นว่า ความเป็นมาของอักษรในอินเดียนั้นเป็นมาอย่างไร แต่จะไม่นำมากล่าวทั้งหมด เพราะจะเป็นเรื่องยืดยาว อนึ่ง ถ้าเรื่องมันพาดพิงไปถึงตำราหรือเอกสารอื่นใด ที่ควรอ้างถึงก็จะอ้างไว้ด้วย เพื่อสะดวกแก่ท่านที่ต้องการค้นดูความพิสดารอีกที ฉะนั้น เบื้องแรกก็ขอแบ่งหลักฐานเหล่านี้ออกเป็นประเภทให้เข้าใจง่ายขึ้น ดังนี้

ก. **ประเภททัศนะ** ปราชญ์ตะวันตกหลายท่าน ที่ชำนาญเกี่ยวกับเรื่องเมืองตะวันออก (Orientalists) ได้ให้ทัศนะไว้ต่าง ๆ กันดังนี้

a. **แมกซ์มูลเลอร์** (Max Muller) กล่าวว่าในคัมภีร์ปาณินินั้น ไม่มีการใช้ตัวอักษรจารึกเลย ตามทัศนะของท่านผู้นี้ว่า ปาณินิเจริญขึ้นภายหลังพุทธกาลประมาณ ๑๐๐ ปี ดังนั้นตัวหนังสือจะต้องมีหลังจากนั้นคือประมาณ ๔๐๐ ปีก่อน ค.ศ. (คือพุทธศตวรรษที่ ๒)

b. **เบอร์เนล** (Burnell) บอกว่าอักษรพรหมีสืบมาจากอักษรเฟนิเซีย (Phoenician Script) และเข้าสู่อินเดียประมาณสมัยพุทธกาลหรือหลังจากนั้นเล็กน้อย

c. **ดร.บูหเลอร์** (Dr. Buhler) บอกว่าอักษรพรหมี มีใช้ประมาณสมัยพุทธกาลหรือก่อนนั้นประมาณ ๒๐๐ ปี และบอกว่าอักษรนี้สืบมาจาก เซมิติก

(Semitic Alphabet) แต่ท่านผู้นี้ไม่กล้ายืนยันว่า ทัศนะของท่านจะถูกต้อง ท่านยังคิดว่ามันอาจจะก่อนพุทธกาลถึง ๕๐๐ ปีก็ได้

ทั้งสามท่านนี้ แสดงเหตุผลประกอบตามสมควร แต่ข้าพเจ้าสรุปมาเพียงทัศนะเท่านั้น

d. **ทัศนะปราชญ์อินเดีย** ปราชญ์อินเดียได้ค้นคว้าหลักฐานทางวรรณคดีหลายเรื่อง เช่น นารท สมฤติ พฤหัสปติ บทประพันธ์ของกาลิทาส วรรณคดีเชน พงศาวดาร เป็นต้น แล้วลงความเห็นว่าในสมัยพุทธกาลมีอักษรใช้แล้ว

ข. **ประเภทบันทึก** เรามีหลักฐานจากการจดบันทึกของนักเขียนสมัยโบราณหลายท่าน และที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ในเรื่องนี้มีอยู่หลายฉบับคือ

a. **บันทึกของหลวงจีนถังซำจั๋ง** และปทานุกรมจีนชื่อ ฟา วัน ซู หลิน (Fa-Wan-Shu-Lin) รับรองว่าอักษรพรหมีนั้นเก่าแก่มาก

b. **บันทึกของปราชญ์อาหรับ** ชื่ออัลเบรุนิ (Alberuni) ให้ทัศนะว่าอินเดียคงมีอักษรใช้มาตั้งแต่กลียุค (๓๑๐๑ ปีก่อน ค.ศ.) แล้ว ทัศนะนี้ค่อนข้างจะเชื่อยากเพราะขาดหลักฐาน

c. **บันทึกของเนียร์โคส** (Nearchos) แม่ทัพคนหนึ่งของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ ที่บุกเข้ามาถึงอินเดีย กล่าวไว้ว่า คนอินเดียรู้จักผลิตกระดาษด้วยเปลือกไม้และผ้าขาด (เชื่อว่าเขาคงผลิตกระดาษไว้เขียน แต่บันทึกไม่ได้กล่าวถึงอักษรเลย)

d. **เมกัสเธนีส์** (Megasthenes) ทูตกรีกประจำราชสำนักพระเจ้าจันทรคุปต์ (พ.ศ.๒๒๐-๒๔๓) บันทึกไว้ว่า ในแผ่นดินอินเดียมีการฝังเสาหินบอกระยะทางไว้ตามถนน เพื่อว่าคนอ่านหนังสือออกจะได้รู้ระยะทาง และรู้ว่าศาลาพักร้อนจะอยู่ใกล้แค่ไหน เป็นต้น

ค. **ประเภทวรรณคดี** วรรณคดีสันสกฤตหลายเรื่องเช่น โคลงสรรเสริญวีรบุรุษ กาพย์ บทละคร บทสวดและเอกสารทางการปกครอง ทางประวัติศาสตร์ ทางศีลธรรมและปรัชญา เป็นต้น ที่แต่งขึ้นก่อนสมัยโมริยะนั้น ล้วนแสดงถึงถึงความเก่าแก่ของการใช้อักษร บางอันแต่งก่อนพุทธกาลก็มี ซึ่ง แมกซ์ มูลเลอร์ บอกว่าบางอันแต่งก่อนพุทธกาลถึง ๙๐๐ ปี บูหเลอร์ และวินเตอร์ นิตช์ (Winter Nitz)

ยิ่งหนักเข้าไปอีก คือบอกว่าประมาณ ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ ปีก่อนพุทธกาล ซึ่งน่าจะเกินความจริงมากกว่า

อนึ่ง วรรณคดี ๒ เรื่องคือ รามายณะ และมหาภารตะ ซึ่งปราชญ์เชื่อกันว่าแต่งขึ้นประมาณ ๑๐๐ ปีหลังพุทธกาล ก็มีคำที่เกี่ยวข้องกับการเขียน การจารึกหลายคำเช่นคำว่า ลิข เลขะ เลขนะ เลขกะ เป็นต้น ดังนั้น บูหเลอร์ จึงเชื่อว่าการใช้ตัวอักษรนั้นคงเก่าแก่แน่ และคัมภีร์อรรถศาสตร์ของเกาฏิลยะ ซึ่งแต่งก่อนสมัยพระเจ้าอโศก ก็ได้กล่าวถึงการเขียนอยู่หลายคำเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีหลักฐานทางวรรณคดีอีกหลายชิ้น ที่มีคำเกี่ยวกับการเขียน การจารึก ปรากฏอยู่ เช่น ในคัมภีร์อุปนิษัท เป็นต้น ซึ่งเชื่อว่ามีการก่อนพุทธกาลประมาณ ๑๐๐ ปี ก็มีคำเหล่านี้อยู่ คือในฉานโทกย อุปนิษัท มีคำว่า “อักษร” และในบางตอนกล่าวถึง “วรณะ” หรือวรรณ (ตัวอักษร) มาตรา (เครื่องหมายการออกเสียง) เป็นต้น

ง. **ประเภทตัวอักษรจริง ๆ** หลักฐานที่แน่นอนที่สุดที่นักโบราณคดีนำมายืนยัน ที่จะปฏิเสธไม่ได้ก็คือตัวอักษรต่าง ๆ ที่ค้นพบแล้วเวลานี้ก็มี

   a. ศิลาจารึก ของพระเจ้าอโศกดังกล่าวแล้ว

   b. จารึกก่อนสมัยโมริยะ ซึ่งแยกออกเป็นประเภทได้ดังต่อไปนี้

      i. อักษรที่เหรียญของเอรัน (Eran) อ่านจากซ้ายไปขวา จากขวาไปซ้าย ซึ่งบูหเลอร์ยืนยันว่า ยุคที่เขียนกลับไปกลับมานี้ ตกอยู่ประมาณหลังพุทธกาลเพียงเล็กน้อย (Earlier than the fourth century B.C.)

      ii. อักษรที่เหรียญตักสิลา ซึ่งนักโบราณคดีถือว่าเป็นยุคเดียวกับของเอรัน

      iii. จารึกที่โกศพระบรมสารีริกธาตุ ของพระพุทธเจ้า โกศนี้พบที่เมืองบัสตี ในแคว้นโกศล เป็นคำจารึกนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นส่วนแบ่งที่วงศ์ศากยะ ได้รับมาจากกุสินารา คราวถวายพระเพลิงพระบรมสรีระพระพุทธเจ้า

      iv. จารึกของเชน (The Badli Inscription) พบที่หมู่บ้านอัชเมอร์ (Ajmer) จารึกว่า “วิราย ภควเต จตุสิเต วเส” รำลึกถึงมหาวีระศาสดาเชน ในปีที่ ๒๘ ของท่าน (ดูเรื่องเชน)

ข. ศิลาจารึกมหาสถาน จารึกนี้เป็นแผ่นหินมีข้อความมอบกายถวายชีวิต อุทิศต่อพระปัญจวัคคีย์ (สาวกรุ่นแรก) พบที่ตำบลโพคระ (Bogra) ในรัฐเบงคอล

ค. อักษรลุ่มน้ำสินธุ (The Indus Valley Scripts) อักษรเหล่านี้เป็นประเภทอักษรภาพ (Pictographic) และอักษรประเภทเครื่องหมาย (Hieroglyphic) ซึ่ง ดร.ปานเดย์ บอกว่ามีอายุประมาณ ๓,๐๐๐ ปีเศษก่อนพุทธกาล

จ. **พุทธศาสนา** เราทราบกันดีว่า คำสอนในพุทธศาสนานั้น สมัยพุทธกาลหรือหลังพุทธกาล พระนิยมการท่อง การจำ สืบต่อ ๆ กันมา จากปากสู่ปาก คือท่องกันจนคล่องปาก (มุขปาฐะ) คำสอนประกอบด้วยองค์ ๙ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา เป็นต้นนั้น บางท่านก็ทรงจำเฉพาะคาถา บางท่านก็ทรงจำเฉพาะไวยากรณ์ บางท่านก็ทรงจำหลาย ๆ องค์ ท่านที่สามารถอาจจะจำได้ทั้ง ๙ องค์ก็มี อย่างในพระสูตร บางองค์ที่ท่านท่องทีฆนิกายคล่องแคล่วก็มีชื่อว่า พระทีฆภาณกาจารย์ ท่านที่ท่องมัชฌิมนิกายคล่องก็มีชื่อว่า พระมัชฌิมภาณกาจารย์ ท่านที่ท่องสังยุตตนิกายคล่องก็มีชื่อว่า พระสังยุตตภาณกาจารย์ ทั้งนี้เพราะถือว่าการท่อง การสวด การสอนพระพุทธพจน์นั้นเป็นการธำรงไว้ซึ่งศาสนา และเป็นหน้าที่ของพระที่จะต้องทำเช่นนั้น ความต้องการที่จะจารึกจึงมีน้อย แต่ก็เชื่อว่า การจดจารึกคงมีมาบ้างแล้ว แม้จะมิใช่ทั้งหมดคือตลอด ๓ ปิฎกก็ตาม เพราะตามหลักฐานว่าการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานนั้นพึ่งมีเมื่อสังคายนาครั้งที่ ๕ ที่ลังกาทวีป ใน พ.ศ. ๔๕๐ ก่อนนั้นไม่แน่นอน

อนึ่ง นักปราชญ์บางท่าน เช่นท่านชิลเดอร์ เป็นต้น กล่าวว่า การเขียนจารึกพระธรรมวินัยนั้น ได้ทำกันมาแล้วช้านาน พระมหินทะ ซึ่งนำพระพุทธศาสนาไปประกาศที่ลังกาก็มิได้ไปมือเปล่า ได้นำคัมภีร์ไปด้วยเป็นอันมาก แม้ในสมัยโพธิกาลเอง วิชาหนังสือก็เจริญมากแล้ว ที่ไม่เขียนจารึกกันเลยนั้น เป็นไปไม่ได้ การเขียนจารึกธรรมวินัยอาจได้มีมาแล้วตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ทีเดียว (ดู ศาสนาสากล เล่ม ๒ ของหลวงวิจิตรวาทการ)

เรื่องนี้ข้าพเจ้าไม่มั่นใจนักว่า ทัศนะของท่านชิลเดอร์จะถูก เพราะยังไม่พบหลักฐานด้วยตนเอง แต่ถ้าจะให้เดาก็อาจจะเดาว่า ภายหลังจากสังคายนาครั้งที่ ๑ มาแล้วนั้น พระภิกษุที่มีศิลปะในการเขียน คงจะได้จดจารึกธรรมวินัยกันบ้างเล็กน้อยแล้ว โดยเฉพาะสิกขาบทวินัยที่มีมาก ยากแก่การจดจำ เกรงจะมีปฏิบัติผิดพลาด และกลัวจะเกิดแตกแยกทัศนะกันในภายหลัง จึงอาจจะจดจารึกบ้างเป็นบางตอนหรือบางสำนัก เพราะปรากฏว่า

เพียงแต่พระมหากัสสปะกับพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ทำสังคายนาเสร็จไปใหม่ ๆ พระเถระอีกรูปหนึ่งคือ พระปุราณะ พร้อมด้วยบริวารจำนวนมาก ได้คัดค้านการสังคายนาครั้งนี้ และอ้างว่าตนเองรู้เห็นมาอย่างไรก็จะปฏิบัติอย่างนั้น ไม่ยอมตามที่พระมหากัสสปะกับคณะสงฆ์ทำไปแล้ว ท่านปุราณะก็มีบริวารมาก ดังนั้นจึงน่าจะเป็นไปได้ที่ว่า มีบางสำนักหรือบางอาจารย์ที่มิได้เป็นพระอรหันต์ แต่มีศิลปะในการขีดเขียน ได้จดจารึกคำสอนไว้บ้าง แม้จะไม่ทั้งหมดก็ตาม เรื่องนี้เป็นเพียงทัศนะ ยังหาหลักฐานมายืนยันไม่ได้

แต่อย่างไรก็ตาม แม้จะไม่มีหลักฐานว่าได้มีการจดจารึกพระธรรมแล้ว แต่การใช้อักษรได้มีแล้วในสมัยพุทธกาล เพราะปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งที่ว่าถึงตัวอักษร เพื่อเป็นแนวทางแก่ท่านที่จะค้นดูหลักฐานในพระไตรปิฎก ข้าพเจ้าขอยกตัวอย่างสัก ๒ ตัวอย่าง ดังนี้

๑. ในพรหมชาลสูตร (ที.สี. ๙/๑๐๗/๘๖) เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงห้ามภิกษุเล่นทายอักษรกัน ในบาลีใช้คำว่า “อกฺขริกํ” การเล่นทายอักษรนี้เป็นกีฬาชนิดหนึ่งที่เด็ก ๆ เขาเล่นกันในครั้งนั้น คือให้คนหนึ่งเขียนอักษรที่หลังของคนอีกคนหนึ่ง หรือเขียนบนอากาศ แล้วให้ทายว่าที่เขียนไปนั้นอ่านว่าอย่างไร ตัวอักษรอะไร เป็นต้น กีฬาชนิดนี้ชาวบ้านเขาเล่นได้ แต่ภิกษุสามเณรพระองค์ทรงห้ามไม่ให้เล่น

๒. ใน โอนวีสติวัสสสิกขาบท สัปปาณวรรค ปาจิตตีย์กัณฑ์ (วินย. ๒/๖๔๘/๔๒๑) ความว่า สมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เวฬุวันวิหาร มีเรื่องเกิดขึ้นว่า เด็กชาย ๑๗ คน มีอุบาลีเป็นหัวหน้า (มิใช่พระอุบาลีเถระที่ร่วมสังคายนาครั้งที่ ๑) กำลังเป็นหนุ่มคะนอง พ่อแม่ของอุบาลีปรึกษากันว่า เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว อุบาลีก็จะลำบาก ควรจะหาทางให้เขามีอนาคตที่มั่นคง จึงคิดว่าจะให้เขาเล่าเรียนหนังสือ และคิดต่อไปว่า ถ้าให้อุบาลีเรียนหนังสือ นิ้วจักระบม (เพราะการจับปากกาเขียนหนังสือ) จึงคิดว่าจะให้เขาเรียนคำนวณ และคิดต่อไปว่า ถ้าให้เรียนคำนวณก็จะหนักอก จึงคิดว่าจะให้เรียนวิชาดูรูปภาพ แต่แล้วอะไรก็ไม่เหมาะแก่อุบาลี จึงให้เขาออกบวช ครั้งนั้น เด็กทั้ง ๑๗ คนได้ออกบวชในสำนักของภิกษุ เมื่อบวชแล้วในเวลาใกล้รุ่งอรุณ พระหนุ่มเหล่านั้นหิวข้าว ร้องไห้กันทั่วอาราม พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบท ห้ามพระอุปัชฌายะบวชกุลบุตรผู้มีอายุต่ำกว่า ๒๐ ปีบริบูรณ์ ขืนบวชให้ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (และยังมีปรากฏเกี่ยวกับศิลปะการเขียนการจารึกอยู่อีกหลายแห่ง) เพียง ๒ ตัวอย่างนี้ก็พอจะเป็นหลักฐานยืนยันได้ว่าสมัยพุทธกาลนั้นอักษรมีใช้แล้ว แต่จนปัญญาที่จะทราบว่าเขียนด้วยอักขระชนิดใด จากซ้ายไปขวาหรือจากขวาไปซ้าย

ในเอกสารของหอสมุดแห่งชาติเรื่อง ลิขิตศิลปะ เนื่องในคราวนิทรรศการเรื่อง ลิขิตศิลปะ เมื่อวันที่ ๘-๒๗ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๑๒ ที่หอสมุดแห่งชาตินั้น มีข้อความตอนหนึ่งพูดถึงการใช้ตัวอักษรยุคนั้นว่า

.......อินเดียเริ่มเขียนตัวอักษรประมาณ ๒,๕๐๐ ปีมานี้เอง เข้าใจว่าคงยืมมาจากตัวอักษรเซมไมท์ เช่นเดียวกับกรีก แต่รูปอักษรต่างกันมาก จึงสรุปยังไม่ได้เด็ดขาดว่าอินเดียได้ยืมตัวอักษรมาจากอักษรเซมไมท์ จริงหรือไม่

อักษรอินเดียแผ่ไปถึงเนปาล ทิเบต เตอรกีสถานตะวันออก ลังกา แหลมอินโดจีน มลายู ชวา และฟิลิปปินส์ แต่กลายรูปแตกต่างกันไปมาก.......

(แปลและตัดตอนมาจากหนังสือลิขิตศิลปะของยูเนสโก)

จากข้อความสั้น ๆ นี้ ทำให้สันนิษฐานว่าอักษรที่ใช้ในสมัยพุทธกาล น่าจะเป็นต้นตระกูลของอักษรพรหมี เพราะอักษรพรหมีเจริญในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช หลังจากพุทธกาลประมาณสองศตวรรษครึ่ง และอักษรพรหมีนี้เอง ได้วิวัฒนาการมาเป็นอักษรเทวนาครี แล้วเปลี่ยนแปลงไปเป็นอักษรของชาติต่าง ๆ ในเอเชีย อย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น

เรื่องนี้ข้าพเจ้ายังไม่จุใจในการเขียน ยังพยายามอยู่ว่าจะต้องค้นคว้าต่อไปอีก หากได้หลักฐานเพิ่มเติมก็จะนำมาเผยแพร่ต่อไป และขอความร่วมมือจากท่านผู้อ่านด้วยเช่นกันว่า ถ้าหากหลักฐานหรือเอกสารอะไรที่จะเป็นประโยชน์แก่เรื่องนี้แล้ว ได้โปรดสงเคราะห์แก่ข้าพเจ้าด้วย.

ภาคผนวก

๑๗

พระพุทธรูป

เรื่องพระพุทธรูป เป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าไม่ได้ตั้งใจไว้ตั้งแต่แรกว่าจะเขียนลงในหนังสือเล่มนี้ เพราะมันเป็นเรื่องเกิดขึ้นภายหลังพุทธกาลหลายร้อยปี ส่วนเรื่องวัฒนธรรมอินเดียนี้ตั้งใจจะให้จบเล่มเอาเมื่อสิ้นสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และเรื่องศิลปะของอินเดียก็ได้พูดไว้บ้างแล้วในเรื่องพระเจ้าอโศกมหาราช เรื่องพุทธรูปจึงอยู่นอกเจตนาเดิม คิดว่าหากจะมีโอกาสก็อาจจะเขียนเรื่องพุทธศิลป์ (Buddhist Art) อีกต่างหากสักเรื่อง โดยไม่ให้รวมอยู่ในเล่มนี้ แต่ว่าเหตุกระตุ้นมันมี คือก่อนที่หนังสือจะเสร็จมีคนมาถามเรื่องพระพุทธรูป และมีความสนใจมากอยากจะให้เขียนลงในเล่มนี้ ทั้งแนะนำว่า ถ้าไม่เขียนลง หนังสือนี้จะไม่สมบูรณ์ เพราะพุทธรูปก็เป็นผลของวัฒนธรรมชิ้นหนึ่งเหมือนกัน และก่อกำเนิดขึ้นในอินเดียด้วย นอกจากเหตุผลดังกล่าวแล้ว ท่านผู้นั้นยังบอกว่า เวลานี้คนไทยกำลังหลงใหลเรื่องพระกันมาก คือนิยมการปลุกเสก การสร้างพระเครื่อง การสร้างของขลัง การขายพระเป็นอาชีพบางแห่งก็โฆษณากันเหมือนกับสินค้าชนิดหนึ่ง ข้าพเจ้าฟังแล้วก็มีแรงใจที่จะเขียน เพราะมีความเห็นไปด้วยกับผู้กล่าวนั้นว่า คนไทยเวลานี้หลงกันมาก พระพุทธรูปซึ่งเป็นสิ่งเคารพกลับนำไปเป็นเครื่องรางของขลัง จำหน่ายจ่ายแจกกันเป็นอาชีพ เข้าทำนองขายพ่อตนเองนึกดูก็น่าเศร้า และก็พูดไม่ได้ว่าความผิดอยู่ที่ใคร ใครจะแก้ ฉะนั้น เมื่อนึกไม่ออกก็เลยจำต้องเขียนเรื่องนี้ขึ้นเผยแพร่บ้าง แต่จะไม่ให้พิสดารนัก เพราะเป็นเรื่องแถมท้ายหรือภาคผนวก เพิ่มเติมเข้ามาเท่านั้น และเพื่อจะให้ท่านผู้อ่านได้ทราบเรื่องความเป็นมาของพระพุทธรูปตั้งแต่ต้นจนปลาย จะขอเล่าทั้งเรื่องนิยายและหลักฐานทางโบราณคดีเท่าที่มีอยู่และพอจะหาได้ และถ้าว่าตามความสนใจของคนไทยส่วนใหญ่แล้ว เรื่องพุทธรูปก็ดูเหมือนเป็นจุดสนใจอยู่ไม่น้อย เพราะอยากจะรู้ว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เราเคารพบูชานี้ แรกเริ่มเดิมทีเป็นมาอย่างไร ดังนั้น จึงขอเล่าเรื่องตั้งแต่ต้นตามลำดับไปดังนี้

เรื่องพระแก่นจันทน์

นิยายพื้นเมืองของชาวโกศล เล่าไว้ว่า ในครั้งพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปโปรดพุทธมารดาบนชั้นดาวดึงส์ พระเจ้าปัสเสนทิ ราชาแห่งแคว้นโกศล พร้อมทั้งพุทธบริษัททั้งมวล มีความคิดถึงองค์พระศาสดา ใคร่จะได้เฝ้าได้ถวายสักการะ แต่ก็ไม่สมหวัง บางคนถึงกับรอคอยอยู่ที่นั่น จนกว่าพระพุทธองค์จะเสด็จกลับลงมา พระเจ้าปัสเสนทิจึงให้ช่างฝีมือดีแกะจำหลักไม้จันทน์ ให้เป็นรูปเหมือนพระพุทธเจ้า ช่างจึงทำถวายตามพระประสงค์ปรากฏว่า พระพุทธรูปไม้จันทน์องค์นั้นมีสัดส่วนและรูปทรงเหมือนพระพุทธเจ้าจริง ๆ แล้ว

ให้ประดิษฐานไว้ที่เมืองสังกัสสะ ต่อมาเมื่อพระพุทธองค์เสด็จลงจากเทวโลก พระรูปไม้จันทน์นั้นก็ลุกขึ้นไปต้อนรับพระพุทธเจ้า พระองค์จึงได้สั่งให้พระรูปไม้นั้นกลับไปประดิษฐานอยู่ที่เดิม เพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่พุทธบริษัทรุ่นหลัง จะได้ถือเป็นตัวอย่างในการสร้างพระพุทธรูปต่อไป

นิยายพื้นเมืองเรื่องนี้ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า คงจะเกิดขึ้นที่ลังกาในยุคหลัง ๆ นี้ แต่ตามบันทึกของท่านฟาเหียน[๑๘] เล่าไว้ว่า นิยายเรื่องพระแก่นจันทน์นี้มีเล่ากันอย่างดาษดื่นในเมืองสาวัตถี เมื่อครั้งที่ท่านเดินทางไปถึง และชาวเมืองถือว่าเป็นเรื่องจริงด้วย ดังนั้น จึงน่าจะเชื่อได้ว่าเรื่องนี้เกิดขึ้นที่อินเดียแน่ แต่ก็คงเกิดขึ้นภายหลังยุคพระเจ้าอโศกมหาราช เพราะในยุคของพระองค์ยังไม่มีพุทธรูปเลย เรื่องนี้ถือได้ว่าเป็นนิทานท้องถิ่น หรือนิยายปรัมปราเท่านั้น จะนับเป็นประวัติศาสตร์ยังไม่ได้ เพราะหลักฐานบกพร่อง ศิลปะสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้นรุ่งเรืองมาก นับว่าเป็นยุคทองแห่งศิลปะอินเดียทีเดียว โดยเฉพาะศิลปะทางพุทธศาสนา (Buddhist Art) ขึ้นชื่อลือนามเอามาก มีการสร้างสถูป วิหาร เจดีย์ เสาหินจารึก แผ่นศิลาจารึก เป็นต้น นอกจากสิ่งเหล่านี้ก็ยังมีภาพสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่แสดงถึงประวัติของพระพุทธเจ้า เช่น ปางประสูติ ปางตรัสรู้ ปางปฐมเทศนา ปางนิพพาน รูปบาตร รูปธรรมจักร ภาพม้ากัณฐกะมีฉัตรกั้น เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นแต่ภาพบรรยายให้ทราบเอาเอง โดยไม่มีภาพพุทธปรากฏเลยสักรูปเดียว จึงลงความเห็นได้ว่ายุคนี้การสร้างพุทธรูปยังไม่มี ความคิดที่จะสร้างก็คงยังไม่มีด้วยซ้ำ เพราะยังถือความเชื่อเก่า ๆ ที่ไม่ยอมสร้างรูปเคารพ

---

๑๘. ฟาเหียน เป็นพระธุดงค์ชาวจีน เดินทางจากเมืองจีน ปี พ.ศ.๙๔๒ ข้ามทะเลทรายโกบี ข้ามภูเขาฮินดูกูษ เข้าสู่ตอนเหนือของอินเดีย ลงสู่สาวัตถีและมคธ หลังจากนั้นได้ลงเรือที่เบงคอลไปลังกา จากลังกาลงเรือต่อไป สุมาตรา ชวา และกลับถึงเมืองเกียวเจาในจนเมื่อ พ.ศ.๙๕๗ (เป็นเวลา ๑๕ ปี)

พระแก้วมรกต

หลังจากเรื่องนี้ต่อมา ในพุทธศตวรรษที่ ๕ (ก่อนคริสตกาลเล็กน้อย) ก็เกิดมีเรื่องพระแก้วมรกตขึ้นอีกในดินแดนมคธ

ตำนานเรื่องพระแก้วมรกต กล่าวไว้ว่า พระนาคเสนเถระ ต้องการจะสร้างพระรูปของสมเด็จพระบรมศาสดา แต่ก็จนใจด้วยไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้า และวัตถุที่จะนำมาสร้างนั้นก็นึกไม่ออกว่าจะใช้อะไร เพราะพระพุทธองค์เป็นที่เคารพสักการะของคนทั้งหลาย วัตถุที่จะ

นำมาใช้ก็ต้องเป็นของที่มีค่าคู่ควรแก่พุทธองค์ และก็จะต้องมั่นคงด้วย ขณะที่พระเถระกำลังรำพึงอยู่นั้น ก็ให้ร้อนถึงพระอิศวรบนสวรรค์ พระอิศวรกับพระวิศวกรรมเทพบุตร จึงได้มาสู่สำนักของพระนาคเสนเถระ ที่อโศการาม เมืองปาฏลีบุตร เมื่อได้สั่งสนทนาและทราบความประสงค์ของพระเถระแล้ว วิศวกรรมเทพบุตรจึงรับอาสาว่า จะไปหาแก้วมณีโชติมาถวายให้หล่อพระพุทธรูป วิศวกรรมเทพบุตรจึงไปยังเขาวิปุละ[๑๙] ซึ่งมีรัตนะอยู่ถึง ๓ ชนิดคือ แก้วมณีโชติ แก้วไพฑูรย์ และแก้วมรกต พวกกุมภัณฑ์เป็นผู้รักษารัตนะเหล่านั้น พวกกุมภัณฑ์ไม่ยอมให้แก้วมณีโชติ บอกว่าแก้วมณีโชติเหมาะแก่พระเจ้าจักรพรรดิ วิศวกรรมขอแก้วไพฑูรย์ พวกกุมภัณฑ์ไม่ให้ บอกว่าไม่เหมาะแก่การทำพุทธรูป วิศวกรรมจึงขอมรกต กุมภัณฑ์ก็ยอมให้มรกต เมื่อได้มรกตพอจะสร้างพุทธรูปแล้ว วิศวกรรมได้นำมาถวายแก่พระเถร พระเถระได้จัดการสร้างพระพุทธรูป โดยใช้ช่างหล่อที่ชำนาญที่สุด แต่เหตุอัศจรรย์ก็ปรากฏขึ้น คือแม้จะหลอมด้วยเตา ด้วยฟืน ด้วยเบ้าชนิดไหนแล้ว ก็ไม่สำเร็จเป็นพุทธรูปขึ้นมาได้ จนพระเถระต้องท้อใจว่าเรานี้คงไม่มีบุญจะสร้างพุทธรูปเสียกระมัง ทันใดนั้นก็มีช่างแปลกหน้าคนหนึ่งมารับอาสาจะช่วยหล่อ เขาได้จัดการหล่อพระพุทธรูปให้ ในเวลาชั่วครู่เดียวเท่านั้นพระพุทธรูปก็สำเร็จลงด้วยดี เป็นพุทธรูปที่สวยงามมากและถูกต้องตามมหาปุริสลักษณะทุกประการ ทราบว่านายช่างนั้นก็คือวิศวกรรมเทพบุตรนั่นเอง

---

๑๙. ภูเขาวิปุละ หรือเวปุลละ เป็นภูเขาลูกหนึ่งในจำนวน ๕ ลูก ที่เป็นกำแพงรอบเมืองราชคฤห์ คือ ๑ วิปุละ ๒ เวภาระ ๓ ตะโปวัน ๔ รัตนคิรี ๕ เสลาคิรี หรือคิชฌกูฏ เนื่องจากภูเขาล้อมรอบ เมืองราชคฤห์จึงมีชื่อว่าปัญจคิรีมหานคร หรือคิริพพชะ (มีรั้วเป็นภูเขา) เป็นที่เหมาะแก่การป้องกันอันตรายจากข้าศึกที่จะมาโจมตีโดยไม่รู้ตัว

ตามตำนานนี้ พระพุทธรูปได้มีแล้วในสมัยพระนาคเสน แต่หาหลักฐานทางโบราณคดีไม่ได้ อนึ่ง พระนาคเสนรูปนี้ ก็เป็นคนยุคเดียวกันกับพระเจ้ามิลินท์ กษัตริย์กรีกผู้ครองย่านแบกเตรีย ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียในสมัยหลังอโศกเล็กน้อย (ประมาณ พ.ศ. ๔๓๘-๔๕๒) พระองค์เป็นกษัตริย์กรีกที่นับถือพุทธศาสนา ได้เผยแพร่พุทธศาสนาอย่างกว้างขวางสืบต่อจากพระเจ้าอโศก ท่านทั้งสองคือพระนาคเสน และพระเจ้ามิลินท์ก็ได้พบกันสนทนากัน คำสนทนาของบุคคลทั้งสองก็มี ปรากฏอยู่แล้วในหนังสือ มิลินทปัญหา นั่นเอง

อนึ่ง อาจารย์เสถียร โพธินันทะ กล่าวไว้ในหนังสือประวัติพุทธศาสนา หน้า ๑๘๕ ว่า “ในสมัยพระเจ้ามิลินท์ นับว่าเป็นยุคแรกแห่งการสร้างพระพุทธรูป” แต่ก็อีกนั่นแหละหลักฐานที่จะนำมายืนยันยังไม่พอ นักโบราณคดียังไม่พบพุทธรูปหรือซากพุทธรูปที่เมืองสาคละ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของพระเจ้ามิลินท์ พระพุทธรูปที่พระเจ้ามิลินท์ทรงให้สร้างก็ไม่

ทราบว่าปางไหน มีรูปลักษณะเป็นอย่างไร นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีทั้งหลายยอมรับกันแต่เพียงว่า พระแก้วมรกตนั้นเก่าแก่จริง แต่ว่าจะเป็นฝีมือช่างยุคนั้นจริงหรือไม่ยังไม่ยืนยัน และเชื่อกันว่า พระพุทธรูปองค์แรกนั้นสร้างขึ้นที่เมืองคันธาระ สมัยหลังพระเจ้ามิลินท์อีกนาน คือประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ ที่เมืองคันธาระ อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ติดต่อกับแบกเตรียและอาฟกานิสถาน เนื่องจากดินแดนส่วนนี้ได้มีความใกล้ชิดกับประเทศตะวันตก เช่น กรีก เปอร์เซีย และโรมัน เป็นต้น ทั้งมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดทั้งทางการเมืองการศาสนา และการเศรษฐกิจ เป็นต้น ทางการเมืองเริ่มมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ ยกทัพบุกอินเดียทางส่วนนั้น และเกือบ ๆ จะมาถึงตอนกลางของอินเดียด้วย เมื่ออเล็กซานเดอร์กลับไป ได้ตั้งผู้ครองเมืองออกต่าง ๆ ที่ยึดได้ และมอบกองทหารกรีกไว้ด้วย ต่อมาก็ได้มีกองทัพกรีกมารบกวนอยู่บ่อย ๆ แต่ว่าในสมัยราชวงศ์โมริยะนั้นกำลังมคธยังเข้มแข็งอยู่ กรีกจึงทำอะไรไม่ได้เพียงแต่มีสัมพันธไมตรีไว้ ต่อมาสมัยศุงคะอินเดียอ่อนแอกรีกก็กำเริบใหญ่ ได้แย่งชิงเอาดินแดนบางส่วนไปจากมคธด้วย ส่วนทางด้านเศรษฐกิจนั้นปรากฏว่าสมัยนั้นการค้าระหว่างตะวันตกเช่นกรีก เปอร์เซีย อิหร่าน และโรมัน ได้ติดต่อกับอินเดีย จีนและอาเซียตะวันออก โดยผ่านด้านตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ศูนย์การค้าย่านนั้นก็คือคันธาระ ฉะนั้น อิทธิพลตะวันตกจึงแพร่เข้ามาสู่ด้านนั้นของอินเดีย (ดูหน้า.......) ดังนั้นฝรั่งตะวันตกที่เห็นคุณค่าพุทธศาสนา ก็ได้หันมานับถือพุทธศาสนามากขึ้น ในขณะเดียวกันฝรั่งที่นับถือศาสนาฮินดูก็มีเช่นกัน

สาเหตุจะมีพระพุทธรูป

ในยุคศุงคะ ปรากกว่า พวกฮินดูต่างก็มีการนับถือศาสนาแบบภักดี (Devotion) มากขึ้น คือแทนที่จะปฏิบัติตามกฎศีลธรรมเท่านั้น ซ้ำยังมีการขอร้องอ้อนวอนพระเจ้าเพื่อความสุขสวัสดีของตนด้วย ในสมัยของเฮลิโอโดรัส (Heliodorus) ราชทูตของกรีกผู้มาปกครองเมืองออกทางอินเดีย (Indo-Greek) ได้เรียกตนเองว่า ภาควัต ซึ่งแปลว่า ผู้ภักดีต่อพระวิษณุ นั้นเห็นได้ชัดว่าผู้นำกรีกในย่านนี้หันมานิยมฮินดูมากขึ้น เฮลิโอโดรัส มาครองเมืองวิทิสา ก็ได้สร้างรูปครุฑขึ้นเป็นพาหนะของพระวิษณุ นอกจากนั้น ก็มีการสร้างรูปของพระศิวะและเทพเจ้าอื่น ๆ มากขึ้น ทั้งนี้เพราะพวกกรีกเป็นพวกนิยมศิลปะ และเคยสร้างรูปเทพเจ้าของกรีกมาแล้ว เช่น ซีอุส และอะปอลโล เป็นต้น วัฒนธรรมอันนี้แพร่เข้ามาถึงอินเดียด้วย สมัยศุงคะนี้ได้มีการสร้างเทวรูปฮินดูและรูปพระเชน คือมหาวีระกันขึ้น แสดงให้เห็นแนวโน้มของคนอินเดียที่มีต่ออิทธิพลของกรีก เพราะกรีกเป็นนักศิลปะ ความเชื่อเก่า ๆ ที่ว่าไม่ควรสร้างรูปของคนหรือเทพเจ้าที่ตนเคารพนับถือ ได้แปรเปลี่ยนไป กลับนิยมสร้างรูปขึ้นมากมาย

พระพุทธรูปปางแรก

ปัญหาที่ยังถกเถียงกันอยู่เวลานี้ก็คือว่า พระพุทธรูปปางแรกเกิดขึ้นที่ไหน? ด้วยน้ำมือของศิลปะสกุลใด? และเมื่อไร? นักโบราณคดีต่างมีความเห็นไปคนละอย่าง สรุปแล้วมีทัศนะใหญ่ ๆ อยู่ ๒ ทัศนะคือ

๑. ทัศนะที่เห็นว่า พระพุทธรูปครั้งแรกเกิดที่คันธาระ ผู้สนับสนุนทัศนะนี้มี ฟูเซอร์ (Foucher) วินเซนต์ สมิท (Vincent Smith) จอห์น มาแชล (John Mashall) หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล และอาจารย์จิตร บัวบุศย์ เป็นต้น

๒. ทัศนะที่เห็นว่า พระพุทธรูปครั้งแรกเกิดขึ้นที่ มธุรา ผู้สนับสนุนทัศนะนี้คือ ฮาเวลล์ (Havell) และนักปราชญ์อินเดียทั้งหลาย

อีกท่านหนึ่งคือ คุณหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ดูเหมือนว่าท่านผู้นี้ยังไม่ลงความเห็นว่าทัศนะไหนจะถูก ในบทความเรื่อง “มูลเหตุสร้างพระพุทธรูป” ของท่านในตอนหนึ่งท่านบอกว่า “นักโบราณคดีมีความเห็นสอดคล้องกันว่า พระพุทธรูปรุ่นแรกได้ทำขึ้นภายหลังคริสตศักราชเล็กน้อยในเมืองคันธาระ หรือเมืองมธุรา แต่ยังไม่ตกลงกันเรื่องศักราชที่แน่นอน หรือว่าใน ๒ เมืองนั้นเมืองไหนเป็นผู้ประดิษฐ์ขึ้นก่อน”

แต่ในตอนท้ายบทความนั้นท่านบอกว่า “เมืองมธุราตั้งอยู่ข้างใต้เมืองเดลฮี ปัจจุบันราว ๑๐๐ ไมล์ เมืองนี้ปรับปรุงลักษณะพระพุทธรูปของตนขึ้นเอง ในสมัยเดียวกันกับแคว้นคันธาระ แทนที่จะเอาอย่างลักษณะรูปเทพเจ้ากรีก กลับเอาแบบอย่างของลักษณะรูปยักษ์และรูปกษัตริย์ แทนที่จะเริ่มต้นด้วยของจริง กลับเริ่มต้นด้วยลัญลักษณ์ ไม่สนใจที่จะทำโครงสร้างกระดูก กล้ามเนื้อ ผม และริ้วผ้า ให้ถูกต้องเหมือนของจริง”

จากบทความบางตอนของคุณหลวงในตอนแรกยังแบ่งรับแบ่งสู้ ไม่แน่ว่าคันธาระหรือมธุรา เป็นผู้ประดิษฐ์พระพุทธรูปก่อน แต่ตอนท้ายว่าต่างคนต่างทำไม่เอาอย่างกัน ข้าพเจ้าเองได้ค้นคว้าทัศนะของแต่ละท่านเหล่านี้แล้ว มีความโน้มเอียงที่จะสนับสนุนทัศนะแรก เพราะได้เคยกล่าวมาแล้วว่า อิทธิพลของกรีกที่มีต่ออินเดียนั้นหลายด้าน ทั้งทางวรรณคดี ทางศิลปะ เป็นต้น เพื่อสนับสนุนทัศนะแรก ขอเล่าเรื่องประวัติศาสตร์โดยย่อเพื่อประกอบกับเรื่องนี้สักเล็กน้อย

ภายหลังจากราชวงศ์โมริยะ เสื่อมอำนาจลงในมคธแล้ว ราชวงศ์ต่อมาไม่เข้มแข็งพอจึงปล่อยให้ดินแดนทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ตกอยู่ภายใต้อำนาจของคนต่างชาติหลายเผ่า เฉพาะอย่างยิ่งพวกกรีกมีบทบาทมาก ประมาณ พ.ศ.๓๕๐-๔๐๐ กษัตริย์กรีกหลาย

องค์ เช่น พระเจ้ามิลินท์ เป็นต้น ได้มีบทบาทเหนือย่านนั้น ซึ่งเรียกกันว่า อาณาจักรเฮลเลนิสต์ (Hellenistic Monarchy) หรือเรียกอีกว่า โยนก หรือแบกเตรีย (Bactria) กษัตริย์กรีกเหล่านั้นได้หันมานับถือพุทธศาสนาก็มี ครั้นมาประมาณ พ.ศ.๔๐๐-๕๐๐ เผ่าเร่ร่อนเผ่าหนึ่งชื่อ ศกะ ซึ่งมีนิวาสสถานอยู่ทางเอเชียกลาง ถูกพวกง้วยสี (Yueh-chi) รุกราน ได้อพยพหนีลงมาทางใต้ ครอบครองย่านแบกเตรีย คันธาระ ตักสิลา พวกศกะได้กระจายไปยังที่ต่าง ๆ ลงทางปัญจาบ มธุรา และไปทางใต้แถบริมทะเลตะวันตกของอินเดีย เช่น ย่านมาลวา และกาธิยาวาร (Kathiawar) เป็นต้น สันนิษฐานว่าทั้งกรีกและศกะ คงจะได้หลอมตัวเข้าเป็นอันเดียวกัน และอยู่ด้วยความสงบสุขกับอินเดียพื้นเมือง ต่อมาประมาณ พ.ศ.๕๐๐ พวกง้วยสีซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ทางตะวันตกของจีน ติดต่อกับเตอรกีสถาน คือย่านมณฑลกานสู ได้ถูกพวกสงหนู (Hiung-nu) รุกราน จึงได้ร่นถอยลงทางใต้ถึงลุ่มน้ำอามูดาเรีย ในเตอรกีสถาน เข้ายึดอาณาจักรแบกเตรียจากกรีกและศกะ ระยะนั้นกรีกก็มุ่งจะปราบอินเดีย เมื่อมีศึกมาพัวพันทางอินเดีย กรีกก็อ่อนกำลัง พวกง้วยสีจึงได้โอกาสปราบปรามกรีกลงได้ เมื่อมีอำนาจเหนือแบกเตรียแล้ว พวกง้วยสีได้รับอารยธรรมของกรีกและอินเดียเข้าไว้เกือบหมด พระเจ้าแผ่นดินง้วยสีหลายองค์นับถือพุทธศาสนา ส่วนอำนาจของกรีกนั้นสิ้นสุดลงเมื่อกษัตริย์องค์สุดท้ายพระนามว่า พระเจ้าเฮอร์เมโอส (Hermeos) เชื้อสายของพระเจ้ามิลินท์สิ้นสุดอำนาจลงเมื่อ พ.ศ.๕๑๓ นั้นเอง

ต่อมาพวกง้วยสีได้แตกแยกออกเป็น ๕ รัฐ รัฐที่มีอำนาจเหนือรัฐอื่นชื่อ กุษาณ ได้ตั้งวงศ์ขึ้นเรียกวงศ์ กุษาณ วงศ์นี้มีกษัตริย์ที่เข้มแข็งหลายองค์ องค์ที่ควรกล่าวก็คือพระเจ้ากนิษกะที่ ๒ หรือกนิษกมหาราช ซึ่งครองราชย์เมื่อ พ.ศ.๖๒๑[๒๐] พระองค์มีอำนาจมาก ตีได้ประเทศต่าง ๆ ทางทิศตะวันตก เช่น อิหร่าน เตอรกีสถาน ข้ามเขาไปตีอาณาจักรซินเกียงและครอบครองอาณาจักรซอกเดียน อาเรีย โขตาน เป็นต้น ทางอินเดียแผ่มาได้ถึงลุ่มน้ำคงคา แสดงถึงความมีอำนาจของพระเจ้ากนิษกะเป็นอย่างดี นอกจากทางการปกครองแล้ว ทางด้านศาสนาพระองค์ก็ได้พระฉายาว่า พระเจ้าอโศกมหาราชที่ ๒ ด้วย เพราะผลงานด้านพุทธศาสนานั้นมีมากมาย พระองค์ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๔ ในอินเดีย ซึ่งทำที่เมืองคันธาระ เสร็จการสังคายนาได้ให้จารึกอรรถกถาพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม ที่ร้อยกรองแล้วอย่างละแสนคาถา ลงในแผ่นทองแดง แล้วบรรจุในหีบที่สร้างด้วยหิน ทรงให้สร้างวิหารเป็นที่เก็บพระคัมภีร์นี้โดยเฉพาะ ทั้งยังมียามเฝ้ารักษาตลอดปีด้วย ด้านศิลปะโดยเฉพาะพุทธศิลป์ทรงสนับสนุนมาก ทรงให้สร้างสถูป เจดีย์ วิหาร และศาสนวัตถุอื่น ๆ มากมาย

---

๒๐. บางท่านว่า พ.ศ.๖๕๓ แต่ ๖๒๑ น่าจะถูกกว่า เพราะพระเจ้ากนิษกมหาราช ได้ตั้ง ศักราชศกะ (Saka Era) ขึ้นปีแรกใน ค.ศ.๗๘ ศักราชนี้ใช้ในย่านนั้นสืบมาจนยุคหลัง ๆ สันนิษฐานว่าศักราชนี้เริ่มเมื่อปีพระองค์ขึ้นครองราชย์ (๕๔๓+๗๘=๖๒๑)

อนึ่ง ในยุคของพระองค์ พุทธศาสนาได้แพร่ออกไปทั่วทุกทิศ เพราะคันธาระเป็นย่านกลางของพ่อค้าวานิช ทั้งทางตะวันตกและตะวันออก สินค้าและวัฒนธรรมจากกรีกและโรมันได้ไหลเข้าสู่คันธาระ และธรรมะจากคันธาระก็ไหลไปสู่ยุโรปด้วย คันธาระเวลานั้นเป็นแหล่งรวมวัฒนธรรมตะวันตกและตะวันออกอย่างดีที่สุด ชาวคันธาระส่วนใหญ่คงจะนิยมศิลปะแบบกรีก-โรมัน (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล เรียกศิลปะครั้งนั้นว่าแบบกรีกโรมัน) และเมื่อประชาชนซึ่งเป็นกรีก เคยนับถือเทพเจ้าแบบกรีก และมีรูปเทพเจ้าบูชาอยู่ก่อน เมื่อหันมานับถือพุทธศาสนาเข้า เขาก็คิดดัดแปลง ปั้นหรือหล่อรูปพระพุทธเจ้าขึ้นบ้าง ประกอบกับเวลานั้น คนทางอินเดียเองก็นิยมการสร้างรูปเทพเจ้ามากขึ้นดังกล่าวแล้ว ดังนั้น จึงเป็นการแน่นอนว่า ชาวเมืองคันธาระ ได้เป็นคนแรกผู้ประดิษฐ์พระพุทธรูปขึ้น และพระพุทธรูปปางนี้นิยมเรียกกันว่าปางคันธาระ

ลักษณะพระพุทธรูปปางคันธาระ

แม้ชาวเมืองคันธาระจะเป็นพุทธศาสนิก และรู้ประวัติความเป็นมาของพระศาสนาและพระจริยาของพระพุทธเจ้าก็ตาม แต่ก็ยังไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้ามาก่อนว่าพระองค์จะมีพระวรกายอ้วน ผอม สูง ต่ำ แค่ไหน ช่างศิลปะคันธาระก็ตระหนักใจไม่น้อย ที่จะสร้างพระรูปขึ้นให้เหมือนองค์จริง แต่ว่าช่างก็ยึดหลักอยู่ว่า พระองค์เป็นมนุษย์ การสร้างก็ต้องให้มีลักษณะเป็นมนุษย์ที่สุด และเพิ่มลักษณะพิเศษอันเป็นอัจฉริยะเข้าไปบ้าง ตามที่ตำรามหาปุริสลักษณะได้กล่าวไว้ เช่น ให้มีกงจักรที่ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาท มีอุณาโลมระหว่างพระขนง เป็นต้น ในขั้นแรกทรวดทรงดูคล้าย ๆ ไปทางเทพเจ้าของกรีก และมีพระพักตร์เหมือน ๆ กับฝรั่ง ทั้งนี้ก็เพราะช่างเป็นฝรั่ง จีวรทำเหมือนเสื้อคลุมโรมัน ย่นเป็นริ้ว ๆ ใบพระกรรณยานเหมือนเจ้านายครั้งนั้น (เจ้านายผู้มีอำนาจ มีสมบัติ สมัยโบราณนิยมใส่เครื่องประดับหู จนทำให้ใบหูหย่อนยาน พระพุทธเจ้าเคยเป็นเจ้าชายมาก่อนคงจะมีใบพระกรรณยานด้วย) พระเกศายาวสลวย เกล้าขมวดมุ่นไว้บนเศียร ดูคล้าย ๆ กับผลน้ำเต้า ต่อมาเกล้าสูงขึ้นเป็นยอดกลายเป็นพระอุษณีษะ (บาลีเรียกว่า พระอุณหิส คือพระเกษมาลา) มาในยุคหลังพระอุษณีษะได้กลายเป็นยอดแหลมที่เรานิยมเรียก “พระเกษ” ทุกวันนี้

ในสมัยพระเจ้ากนิษกะ พระพุทธรูปมีขนาดใหญ่ ๆ ทั้งนั้น และมีหลายแบบ คือยืนและนั่งสมาธิ มีทั้งรูปพระพุทธเจ้าและรูปพระโพธิสัตว์ รูปพระโพธิสัตว์มีลักษณะเหมือนเจ้าชาย คือสวมมงกุฎ สร้อยคอ เครื่องประดับแขน (Armlets) และมีพระมัสสุ เป็นต้น จากหลักฐานการมีพระโพธิสัตว์นี้แสดงถึงอำนาจของมหายานอย่างชัดแจ้ง พระมหายานนับถือโพธิสัตว์คือการอวตาร[๒๑] ส่วนพุทธรูปไม่มีเครื่องประดับเหล่านี้ มีแต่ผ้านุ่งผ้าห่มเท่านั้น การห่มจีวร ก็คลุมพาดบ่าซ้าย เปิดพระหัตถ์ขวาออกข้างเหมือนพระมหานิกายในกรุงเทพฯ ห่มอยู่ เช่นที่พระวัดโพธิ์ วัดอรุณ วัดสุทัศน์ เป็นต้น ห่มอยู่ทุกวันนี้ แต่มีการจัดรูปริ้วรอยให้สวยงามเป็นศิลปะแบบกรีกเท่านั้น

---

๒๑. แต่ตามประวัติศาสตร์ไม่ปรากฏว่า สมัยพระเจ้ากนิษกะ มีมหายานแล้ว สมัยนั้นนิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นนิกายย่อยของเถรวาท มีอำนาจเหนือนิกายอื่น ในการสังคายนาครั้งที่ ๔ นั้นพระองค์ได้รวบรวมสงฆ์ทั้ง ๑๘ นิกาย ซึ่งแตกแยกกันมาร่วมมือกัน เป็นการหลอมนิกายทั้ง ๑๘ เข้ามาด้วย ทั้งฝ่ายเถรวาทและมหาสังฆิกะ แต่ยังไม่มีมหายาน (มหายานน่าจะเกิดขึ้นภายหลังสังคายนาแล้ว)

อย่างไรก็ตาม แม้จะได้บรรจงสร้างอย่างดีที่สุด ถูกต้องตามประวัติ และตามตำรามหาปุริสลักษณะแล้วก็ตาม ลักษณะพุทธรูปนั้นก็สวยแบบฝรั่ง ยังไม่ได้แสดงความงดงามตามจินตนาการของอินเดีย หรือพวกอารยันเลย ขั้นต่อมา จะโดยบังเอิญหรือโดยเหตุผลอื่นไม่ทราบ ช่างศิลปะคันธาระก็ได้ยืมเอาลักษณะต่าง ๆ ที่เป็นอินเดียไปใช้ พุทธรูปจึงกลายเป็นเทพอารยันมากขึ้น

ช่างคันธาระ ได้สร้างรูปเคารพทั้ง ๔ ปางคือ ปางประสูติ ปางตรัสรู้ ปางปฐมเทศนา และปางนิพพาน ปางประสูติ ทำรูปพระนางมายาประทับยืนโหนกิ่งไม้ พระกุมารสิทธัตถะเสด็จออกทางประปรัศว์ขวา (สีข้างขวา) ของพระมารดา และมีเทพบุตรมารอรับมากมาย

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นลักษณะโดยย่อของพระพุทธรูปปางคันธาระ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคันธาระได้รับอิทธิพลศิลปะจาก โรมัน อิหร่าน และกรีก อย่างมากมาย

อนึ่ง สมัยนี้เป็นสมัยที่คันธาระได้ตื่นตัว ศิลปินได้แรงกระตุ้นคือพุทธศาสนา ทำให้ศิลปะในยุคนี้มีชีวิตชีวามากขึ้นกว่าเดิม เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงให้การสนับสนุนว่า **กำเนิดพุทธรูปนั้นต้องเริ่มขึ้นที่คันธาระแน่ แต่เนื่องจากว่า เวลานี้คันธาระตกไปอยู่ในประเทศปากีสถาน นักโบราณคดีอินเดียส่วนมาก จึงหันเหความสนใจจากคันธาระมาเป็นมธุราต้องการจะให้มธุราเด่นขึ้น จึงพยายามจะหาเหตุผลต่าง ๆ มาสนับสนุนว่า พุทธรูปนั้นต้อง**

มีต้นกำเนิดที่มธุรา ข้าพเจ้าคิดว่าน่าจะเป็นเช่นนี้มากกว่า ทั้งนี้เพราะศิลปินทั้งหลายก็ย่อมไม่วายที่จะเห็นแก่ตัวและเข้าข้างตัว ทำนองเดียวกับเรื่องสุวรรณภูมิที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง แต่ก็มิใช่นักโบราณคดีอินเดียเท่านั้นที่เห็นว่าพระพุทธรูปมีกำเนิดที่มธุรา นักโบราณคดีฝรั่งบางท่านก็สนับสนุนด้วยเช่นกัน ดังนั้นก็ควรจะกล่าวถึงลักษณะพระพุทธรูปปางมธุราบ้างเพื่อเปรียบเทียบกัน

ลักษณะพระพุทธรูปปางมธุรา

พระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ของมธุรา มีลักษณะใหญ่โตเหมือนของคันธาระ ต่างแต่ว่าพระโพธิสัตว์ไม่มีพระมัสสุ ลักษณะโครงสร้างกระดูก กล้ามเนื้อ ผม และริ้วผ้าไม่ค่อยจะเหมือนของจริงนัก ดูเหมือน ๆ กับลักษณะของเทวดาประจำถิ่นมากกว่า พระเกศาขมวดมุ่นเป็นต่อมอยู่บนกระหม่อม วงพระพักตร์เป็นแบบอินเดีย จีวรบาง ๆ แนบติดเนื้อ ใบพระกรรณยาว ลักษณะอื่น ๆ เหมือนกับคันธาระ และถูกต้องตามตำรามหาปุริสลักษณะทุกประการ นักโบราณคดีที่สนับสนุนฝ่ายหลังนี้ ให้เหตุผลว่า พระพุทธรูปปางสมาธิสร้างขึ้นครั้งแรกนั้นเป็นฝีมือช่างมธุรา เป็นความคิดของอินเดีย ซึ่งเลียนแบบมาจากเทพเจ้าสมัยโมเหน-โจดาโร พระพุทธรูปแบบมธุราได้กระจายอยู่ทั่วไปทั้งที่มธุรา สาญจิ ตักสิลา และคันธาระ การแกะสลักสมัยศุงคะก็ดี สมัยกุษาณตอนต้นก็ดี มีลักษณะคล้ายหรือเอาอย่างไปจากมธุรา ดังนั้น มธุราจึงเป็นต้นกำเนิดผู้สร้างพระพุทธรูป

ดังนั้น ท่านผู้อ่านก็จงใช้วิจารณญาณเอาเองว่าเหตุผลอันไหนจะเหนือกว่ากัน ข้าพเจ้าใคร่แสดงทัศนะต่อไปอีกว่า ถ้าหากว่าพระพุทธรูปกำเนิดครั้งแรกที่มธุราจริงก็คงมิใช่ฝีมือคนอินเดีย ต้องเป็นฝีมือคนต่างชาติ เพราะชาติเหล่านี้มีปะปนหรืออยู่ในยุคนั้น และมีความคิดในเรื่องศาสนาก้าวหน้ากว่าอินเดีย

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูป ซึ่งเดิมทีนั้นพระพุทธรูปเป็นเพียงสัญลักษณ์แทนองค์พระศาสดาเท่านั้น สร้างขึ้นเพื่อเคารพบูชา เป็นพุทธานุสสติ มิได้มุ่งหมายเพื่อผลประโยชน์อย่างอื่น กาลผ่านมาประชาชนเกิดเข้าใจผิด ดึงพระพุทธรูปไปเป็นพวกไสยศาสตร์ นำไปเสกเป่าเป็นของขลังต่าง ๆ นานา ต่อมาเวลานี้ถึงกับนำไปวางขายกันเกลื่อนกลาด บางครั้งก็วางแบกับพื้นริมถนนก็มี ดูแล้วนอกจากจะเศร้าสลดใจในฐานะเป็นพุทธบุตรแล้ว ยังรู้สึกละอายใจต่อคนต่างชาติที่เขาไม่รู้เรื่องละเอียดเกี่ยวกับเมืองไทยเมื่อมาเห็นภาพเช่นนี้เขาก็นึกไปว่าพระพุทธรูปก็คือของเล่นอย่างหนึ่ง ที่พ่อค้านำมาวางขายกันตามถนน และจะไปมีความสำคัญอะไรนักสำหรับเขา หรือแม้แต่ชาวพุทธเอง นอกจากจะสร้างความเข้าใจผิดแก่คนต่างชาติแล้ว คนไทยเองก็มองข้ามความสำคัญไป ถือว่าพระพุทธรูปก็คือของขลังของเล่น ของประดับที่คอเท่านั้น นอกจากนั้นยังหักคอพระ หักแขน

พระไปขายให้คนต่างชาติด้วยซ้ำไป ปัญหานี้ใครจะเป็นผู้รับผิดชอบ ใครจะสามารถแก้ไขเรื่องที่เลวร้ายนี้ได้ พระหรือกรมการศาสนา หรือรัฐบาล ถ้าไม่มีใครแก้ไข อีกหน่อยพระตามโบสถ์ต่าง ๆ ก็จะถูกขโมยไปขายจนหมด พระพุทธรูปก็คงหมดความหมาย เมื่อเป็นเช่นนั้นจริง ภัยอันยิ่งใหญ่ของชาวพุทธ มิใช่มาจากนอกประเทศ ที่แท้ก็คือภัยอันเกิดจากคนไทยในบ้านเมืองเรานี้เอง ซึ่งภัยดังกล่าวนี้อาจจะเกิดเพราะความโลภที่เห็นแก่เงิน หรือเพราะเหตุอื่น ๆ ก็ตาม ก็ย่อมจะนำมาซึ่งความหายนะแก่พระศาสนาทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น จึงใคร่วิงวอนพี่น้องชาวพุทธทุกท่านได้โปรดใคร่ครวญให้ดีว่า การสร้างกุศลโดยวิธีนี้จะเป็นการสร้างหรือการทำลาย การสร้างสิ่งหนึ่ง แต่เป็นการทำลายอีกสิ่งหนึ่งเช่นนี้ย่อมไม่เป็นการเหมาะสม หรือเราอาจจะนึกว่าการกระทำนั้นเกิดจากศรัทธาจริง ๆ แต่ถ้าคิดทบทวนอีกทีก็จะรู้สึกสลดใจว่า ศรัทธาทำนองนี้เป็นศรัทธาที่เป็นญาณวิปยุต ไม่ใช่ญาณสัมปยุต การบำเพ็ญคุณงามความดีก็ต้องใคร่ครวญดูก่อน แม้แต่การให้ ก็ต้องมีวิจัยทาน คือพิจารณาก่อนจึงให้ บางครั้งการให้ด้วยเจตนาดีด้วยศรัทธา แต่มันอาจจะเป็นภัยต่อส่วนรวมหรือประเทศชาติก็ได้ ถ้าหากเราช่วยกันรักษาช่องโหว่อันนี้ได้ พวกเราก็จะเป็นผู้รักษาพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ต่อไปชั่วกาลนาน.

หนังสืออ้างอิง

๑. พระไตรปิฎกและอรรถกถาต่าง ๆ
๒. ศาสนาสากล ของ หลวงวิจิตรวาทการ
๓. ลัทธิของเพื่อน ของ เสถียร โกเศศ และ นาคประทีป
๔. นิตยสารพุทธจักร หลายเล่ม ของ มจร.
๕. คำบรรยายประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ของ เสถียร โพธินันทะ
๖. บทความต่าง ๆ ของ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
๗. The Indus Civilization by S.M. Wheeler
๘. The Vedic Age by Bharatiya Vidya Bhavan
๙. The Age of Imperial Unity by Bharatiya Vidya Bhavan
๑๐. Ancient India by R.C. Majumdar
๑๑. Ancient India by R.K. Mookerji
๑๒. The Ancient world by Upadyaya
๑๓. Asoka Inscription by D.C. Sarea
๑๔. Indian Paleography by A.H. Dani
๑๕. Indian Paleography by R.B. Pandey
๑๖. Asoka and Decline of the Mauryas by R. Thapar
๑๗. Buddha and the Gospel of Buddhism by A. Coomaraswamy
๑๘. The Indian Sect of Jains by J.G. Buhler
๑๙. The Archeology of the World by Jack Finegan

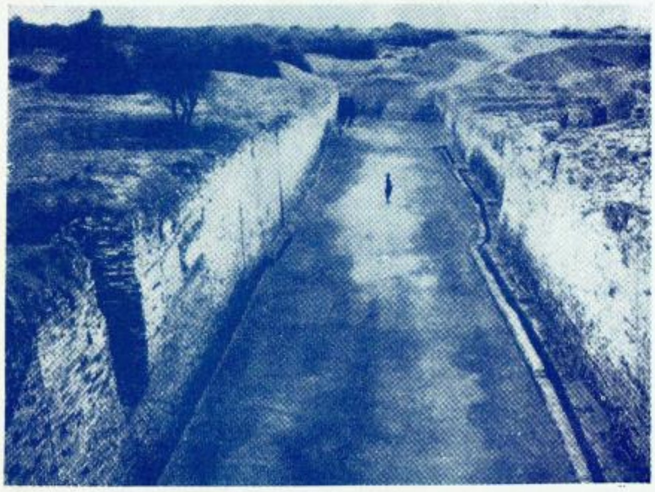
ฯลฯ

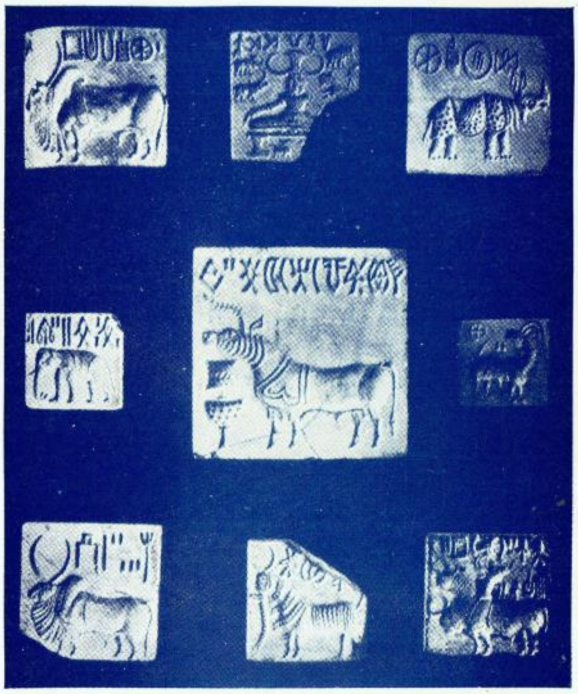
รูปปั้นทำด้วยหินปูน
พบที่โมเหนโจ ดาโร
←

สระน้ำใหญ่
สมัยโมเหนโจ
ดาโร (หน้า 38)
↓

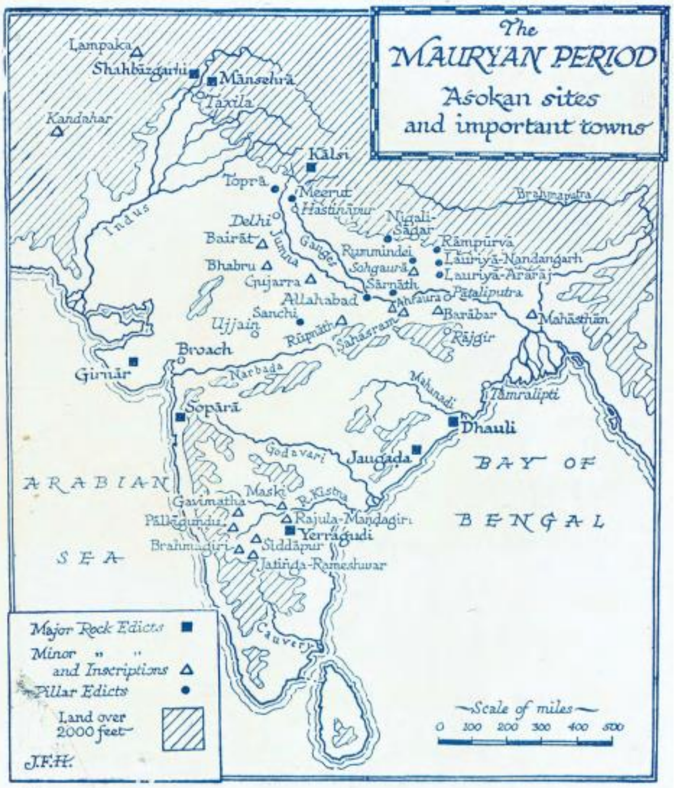

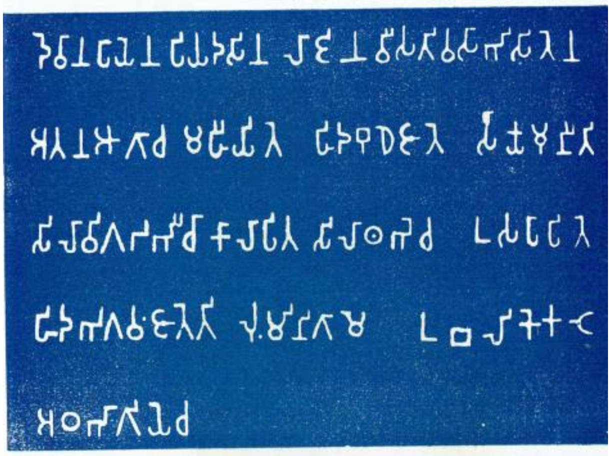
ถนนในเมืองโมเหนโจ ดาโร
เวลานี้ถูกดินถมสูงหลายเมตร (หน้า 36)

ตราประทับชนิดต่าง ๆ ซึ่งทำด้วยหินแร่ชนิดหนึ่ง
พบที่โมเหนโจ ดาโร(หน้า 49)

แผนที่อินเดียสมัยโมริยะ □ = จารึกพระราชกฤษฎีกา
△ = ศิลาจารึกทั่วไป ● = เสาศิลาจารึก

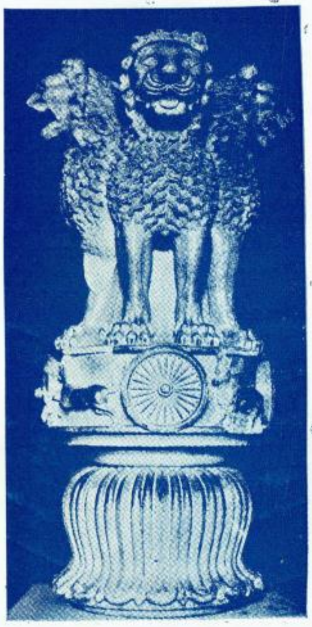

เทวานัมปิเยน ปิยหสิน ลาชิน วีสติวสาภิสิเตน
อตน อาคาจ มหียิเต หิท พุเธ ชาเต สากยมุนีติ
สิลาวิคฑภีจา กาลาปิต สิลาถ(ม)เภจ อุสปาปิเต
หิท ภควํ ชาเตติ ลุมมินิคาเม อุพลิเก กเต
อฐภาคิเยจ

ศิลาจารึกพระเจ้าอโศก จารึกด้วยอักษรพรหมี
พบที่ลุมพินีวัน ที่ประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ (หน้า 419)

เสาศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช
จารึกด้วยอักษรพรหมี (หน้า 420)

สี่สิงห์ที่หัวเสาศิลาจารึกของพระเจ้าอโศก

(หน้า 421)

เศียรพระพุทธรูปคันธาระ พุทธศตวรรษที่ 6—7

เศียรพระโพธิสัตว์คันธาระ พุทธศตวรรษที่ 6—7

พระพุทธรูปยืนคันธาระ พุทธศตวรรษที่ 6—7

เศียรพระพุทธรูปมธุราสมัยคุปตะ พุทธศตวรรษที่ 10—11

พระพุทธรูปปางปฐมเทศนา ที่สารนารถ พาราณสี
สมัยคุปตะ พุทธศตวรรษ ที่11

พระพุทธรูปยืนที่มธุรา สมัยคุปตะ พุทธศตวรรษที่ 11

ศิวะและนางปารวตี (หน้า 353)

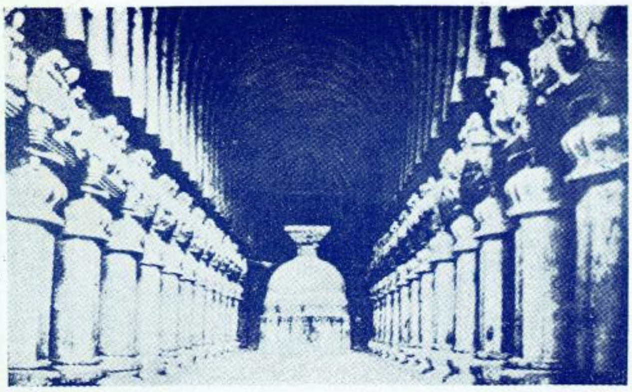
พระพุทธรูปปางประทานอภัย
ศิลปยุคมธุรา พุทธศตวรรษที่ 7—8

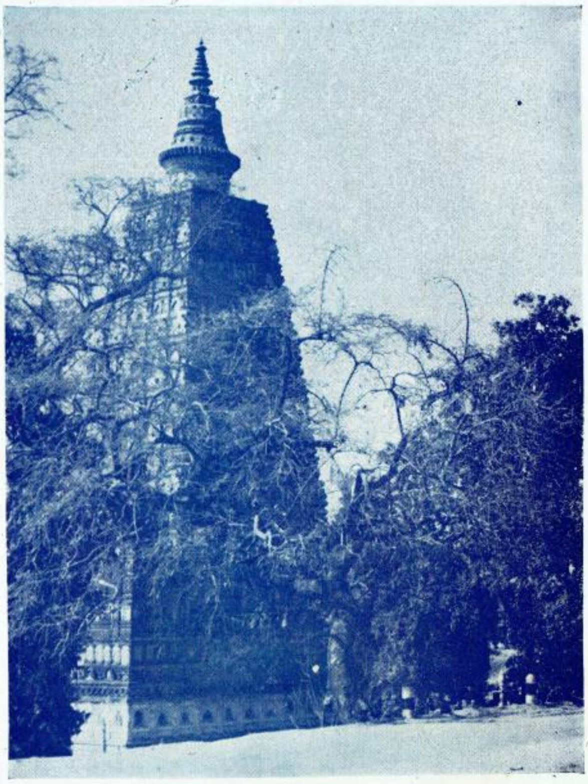
ปฏิญาณว่าจะไม่พูด
พูดมาก บาปมาก
(ฮินดู)

ปริพาชกประดับ
ด้วยพวงมาลัยที่
ทำด้วยมะนาว
(ฮินดู)

ศิลปการเจาะภูเขาเป็นวิหารและมีพระเจดีย์อยู่ตรงกลาง
ที่การลี (Karli)

พระเจดีย์พุทธคยาที่ตรัสรู้พระเจ้าอโศกทรงสร้าง

ธัมเมกขสถูป ที่แสดงปฐมเทศนาที่สารนารถ
เมืองพาราณสี

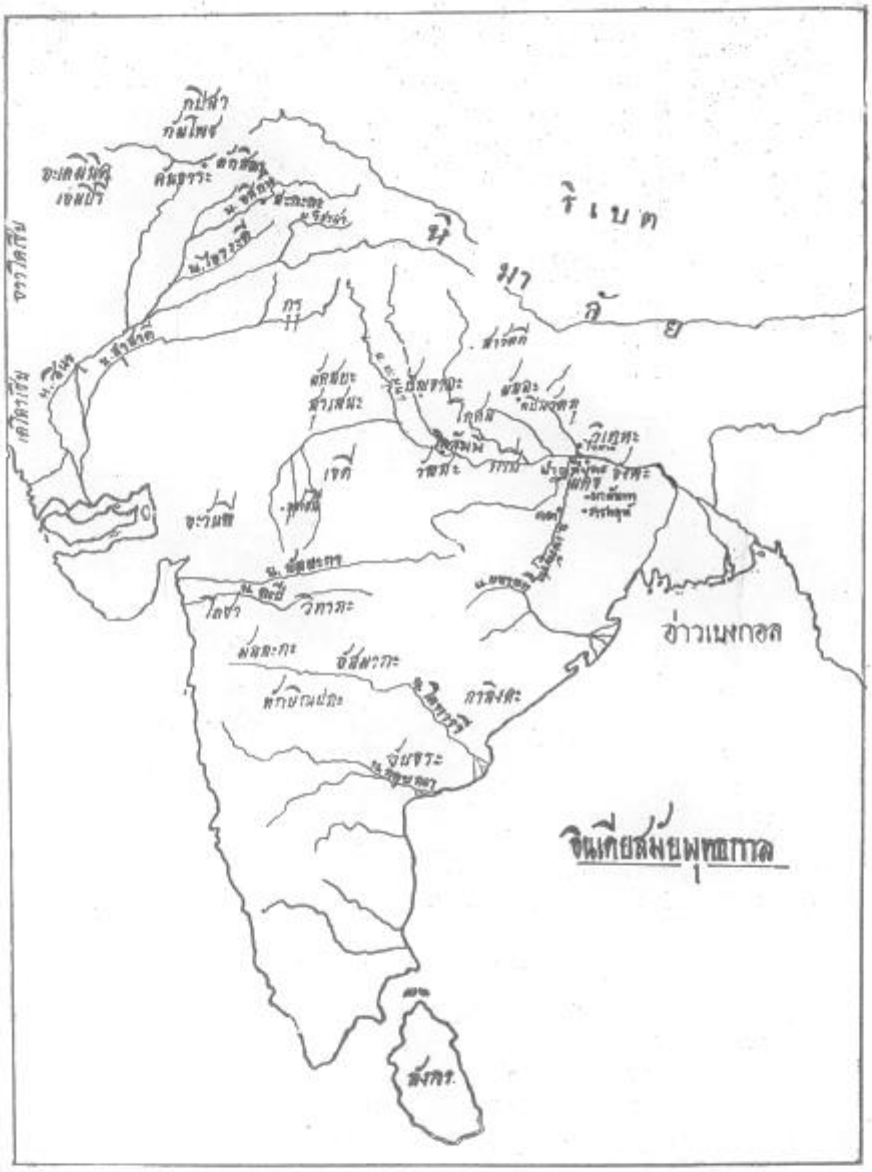

สถูปเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางปรินิพพาน
เมืองกุสินารา

สกาเนศวาระ
อินทรปรัสถะ
มัทสยะ
มถุรา
โกสัมพี
เจดี

กปิลวัตถุ
ไวสาลี
วัชชี
นาลันทา
ราชคฤห์
จัมปา
อังคะ
คยา
น.มหานที

แผนที่อินเดียสมัยพุทธกาล